

N. CARANDINO

N. CARANDINO DE LA O ZI LA
ALT
AN. CARANDINO

DE LA O ZI LA ALTA

Memorii

1

CARTEA ROMÂNEASC

Ȧcoperta de *LucreȦia Feodorov*

INTRODUCERE

Fiecare vîrstă deschide asupra vieȦii perspective noi. Nimeni nu e vinovat cînd judecă aș a cum *vede*; n-a apucat să *vadă* altfel. ÎnȦelepciunea bătrînilor vine doar din simȦul de relativitate cîștigat pe parcurs. Cantitatea și varietatea punctelor de vedere stimulează reflecȦia și aruncă un vâl de îndoială asupra trecătoarelor eternități omenești. Așezări, întreprinderi, gînduri și chiar sentimente (ele sînt, totuși, cele mai durabile) dispar aș a cum s-au născut — *toddeșuna fără motiv, niciodată Jară cauză*. Iar cine a simȦit și a înȦeles de mai multe ori în ce măsură vane sînt toate vanităȦile începe să preȦuiască aurul pur și peren al amintirilor. Fiindcă nu întîrzie să bată și pentru tine ceasul cînd ce *va fi* prezintă mai puțin interes decît ce *a fost* și cînd briceagul vechi și tocit, găsit întîmplător într-un sertar, îți evocă — odată cu o lacrimă — dudul în care te urcai plină în vîrf să vezi lumea, pe atunci necuprinsă și fermecată.

De la un timp, simȦi nevoia de a spune și altora lucruri care Ȧi s-au întîmplat și pe care ei nu le șȦtiu. Este semnul cel mai bun că ai trecut pe al doilea versant. . . . Tinerii nu polvestesc.

Cînd închid ochii, îmi' revăd copilăria, într-un oraș care, rămînînd același, este mereu altul. Oamenii au dispărut și, odată cu ei, un tezaur de relaȦii, de sentimente, de gînduri, de întîmplări.

Nici liceul nu s-a schimbat, nici școlile elementare, nici bisericile, nici bulevardele. Doar Dunărea a pierdut frumuseȦea peisajului ei lunar. Nu imai are nuferi galbeni și plimbările în dubă cu ghiondirul prin stuf și prin mătasea-broaștei se pierd, pentru mine, într-un trecut de peste jumătate de secol. . .

Îmi amintesc cum l-am auzit vorbind pe Barbu Delavrancea, prin 1914—1915, cînd „Liga culturală” ținea întruniri prin marile orașe ale țării „*pentru intrarea în acȦiune*” Copil, mă

ținea Marioara de mină ; am ridicat ochii spre statuia lui Traian să văd, pe trepte, silueta înaltă, părul zbîrlit, redingota, figura lipsită de grație și clamorile aceluia care, atunci, vorbea ca nimeni altul. . .

Da. Oamenii nu mai sînt aceiași. În jurul „centrului” erau orchestre, mese de restaurant și de cafenea, și un zumzet neîncetat, o ciripeală grecească, dispărută din oraș chiar dinainte să dispară sunetul mandolinelor de pe apă. La 25 martie, toată piața era plină de steaguri alb-albastre și aveai falsa impresie, o zi pe an, că te afli la Atena sau la Pireu. În câteva decade totul urma să dispară : oameni și așezări. Clădirile au adăpostit alți zei. Au rămas cîteva elemente fixe de peisaj și cîteva ecouri în inimi aproape stinse.

Îmi aduc aminte de singura mea întîlnire cu Pierre Neikov, ofițer bulgar și soț al unei mătuși ale mele, aflat întîmplător — sub ocupație — prin oraș. Tata plecase de un an în război și căzuse prizonier, ca medic, odată cu spitalul din Turtucaia. Se afla pe undeva pe la Timova, apoi, pedepsit, la Kicevo, detașat la un lagăr de exan-tematici din munții Macedoniei. Aveam vești rare de la el, prin Crucea Roșie de la Geneva.

Plecase la război cu surîsul pe buze și cu cîteva volume de Nietzsche subsuoară. Cheile de la bibliotecă au ajuns atunci pe imina imea și, copil de 11 ani, am, sorbit, cu aviditate și de-a valma, tot ce aveam în față : *Anna Karenina*, *Frații Karamazov*, *Nora*, romane de Paul Bour- get, aforismele lui Schopenhauer . . . N-am înțeles, desigur, mare lucru, dar vroiam să înțeleg. Îmi dădeam toată osteneala și ceva, desigur, rămînea în sufletul meu infanțil din universurile imaginare, cîntite de un deget care întorcea o filă. Eram un elev studidis și aveam, în acea epocă, o glorie de familie pe care, peste puțin timp și definitiv, am pierdut-o. Se spunea că fiul lui „Otravă” (așa era poreclit tata) e „băiat destept”, și Pierre Neikov a dorit să 'mă vadă și să mă cunoască. M-am dus la el anevoie și numai după cîteva stăruitoare invitații, și anume la insistențele mamei, care mă trimitea să-mi fac o datorie de politețe.

Îl vedeam înțlia oară. Și astăzi îl am înaintea ochilor, înalt, cu ghețari, cu o mustață lungă și ușor căruntă, cu un aer sobru și distins. M-a primit ca pe un domn de vîrsta lui, mi-a ținut paltonul, mi-a oferit un fotoliu și m-a întrebat, fără nici un fel de introducere, ce mai citesc.

N-a rîs deloc cînd i-am citat, pe nerăsuflate, vreo douăzeci de nume de scriitori pe care, tot pe nerăsuflate — cotrobîind prin cărțile tatii — îi înghițisem. M-a întrebat, în decursul conversației, care sînt scriitorii mei preferați, de ce îmi place Nietzsche și nu Schopenhauer, de ce îl gustam pe Dostoievski mai mult decît pe Tolstoi, și eu, bineînțeles, răspundeam la toate cu suficiența anilor unsprezece, suficiență destul de ridicolă chiar pentru surprinzătoarea mea precocitate. M-a sfătuit să nu fiu omul unei singure cărți și o lectură să mă îndemne să trec la alta. „Ar trebui, a continuat el, să iei cît /mai curînd contact cu școala sociologică franceză, să citești pe Dürkheim, pe Levy-Bruhl. O vei face mai tîrziu și ai să-ți dai seama de importanța socialului și de caracterul limitat al individualismului sentimental și romantic...”.

La plecare mi-a ținut din nou paltonul, mi-a spus cît de plăcute a fost pentru el conversația și m-a îndemnat să mă ocup și „pe viitor, în mod serios, de „ale cărții”.

... Au trecut de atunci cincizeci de ani și mai bine.

Vara trecută am primit prin poștă o carte din Bulgaria : amintirile lui Pierre Neikov din cariera sa diplomatică. Scriitor și publicist politic, ministru la Paris, la Berlin, la Viena, își scrisese sau, mai bine zis, își dictase memoriile. La 90 de ani, vederea îi scăzuse simțitor. Nevasta îi citea ultimele noutăți din ziare și din reviste. Tot ea îi scria la mașină o lucrare despre romanul francez de la Balzac la Proust, o lucrare pe care viața nu i-a dat răgaz să o încheie.

Cînd întorc ochii înapoi și-mi reamintesc atîtea convorbiri pe care le-am avut cu oameni mai mari și mai mici, îmi dau seama că puține au **rămas** mai legate de inima mea cu mai multă emoție și că puține au avut asupra-mi o mai hotărîtoare influență.

Copilul zvăpăiat și lîric a luat atunci, pentru întîia oară, contact cu realitățile calme ale ideii. Rezultatele nu au nici o importanță. Durabilă a rămas doar emoția.

I-am scris o scrisoare de mulțumire, i-am reamintit conversația noastră, pe care el desigur a uitat-o, și i-am spus că *de atunci* am ascultat întotdeauna durerea copiilor, convins fiind că nimeni nu poate ști rodul unui cuvînt semănat într-un suflet deschis. Influențele pe care le suferim în viață sînt, de cele mai multe ori, pe cît de decisive, pe atît de întîmplătoare.

André Gide începuse, dealtfel, o conferință — rostită la Bruxelles prin 1900 — cu următoarele fraze, de atunci mult

comentate : „Se admite, în general, că există influențe bune și influențe rele. Nu-mi iau sarcina de a le deosebi. Am pretenția să fac apologia tuturor influențelor.” Este, desigur, mult adevăr în paradoxul „moralistului” francez și, fără să-i adoptăm integral receptivitatea, de altăa ori vinovată, cum am putea respinge înjurările care ne-au îmbogățit sufletește, care ne-au trezit — fie numai prin reacția de apărare — posibilități la care, înainte, nici măcar nu ne gândisem ?

Am în fața ochilor portretul tatii, zugrăvit de Teodoru-Sion ; deși nu realizează cu fidelitate de trăsături ceea ce memoria mea, în primul rînd, a reținut — eram atunci copil de cîțiva ani — el păstrează pentru mine o valoare de esență.

Medic de curînd întors de la Paris, unde fusese elevul lui Charcot, tata se ocupa intens de ceea ce se numea atunci „hipnotism și metapsihie”. După cîțiva ani de practică locală, încununată de spectaculoase succese medicale, sănătatea nu i-a permis să continue pe calea — extenuantă — a sufletului.

Dar, ceea ce adunase în decursul anilor, ca iscusintă și adîncimi, îi servea în viața de fiecare zi. Tata avea flacăra . . .

Mi-a dat să citesc, la timpul mie cuvenit, *Apologia lui Socrate*, sau... *Paul și Virginia*. Și n-am uitat niciodată discuțiile noastre după lectură, discuții oare-și schimbau, în fiecare an, climatul și tonul. Îmi amintesc de ultima noastră conversație literară. Aveam 30 de ani și făcuseră o pasiune pentru Apollinaire. Tata nu îl gusta ; rămăsese fixat la Verlaine, la Moréas, la Rimbaud.

Lecturile din tinerețe au valoare formativă ; nu a fost indiferent, în viața mea sufletească, faptul că la vîrsta fragedă el mi-a dat să citesc pe Plutarh și că am rămas de atunci sensibil la faptele Eroului chemat să fie ori *primul* ' ori *ultimul*. A căutat mereu să-mi insuflă respectul măreției, al demnității, nu prin recomandări explicite, ci, mai ales, subliniind cu dispreț spectacolul degradărilor lașe...

A murit de aproape patruzeci de ani, dar eu îl simt de atunci mereu aproape.

De cele mai multe ori îi ghicesc un gînd de reproș, foarte rar unul de satisfacție. Este mulțumit ori de cîte ori dau, ori de cîte ori risipesc, și trist cînd îmi surprinde un moment de egoism, de interes calculat sau de josnicie. Tata va muri odată cu mine.

Cînd am plecat la Paris, știam, ca toți tinerii de condiția mea, să dansez, să joc bridge și să întretin o conversație.

Aveam slăbiciune pentru viața de salon franțuzească și n-am avut, totuși, niciodată parte să o trăiesc efectiv mai multă vreme. Aș fi vrut să frecventez, cel puțin o dată pe săptămână, un „*Jour fixe*”, la care să împărtășesc, în stil scînteietor, emoții rafinate în schimbul unor fermecătoare surîsuri sau unor riposte de înțelegere subtilă.

Dar Parisul îmi rezerva alte lecții decît de mondenitate. Acolo am înțeles, pentru înțlia oară în viață, împărțirea oamenilor în bogați și în săraci, răspunderea față de tine și față de cei care îți sînt aproape. Acolo am verificat lecturile și entuziasmele unei adolescențe necontrolate.

Au fost timpuri în care plecaim de acasă dimineața, fără să știu nici unde voi lua masa în timpul zilei, nici unde voi dormi noaptea. Eram — dar numai aparent — disponibil pentru Aventură. Fiindcă, ori de cîte ori mi s-a prezentat, efectiv — în ciuda eredităților mele odiseene — am refuzat-o. (A rămas hotărîtoare, se vede, predica mamei.)

Găseam timp și pentru lecturi.

Preferam lui Maurras pe Alain, lui Barrés pe Charles Péguy și, în ciuda lui Benda, miă lăsam furat de belphegorism bergsonian. Descopeream, înfrigurat, pe Claudel, pe Valéry, pe Montherlant... O, -deliciul de a da, la 20 de ani, peste atîtea continente necunoscute !

...În subsidiar, dacă se poate spune așa, la Paris am învățat nuanțele. Le-am învățat din frecventarea Bibliotecii Naționale și a Luvrului, din cunoașterea locurilor și oamenilor, din sugestia infuză a istoriei, mereu vii în pietrele moarte. La chemarea unei fantezii stimulate de fervoare, studiam, bunăoară, cînd primitivii Renașterii italiene, cînd parcul din Versailles, cînd cimitirul Père La- chaise, cînd poezia lirică din secolul 17.

...Am locuit în toate cartierele, am pierdut (sau am cîștigat ?) timp în toate cafenelele. Am comunicat cu poezia și cu indignarea străzii. Și totul era pentru anine curiozitate.

Parisul nu mi-a deschis nici un drum nou ; de foarte tînăr, pe toate uimblasem — grăbit, gîflitor și lacom. Acolo am învățat, totuși, să întrezir privind o floare, o femeie, un tablou ; am înțeles gustul unui vin vechi, armoniile rafinate ale unei mese. Și dacă n-am devenit epicu- rean, este fiindcă în ambient am găsit destule încurajări pentru vocația mea stoică : plăcerea mi s-a părut, pînă la urmă, vulgară, și durerea —

neunmărită cu tot dinadinsul și depășită — o cunună pe care nu totdeauna și nu oricine o merită.

Am admirat pe aceia care au putut simultan să trăiască, să înțeleagă și să scrie... Eu niciodată nu am reușit. Când mă angajam într-o direcție, nu aveam tăria de a duce cu mine pe celelalte două. Apoi, când ești tânăr, amănarea ți se pare cea mai bună soluție. De ce să faci azi ceea ce poți face poimaine ?

Așa se întâmplă că a treia mare experiență a vieții mele, Singurătatea, m-a aflat nepregătit. Legenda pretinde că Lazăr, „înviat din morți”, ar fi rămas până la sfârșitul zilelor sale tăcut și trist. Întrebat asupra celor ce văzuse acolo, el refuza să răspundă. În realitate, nu văzuse nimic. Ce ar fi putut să vadă altceva decât, *de acolo*, tot lumea *de aici* ! A înțeles, adică, desprins de viermuiala vieții, ceea ce, tocmai din cauza acelei viermuiei, nu putea înțelege.

Așa a fost pentru mine Singurătatea. Înăuntrul ei, începi prin a te cunoaște pe tine. Siăpînd, descoperi încăperi pe care nu le bănuiseși și tot felul de lucruri, uitate, rătăcite, pierdute. Legi în voie cuvinte și împrejurări, iar cu ajutorul acestor legături poți descifra oameni care înainte îți păruseră de neînțeles. Focul necrutător al gândului elimină impurități, inconsistente și putregaiuri. Rămîne o țesătură fină de metal, prin luminișurile căreia se strecoară o plăpîndă și necrutătoare vibrație de viață. Singur — nu ca simplă metaforă, ci ca o introducere în marea liniște. Iar dacă, din meditațiile mele prelungi, nu m-am întors tăcut și trist, este fiindcă am considerat experiența astfel — incomunicabilă.

De ce n-am fost în continuare avocat ? De ce n-am ajuns profesor de greacă sau de filozofie ? Imprejurări mărunte au hotărît, în clipa în care literatura nu putea hrăni un om.

Am coborît din cafelele Parisului în cele bucureștene, unde tronau zeli timpului : Li viu Rebreanu, Ion Barbu, Victor Eftimiu, N. D. Cocea... L-am cunoscut și l-am vizitat des pe E. Lo/vinescu. Am intrat la *Facia*, în redacția lui Ion Vinea. Am ajuns astfel, foarte curînd, om de presă, de teatru și de literă, într-o epocă în care colegii mei de generație — Zaharia Stancu, Radu Boureanu, Eugen Jebeleanu, Virgil Gheorghiu, Cicerone Theodorescu, Neagu Rădulescu și mulți alții — cu vocații mai precise și, desigur, cu talente mai bogate —, tipăreau volume de versuri sau de proză.

Cînd privesc înapoi în vălmășagul anilor și al dușmăniilor, îmi rămîne un gust amar de zădărnicie. Îmi flutură

amintiri și imagini ale celor dispăruți, ale celor care făceau parte integrantă din viața mea de fiecare zi și pe care îi presupuneam tot atât de nemuritori cît îi plăcea tinereții mele inconstiențe să se considere. Nu mai este N. D. Cocea — dinamicul, tînărul, amarnicul polemist N. D. Cocea ! A dispărut Ion Vinea — cel frumos, elegant și discret, care avea în surîs tot atîta farmec cîtă înțelepciune. S-a risipit în neant Ion Barbu, poetul care apăra cu temperament dionisiac demnitatea pleritoare a versului și nobilețea absolută a matematicilor. Ochii mei caută în zadar pe Alexandru Kirilescu, îmbrăcat cu material londonez, la moda italiană, pe Camil Petrescu cel „surd și absurd”. Nu mai aud nici invectiva lui Argezi, strecurată perfid, cu glas subțire, nici riposta feroce a mereu bătrînului Cazaban.

Unde sînteți, seri înfrigate de premieră, amarnice dispute de redacții, dueluri improvizate lîngă sfîrșit, nopți cheltuite în confruntări de artă, de politică, de literatură ?

Am primit de curînd două epistole. Una de la un prieten cu cîțiva ani mai bătrîn, alta de la un necunoscut, cu mulți ani mai tînăr.

Așa se pun, de la un timp, problemele — pe generații. Personal, nu am obiceiul să cer nimănui buletinul. Profesia mă obligă să-l controlez numai la talent.

Am răspuns pe loc — fiecare după stilul lui. Fiindcă am deschis un capitol de confesiuni, îmi îngădui să desfac și aceste două confesiuni „la zi”.

Dragă bătrîne,

Ne cunoaștem de peste
o jumătate de veac și,
de cîte ori ne întîlnim,
nu uităm să ne spunem
: „Vai, ce bine arăți(lată
o frază pe care nu o

rostesc nici Mircea
Dinescu, nici Iulian
Neacșu ori de câte ori
întâmplarea îi aduce
față în față !) Apoi, unul
din noi doi — de
preferință tu ! — începe
să discut

edespre cei tineri. Mă rog, au toate cusururile ! (Noi, în schimb — se presupune — toate calitățile.)

Argumentele se repetă. Iar, între timp, tinerii îmbătrînesc. Dar vin alții. Și așa mai departe. Aș vrea să-ți atrag atenția, deci, asupra celui/alt aspect al problemei; așa cum există chestiunea tineretului, este și aceea a „bătrînetului”...

Nu știu dacă ai observat, multe prostii solemne comit oamenii de vîrstă noastră, dar, de cele mai multe ori, repetă pe cele vechi. Nu le lua în seamă.

Aspiră la voluptatea erorilor inedite.

Te aștept, de aceea, cu emoție, să-mi spui într-o bună zi că te muți, că divorțezi, că iubești o femeie de cincizeci de ani, sau că te-ai bătut pe stradă.

Ai luat obiceiul să-ți citești gazetele dimineața, pe banca din stînga a parcului din colt. Încearcă să schimbi ceva : parcul, banca, gazeta, n-are importanță ! S-ar putea, pe cale de consecință, să-ți schimbi cumva și o părere din cele semisecular fixate. Fiindcă bătrînețea este un fenomen de repetiție și tinerețea unul de succesiune. Dă-ți osteneala să citești în fiecare zi, înlocuind, pe cît posibil, pe la Tel cu altceva.

*Si mai ales, nu da sfaturi la alții, cum îți dau eu acum.
Este cel mai clasic avertisment — aproape un simptom.*

lată și al doilea răspuns :

Dragă tinere,

*Tonul scrisorii pe care mi-o adresezi mă îndurează
mai mult decât mă surprinde. Deși viața m-a obișnuit să apăr,
cu o piele relativ groasă, o sensibilitate relativ fragedă, am
rămas, sufletește, vulnerabil la insolente. (N-am întrebuințat
termenul cu ușurință, dar altul care să exprime mai exact un
regret, o dezamăgire și indignarea corelativă nu aveam la
îndemână.)*

*Continuu să detest judecățile puțin nuanțate. Îmi
repugnă etichetele goale de conținut și care sporesc doar
viteza de circulație a noțiunilor scrise cu majuscule. De aceea
prefer să trec ușor peste pasajele justițiare ale epistolei; sînt
împrejurări în care tăcerea este, prin ea însăși, o eleganță. Să
mă ierți de aceea dacă închid, înainte de a-l deschide, capitolul
confesiunilor, al unor confesiuni care ar putea pe cît de ușor să
mă explice, pe atît de repede să te clatine. N-are nici un rost să
vorbim despre noi. Pentru asemenea operație, dumneata ești
prea tînăr, iar eu încă nu destul de senil.*

*Să vorbim, în schimb, despre generație. Este un
termen pe care îl utilizezi în scrisăare. Solidaritatea de
experiență, de cultură, de destin surde imaginației mele
anarhice, dacă nu anarhiste. Nu cumva însă cuvîntul, glorios și
legitim în accepțiunea lui firească, ascunde în gîndul dumitale
o trecătoare poziție de strategie literară ? De la generație și
pînă la gașcă, trecînd prin ideologii, prin grupuri și prin echipe,
ne-ar lîmbia destule stații de, mai mult sau mai puțin obligată,
oprire. Dar, la ce bun ? Am impresia că, pentru a te justifica de
învinuiri presupuse, îmi atribui opinii care nu-mi aparțin. Nici
prin gînd nu-mi trece să-ți reproșez reacții nedrepte. Sub im-
pulsul ideli sau al emoției, cine — în jurul anilor douăzeci — nu
a greșit și pe cine oare timpul nu s-a însărcinat să-l rectifice ?
Mai grave mi se par orientările deliberate spre vulgaritatea
satisfacțiilor materiale.*

*Nu cumva ai îmbătrînit înainte de a fi tînăr ? Nu cumva
prețuiești în aur pieritor strălucirea nemuritoare a versului ? Nu
cumva un surîs, înainte de a fi o' promisiune de voluptate, află
anevoie, în pieptul dumitale, drumul inimii ?*

*Fiindcă, trebuie să-ți mărturisesc, rămân îndurerat când
vă surprind oboșiți înainte de a munci, triști înainte de a fi
cunoscut suferința, disperați înainte de a fi clădit iluzii.*

*Pe umerii fiecăruia dintre noi cade, la un moment dat,
povara lumii; așteaptă clipa aceea cu neliniștea și cu teama cu
care se așteaptă o mare cinste Nu-i este dat oricui să
răspundă, fiindcă nu oricine este întrebat. Dacă viața îți aduce
acest omagiu — de a te alege ca martor — primește
experiența. Ea este totdeauna înălțătoare, dar nu totdeauna
profitabilă.*

*Un proverb francez spune : „Bătrânii se duc și tinerii nu
mai vin”.*

*Ca să vii, nu e nevoie, însă, să te grăbești. Și, mai ales,
nu e nevoie să faci prea multe concesii. Vei lăsa destui fulgi pe
drum.*

Cît despre bătrîni, lasă-i să se ducă singuri.

Nu le cîa brînci.

Am vrea, desigur, să întrerupem și să reînșuflețim.

*Dar cine e în stare de asemenea ispravă ? Nici măcar
adevărul său propriu nu poate omul să-l dezvăluie întreg.
Amintirile sînt îndeobște menite să justifice, să „scape”, să
explice.*

*Depart de noi asemenea intenții. A trebuit, dimpo-
trivă, să luptăm cu pornirea contrarie. Dar cuim am putea, pe
de altă parte, să scriem tot despre oameni care încă trăiesc și
despre noi care încă n-am murit ?*

Ambițiile noastre sînt mai mici și mai precise.

*Am reflectat timpul nostru și astăzi îndrăznim să re-
flectăm asupra acestel... reflectări. Nu cu intenția de a extrage
cine știe ce profunde adevăruri. Cel puțin gin-
dul ne-a fost principal străin de preocuparea de a afla un sens limpede unor
lucruri care nu au, poate, nici măcar unul întunecat.*

*Cartea de față pregătește pe cele ce vor urma. Nu știu
oînd se va opri desfășurarea filmului. Începem o de-
pănare care aduce înaintea privitorului-cititafr lumi și emoții dispărute.*

*De aceea, pentru a le putea menține vii, am împletit
faptele de ieri cu gîndurile de azi. Le-am împletit, fără să le
confundăm. Și am privit cu oarecare înțelegere ceea ce înțelept
părea atunci și naiv pare astăzi. Fiindcă, atît cît omul trăiește
virstele vieții sale, nu-și poate da seama de perspectivele*

schimbătoare pe care le va desfășura timpul... Nici de povara nedreptăților — peste ani consacrate.

În noaptea care ne precede și aceea care ne urmează, îndrăznim să arătăm flacăra unei lumini, pe care cu greu am ferit-o de furtunile cerești și de dușmăniile oamenilor.

Astăzi îmi dau seama în ce măsură, odată cu depanarea anilor, dispar unele continente de cuprindere și apar altele, în ce măsură înțelegerea este legată de condiții.

...Hazardul memoriei îmi readuce în conștiință un moment pe care vremea îl întunecase. Aveam 20 de ani și iubeam „o fată frumoasă” ; într-o bună zi, când afară era primăvară, înflăcărat de pasiune, am năvălit în camera ei pentru a-i mărturisi adevărul pe care îl descoperisem : „Știi, am să-ți spun un lucru nemaipomenit, pe care l-am aflat eu și de care nimeni nu-și dă seama — *timpul nu există !*”

Și aveam dreptate. Fiindcă *atunci și pentru noi* timpul nu exista. Trăiam în absolut.

...Mult mai târziu, peste zece ani, într-o noapte petrecută cu Panait Istrati, noapte în care povestitorul jucase, cu strălucirea și căldura lui obișnuită, rolul Șehe- rezadei, l-am întrerupt ca să-l întreb :

— Bine, bine, frumoase lucruri Atena, Pireul, mari-narii, femeile „cu pasiune carnală”, bărbații „jubitiori de prietenie” dar antichitatea, Parthenonul, nu-mi spui nimic despre ele ?

La care Istrati a răspuns simplu :

— Nu știu. Nu le-am văzut. Pe mine pietrele nu m-au interesat niciodată. Mie mi-au plăcut oamenii.

**Am rămas surprinși,
dezamăgiți. Așa cum
rămăsesem, dealtfel,
cu câțiva ani înainte, la
Brăila, când văzusem pe**

nevasta lui dinții, pe
alsaciană, privinc' la
oră târzie din noapte
prin geamul aburit al
cîrciumii din colț, de pe
strada Gării. Femeia
plîngea tăcută și se
străduia, în durerea ei,
să înțeleagă ce anume
putea să-l rețină pe
Panait Istrati în
atmosfera închisă, în
mirosul de nădușeală și
rachiu, în fumul pîclos
al speluncii

Dar el sta de vorbă, halucinat, cu eroii lui și vorbea cu ei la masă despre lucruri de viață, fără> nici o legătură cu mersul obișnuit al astrelor, cu arta și cu filozofia. Pe el îl interesa doar flacăra mistuitoare, din pricina căreia trăise și murea. Restul era „literatură”.
La un asemenea nivel, nu joacă înțelegerea curentă, ci comuniunea, punțile aruncate peste abisurile înghețate care îi despart pe oameni. Panait Istrati avea dreptate, o dreptate pe care o dovedea în fiecare clipă scriind...Orașul
— Casa

— Strad

aNoi, cei din Brăila, nu îi iubim pe cei din Galați. Nu știu care să fie motivul, nu știu în ce străfunduri de trecut s-a născut prima dihonie. Atîta știu că ea continuă și are puține șanse să se potolească. Nuimai orașele italienești vecine mai nutresc între ele asemenea seculare antipatii. La ei lucrurile sînt chiar mai serioase. Intre Bolonia și Modena, de exemplu, dușmănia merge pînă la cutiț. Se zice că primul conflict s-ar fi născut pentru o găleată de fîntînă. De atunci au urmat însă altele altele, că nimeni nu se ocupă decît de ultimul...
Toate deosebesc Brăila de Galați. Pînă și pămînturile. Alte straturi geologice și, mai ales, alt trecut. La graniță, Muntenia s-a deosebit de Moldova ca să se poată afirma ca atare. Iar faptul că vreun Petru Rareș ardea din cînd în cînd Brăila și cruța pescărițele nu contribuia, desigur, la strîngerea relațiilor dintre cele două așezări. Multe din „permanențele” geografice ale tînutului nostru s-au schimbat ; unele ca esență, altele ca destinație. Dar orașul a rămas în configurația, în structura lui, același. Cînd revin să-l văd, mă trezesc umblînd pe străzi pentru mine populate doar de fantome. Nu mă salută nimeni, deși ulița mișună. Nici limbi străine nu mai aud rostite, limbi pe care odinioară nu le identificam și pe care le aflam de la cei bătrîni că erau „portugheză” sau „norvegiană”. Fiindcă forfoteau, pe vremea copilăriei mele, tot felul de neamuri în cosmopolita Brăilă. În afară de masivele colonii grecești, bulgărești, armenești, evreiești, se găseau aduși de apă tot soiul de francezi, de italieni, de elvețieni și alte seminții mai bizare, cum desigur nu

se aflau nici la Vaslui, nici la Rîmnicul-Vîlcii. Cît despre port, el era înțesat de firme străine. Brăila era principalul oraș de export agricol al țării, și marile firme de cereale din apus își aveau reprezentanțele lor prin clădirile subrede înșirate pe malul Dunării. Ca în Congo sau la Aden, „birourile” lăsau impresia de contoar colonial. „Firmele” făceau afaceri de miliarde, dar din calcul, din avariție sau din dispreț aveau sedii mizere. Cît despre „afacerile” propriu-zise, cele care nu se hotărau „sus” la birou, se tranșau pe străduța din spate, zisă a „misitilor”. Acolo, acum cincizeci de ani, stăpîneau grecii. Nu se auzea altă limbă. Pînă și evreii, ca să-și poată face acceptată prezența, ciripeau în idiomul foarte aproximativ „omeric”. Că nu se auzea altă limbă, este un fel de a spune, fiindcă, în fond, nu se auzea nimic. În asurzitoarea larmă a certurilor și a târguieilor de tot soiul, singur timbrul se recomanda, în mod nelindolnic, grecesc.

Fel de fel de oameni se întîlneau în „misitii” — de la barcagii care căutau să se angajeze pe șlep și pînă la proprietarii de mari vase pe Dunăre, în căutare de clientelă. Dar îndeletnicirea care domina era a „misitilor”. În schimbul unui comision, variabil după afaceri și adeseori după persoană, un grec, de obicei bătrîn și plin de ifose, mirosea „victima” de la distanță, dar în aparență părea preocupat de cafeaua de pe masă, de mătăniile pe care le învîrtea între degete sau chiar de apriga discuție din jurul lui între „venizeliști” și „regaliști”.

Existau, totuși, în acest haos de sunete și de interese, unele stricte convenții și ierarhii. Grecii mai înstăriți nu vorbeau cu oricine. În jurul lor se aflau „lichelele”, care, în schimbul unei adulații, așteptau o cafea, și în schimbul unui modest bacșiș, puneau o vorbă bună la încheierea unei afaceri a misitului cu patronul. Cînd afacerile grecului erau înfloritoare — și nu era posibil în „misitii” să simuleze cineva mizeria sau prosperitatea — înflorea și suita de „lichele” și hazul pe care ele îl făceau de iscusința Lui. Cînd scriu „lichele”, să nu se acorde termenului înțelesul lui generic. Era o profesie. În „misitii”, omul putea fi proprietar de vase, cerealist, director, procurist, secretar, „căpitan” (de barcă sau de vapor), cafegiu, samsar... Dacă nu avea nici una din aceste îndeletniciri și ocupa loc la masă fără justificare, nu era greu să-și capete

epitetul. Era destul să întrebi pe cel de alături, din ochi și din cap, arătându-l, ca să primești un răspuns șuierat între dinți, sec, definitiv : „Lekes !”

Nu toată lumea știa carte în misitii și nu la fiecare pas se găseau timbre, hîrtie, cerneală. De aceea, afacerile se încheiau pe cuvînt. O formulă magică survenea după tratative, care puteau dura săptămîni și chiar luni de zile : *stabene* ? Formula repetată de interlocutor în sens afirmativ fixa angajamentele reciproce și deschidea un capital nou în ciocnirea intereselor și în perceperea profitului.

Cineva care nu își respecta cuvîntul dat față de mar-tori — *stabene* — era și dezonorat și nu mai avea ce căta între oamenii serioși din „misitii”. Acești oameni se îm-părțeau în două mari categorii, echivalente „binelui” și „răului” din morală : cei care „aveau” *stabene* și cei care „nu aveau”.

De cîte ori am auzit din gura vreunui samsar mustă-cios fraza definitivă care stabilea cota comercială a unui personaj : „*Den ehi stabene*” ! (Nu are *stabene* !) Și decît să fii pasibil de asemenea etichetă, mai bine să fi fost ciung sau cocoșat.

Mai umblau și barcagii pe la Dunăre, marinari, în imensa lor majoritate greci. Pe unul îl chema *barba* Iani, pe altul *barba* Costa sau *barba* Spiro. Toți erau, bineînțeles, „căpitani”, toți cîntau din gură sau din mandolină. Se adunau, de obicei, prin cafenelele din centru sau de pe strada Călărași, unde discutau politică. Era de-ajuns să citească unul din ei ziarul — grecesc, bineînțeles — ca discuțiile și certurile să continue de pe poziții vechi și ireductibile.

Se mai adunau, de cîteva ori pe an, la biserică, de Crăciun sau de Paște. Făceau gălăgie, fără să știe bine de ce, la alegerile de la „comunitate”.

Ei purtau, totuși, respect deosebit celor cîțiva intelectuali greci din localitate : doctori sau profesori.

Noi, copii, aveam de-a face cu ei, ca să ne treacă Dunărea. Ferească Sfîntul să-i fi spus vreunui pe nume, că îi sărea imediat țîfna și îi înjura profesorii. „Te fel de educacia !” Dar noi aveam grijă să-i luăm cu bi- nișorul.

— „Căpitan Stavro, nimeni nu ne-a trecut Dunărea ca matala acum o săptămână. Am fost și cu Lambi și cu Iorgo ! Degeaba ! Altceva !

— „Nici o mirare” ! ne răspundea grecu. „Nu este pentru ei așa ceva”.

Și grecul ne trecea apa fără să ne ia parale.

Cînd s-au făcut legislațiile de protecție a muncii naționale sub regimurile de dictatură, marinarii greci au trebuit să plece. Și au plecat care încotro. S-a improvisat, firește, un personal nou pe șlepurii și pe remorchere, un personal care anevoie s-a descurcat. Grecii aveau apa în sînge. Pe Dunăre s-au auzit mai puține cîntece, prin cafelele a fost mai puțină hărmălaie politică, iar de Paște, la Înviere, nu mai alergau popii prin biserica grecească să-și stingă barba de „trecatrucile” marinarilor.

Astăzi încă, la Brăila, a mai rămas cîte un grec uitat, chelner prin cine știe ce circumă, bărbier prin cine știe ce frizerie.

Cînd îl află „societățile”, îi oferă imediat o leafă mai bună, să se urce pe șlep. Nu-l întreabă nimeni dacă știe meseria. La vîrsta lui, nu se poate să nu fi fost cîndva pe barcă, dacă nu pe transatlantic.

Cînd eram în liceu, semințiile erau grupate în oraș pe cartiere.

Orașul este clădit, dealtfel, pe plan geometric. Două bulevarde și numeroase străzi circulare au Dunărea drept diametru. Numeroase raze duc din centru pînă la periferie. În Brăila este imposibil să te rătăcești. Simți planul orașului după cîteva ore și, plecînd dintr-un loc, știi în care altul vei ajunge.

...Centrul era plin de cofetării, de cafelele, de restaurante, de bănci și de hoteluri. Parcul dreptunghiular care era înconjurat de acest mai mare dreptunghi conținea o străveche biserică, fostă geamie turcească, o statuie a lui Traian și un ceas montat pe o construcție de tablă zugrăvită. Am impresia că, de atunci și pînă astăzi, nici Traian, nici ceasul nu s-au mișcat.

Primul bulevard, socotind de la Dunăre, despărțea Brăila românească de lumea străină a poetului, a magazinelor și a cartierelor „nobile”. Țara a aflat despre bulevardul Alexandru Ioan Cuza din cartea lui Mihail Sebastian. Aproape

toți salcîmii orașului s-au concentrat pe această prelungă și umbrită alee.

Dar, pînă acum cincizeci de ani, dincolo de acest bulevard, locuiau îndeosebi băștinașii, de diverse profesii, bulgarii cîți nu fuseseră încă asimilați și negustori mocani cu brînzării, cu blănării, cu sticlării sau cu magazine de stofe. De la bulevardul Cuza Înceace, spre centru, erau numai magazine de lux, în general evreiești. Stăpîni ai acestor magazine, și neamurile lor locuiau pe străzile adiacente. Iar lîngă Dunăre se înghesuiau îndeosebi grecii — aproape de mal cei săraci, iar bogătașii mai sus, spre centru. În jurul grădiniței zise a Poligonului, se ridicau clădirile mari ale armatorilor, despre care pomeniște Panait Istrati. Nume celebre pe piața Mediteranei și chiar a Londrei au pornit din acest cartier : Embiricos, Draculis, Troianos ... Iar de cîțiva ani Înceace, pe alt plan, Ianiș Xenakis și-a umbrat cu gloria toți concetățenii.

De pe urma lor au rămas doar casele, cele mai frumoase din oraș la vremea lor.

Ca să înțelegi sufletul Brăilei, trebuie întîi să-ți dai seama că așezarea s-a născut la întîlnirea Dunării cu Bărăganul. Dunărea — adică drumul deschis spre mări și oceane ; Bărăganul — adică nemărginirea mînoasei cîmpii românești, bătută de crivăț, pîrjolită de arșiță. Peste toate astea au venit mocanii cu brînză lor, care a devenit de Brăila, cu „brașoveniile”, cu negustorii și cu profesorii lor pregătiți la Viena sau la Budapesta..

În fiecare an sosea însă un aflus nou de „cojani” din cuprinsul județului, aflus care, sub auspiciu ardelenesc, „româniza” orașul. Treptat-treptat, românii au prins curaj și au trecut de bulevardul Cuza. Azi au rămas puține urme din vîlmășagul de nații care deosebeau orașul. Un simplu și îneluctabil proces demografic a rezolvat — fără sînge și fără legi rasiale — problema care părea insolubilă.

...Lucrurile nu se prezentau, e drept, nici prea simplu, nici prea favorabil. Îmi amintesc cum, într-o excursie cu liceul, la Sulina (era în preajma bacalaureatului), a trebuit să fac pe interpretul la hotel, la restaurant, la cafea, unde nu se prea vorbea românește...

Lîngă Brăila era înfloritoare, înainte de primul război mondial, stațiunea balneară Lacul Sărat, dotată în stilul epocii, cu un parc englezesc, cu un chioșc pentru muzică și cu un cazinou în care se juca „chemin de fer” și „bulă” (un fel de ruletă redusă). Venea lumea din toate colțurile țării ; nu se descoperise încă Tekirghiol-Movila, și nămolul de aici era preferat celui de la Amara. Afluența oamenilor avuți era atît de mare (printre ei generoșii cerealiști brăileni făceau primă), că întreținea un public de cazino boem și interlop : crupieri de consum curent și demimondene, politicieni în căutare de popularitate, dame în căutare de „napoleoni”. Veneau să-și petreacă vacanțele la Lacul Sărat Nicu* Filipescu și Lili Gheorghide, Take Io- neseu și Mița Biciclista, poeți și ziariști de renume.

Din ce motive reale, nu știu, dar mult timp aproape nimic nu s-a adăugat „inventarului” inițial și nu s-a transformat așa ca să poată servi nevoilor obștești ; chiar instalația băilor rămînea aceeași — primitivă — și, la exigențele de astăzi, dezgustătoare. Pe ici, pe colo, mai erau case bombardate încă din timpul primului război mondial. Nimeni nu s-a ostenit să le repare.

Laicul Sărat trăiss accelerat fenomenul de eroziune al Brăilei.

Nu numai importanța economică a orașului era mare. Se aflau și evenimente de variată natură să sporească semnificațiile urbei.

Aici a zburat pentru înția oară Poly Vacas, unul din pionierii aviației noastre și ai celei mondiale.

Aici s-a instalat primul hipodrom din România ; aici s-au alergat primele curse de trap și s-au selecționat primii cai de rasă.

La Brăila s-a înfiripat, între cele două războaie, un conservator de muzică și, într-un moment dat, chiar o trupă de teatru permanent, trupă în care, tineri, jucau : C. Toneanu, George Vraca, Mișu Fotino.

Viața se desfășura, dealtfel, în societăți închise, care, înăuntrul aceleiași clase chiar, nu comunicau între ele.

Era în oraș o mare burghezie românească politico-economică, alcătuită din înalți funcționari administrativi, din

senatori, deputați, consilieri municipali, la care se integrau virfurile tehnice : medicii, inginerii, avocații de oarecare importanță. Ființau apoi diverse „elite” : grecești, evreiești, bulgărești, „elite” care se proclamau și se comportau ca atare. Își respectau, adică, relațiile și obiceiurile cu o strictețe și cu o exclusivitate care presupuneau, în egală măsură, o exagerată prețuire de sine și un corelativ dispreț față de ceilalți.

Exista, bineînțeles, și restul, „orașul” propriu-zis, al micii burghezii și al muncitorilor, cu care intram doar în contact indirect, pe baza prietenilor de școală, de sport, sau a „*Wahlverwandschaft-UTloT*”, care treceau uneori peste barierele de clasă. Exista, mai ales, mahalaua brăileană, care prefera viața simplă și deschisă tuturor convențiilor uscate, care urma cu sinceritate și cu risc drumul instinctelor și al plăcerilor naturale. Dincolo de nuanțe și particularisme, se afirma însă noțiunea „lumii bune”, cu anumite privilegii, îngăduințe și interdicții. În această „lume bună” autohtonă, străină sau compozită, se vorbea franțuzește și se respectau, prin tradiție, regulile politeții pariziene din secolul 19. Cucoanele aveau „*jour-tixe*”-uri, societățile de patronaj dădeau „ceaiuri” și „baluri” publice, se organizau serbări la grădina publică într-un climat care deriva, prin degradări succesive, din etichetele Versailles-ului și din bon-tonul de la Passy sau de la Auteuil.

„Lumea bună” întrebuița cărți de vizită litografiate cu text franțuzesc și cu colțurile la ocazie întoarse, în conformitate cu articolele respective din codul bunelor maniere. „Doamnele” și „domnișoarele” se bucurau de o preeminență formală, care ascundea în dantele sclavia din familie. În această lume oamenii se nașteau, trăiau și mureau încadrați de obiceiuri care, de la botez la nuntă și pînă la înmormintare, le asigurau adăpostul formal față de „gura mahalalei” și față de „stihii”.

Copilăria și adolescența mea s-au petrecut în protipendă mai mult grecească a orașului. Tata mergea la „club” mama se îmbrăca după jurnalele de modă pariziene. În biblioteca noastră se aflau clasicii francezi ai secolelor 17 și 18, ca și o/perele lui Victor Hugo, ale lui Musset.

Casa de pe strada Rosetti, în care m-am născut, era astfel împărțită, încît camera principală, cea mai frumoasă, salonul, dotat cu mobilă „Louis XV”, să se întrebuițeze doar la

ocazii. Huse cenușii acopereau tapiseria „Pompadour”. Pe pereți erau tablouri de Mirea, de Teo-dorescu-Sion, de Voinescu, dar și operele mamei, adică pisicile, sălcile și lebedele pe care le zugrăvisese la pension ; gustul tatii se afirma în cite un desen de Iser sau într-o caborire de pe cruce, presupusă de Delacroix. Pretutindeni te încurcai de gheridoane, de taburete, de glastre cu flori de apartament. Etajere cu bibelouri se reflectau în oglinzi venețiene cu rame de bronz înflorate. Salonul, așa cum spuneam, camera cea mai mare, cea mai luminoasă și cea mai bine mobilată, era, în același timp, și cea mai puțin locuită ; în principiu închis, se deschidea doar la „*jour-fixe*”-urile mamei sau la evenimente mari, adică la nunți sau la botezuri.

Mama nu era primitoare. Detesta vizitele și petrecerile, fără să prefere în schimb viața de familie. Era certată permanent cu rudele tatii și ocazional cu ale ei, în așa fel încît să ne intre cît mai puțină lume în casă. Foarte rar se întâmpla să avem invitați în afara obligațiilor stricte, pe care se străduia să le respecte la limita lor minimă.

Păstrez, totuși, amintirea unei epoci în care prietenii părinților mei aveau copii, în care s-a născut sora mea cea mică și în care am trăit feeria botezurilor.

Totul era pentru mine o încîntare și un prilej de emoție, de la cristelnița popilor îmbrăcați în odăjdii, cristelniță în care urma să urle și să se zbată pruncul prea fericit, și pînă la „măturile” de aur cu funde roz sau albastre care se împărțeau invitaților. Bufetul era de obicei somptuos. Se serveau șampanie și icre negre. Masa era comandată la restaurantul principal, la „Le Français” (sau „La Francez”, cum spuneau nepricepuții). Uneori patronul, domnul Carivelli, italian de origine, bătrîn și solemn, fost „*maitre*” la case mari din străinătate, servea el însuși, îmbrăcat în frac și cu decorații.

Dar noi, copiii, eram atenți la șampanie. Goleam paharele părăsite sau „achitam” cite o sticlă uitată în „*frapieră*”, pînă cînd ne apuca risul și vorbirea de-a surda. Abia atunci își dădeau seama cei mari că ne îmbătasem și ne dădea pe mîna „guvernantelor”, să ne duoă la culcare.

Dar epoca asta de aur nu a durat prea mult. Părinții noștri au îmbătrînit și n-au mai făcut copii. Noi am crescut

mari și nu am aflat nici un haz în petrecerile stereo- tipe la care eram chemați, e drept, din oe în ce mai rar.

Regăsesc, plimbându-mă pe strada „mea”, pietre de care, copil, m-am împiedicat. Și mă bucur că, de atunci și pînă astăzi, nu s-au găsit edili vigilenți care să repare pavajul. Casele, însă, mai to&te s-au schimbat. A noastră, înainte de primul război mondial, era cea mai frumoasă, dar supremația ei a

durat foarte puțin. s-au
ridicat, una după alta,
clădiri care, în
perspectiva mea
infantilă, mi se păreau
impozante, dar care, în
comparație cu blocurile
moderne, par simple
cocioabe. Alături de noi
au locuit, în casa cu
două etaje, un văr de-
al tatii, care a
construit-o, și mulți
alții după el. Nevasta
lui, Marie Carandino, a

fost o frumusețe a
vremii, de care toți
bărbații erau
înamorați. O văd și
astăzi, de jos, din curte
de la noi, dreaptă în
fața oglinzii, într-un
„peignoir” vaporos,
pieptănînd plete blond-
cenușii, care îi cădeau
în voie peste umeri

.De obicei, însă, nu aveam vreme să mă uit sus. Mă țineam de joacă în curtea noastră atît de mică — pe atunci mi se părea imensă — cu toți copiii din cartier. Mergeam și pînă în colț, la mica piață a Poligonului, unde „derbedeii” (așa le spunea mama) jucau bile, risca sau barbut. Acolo mă întâlneam cu Bebe Ștefănescu-Goangă. Era rău la joc, nedrept și circotaș.

Cînd am crescut, am prins curaj și am mers mai departe. Mă băteam cu pietre ca soldat în „armatele” străzilor respective, dar aveam mai mult înclinații de strateg decît de simplu pedestraș. Explicam de zor tovarășilor mei de *Kriegspiel* cum să ne împărțim în plcuri, cum să atacăm „dușmanul” din spate, cum să-l hărțuim pe flancuri și cum să concentrăm atacurile în bătălia finală. Bineînțeles, conflictele se soldau cu geamuri sparte, cu vînatăi și cu „plîngerii” la părinți. Cînd soseam seara acasă, rupt, hărțuit, zgîrnat, murdar, mă lua mama în primire. Mă băga în baie, mă spăla și imă bodogănea, îmi dădea apoi repede să mînc, să nu cuomva s-adorm înainte, așa eram de obosit. La jocurile noastre băietești participa adesea și sora mea, Valerie. Mai mică decît noi, dar foarte isteată, suplinea prin dibăcie lipsa ei de putere fizică și de rezistență. O apăram, firește, ori de cîte ori era cazul, dar o apăram mai ales de mama, care mereu o bătea. Auzeam de departe apelurile ei disperate : „Nicule ! Ni cule !” Știam imediat despre ce era vorba. Alergam și o scoteam din miinile mamei, care pufnea de necaz...

Mai tîrziu, de multe ori, avea să sară ea să mă scape. Fără să o chem.

Neamuri și oameni din orașul meu

Ori de cîte ori revin prin orașul meu natal, simt prin piept ca un cuțit titlul romanului ardelenesc al lui Peter Neagoe, tipărit, ca și restul operei sale, în America.

Se numea simplu și definitiv : *AcoZo mi-am lăsat*

Merg, totuși, din ce în ce mai rar prin Brăila. Oamenii de care mă simțeam legat au părăsit de mult orașul. Unii au plecat în alte ținuturi. Alții se odihnesc în cimitirul Sf. Constantin ; îi văd adunați ori de cîte ori mă plimb pe alei. Nicăieri nu am atît de multe relații...

Era un timp cînd lumea asculta vorbirea morților. Nu la spiritism, cum fac babele care îl deranjează mereu pe Napoleon, ci în meditațiile lor solitare sau în filele îngălbenite de carte. Acest fel de a-și căuta rădăcinile, cînd era excesiv, caracteriza pe „conservatori”. Tot uitîndu-se mereu *înapoi*, n-aveau timp să privească și, cu atît mai puțin, să înțeleagă tot ceea ce *înainte* li se deschidea ca îndrăznețe promisiuni. Acest risc a dispărut. Ne scuturăm din ce în ce mai repede de amintirea acelor care au plecat și, grăbiți să trăim clipa, uităm că facem parte dintr-o serie în care, cumînți, într-o bună zi ne vom așeza...

Tinerii (am fost și noi ca ei) se opresc la partea lirică a trecutului, la emoție și, uneori, chiar la ieftina lui filozofie. Sosește însă un timp în care, așa cum spunea un memorialist german, „ți întîlnești tatăl în vine”. Și simți atunci nevoia de a umple cu lumini întinericul căscat înapoi : de a căuta termenilor generali acoperiri de existență, odinioară concretă... M-am oprit întîmplător și fără intenție de a tulbura liniștea morților la un cavou bogat în date și inscripții. Un amic de pe vremuri, arhivar sentimental de provincie, Constantin Ștefănescu pe numele lui, a completat cu scrisori vechi, cu acte de stare civilă, cu fotografii decolorate golurile pe care nu îndrăzneam să mi le umple imaginația.

Și am aflat astfel că doctorul *C. C. Hepites*, căsătorit cu Smaranda, fiica serdarului Dimboviceanu, profesor la Școala Națională de Medicină din București, întemeietor al farmacopiei noastre, a întemeiat, printre altele, și biblioteca și muzeul din localitate. A avut opt copii, dintre care pe *Grigore*, doctor în medicină de la Viena, medic șef al spitalului din Ploiești, pe *Toma*, tot medic de la Viena, care a practicat la maternitatea din București, pe *Victoria*, soția poetului colonel Th. Șerbănescu, pe *Ștefan*, întemeietorul Institutului Meteorologic din România, diplomat în fizică și matematici de la Bruxelles, savant — ca și tatăl său — de mare prestigiu. (Fica acestuia din urmă, Matilda, căsătorită cu Ștefan Murat, a fost mama inginerului *Ion St. Murat*, fost director la „Măsuri și Greutăți” în Ministerul Agriculturii și fost secretar general la Ministerul Industriei și Comerțului.)

Dar să părăsim această ramură, pentru a ne reîntoarce la colonelul *Th. Șerbănescu*, soț al Victoriei Hepites. El nu este altul decît poetul despre care pomenesc istoriile literare și textierul lui *George Cavadia*, celebrul compozitor de muzică ușoară al României dinaintea primului război mondial. Pe Theodor Șerbănescu, junimistul, colaboratorul *Convorbirilor literare*, nu l-am putut cunoaște : a murit în 1901. Dar pe George Cavadia mi-l reamintesc foarte bine, cu glasul lui de bariton, cu barba albă, care îi sporea aspectul falnic și cu faconda lui meridională. A înființat Conservatorul de muzică „Lyra”, la Brăila, a strălucit prin saloane și a dat prilej fetelor sentimentale să palpate fredonînd *Unde ești?*, *Un sărutat*, *Adio sau Alunița*...

Poetul Șerbănescu a avut mai mulți copii : pe *Horțansa*, căsătorită cu Matila Ciocirdia, președinte la Curtea de Apel din București, pe *Elena*, căsătorită cu magistratul Th. Apostol, pe *Gheorghe*, fost președinte al Curții de Apel din Galați, autor de piese ne jucate și compozitor de romanțe tipărite la... Leipzig ; pe *Letiția*, căsătorită Ver-deanu, pe *Aurel*

Șerbănescu, tot magistrat, literat în orele libere și fost director al Teatrului din Brăila ; sora colonelului Th. Șerbănescu, Zamfira, a fost bunica profesorului *Ion Petrovici*. (Iar toată această lume, tineri și bătrâni, se întâlneau la conacul moșiei Vameș din județul Covurlui.)

Dar să revenim la Hortansa (fiica mai mare a colonelului), care s-a căsătorit cu *Matila Ciocîrdia*. Acesta din urmă era în realitate fiul serdarului *Grigore Dărăscu* și al *Iuliei* (fiică a căpitanului Dimitrie Ciocîrdia.) Dar i s-a dat lui Matila numele mamei, ca să nu se stingă vechiul neam. Matila a avut un fiu, pe *Dan Ciocîrdia*, căsătorit cu *Adalgiza*, fiică a lui *Gheorghe Șerbănescu* mai sus pomenit.

Doctor în drept de la Paris, Dan Ciocîrdia a călătorit mult prin străinătăți (Anglia, Germania, Franța, Italia, Elveția), a ținut conferințe, a scris cărți — publicate pe numele său adevărat, altele cu pseudonim.

Astfel a tipărit la „Jouve”, în 1922, *Evohe Bacché* ca Dan Ciocîrdia, și, mai târziu, la „Crès”, aceeași carte, sub semnătura *André Sernay*. Același pseudonim l-a folosit pentru romanul *La sagesse de Pierrot* („Berger-Levrault”, 1923) și *Le Marchand de Masques*, tot la „Jouve” (1923).

A mai scris Dan Ciocîrdia și o piesă de teatru, *Les chaînes qui tombent*, piesă care a fost tradusă și localizată în românește.

Reintors în țară, a publicat (în colaborare cu *Aurel Șerbănescu*) un volum de versuri, *Coșul cu roade* („Tipografiile Române Unite”) și apoi *Răzbumarea Privighetorii* (tot versuri), la „Cartea românească”. Au rămași de pe urma lui mai multe volume în manuscris (francezești și românești), despre a căror valoare actuală ar urma să refere specialiștii delegați să le studieze.

Am vorbit despre *Iulia*, fiică a căpitanului *Dimitrie Ciocîrdia*, aghiotant al domnitorului Alexandru Ghica și fiu, la rîndul lui, al paharnicului *Matei Ciocîrdia*.

Ea a fost căsătorită întâi cu serdarul Dărăscu și apoi cu C. D. Aricescu, mare luptător pentru Unire și vestit autor al *Istoriei Revoluției Române din 1821*. Fiul lor, *Const. C. Aricescu* (1861—1931), nu este decît pictorul bine cunoscut, cu lucrări aflate la Muzeul de Artă din București (și cu multe altele aflate la urmașii locali).

Despre toate cele de mai sus, pe care, furat de parful lor vetust, ra-am mulțumit să le evoc mai mult ca explicații la arborele genealogic, istorici, istoriografi literari, critici ar putea afla material pentru studii și monografii. Fiindcă, personal, am văzut vrafuri necercetate de scrisori, de documente, de manuscrise în legătură cu viața publică și particulară a ramurii *Hepites*, a *Șerbă- neștilor*, a neamurilor

Ciocirdia și Aricescu. Iar istoria reală a unei comunități nu se scrie cercetînd doar actele oficiale înregistrate în *Monitor*. Această istorie poate căpăta uneori aspecte neașteptate prin scormonirea unor uitate arhive de familie.

Dacă aș fi tinăr student la Istorie sau la Filologie, aș pleca deocamdată repede la Brăila, să caut „*au fond de l'inconnu du nouveau*”.

Nu am avut, propriu-zis, o viață de familie. Vinovată de acest lucru a fost, în primul rînd, mama. Grecoaică după tată și româncă după mamă (am eredități românești pe linie maternă și din partea tatii), Elena Morache fusese crescută în stilul fetelor de familie burgheză. Vorbea și scria curent franțuzește, cînta la pian valsurile lui Chopin, dar și *Priere d'une vierge*. Pictase în tinerețe lebede și sălcii cu destulă iscusință ca familia să-i angajeze ca profesor un pictor „nespălat și cu piete”. Dar toate acestea erau floricele exterioare. Mama avea un caracter imposibil și cele mai realiste principii de comportare socială. Nu ierta pe nimeni. Între ceea ce „se face” și ceea ce „nu se face” era pentru ea o prăpastie pe care n-ar fi trecut-o în ruptul capului și pe care ne împiedica și pe noi toți să o trecem. Felul ei de a fi s-a înăsprit cu timpul. A devenit mai irascibilă și, la cea mai mică nemulțumire, țipa. Tata își lua atunci pălăria, bastonul și pleca la club. Noi, însă, rămîneam acasă — prizonierii mamei. Toți trei copiii o ascultam și o detestam. Exercita asupra noastră un control și o teroare de fiecare clipă. Eram înconjurați de „nu e voie” din toate părțile și nu aveam puterea să clintim „tabu”-urile. Semăna la caracter cu o mătușă bătrînă, aprigă și rea, care, cînd ne vedea urcîndu-ne în pom, ne striga : „Ai să-ți rupi picioarele, drace !” Iar atunci cînd, conform previziunii ei, ni le rupeam, se uita încîntată : „Sa- tur-te, dimone !” Bărbatul ei, Constantin, n-avea voie să vorbească cînd mergeau în vizită : vorbea ea, în schimb, pentru el. La masă, cînd se împărțea mîncarea, se uita bine, lua o bucată serioasă pentru ea și împingea tava mai departe : „Constantin nu mîncîncă !” Fără multe explicații. Și Constantin tăcea și pleca flămînd.

Mama era mai mult bigotă decît credincioasă. Educația pe care ne-a dat-o în acest sens s-a redus la unele elementare prescripții de pură formă. Tata, dimpotrivă, adversar al oricărui rit, era deist. Deosebirile dintre ei nu se limitau însă la capitolul credinței. Tata și mama se deosebeau fundamental, în toate privințele, în așa măsură, încît, cunoscînd pe unul, era ușor, prin negație, să-l afli pe celălalt.

Mai tîrziu urma să-mi dau seama că multe din defectele mamei erau în realitate calități, datorită cărora familia — chiar în condițiile ei laxe — a putut să dureze. Dar *atunci* nu puteam înțelege și nu puteam scuza tot ceea ce exterior purta sigiliul

neîngăduinței. Când tata, bătrîn și bolnav, nu a mai putut ține frînele casei, virtuțile „burgheze” ale mamei și-au spus cuvîntul. A devenit om de afaceri, a reconstruit averea noastră pierdută, m-a ajutat la studii, a păstrat „onorabilitatea casei”. La un moment dat pleca la București nu numai pentru interesele ei, ci, în același timp, ca delegată a prietenelor ei bătrîne și nepricepute. Îi spuneam că ajunsese „președinte al sindicatului babelor”, constatare care nu îi făcea prea mare plăcere.

Pentru tata aveam, în schimb, toți trei, un adevărat cult. Nu ne bătea niciodată. Fără să fie prea tandru, era totuși apropiat. Avea autoritate, fără să o afirme. Știa să se facă iubit, fără să ceară dragoste. Generos, expansiv, liric, felul lui de a fi sublinia, prin contrast, economiile de suflet, reticențele, „naturalismele” mamei, între ei doi era o adîncă diferență de calitate. Apoi, tata era foarte cultivat. În biblioteca lui nu se găseau numai — în franțuzește și în italiane — opurile pe care studiase medicină la Paris și la Bolonia. Tata avea numeroase cărți de „ocultism”, termen care în preocupările lui acoperea hipnotismul, spiritismul, magia. . . Ceea ce nu îl împiedica să aibă în bibliotecă și lucrări esențiale de filozofie, de literatură și de morală. Tata citea și răspundea cu promptitudine, cu claritate, cu eficiență nedumeririlor noastre copilărești.

Atmosfera de acasă, scleroza provinciei, lipsa unui mediu favorabil l-au împiedicat să continue ; an cu an, tata decădea. Jocul de cărți, care la început fusese doar o distracție, se transformase la el, repede, în pasiune. Foarte curînd, viața de club a înlocuit pentru el viața de familie, și ironia lui binevoitoare s-a transformat în sarcasm. La bătrînețe a căpătat psihologia și atitudinea „martorului” care înregistrează uneori sceptic, de cele mai multe ori indiferent, evenimentele, așa cum l-a surprins. Într-un desen de grup, Iser. Din cînd în cînd avea accese de entuziasm, de generozitate. Escrocii nu îl ocoleau ; semnătura lui — spre disperarea mamei — se putea citi pe listele de subscripție fictive care pînă la urmă ajungeau în fața tribunalelor. Și nu era nevoie neapărat să-l soliciți să ajute un om în spital, o mamă văduvă cu zece copii. Tata era, mai ales, sensibil la cauzele abstracte. Ajuta pe pictori, pe artiști, dar, mai ales, „dezrobirile”, luptele „pentru independență” sau „pentru libertate” ...

„În meseria lui n-a izbutit să facă nici un fel de avere. Cînd era tînăr, avea în oraș o numeroasă clientelă pe care o vizita dimineața. După-masă primea „la cabinet”.

Îmi amintesc de timpurile în care birjarul aștepta la poartă și nu pornea pînă nu mă suiam și eu pe capră. Făceam „vizite” la bolnavii din oraș pînă tîrziu la ora
cd. 4733 cl. 3

prânzului. Dar când ne întorceam acasă și când îl întreba mama, tata răspundea încurcat :

— Nimic... Ce să le mai iau ... N-aveau nici de medicamente ... Le-am plătit eu rețetele.
Și mama se uita la el ca la un nebun și striga tot ca o nebulă.

De foarte multe ori îl trezeau noaptea pentru cazuri urgente. Nu l-am auzit crîcînd. În schimb, eu am căpătat o aversiune pentru medicină, aversiune care m-a îndemnat să aleg în viață alte studii, alte profesii.

Dintre bunice, nu am cunoscut decît pe cea din partea mamei. Era bunătatea însăși. Mă iubea foarte mult și, mai ales, mă „asculta”. Plecam în fiecare zi de acasă și mergeam să o văd. Îmi dădea prăjituri și cîteva sorbituri de cafea. La plecare primeam și un bănuț, cu care cumpăram repede, de la băcănia din colț, „ciocolata școlarului”. Dar toate astea contau mai puțin decît faptul că eram „ascultat”, că puteam să-mi expun părerile, să spun tot ce aveam pe suflet. Bunica mă privea vorbind — tăcută. Din cînd în cînd, un surîs îi înflorește în colțul buzei. Dar eu nu mă impresionam pentru atîta lucru. Mama se mira tare aflînd că „nu-mi tăcuse gura”. Acasă, conversația mea era strict utilitară.

Am mers la bunica zi de zi și an de an, pînă cînd a început să-mi „miroasă a catrință”. Bunica a înțeles, a tăcut, a surîs și într-o bună zi a (murit, împăcată cu ea, cu lumea, dar nu cu fata ei, „că prea e rea !” Nici din partea celui alt copil nu avusese supărări mai mici. Unchiul Iorgu promitea totuși, în adolescență, să fie un om de valoare. Era instruit, frumos și plin de calitate sufletească. Avea însă înclinații spre chefuri cu prietenii și spre delicile vieții ușoare. N-a rezistat tentațiilor și, fără să aibă efectiv vreun viciu, a lunecat, pe nesimțite, spre pierzare. Cheltuiitor, și-a mîncat partea de moștenire de la bunicul și a periclitat, prin nesocotințe, restul, adică zestrea mamei. La un moment dat, nu se știe cum, a întîlnit în calea lui morfina. Și etapele prăbușirii s-au accelerat. Nu era ușor de procurat droguri în orașul nostru. A simulat la început cîteva crize de rinichi și a reușit să-l păcălească pe tata. Dar cînd crizele au devenit imai frecvente, tata a refuzat să-l „încurajeze”... Inventivitatea morfinomanilor și lipsa lor de scrupule în procurarea „otrăvei” sînt cunoscute. Unchiul Iorgu nu a ezitat în fața mijloacelor celor mai odioase, celor mai neașteptate.

Omul d-venise o epavă.

Îl iubeam foarte mult și sufeream nespun de discreditul în care se cufunda. El mă adora la rîndul lui. Nu era plăcere să-mi refuze. El mi-a cumpărat primul ceas și primul stilou, el m-a dus pentru întia oară la București. Cînd a avut, la un moment dat, automobil, m-a plimbat prin toată țara. Mergeam cu el prin hoteluri, prin restaurante, la spectacole de teatru și de operetă.

Au fost cele mai frumoase vacanțe din viața mea. Nu-mi dădeam seama cât de șubrede erau temeliile ; copil, mă grăbeam să gust din toate „pentru prima oară” și simțeam cum bucuria mea era, în același timp, fericirea lui.

Cînd a survenit dezastrul, cînd toate combinațiile fanteziste s-au destrămat, cînd ingeniosul om de afaceri a dispărut, ca în locul lui să apară delincventul, am simțit o durere de moarte. Tot ceea ce învățasem de acasă și de la școală, toată onestitatea mea sufletească, ca și evidența faptelor și a culpei, totul pleda împotriva acestei epave, care fusese unchiul Iorgu. M-am dus să-l văd cîtva timp,, pe sălile tribunalelor sau în vorbitorul închisorii. Am plîns cu toată dragostea și cu toată mila de care eram în stare. Și, pe urmă — sub influența mamei — l-am abandonat. Astăzi mai găsesc explicații și scuze bune pentru ochii lumii — multe, oricîte. Dar în sinea mea mă simt în eternitate vinovat. Nu trebuia să-l las, să-l părăsesc. Nu trebuia să unmez calea moralei spartane tocmai în privința lui, care numai de mine fusese legat, care numai pe mine mă iubise.

Au contribuit, desigur, prejudecățile orașului, sehzatja ediției speciale scoase de ziarul local, răceala prietenilor și a cunoscuților, atmosfera de moarte civilă de acasă.

Da ! Toate astea sînt adevărate. Dar eu trebuia să le înfrîng. Să stau lîngă el. Să ascult firea mea ; să nu-l, trădez.

Viața noastră de familie s-a redus în esență la relațiile frățești, care s-au păstrat strînse și calde. Eram toți trei foarte deosebiți, la trup ca și la suflet. Cînd am fost mici, ne certam, ca copiii, pe prăjituri sau pe bomboane, dar asta a durat, în timp, foarte puțin. Soja mea Ebe, care venea ca vîrstă imediat după mine, a fost frumoasă. Valerie, cea mai mică dintre noi, nu s-a deosebit decît prin inimă. Avea mai multă decît îi trebuia. Și toată viața a împărțit-o celor care îi erau aproape. Cred că, dintre noi trei, ea este cea mai valoroasă, fiindcă ea a avut și continuă să aibă cea mai mare disponibilitate de sacrificiu. Ebe avea înclinații spre carte. Nu a făcut însă studii universitare, în ciuda faptului că se remarcase în liceu, că la bacalaureat i se lăudase teza de la română . . . Cred că am contribuit la nedreptatea pe care părinții mei au comis-o : cuvîntul meu nu a atîrnat în favoarea ei. Și nu a încercat să le cîntească hotărîrea. Fetele au rămas acasă, să se mărite, în așteptarea lui Făt-Frumos, iar eu singur am plecat în lume în studenție, la armată, în străinătate.

Am avut rude și din partea tatii. Dar mama nu le primea în casă. Nici cu fratele, nici cu sora tatii și, cu atît mai puțin cu copiii lor, nu aveam raporturi de familie. Mama era crîncenă în relațiile cu oamenii. Cînd se certa cu cineva, era, în general, pe viață.

N-am avut, de aceea, decât foarte sporadice legături, de copilărie, cu verii mei. Mama nu ne dădea voie. Tata — din comoditate — nu intervenea . . .

. . . Cea mai bună prietenă a mamei se numea Sirago. După moartea tatălui ei, Sirago a moștenit o avere considerabilă, pe care la câțiva ani a pierdut-o încurcându-se în afaceri, în datgri și în procese pe care inflația nu le-a putut duce dincolo de anul crizei mondiale.

Îlpi nu am profitat nici individual, nici ca familie de această prosperitate, dar tata, respins de acasă, s-a obișnuit să frecventeze apartamentul din strada Belvedere. Nu știu până unde a mers această prietenie și această neîndoielnică „afinitate electivă” și nici nu m-a interesat niciodată. Știu doar că mama a rărit și, la un moment dat, a rupt relațiile cu Sirago. Ceea ce pe mine nu m-a împiedicat să continui a o vedea, împărtaşind în anume măsură înclinația tatii.

Sirago era boemă ca stil de viață și „artistă” ca sensibilitate. Îi plăcea să citească, dar, mai ales, să discute. Nu avea destulă cultură pentru a îndruma, nici destul talent ca să creeze. Dispunea, în schimb, de un bun-simț capabil să orienteze gustul.

Îngă ea mă simțeam bine, fără să știu de ce. Nici un fel de gînd ascuns n-a tulburat vreodată seraficele noastre discuții. I-am citit primele mele încercări critice. Am discutat cu ea despre Balzac, despre pictură și despre muzică. Un adolescent simte nevoia climatului feminin, în care să i se formeze sensibilitatea. Eu n-am avut decât sporadic și fragmentar această șansă . . .

A murit tata, a murit mama, a murit Sirago. Cînd merg prin Brăila, nu uit să trec pe strada Belvedere, unde singure pietrele au rămas insensibile și neclintite. Revăd balul de copii (mască și costumă), pe care Sirago ni l-a oferit nouă și prietenilor noștri. A fost una din puținele mele întâlniri cu feeria, într-o anarhie de epoci și de fantezii, se încrucișau „*merveilleuses*” din epoca *Directoire* cu grecoice „*praxiteliene*”, ou țigănci încărcate de salbe, cu clovni plini de zurgălăi ; ici un Pierrot, alături de o Esmeraldă, dincolo un bucătar lîngă o Colombină. Ani de-a rîndul a vuit orașul, dar mai mult răsună, în inima noastră, amintirile.

„Ai mei” au fost însă mai ales prietenii. Unul singur a rămas în viață din cei de care, din primele timpuri, eram legat. Numai cu el mai pot vorbi sau mai pot tăcea despre anumite lucruri care nu mai sînt. Au trecut, rînd pe rînd, în neant, colegii de bile, de „baba-oarba” și „de-a v-ați ascunselea”.

De unul dintre ei îmi aduc în mod deosebit aminte, de Petru de Rama. Dintr-o familie de nobili, cu titlu papal, dar înrudită cu „fanarioții” noștri, Pierrino semăna într-un fel cu mama lui, italiancă din Torino, și mai puțin cu bătrînul Camil,

amator de curse, de femei, de petreceri, tip de truculent gentilom „*campagnard*”. Camil de Roma, la o vîrstă destul de înaintată, și-a înțîl-nit viitoarea nevestă într-un bar local, unde repeta cu pușca performanța lui Wilhelm Tell. Acceptată cu greu de societatea brăileană, care nu-i ierta originile, Gina Varetto a devenit repede iubită și apoi nevesta lui Cărnii.

Cu Pierrino m-am împrietenit în primele zile de școală, și prietenia noastră a durat pînă m-am întors din Paris. Atunci am avut impresia că atitudinea lui publică față de noua mea viață nu mai dovedea aceleași sentimente. Și — în stilul mamei — l-am sacrificat. El însă nu s-a simțit nici o singură clipă străin de mine. Apărea, cît să mă strîngă în brațe, la bucurii ca și la nenorociri, cu manifestări zgomotoase, menite să ascundă emoția lui puternică și sinceră.

Un băiat de treabă acest Pierrino, care nu avea nici una din preocupările mele și care fusese născut să trăiască la țară, lîngă natură și, mai ales, lîngă cai. Ce anume ne-a apropiat, nu-mi pot explica. Atîta știu, că nimic nu ne ascundeam unul altuia, că mergeam în toate locurile împreună și că mărturisirile mari sau mici nu socoteam nimerit să le împărtășim vreunui al treilea. Am fost împreună în baltă cu cîinii după noi, am umblat călări pe drumurile de la Viziru și de la Stăncuța, am pescuit și am fript „somotei” sau „plevușcă”, ne-ara plimbat pe Dunăre cu duba, am umblat alături pe la vînători. de prepelețe și de sitari, ne-am dus unul pe altul „la Zenovia” . . .

Mai tîrziu, pasiunea lui Pierrino pentru viața rustică s-a transpus la mașini și mecanică. Își făcuse „atelier” acasă, unde găseai tot felul de roți, de șuruburi, de unelte și, mai ales, piese de automobil detașate. În loc de cal, își făcuse rost de un „Ford” vechi, pe care îl tot repara, îl tot transforma. Schimbîndu-se mereu, Pierrino rămînea același. Băiat bun. Fără pretenții, fără ifose și cu inima în palmă.

Ani de-a rîndul ne-am văzut în fiecare zi. Fiecare făceam parte din familia celuilalt. Nicăieri nu mă simțeam mai bine ca în casa lui Camil de Roma, de pe strada Turcă. Îmi amintesc de albumele lor de familie, pline de fotografii. Se înrudeau cu Mavrocor- dații, cu Calimachii, cu Mavromihalii, înainte de a se înrudi cu Bibeștii, Ghiculeștii și Sturzeștii. Dar nimeni nu avea prejudecăți nobiliare în familie și cel mai puțin, desigur, Camil. Îl revăd la ora ceaiului, tronind în capul mesei, printre copii lui și prietenii lor. Avea barbă albă și era vesel ca un erou de Bernard Shaw. îi plăcea să glumească, să ne ironizeze, ducîndu-ne deseori pînă la pragul lacrimii ; cînd se oprea, ne ridica în brațe și ne săruta cu zgomot.

. . . Spre sfîrșitul vieții, o dramă de familie i-a schimbat caracterul. Posomorit și părăsit, s-a retras în baltă printre pescari, pe bruma de pămînt care-i rămăsese. L-au adus mort la Brăila.

Pe vremuri, toată plasa Viziru — după ce fusese a lui Voigoride — trecuse, prin legături de familie, în stă- pînirea lor. Conacul era un adevărat castel. Avea și sală de teatru. Avariat în timpul primului război mondial, a rămas părăsit pînă după 23 August, cînd, refăcut, adăpostește o instituție de stat.

... Se organizau vînători mari la Viziru. Veneau la ele, ca invitați, domni de seamă din Brăila, din București și din alte locuri. Odată, prin 1903 îmi pare, Camil de Roma a angajat pentru un spectacol trupa Eleonorei Duse, care trecea prin Brăila spre Rusia. Era o iarnă năpraznică. bună de vînat lupi. Actorii au fost aduși cu sania, înveliți în blănuri. Eleonora Duse a jucat astfel *Dama cu camelii* pentru colmeseni, spectacol despre care multă vreme a vorbit tradiția locală.

Cei trei frați Gigantes

Mi-a rămas fixată în memorie imaginea lui, una singură, unică : nu-l văd pe bătrînul Gigantes decît la masă, mîncînd macaroane în cantități fantastice și alternînd această sacră operație cu o vorbire fără început și fără sfîrșit. Pe barba lui, mai mult cenușie, se prelingeau sosuri și parmezane, la care noi, copiii, eram, din alte motive, atenți, decît mama. Bătrînul Gigantes, așa cum îl arăta numele (*gigantes* înseamnă uriaș pe grecește), era un adevărat colos ; între ingerări și discursuri, nu uita să utilizeze un misterios inhalator pentru a-și pompa în nară un lichid de o culoare tulbure, despre care, mult mai tîrziu, am aflat că era un produs de morfină.

Avea, pentru noi în primul rînd, prestigiul taliei și al vocii continuu tunătoare, dar îi acceptam cu atît mai ușor și fără murmur dominația cu cît, adeseori, îl însoțea ca un viu contrast nevasta lui, Evghenia, adevărată statuie a durerii resemnate.

Figura ei ezita mereu în pragul lacrimii. Nu era nici tînără, nici bătrînă, nici frumoasă, nici urîtă. Evghenia suferea nu pentru ea — niciodată — dar temătoare de tot ce putea să se întîmple rău bă- trînului, mereu dezlănțuit, și celor trei băieți ai ei, pe care cu atît amar și cu atîta dragoste îi creștea.

Într-o bună zi bătrînul Gigantes nu a mai venit. Mama a dat la spălat mai puține fețe de masă și șervețele. Iar macaroanele au fost imediat înlocuite cu „*spaghettipe* care toți le preferam. *De ce* a murit bă- trînul Gigantes nu mi-a fost greu să înțeleg mai tîrziu, dar *unde* și *cum*, nu m-am străduit să aflu niciodată.

Copiii lui erau toți mai mari decît mine și trei la număr : Cristodul, Iani' și George. Numai acesta din urmă a rămas în Brăila, mic funcționar la o firmă englezească din port. Ceilalți doi au plecat la Atena, unde au intrat într-o școală militară ; mulți ani nu aveam să-i mai văd. George a ieșit „băiat bun”. Deștept, studios, activ, de o înfățișare fizică mai mult decît plăcută, a învățat repede franțuzește și englezește și a făcut tot atît de repede o. strălucită carieră în lumea afacerilor. Activ era

George în comparație cu altă lume din societatea și din generația lui. În comparație însă cu neamul Giganților, părea adormit și molcom. Snob și salonard, ascundea sub o înfățișare pur mondenă o cultură serioasă, Aultă finețe literară, mult bun” gust.

Cristodul și Iani au participat la războaiele balcanice, la expediția din Salonic a generalului Sattrail, la campania din Asia Minoră (în 1921) împotriva turcilor lui Kemal. . .

Evghenia s-a dus și ea în „războaiele lor”, ca soră de caritate, după băieți. Și bine a făcut, fiindcă, la un moment dat, Cristodul a căzut ciuruit de gloanțe, în plină retragere, și nimeni nu vroia să se mai ostenească să-l adune. Veneau din spate turcii lui Kemal. Dar mama s-a urcat într-o ambulanță și l-a găsit în nesimțire pe câmpul de luptă. l-a adus în spital și l-a salvat. Mi-am dat seama că „afacerea” fusese destul de serioasă mai târziu, cînd, student la București și invitat duminicile la el la masă, discutam de zor literatură și politică. Gigantes făcuse între timp Școala de război la Paris și luase brevetul în „*sciences politiques*”. În București se afla ca atașat militar grec, și faptul că se înșurase cu o j verișoară de a mea strînsese încă mai mult legăturile noastre. Îmi aduc aminte cum, într-o bună zi, invitat la o recepție, m-a reținut plină în ultimul moment. Se îmbrăca și vorbea întruna — ca tată-său — pasionat de politică și, mai ales, de tehnica loviturilor de stat. Îmi demonstra „cît de naiv, cît de „literat” era Maurras în *Si le coup de force est possible*, și îl urmăream cu surprindere, mirat că la situația lui nu-l părăsise încă „nebunia grecească” și că, în loc să-și vadă mai departe de o carieră care i se deschidea plină de promisiuni, nu știa cum să răstoarne mai repede pe oricine de la putere ca să-i ia locul, ca să comande el, ca să fie el primul. Cînd și-a schimbat cămașa, am rămas însă înmărmurit. Tot trupul lui purta urme de tăieri și de cusături.

„Ce te uiți așa? Fleacuri! Din război!” Și a continuat să-mi explice de ce toate „palavrele parlamentare” n-au rost cînd poți ocupa tot atît de ușor ministerele- cheie și poți dispune de mijloacele de comunicație . . .

Au mai trecut ani, mulți ani, și într-o zi, prin 1935, am desfăcut întîmplător pe stradă un ziar grecesc, pe care abia ;1 cumpărasem. M-am oprit și am citit, uluit, procesul fraților Gigantes. Îmi amintesc și astăzi pasajele demostheniene din rechizitoriul procurorului : „Țara nu v-a precupețit onoruri, nici recompense. Ați fost ofițeri de valoare, și din această cauză, tocmai, țara nimic nu v-a refuzat. . . Ați avut toate cinstirile, toate slujbele, toate decorațiile. Și voi, în schimb, fără nici un motiv, din simpla dorință de putere, ați ridicat sabia împotriva patriei” etc., etc.

Condamnați la muncă silnică pe viață pentru înaltă trădare, amîndoi frații au fost încarcerati în Creta, la mine. Am

În fața ochilor, în clipa în care scriu, o fotografie de la proces, și anume, de pe banca acuzaților. Primul din stînga este generalul Sarafis, și el viitor erou al Rezistenței, îmbrăcat civil, al doilea Cristodul (cu monoclu) și ultimul — Iani — care doarme indiferent la tot ceea ce în jurul lui se petrece.

Vina fraților Gigantes nu fusese mică. Profesori la Școala de război (școală unde Cristodul mai era și comandant), răscolaseră pe cădeți împotriva autorității de stat, secundînd răscoala venizelistă a flotei „împotriva uscatului”. Atît.

... În 1940, cînd Mussolini a atacat Grecia, amîndoi frații au cerut să plece voluntari, dar nu li s-a îngăduit. Pasiunile erau prea recente, dușmăniile intestinale încă mari. Ocuparea Greciei și, mai ales, a Cretei a dus la deschiderea închisorilor. Frații Gigantes au fugit în Egipt, unde se afla o colonie grecească. De acolo, Cristodul a plecat în legiunea străină din Eritrea, unde comandau colonelii Monclar, König și Leclerc și unde, alături de ei, a devenit repede unul din „regii” deșertului. Flota grecească de război, ca și cea comercială au ajuns intacte în porturile aliaților, piloții aerieni au fugit din captivitate și au constituit imediat trei escadrile de luptă; ofițerii de uscat se înrolau care cum ajungeau în rîndurile forțelor grecești libere. Acasă începuse disperata gherilă albă și oea roșie.

Iani, abia evadat, se reîntoarce ilegal în Grecia, cu misiuni variî : să unifice forțele de rezistență, să dinamiteze canalul de Corint... (Asta, după ce se plînsese guvernului din exil : „Dacă nu aveți să ne dați trupe corespunzătoare galdanelor, dați-ne cîte o pușcă, să luptăm pentru libertate, nu să mîncăm pline de pomană”).

Cristodul creează între timp, din ofițerii supra-numerari, un batalion de elită. Lucrurile n-au fost deloc ușoare — grecii se certau între ei după obiceiul milenar. Dar Cristodul aflase din gura lui Jaques Bainville, pe cînd se plîmbau, înainte de război, pe lîngă modestele ruine ale Thebei, că miracolul grecesc este că au făcut istorie din mărunte certuri de sat.

Și batalionul s-a numit Batalionul Sacru, al treilea din analele Greciei : primul, cel de la Cheronea, unde leul de marmoră străjuiește și astăzi sacrificiul celor trei sute de hopliți ; al doilea, cel din 1821, de la Drăgășani, unde George Cantacuzino cade în fruntea luptătorilor eteriști.

Aceleași sloganuri străbăteau istoria : „Pentru cine a gustat exilul e mai bine să moară luptînd” sau : „Învîngem sau murim”.

Dar nu cuvînte goale — toate cu acoperire de viață. În 1943, Gigantes trece sub comanda lui Leclerc, comandantul celebrei coloane motorizate care sosește din Ciad și făcuse joncțiunea cu Armata a 8-a engleză. Batalionul Sacru avea la acea epocă statele lui de serviciu. După ce îi ajutase pe englezi și pe francezi, un nou capitol li se deschidea în față. Dar

Iani nu mai participa la epopee. Prins de ocupații italieni într-o casă conspirativă, se apără pînă la ultimul glonț. Groapa lui era mereu acoperită cu flori de localnici. Cu flori și cu cadavre, fiindcă Iani continua să inspire, din monmint, sufletul răzbunător al Rezistenței.

De la El Alamein și Bir Hakim, comandourile au fost pregătite în școli speciale de către oameni ca Freytag și Stirling. Ele urmau să elibereze Egeea. Capitularea Italiei și trecerea a numeroși italieni antifasciști în tabăra aliată creau complicații locale. Lupta a durat pînă în 1945. Insulă cu insulă, Egeea a fost eliberată. Depozite de muniții și petroliere sar în aer, state-majore sînt surprinse și masacrate, prizonieri dezrobiți. Raiduri operate de pa- raguști, sau din caice și din jeep-uri, răstoamnă calcule și previziuni, seamănă anarhia într-o regiune capitală pentru transportul petrolului. Insulele cad una după alta : Samos, Chios, Mitilene, Sy-mi, Rodos — tot Dodecanesul, tot Arhipelagul.

Gigantes comanda bătăliile ; el era în frunte. „Am nevoie de patru voluntari de moarte.” Toți cîți se înghesuiau să fie primiți știa că, în realitate, era nevoie de cinci și că el era al cincilea. Și astfel, apărînd în spatele liniilor lui Rommel, parașutat” în insule sau sărînd din caice, a ajuns cu batalionul lui în Atena liberată, pe Cîmpia lui Marte. Il aștepta, să-l binecuvînteze, regentul Damaski- nos, primat al Greciei. S-a dezvelit o stelă comemorativă. Unitatea a defilat pe aleea mărginită de o parte și de alta de statuile eroilor Războiului de Independență. La sfîrși- tul ceremoniei, drapelul a fost remis în mod solemn gărzii de onoare a elevilor ofițeri, pentru a fi depus la Muzeul Evelpizilor. Batalionul Sacru ieșea din istorie și intra în legendă.

Dar Gigantes ? Ce s-a mai întîmplat cu el din clipa în care îngenunchea, victorios, la picioarele statuii lui Ipsi- lante ? Guvernator al Cicladelor, pe care le eliberase, membru al delegației grecești la procesul de la Nürnberg, apoi guvernator militar al Eubeiei, a trecut în rezervă cu gradul de general de armată, pentru a fi directorul Radiodifuziunii grecești, consilier municipal la Atena... Simple onoruri din vreme de pace. Știam, mai mult sau mai puțin, toate acestea din ziare, din corespondențele de familie, ca și despre cancerul neiertător care îl asalta.

Anul trecut am aflat că „de cîteva zile” murise la Londra. Am scris imediat lui George, la Paris, singurul supra-viețuitor dîntre frați.

Iată cîteva pasaje din scrisoarea pe care am primit-o drept răspuns :

A murit la 12 dctombrie. L-am îngropat — fiii lui și eu — în ziua de 13, în capela particulară de pe domeniul lordului

Jellicoe, la aproximativ 150 kilometri de Londra, în Wiltshire. Într-un peisaj de Constable, sub ștersul soare de toamnă, serviciul religios a fost împărțit între un palid și nesubstanțial preot al armatei engleze și arhimandritul bisericii grecești din Londra. Ceremonie simplă și scurtă, fără discursuri, în tăcerea răvășită de prezența citorva prieteni și rude - Jellicoe, care l-a fost tovarăș de bătaii în ultimul război, prin Orientul Mijlociu, doi din foștii lui ofițeri (dintre care unul invalid, pe scaun ortopedic), sosiți amindoi din Atena cu avionul, un general francez în retragere, care se luptase alături de el în Ciad... Nimic care să jignească demnitatea finală a morții.

Am luat apoi ceaiul în conacul victorian al familiei Jellicoe, așezați în greoaiele fotolii de epocă, și am schimbat locurile comune de rigoare. Cel mai afectat era colonelul grec invalid, cu figura lui geometrică de hagiograf bizantin. Ne-am înapoiat noaptea la Londra, fiecare ghemuit în durerea lui...

Avea 73 de ani. Cu un an înainte, în noiembrie 1969, i s-a depistat un cancer la gât. Tratat patru luni la Londra cu raze cu cobalt, cancerul a fost oprit. A petrecut apoi o convalescență liniștită, într-un loc idilic în munții Pelopănesului. La începutul lui octombrie a avut un ușor infarct. L-am dus din nou la Londra, fiindcă Jellicoe ținea morțiș la cardiologii lui. Un al doilea atac, după câteva zile, l-a doborât. A fost perfect lucid până la sfârșit... Scuză-mă, dar sînt năuc încă de moartea lui. Ca și cum s-ar fi prăbușit un zid al casei... Camarazii de război îl iubeau foarte mult. Și nu doar de fîdmă. Generalul König îl ținea la el cu săptămîinile cînd trecea prin Paris. Jellicoe, cu care înnodase o solidă prietenie, venea să-l vadă în fiecare an în Grecia. A lăsat doi fii, care au făcut carieră frumoasă în Canada. Unul este președintele unei universități de lingă Toronto. Cel mai mic este econometrist la Ministerul de Finanțe din Ottawa.

Iani a murit în timpul războiului, în misiune specială. Trimis din Alexandria cu submarinul, a organizat rezistența grecească și a zvrilit câteva poduri în aer. Modest și șters, era un dur : a omorît sase de la Gestapo, care au pătruns în casa unde se afla ascuns. Și nu s-a predat. Să nu mai vorbim de al treilea frate : singurul Hauptpunkt care ți-l pot semnala este că în februarie 1969 am suferit o operație pe inimă deschisă. Mi s-au instalat două valve, una între cele două ventricule, alta la aortă. Operația a reușit, dat fiind că înainte eram pe ducă... Asta mi-a acordat o suspendare, cu restricțiile de viață aferente...

.Astfel a trăit și a murit
generalul Gigantes,

născut în România
dintr-o familie originară
din Cefalonia, tovarășul
de luptă al lui König, al
lui Leclerc, al lui
Freyberg, îngropat
undeva în Anglia, lângă
Jellicoe, eroul Africii și
al Mediteranei, fiul
amiralului Jellicoe,
învingător în bătălia
Iutlandei

.Încerc să-l reconstitui din frânturile de viață în care l-am cunoscut. Amator de mâncare bună, băutor la rigoare și „trousseur de filles” (pe românește s-ar spune cu un singur cuvânt, pe care îl suportă anevoie hirtia). Dacă mă uit înapoi în istorie, îl regăsesc ușor. Așa erau, desigur, generalii lui Napoleon, așa erau omerizii. „Il avait de la gouaille”, spune despre el generalul König într-o prefață la un volum apărut la „Stock” (*Le bataillon sacré — Costa de Loverdo.*) „Am omis să subliniez, continuă în aceeași pagină eroul francez, că Gigantes avea, ocazional, un caracter knposiibil.”

Pe Ianî l-am cunoscut mai puțin. Era din cei tăcuți și de nădejde. Tăcut, bineînțeles, în raport cu media grecească numai, și de nădejde, bineînțeles, în aceeași proporție. Fiindcă o poveste de pe la ei spune că Dumnezeu,, după ce a făcut lumea, s-a gîndit că prea a făcut-o să meargă ceasornic, prea

fără haz. A luat cu el un sac de nebulie și, plutind deasupra norilor, arunca pe ici, pe colo, în chip de piper, câteva grăunțe. Când a ajuns însă în dreptul Cefaloniei, s-a împiedicat. Și a răsturnat tot sacul...

George este, desigur, cel mai inteligent, cel mai cultivat, cel mai talentat dintre ei. Dar valoarea lui rămâne neconsemnată de Istorie. Fiindcă Istoria este nedreaptă, înregistrează doar pe răsturnătorii de lumi.

Când stau singur cu mine — și am stat destul — îi revăd adesea în gând pe cei trei frați Gigantes, pe tatăl lor, pe Evghenia... Dar nu parvin să găsesc un sens armonic vieții lor, cheltuită sub semnul marelui absurd...

Nu mă pot opri însă, gândind la Ahile, să nu-i evoc pe... Mirmidoni, pe acei „*desperados*” din insule, care au acceptat, din dragoste de țară și din prietenie, din tinerească demență și din temperament soldătesc, să-și joace viața la zaruri în fiecare ceas, în fiecare secundă...

Notă — O delegație în frunte cu Ev. Averof, ministru al Apărării naționale, a readus¹ de curînd în Grecia resturile pămîntești ale generalului Gigantes.

Școli, sentimente și educații

Clasele primare le-am făcut la pensionul particular Dimopol, ținut de un profesor de greacă și de soția lui, una din primele propagandiste ale metodelor frobeliene. La aceeași școală învățase și mama. Elevii pensionului urmau, în afară de limbi străine (franceză, germană, greacă), cursurile românești pentru care dădeau la fiecare sfîrșit de an examen „la stat”. În principiu, școala era mixtă numai în primii doi ani. Cu dispensă de la minister, am obținut dreptul să pot urma mai departe clasa a III-a și apoi a IV-a.

Interesul școlii era însă axat pe învățarea limbilor străine prin conversație și pe educația morală. Elevii (interni, externi sau semiinterni) aveau latitudinea să urmeze, după absolvirea celor patru clase primare, cîțiva ani de „curs liber”, în care fetele — fiindcă numai ele în fapt continuau — învățau pian, pictură, literatură, gospodărie etc., etc.

În timpul cît nu aveam ore, în recreații sau în timpul liber, nu era voie să vorbim românește; ni se dădea un carnetel pe care trebuia să însemnăm numele elevului surprins că nu a vorbit în limba programată și să-l transmitem. Cine apuca să fie menționat de trei ori în aceeași zi, ca și cel care rămînea ultimul cu carnetul în mînă, era pedepsit. Astfel copiii învățau, de voie, de nevoie, limbi străine...

Bineînțeles, aceste conversații completau lecțiile serioase de literatură și de gramatică...

Domnul Dimopol semăna ca două picături de apă cu Spencer și, dîndu-și seama de acest lucru, se străduia să-i

semene. Era angloman și clasicizant în același timp. Nu predă lecții decât la elevii foarte avansați și acele lecții erau, în general, de greacă veche. Nevasta lui trăia în admirația grecului și ușor terorizată de mușcătoarele lui sarcasme. Domnul Dimopol privea lumea de sus, de la înălțimea lui Homer și a lui Iucidide, iar de la această altitudine este lesne de imaginat cât cuvânt putea să aibă o biată învățătoare elvețiană. Școala fiind în principal de fete, nu aveam decât profesoare. Printre ele, domnișoara Dudu ne predă franceza cu multă dăruire și cu tot atâtea dragoste pentru fiecare din elevii ei. Am păstrat legături de familie cu ea până a murit. Surorile mele au îngripat-o în perimetrul nostru la cimitirul Sf. Constantin, așa încît nu ne vom despărți de ea niciodată. Domnișoara Dudu a murit domnișoară. În sufletul ei nu era loc să încapă altă dragoste. Își urmărea elevii și era mindră de succesele lor. Cred că i-am pricinuit una din cele mai mari bucurii din viață cînd, la o masă, în prezența ei și om în toată firea, am spus cu aerul cel mai neglijent din lume că toată frantuzeasca mea nu de la Paris am învățat-o, ci, în primul rînd, de la ea ! Domnișoara Dudu a fost o ființă cum se fac din ce în ce mai puține...

În primele clase a mers cum a mers, dar în clasa a patra începusem să devin atent la farmecele sexului slab, fără să am totuși îndrăzneala de a mă „declara”. Am avut, totuși, colege mai hotărîte, și printre ele Elena (nu-mi dau seama de ce, dar toate femeile care au contat în viața mea s-au numit astfel, începînd cu mama !). Era o fetiță ceva mai mare, care venise de la altă școală și care, desigur, se arăta mai inițiată decât mine în ale — să zicem — amorului. Fapt este că mă privea des cu ochii ei negri și scinteietori, și eu, de tot atîtea ori, simțeam o cd. 4733 ci. * strîngere de inimă și o delicioasă febrilitate. Cu timpul, am prins curaj și i-am atîns degetele. Într-o zi i-am prins mina, în timpul orei de matematici, și nu i-am dat drumul pînă la ora de germană. Văzînd, probabil, în ce măsură timid nu treceam la fapte, Elena mi-a spus : „Să rămii în clasă la recreație. Te las să mă sîrut !” Am ascultat-o. Dar singele mi s-a urcat la cap și n-am avut puterea să mă apropiu de ea. Sădea în picioare lîngă tablă, avea cele mai fragede buze din lume și mă aștepta. Dar eu nu eram în stare să fac un pas. L-a făcut ea. A fost primul meu sărut, dar azi îmi dau seama că ei, desigur, i se mai întîmplase. Eram, dealtfel, singurul băiat din clasă, și oricît de „bleg” aș fi fost, n-ar fi trecut încă un an fără să mă trezesc...

După ce am trecut cu brio examenele clasei a III-a și a IV-a, urma să dau concurs de admitere la liceu. Deși eram elev foarte bun, tata mi-a luat drept preparator pe unul din profesorii care făcuseră parte din comisia de examen la clasa a IV-a. Se numea G. Ionescu și era excelent pedagog. Dar eu aveam

lectură, eu umblasem prin biblioteca tatii. Cum era mare amator de conversație, mai pierdea timp la lecție să stea cu mine de vorbă. Când a trebuit să-i plătească onorariul, tata l-a întrebat ce părere are „despre copil”. La care Ionescu a răspuns laconic :

— N-aveți nici o. grijă. Capul lui a mai fost la un fund...

Tata, care nu avea simțul limbii românești și care nu cunoștea zicătorile, a plecat profund vexat. Îmi aduc aminte și astăzi de risul mamei când îi povestea tata :

— Ionescu ăsta o fi el om deștept, dar mi-a spus o grosolanie care nu mi-a plăcut deloc. Nu știu ce o fi vrut el să înțeleagă, dar numai de bine nu putea să fie. Cine știe ce pricopseală o fi făcut băiatul !

Dar a izbucnit războiul, și examenul de admitere n-a mai avut loc. Am făcut clasa I (a V-a de astăzi) la un liceu particular, al „profesorilor asociați”, și am dat examen la finele anului, ca din clasa a II-a până la bacalaureat să rămân elev al liceului „N. Bălcescu”.

Între timp, războiul mondial care izbucnise a cuprins și țara noastră, după o perioadă de neutralitate, în care unii, cei mai mulți, vroiau *să intrăm*, și alții, mai puțini și mai cumpătați, *să nu intrăm*. Tata, mobilizat ca medic, a plecat pe front. A trăiasă acasă mama cu noi, cei trei copii, dintre care eu, cel mai mare, aveam 11 ani. În conformitate cu educația pe care mi-o făcuse tata, m-am simțit — ca bărbat — cap de familie. Și eram foarte vexat când, la diverse controale de poliție, firești în timp de război, și la răspunsul meu stereotip : „Eu !”, toată lumea izbucnea în ris. („Capul de familie” era încă mai mic de statură decât de ani...)

Tata mă învățase să mă port frumos cu femeile, atât de frumos încât ele să nu simtă cît de nevoinice și de neajutorate le-a făcut natura. Dar onoarea de a fi bărbat se cuvenea împlinită. M-a învățat anume să nu fug de răspundere. Cît privește adevărul și minciuna îmi spunea că oricine trebuie să aleagă. „Se poate ca minciuna să procure avantaje de moment. Când minți, însă, trebuie să-ți aduci mereu aminte *cînd, cum și cui* ai spus neadevărul. Asta complică existența. E mai simplu să fii sincer, cu orice risc de moment. Vei câștiga astfel încrederea și respectul oamenilor...”

Eram fricos de felul meu, dar îmi venea greu să mărturisesc în fața tatii această slăbiciune. Ca să mă vindec, mă trimitea să-i aduc, tocmai din dormitor, țigările și chibriturile. Trebuia să trec, plină acolo, prin trei odăi neluminate. „*Du-te tu, Nicule, că fetelor le e frică.*” Și eu plecam, cu inima clopot, dar n-aș fi refuzat pentru nimic în lume, nici n-aș fi mărturisit spaima care mă cuprindea. Când tata a observat că m-am obișnuit, nu mai uita atât de des țigările.

Căpătasem chiar voluptatea de a străbate, drept și cu capul sus, întunecimile ; mergeam singur, fără să mă trimită. Și când puneam pachetul pe masă, eram fericit că tata considera firească atitudinea mea. Firească — adică bărbătească.

La liceu, însă, între băieți, lucrurile au mers mai greu. În clasa a II-a apucaseră să vină din refugiu elevi întirziați. Tot fundul clasei era ocupat de namile cu mustați, care fumau la closet, care aveau conversații pentru noi neînțelese și care miroseau a iodoform cale de o poștă. Multe băiați am mincat în perioada de adaptare, plină am cunoscut oamenii și tn-ara obișnuit să respect distanța. Dar degeaba, nu ei'aim fiul tatii. Oricite socoteli îmi făceam, nu mă puteam abține să nu arunc un cuvînt mai tăios, o ironie, o poreclă. Și toată tactica trebuia să o iau de la început.

Nu eram nici primul, nici al doilea în clasă. Asta fiindcă aveam note proaste la „dexterități”. Dar în clasa a III-a m-am trezit — pe nedrept — promovat cu laudă. Notele singure nu mi-ar fi fost de-ajuns pentru o asemenea cinste. În conferința profesorilor, s-au găsit cîtiva care au protestat împotriva faptului că un elev fără talent la desen și la muzică, fără aptitudini gimnastice poate fi lipsit de o recunoaștere publică. Îmi amintesc și astăzi, cu regret, figura tristă a „tocliarului”, pe care involuntar îl nedreptățisem. M-am dus și m-am explicat ; i-am cerut scuze. Dar el a primit cuvintele mele cu răceală. A considerat probabil premiarea mea ca urmare a unor intervenții oblice. N-am insistat. Nu l-am mai văzut. Nu știu ce a devenit.

Învătam repede și eram deopotrivă de bun la matematică, la română, la istorie. Aveam multă putere de muncă și promovarea cu laudă m-a stimulat. Am simțit nevoia să-mi dovedesc *post rem* calitatea. L-am rugat de aceea pe tata să-mi ia doi preparatori : unul pentru latină (nu mai „făcusem” această limbă), altul la matematici, să-mi explice algebra, despre care iarăși auzisem că ar fi fost dificilă. În afară de examenul clasei, trebuia să dau și concursul de admitere în cursul superior. După patruzeci de zile de studiu, am reușit și m-am înscris la secția reală. Mi se precizase vocația matematicilor. Mama mă vedea inginer și mă încuraja în acest sens. Învătam lecțiile dinainte, așa încît nu mai aveam nevoie de explicațiile profesorului ; rezolvam toate problemele și suplineam, la nevoie, pe magistrul absent. Căpătasem notorietate în toată secția reală a liceului, dar ea n-a durat decît doi ani.

Spre sfîrșitul clasei a VI-a, la o oră de religie, un coleg din fundul clasei mi-a trecut pe sub bănci și din mină în mină o carte. Nu m-am uitat la titlu. Am deschis-o cu firesc sentiment de curiozitate. Și am dat cu ochii peste o poezie care se numea

Les bohémiens. Nu este dintre cele mai bune din *Les fleurs du mal*, dar n-am citit-o critic. M-am îmbătat sorbind-o, de parcă aş fi băut o sticlă de *whisky*. Şi în câteva secunde a dispărut din inima mea matematica. Nu era prima mea întâlnire cu versurile şi nici măcar cu cele franceze. Li cunoşteam pe Eminescu, pe Victor Hugo, pe Musset. Dar cu Baudelaire atunci am luat contact prima dată, şi ei mi-a deschis un univers până atunci nevăzuit; citisem multe versuri, dar nu inventasem încă Poezia . . .

Profesorul meu de matematică a continuat să-mi pună nădăjduiri. Le meritam. Dar a simţit ruptura secretă. Şi n-a insistat. Era un om deştept, care îşi dădea seama că ar fi fost zadarnic.

Între timp, apetitul meu de literatură şi de artă a găsit ecou în preocupările câtorva colegi şi prieteni. Dar, ceea ce este mai rar şi mai preţios, a găsit sprijin efectiv la părinţii lui Mihail Polihroniade. Fiul lor avea cameră separată, mobilată cu gust şi destul de încăpătoare pentru vizite. El urma să devină, în mod paradoxal, ziarist legionar, şef de publicaţie, parcurgând tot drumul de la *Vremea*, săptămânal eclectic, până la *Buna vestire*, ziar de extremă dreaptă. Dar atunci s-a putut ca, o dată pe săptămână, să ne întâlnim la Măsu şapte-opt liceeni din ultimele clase, fără să deranjăm şi, mai ales, fără să fim deranjaţi. Făceam lucrări despre cărţile citite şi apoi le discutăm — cărţile şi lucrările. Am avut astfel interminabile controverse cu privire la Schopenhauer, Nietzsche, Freud, Einstein, sau la scriitorii de talia marilor clasici greci, francezi şi germani; de la Shakespeare la Dostoievski, setea noastră de cunoaştere nu afla nici limite, nici răgaz. Lucrarea era un simplu pretext, discuţia era totul. Printre cei mai dotaţi şi mai ofensivi membri ai cenei noastre se număra şi fratele lui Mihail Sebastian, care, rămânând în Franţa după studii, a făcut acolo carieră de medic. Iar Mihail Polihroniade, care urma la Bucureşti să pricinuiască destulă zarvă legionară în presă şi în politică, dovedea gusturi stranii şi opinii fără nuanţe, dar foarte marcate. Diferenţele de câţiva ani creează, la această vîrstă, bariere de netrecut; aşa se explică faptul că n-ai adimis să invităm pe Mihail Sebastian şi pe Andrei Tudor la şedinţele noastre: erau toţi de acord că asta ar mai fi lipsit. . . . să chemăm şi puştii !"

Activitatea cenei noastre era paralelă cu aceea, tot literară, pe care o patrona la ultimele trei clase de liceu profesorul de franceză N. Stănescu. El ne aduna simbăta după-amiaza, cînd nu aveam cursuri, într-o clasă mai încăpătoare şi ne obliga să referim şi să coreferim despre autorii şi operele din cartea de franceză. În manual, de exemplu, la Racine, nu se

aflau decît fragmente din *Andromaca*. Voluntarii, şi erau destui, îşi asumau sarcina de a citi sau de a vorbi despre *Fedra*, despre *Berenice*, despre *Athalie* sau despre alte piese ale scriitorului. La aceste şedinţe oficiale, noi, cei de la cenaclu, despre care tot liceul vorbea cu invidie şi cu secretă admiraţie, luam atitudini comune şi dinainte fixate. Eram, adică, severi cu adversarii şi îngăduitori cu prietenii, fără să împingem simpatia pînă la pîrtinire şi spiritul de echipă pînă la gaşcă.

Profesorul N. Stănescu arbitra cu mult tact şi cu o sceptică ironie care ne impunea tăcere controversă nu o dată degenerînd în furtunoase bătălii. Într-adevăr, spre deosebire de alţi profesori mai bătrîni, el era tînăr ca vîrstă şi mentalitate ; amator de glume, dar de o foarte serioasă pregătire culturală : nu îl prindeam niciodată pe picior greşit. El, în schimb, obişnuia să dezumfle cu acul cîtorva fraze invelite într-un suris baloanele temerarei noastre imaginaţii adolescente. Îl iubeam foarte mult pe acest jucător de tenis, frumos ca înfăţişare şi curtezan, plimbîndu-se elegant prin viaţă, cu aerul că se amuză; părea mai mult fratele nostru mai mare, un frate de care eram mîndri şi la strălucirea căruia rîv-neam, decît „belferul” pedant, grăbit să pedepsească şi :să pună note rele.

Îi datorăm, toţi cîţi l-am avut profesor, obişnuinţa de a studia cu seriozitate o carte sau o problemă, de a face *şi de a utiliza o bibliografie, de a scrie şi de a vorbi consistent. Personal, cel puţin, am profitat în mod deosebit de atmosfera stimulatoră a cenaclului nostru restrîns, dar şedinţele „cercului literar” condus de N. Stănescu mi-au oferit prilejul să aşez primele baze ale culturii mele clasice.

Capătasem obiceiul de a citi pe marii autori în operele lor complete. Biblioteca liceului, biblioteca oraşului şi, mai ales, „Cercle Voltaire” ne deschideau în acest sens posibilităţi apreciabile. Îmi reamintesc, de exemplu, cum, în clasa a VIII-a, alegînd dintr-o serie de subiecte pentru o lucrare scrisă acasă pe cel mai greu : Simbolismul francez, am citit *toate* poeziile lui Samain, Verlaine, Rimbaud, Mallarmé, Moréas, Henri de Régnier, renunţînd în mod deliberat, din aspiraţie spre esenţial, la seria de „*petits maitres*”.

N. Stănescu era pentru noi profesorul cel mai scînjietor, dar în realitate mulţi alţii, cu mai puţin strălucire exterioară, i-ar fi putut sta potrivă. Printre ei erau mai ales „bătrînii”, aceia care apucaseră vremea licenţei complete şi care ştiau de toate : latineşte ca şi geografie, greceşte ca şi istorie. Aşa era Grigore Arghir, aşa era Corneliu Guşelă. Pe acesta din urmă l-am avut profesor de geografie, dar, întîmplător, suplinea cu deosebită competenţă pe profesorii de latină, de germană, de istorie.

Directorii de liceu pe care i-am apucat erau, la rîndul lor, oameni de valoare excepțională : Dogaru — mereu cusurgiu, rău și mormăitor, care predă istorie și geografie, ar fi făcut desigur mare carieră universitară dacă băutura nu l-ar fi înrăit împotriva mediocrilor. Cit despre Vasile Goraș, care l-a urmat la direcție, nimeni nu l-a auzit ridicînd tonul cu supărare ; moldovean, timid și modest, dar ascunzînd sub aparențe șterse o mare cultură, el ar fi meritat desigur alt destin decît al permanentului sacrificiu de sine ..

Au dispărut toți profesorii mei, unul după altul. Pe singurul care mai supraviețuia dintre ei, Vasile Goraș, îl vedeam din cînd în cînd strecurîndu-se prin mulțimile bucureștene și urmărind — astăzi ca și ieri — un gînd interior.

Eu le port tuturor recunoștință. Mi-au citit — după puterile lor, care n-au fost mărunte — aur sufletesc pe care niciodată nu l-am putut plăti.

Așa cum îndatorat am rămas pentru veșnicie profesorului meu de elinette Papaconstantinidi. Luam cu el lecții particulare, acasă. 11 angajase tata, să mă orienteze în ale lui Homer și ale lui Demostene.

Papaconstantinidi era înalt, atît de înalt încît din decență simțea nevoia să umbre nițel încovalat. Purta în permanență un pardesiu sub braț și minile lui depăneau, la spate, mătănii. Nimic din ce se petrecea pe stradă, acasă sau în univers nu îl interesa. După el, distanță de cîțiva pași, apărea nevastă-sa, care, fără lanț aparent, îi suporta cu adorație și cu resemnare supremația. Papaconstantinidi era firesc, definitiv și casant în cuvinte ca și în atitudini. Avea conștiința superiorității lui asupra contemporanilor și nu numai asupra nenorociților de brăileni. Știa multă carte grecească, pe care o studiasse la izvoarele ei veritabile — în Germania. Opera vieții sale era o gramatică integrală : morfologie, sintaxă, derivație și etimologie. O învățase pe dinafară și o dicta în continuare elevilor, la fiecare lecție. Textul era concis și substanțial. Papaconstantinidi spunea în două pagini cît altul în douăzeci. Dar la ascultare cerea să i le reproducă aidoma. Ferească dumnezeu să fi introdus un cuvînt propriu sau să fi încercat o perifrază. Urma un logos răsplat și tăios, pe care nu risca să-l mai auzi o dată. Papaconstantinidi îți explica pentru veșnicie că gramatica lui n-a gîndit-o la întîmplare, că e fructul unor studii de o viață, că fiecare frază, fiecare cuvînt este rezultatul unor meditații și unor selecții atente. „Cum poți dumneata să spui în cîteva minute *mai bine* ceea ce după ani de eforturi am izbutit eu să exprim în chip *multumitor* ?” La început avea o mare simpatie pentru mine, o simpatie pe care nu se ostenea să o ascundă. Cînd a bătut însă ceasul Baudelaire și cînd am luat

contact cu „modernismul” sub toate formele lui românești și străine, greaca a trecut pe al doilea plan. Papaconstantinidi a avut o mare dezamăgire, pe care doar indirect mi-a comunicat-o. Plictisit de observațiile pe care mi le făcea cu privire la reproducerea aida și automată a textelor sale de gramatică, i-am cerut — în această perioadă — să-mi indice un manual sistematic în neogreacă, pe care să studiez. Mi-a răspuns, cu ușor dispreț :

— Ce îți închipui, că grecii de astăzi sînt greci, Ței vechi ? Ai impresia că se ocupă de asemenea lucruri ? Ei sînt niște nepricopsiți ! Ca tine !

Pe urmă s-a dus la tata și i-a comunicat că el nu înțelege să-l „fure” și renunță să-mi mai dea lecții.

— Este un băiat bun. Dar nu-i mai place. Are alte preferințe, alte preocupări. Eu n-am obiceiul să-mi pierd vremea de pomână. Dacă aș continua să-mi fac formal datoria, ar însemna să fiu necinstit. Fiul dumitale nu consumă ce îi ofer !

Tata, ascultîndu-l, a suferit o mare decepție, mult mai mare decît aceea cînd a intervenit să mă despartă de profesoara de pian, care fugea prin odaie să mă bată, că nu înțelegeam în ruptul capului să-i respect „ditația”.

Pentru tata, cultura greacă era *atunci* ceea ce peste cincizeci de ani avea să devină pentru mine.

Primul meu eșec în familie n-a influențat viața mea sufletească. Un băiat din generația mea și rudă cu Si- rago a venit în vizită la Brăila. Părinții ne-au pus la întrecere. Am fost în mod neîndoielnic înfrînt ! E toate materiile și nu numai la matematici, spre care viitorul inginer avea vocație mai temeinică decît a mea. Amin- doi, la 12 ani, ne-am „bătut” ca doi cocoși. Mania a fost crunt dezamăgită de rezultat. Eu, însă, nu. Aveam prea mult orgoliu, ca sentimentul invidiei să mă roadă ; conștiința superiorității mele nu mă părăsea, pe de altă parte, oricît de potrivnice ar fi fost împrejurările. Intrarea peste rînd în „cursul superior” a contribuit, firește, la estomparea întrecerii, o înfrîngere publică, dar în cerc închis. Clasa a V-a m-a primit deci monitor, fără să crîcnească ; iar noii mei colegi s-au bucurat constatînd că nu făceam „pe nebunul”.

Au urmat anii adolescenței anarhice, a unei adolescențe pe care și noi am risipit-o în sport, în iubiri patetice, în prietenești efuzii.

Eram nebulatici și amatori de farse, „copia,m”, cînd era posibil, la lucrările scrise și ne băteam jd.c de profesorii care nu știau să se impună.

Vai de bietul nostru profesor de istorie, pe care îl ridiculizam în fel și chip, cu concursul perfid al întregii clase ! Vai de profesorul de engleză, un comerciant grec din Constanța, care, după ce scăpătase, își câștiga minimumul de existență suplinind pe titularul încă nenumit. Bătrîn și neputincios în

mișcărilor sale, „englezul” nostru dibuia la sfîrșitul orei paltonul. Îl ajutam eu, în calitate de monitor, și nu uitam să scuipe, în viteză și pe nesimțite, pe fundul de catifea al căciunii sale de samur, căciulă pe care ulterior i-o așezam pe frunte ca o coroană. Bietul om nu putea să-și închipuie că risul nostru avea temei în altă obrăznicie. Cît privește scuipatul, însă, nu eu eram frunțaș. Aveam în clasă doi colegi care deveniseră artiști în materie. Se întreceau în ceea ce privea distanța și plasarea la punct fix : emisiile erau uneori laterale și sonore, totdeauna precise. Amîndoi acești colegi au ajuns înalți magistrați : unul consilier la Curtea supremă, celălalt președinte de tribunal. . (Cel mai cuminte din clasă a ieșit la pensie portărel !)

... Nebuniile noastre erau copilărești și, în ciuda anilor, nevinovate. Cînd vreun profesor își pierdea în mod prea evident autoritatea, era înlocuit. Așa s-a întîmplat într-o bună zi cu profesorul nostru de engleză, care n-a așteptat să fie gonit; a plecat singur, de bunăvoie, cînd și-a dat seama că lecția, în loc să fie de engleză, era de circ. În locul lui a venit o tînără și frumoasă absolventă de facultate. Atmosfera s-a schimbat imediat. Am încercat alte metode ca să scăpăm de lecții și să ne fie viața ușoară. Ne-a ajutat, în acest sens, întîmplarea. Profesoara noastră nu și-a putut ascunde, după cîteva săptămîni, o preferință sentimentală pe care toată clasa n-a întîrziat să o observe. Avea o bizară slăbiciune pentru mine. Îmi ierta cu ușurință greșelile, îmi punea note mai mari decît meritam, se făcea că nu vede cînd co- piam la teză. La sfîrșitul orei mă ruga, cu aerul cel mai indiferent din lume, dar roșie la față, să-i duc la cancelarie catalogul. Cu timpul n-a mai fost nevoie să mă roage. N-apuca să sune, că mă și repezeam. Catalogul era într-adevăr mare și incomod de purtat pentru o femeie. Devotamentul meu, cu substrat, nu avea însă margini. Ieseam împreună pe culoar și, profitînd de faptul că pasul ei încetineea, îi spuneam cu glas timid și tremurat:

— Aș vrea să vă rog oeva, dar nu îndrăznesc.
— Vai de mine ! Spune ! Fără teamă.
— O, dacă ați vrea să-mi arătați... nota mea la istorie.

Bineînțeles, dorința mea era imediat împlinită. Țineam catalogul deschis în mină, mă prefăceam că nu-mi găsesc numele, ca să văd notele „băieților”. De la ușa cancelariei și plîm în clasă, înapoi, zburam. Nimeni nu ieșea în curte la recreație, toți mă așteptau cu suflul la gură :

— Ionescule, ai patru la franceză ! Popescule, te-a pîrlit la matematici — trei — am văzut cu ochii mei, mă ! etc., etc.

Profesoara de engleză nu avea decît trei-patru ani mai mult decît noi. Era însă profesoară. Iar în acel timp, între profesori și elevi nu era, sufletește vorbind, o diferență de

vîrstă, cît una de poziție. Ei ședeau la „catedră” și noi în „bancă”, iar acest simplu detaliu era mai puternic decît eventualele noastre înclinații. O profesoară nu era pentru noi o femeie, ci un zid.

Uneori o întîlneam plimbîndu-se singură prin orașul în care nu avea nici rude, nici prieteni. O salutam cu infinit respect. Mă oprea de obicei cu o întrebare anodină, ca să continue firesc : „Haide ! Condu-mă pînă acasă !” Mergeam încet unul lîngă altul. Pricepeau vecinii toți, eu însă nu. Mai stam îndelung de vorbă și în fața porții. Dar n-am văzut altceva din frumusețea ei decît notele din catalog.

Am descoperit la 15 ani și aproape simultan farmecul vieții în aer liber, gustul unui vin de calitate, aroma țigărilor, dulceața dureroasă a dragostei și seducția femeilor fără suflet. Jucam un fotbal mediu, dar cu îndrîjire, și dacă alergam la 3 000 m doar pentru plăcerea mea personală, eram la schimb spectator pasionat al tuturor întrecerilor sportive din localitate. Și nu erau puține. Echipele brăilene jucau des cu marinarii de pe vapoarele englezești și am asistat la meciuri de înaltă clasă, sau care mi se păreau atunci să fie. Din întrecerile la care am fost martor, mi-a rămas vie imaginea unui sportiv din Galați. Alerga la 110 m garduri. Era de o mare și clasică frumusețe. Avea ochii mari, negri ; un păr buclat de aceeași culoare îi flutura în vînt. Dincolo de însușiri formale și de eleganță naturală, grecul avea grația suverană a mișcării armonice. Cînd concura ei, nu avea importanță cine ieșea primul. Mulțimea de pe stadion aclama, electrizată, magia supremă a frumuseții plutitoare. Zbură, nu sărea peste garduri, fără nici un efort, cu surîsul pe buze, fericit de tinerețea, de vigoarea și de eleganța lui. Se întimpla uneori să-l întrecă alții la crqnometru ; nimeni nu l-a biruit însă vreodată ca performanță estetică. Era ca și statuile clasice — incontestabil.

Fantezia asociațiilor de idei îmi reamintește o altă imagine de frumusețe, feminină de astă dată care — mult mai tîrziu, peste 15 ani — ■ mi s-a întipărit în minte. Rămăsesem singur întins pe plaja de la Eforie. Soarele apunea; marea se răcise. Toată lumea se retrăsese acasă sau pe faleză ; nu mai rămăsese afară de mine, decît o tînnără și prea frumoasă fată care, fără să ia act de prezența mea tăvălită în nisip, a mers încă o dată spre apă și spre soare. Părul îi atîrna blond pe spate, blond și din cînd în cînd auriu. Proportile și mersul îi erau ca ale Afroditei. Nuditatea ei, apărută doar de un slip minuscul tremura ușor sub adierea brizei. Am privit-o imobil și tăcut, cu spaima că m-ar fi putut observa și ea astfel un element real ar fi putut să tulbure grația materializată a visului. A înaintat încet spre mare. Brațele ei întinse păreau aripă. Apa a îmbrîn- țiat-o

treptat. Cînd nu s-a mai văzut, am plecat și eu, văduv de frumusețe, a șa cum rămăsese soarele, și nu marea ...

Nu știu dacă sentimentele noastre erau mai confuze deele ale tinerilor de astăzi. Eu eram, în orioe caz, tulburat peste măsură, tulburat și febril de tot ceea ce nu-și afla împlinire. Școala, sporturile, hoinăreala cu prietenii nu mă mai satisfăceau. Aveam emoții indefi- nisabile în preajma fetelor, dar nu a tuturor, o stare de slăbiciune care mă revolta și împotriva căreia mă străduiam să reacționez. Ce fel de bărbat, eu, dacă eram în stare să mă protestesc în fața unei fuste ? Îmi era rușine de sentimentele care abia mijeau și pe care mă stră-duiam să le domin, dacă nu să le stîrlesc. Nu mărturiseam nimănui nopțile nedormite, oboselile, dar mai era nevoie ? Roșu ca focul, mă pierdeam fără glas, mă clătinaam pe picioare, de m-ar fi ghicit proștii, orbi...

În asemenea stare de suflet, întîmplarea mi-a dat prilejul unei febrile afirmări de bărbăție. Cu cît nesaț am profitat de această ocazie, care îmi oferea răscumpărarea capitulărilor secrete. Aveam obiceiul, provincial, să ne plimbăm pe strada principală sau la Grădina pu- blică — băieți și fete de școală. Schimbam priviri pe care le credeam furișe, ne dădeam întîlniri lîngă cine știe ce dosnic boschet. Ne jucam de-a dragostea, fără să știm ce este și fără să bănuim cîte plăceri și cîte dureri veritabile urma să ne ofere.

O fată de școală, care avea părul de un roșu venel,ian și cea mai fragedă piele din lume, s-a „amorezat” de mine, dar atît de puternic și atît de evident, încît au aflat-o colegele și, prin ele, tot liceul de băieți. Altceva nu exista pentru ea pe lume. Îmi proclama public toate calitățile și, cu inconștiența tipică a sentimentului, fabula și transfigura, în poșida evidențelor imediat decelabile. Cînd am aflat, eram în sinea mea foarte mîndru, deși căutam să-mi ascund satisfacția de vanitate. Despre altceva nu putea fi vorba ; fata nu-mi plăcea, în așja măsură încît dragostea ei persistentă și stăruitoare n-a creat în inima mea cea mai timidă echivalență. Oricît ar spune zicala că „dragostea cheamă dragoste”, de astă dată n-a chemat. Fata a încercat toate mijloacele. Mi-a trimis vorbă, mi-a cerut o întîlnire, im-a cunoscut personal, mi-a cerut cărți „de citit” (i-am dat cu grosolănie *L'art d'être célibataire !*). Toate fără absolut nici un efect. Pînă într-o zi cînd un coleg de clasă, pretinzînd că n-aș fi în stare să o seduc, mi-a rănit orgoliul. M-am prins în joc și, cu naivitatea vîrstei, am schimbat radical tactica : am început să-i răspund la scrisori, să simulez un sentiment pe care nu îl aveam și să sporesc, astfel, pînă la exacerbare, pe al ei, care era veritabil. Nimic material nu s-a realizat din acest joc, doar pe jumătate vinovat. Am glumit cu dragostea, fără consecințele grave care

ar fi putut decurge. Ferocitatea mea de ucenic Love- lace, de precoce seducător tehnic, nu a dus la nenorociri concrete. Mai târziu mi-am dat seama cît de mult și cît de inutil a suferit nevinovata fetiță de pe urma scleraterelor mele acrobații. Amîndoi studenți, i-am cerut iertare. A surîs cu melancolie. N-am simțit, nici unul, nici altul, nevoia să reîncepem sau să continuăm.

Dar nu în toate aventurile adolescente am avut rol odios.

Prima mea dragoste a fost cu o fată ceva mai tînă ră decît mine și tot elevă la liceul de fete. Familia ei era destul de numeroasă. Tatăl, inginer de mine și profesor la Politehnica din București ; mama, casnică ; pe lîngă Azurina, mai avea încă patru băieți, unul de vîrsta mea aproximativ, altul cu cinci ani mai

tînăr și ceilalți doi cu zece ani mai mici

Nu știu cînd mi-a plăcut prima oară Azurina. Știu, în schimb, că a fost de la prima vedere și total. M-am împrietenit imediat mai strîns cu fratele ei și am introdus în relațiile mele cu familia pe prietenul și confidentul meu Pierrino. Tatăl, om serios și fără deosebită sensibilitate la asemenea lucruri, nu privea cu ochi prea buni „copilăriile” care, degenerînd, ar fi putut isca neplăcute complicații. Dar mama rețraia, în schimb, odată cu sentimentele fetei, tinerețea ei romantică, sacrificată frumuseții și firii pozitiviste a poli tehnicianului. Mama știa și tolera curtea delicată pe care o, făceam fiicei sale și mă lăsa să înțeleg, prin comportări, prin surîsuri și prin aluzii, că sentimentele mele se bucurau de sprijinul ei tăcut, dar mereu prezent. Era o femeie încă tînără, în jur de 40 de ani, și care, fără să fie frumoasă, plăcea. Avea imultă sensibilitate, o sensibilitate din acelea care nu se cheltuiesc afinmîndu-se. Mă invita deseori la ceaiuri sau la mese. Devenisem un intim al casei, dar aveam totdeauna grijă să dau vizitelor mele acoperire. Mama, pe de altă parte, căuta, tot înțîmplător, să nu ne lase prea mult „în doi”. Ne vedeam singuri doar pe stradă sau la Grădina publică. Nunmi dădea niciodată întîlniri precise, dar îi plăcea să o pindesc și să o surprind.

Din cînd în cînd mama chema băieți și fete la un ceai.

Dansam, flirtam cu cea mai mare inocență și jucam „gajuri”.

Azurina avea aerul unei domnițe de basm. Era înaltă și cuminte. Ochii ei erau cînd triști, cînd rîzători. Nu vorbea mult. Mă asculta tăcînd. La rîndul meu, eram volubil doar cînd erau alții de față. Din strîngerii de mină și din sărutări furișe, se încropea „verdele paradis al iubirii”- noastre, „infantile”.

În vădit contrast cu Azurina era prietena ei Lucia, brună senzuală, apetisantă, dezvoltată la 14 ani ca altele la 20 și parcă mereu mirată că nimeni nu întinde mina să ia ceea ce n-ar fi avut nici putere, nici, mai ales, dispoziția să refuze.

Odată, la un joc de gajuri, trebuia să sărute un băiat. S-a ridicat de pe scaun și a venit

drept la mine. A închis,
ochii și m-a sărutat pe
gură, cu un sărut de
femeie pe care- îl simt
și astăzi. Cine mai avea
timp și cine avea
bunavoință să culeagă
însă banale roade
pămîntești cînd, alături,
Azurina cobora din
Neculce și plutea cu
surîsul ei enigmatic,
venit din alte lumi

? ... Eram student la Drept și la Filozofie. Dimitrie Guști ne ceruse o lucrare „de proporții”, pe care, eventual, să o transformăm în lucrare de licență. În cadrul general al „raporturilor dintre individual și social” îl alesesem pe Nietzsche, filozoful meu favorit, pe care îl descoperisem în biblioteca tatii și în traducerea lui Henri Albert. de la „Mercure de France”. L-am sorbit cu aviditate, sedus mai ales de înalta lui combustie lirică. La examen, spre marea mea surprindere, Guști a venit cu lucrările „corectate”. Era foarte nemulțumit. Ne-a ținut un logos, pe un ton foarte enervat, remarcînd elementare greșeli de stil și chiar de ortografie, necum de informație și de glîn-dine. „Este o singură excepție, un oarecare domn ... un moment, vă rog ...” Și-a pus ochelarii, mi-a rostit numele și a

cătat spre fundul amfiteatrului, unde o bucătică de om, roșu la păr, dar mai ales la față, se ridicase în picioare, înmărmurit. Elogiile nu le-am auzit. Am înregistrat, în schimb, avertismentele : „Să nu-ți închipui că ai scris o capodoperă și că nu ai nimic de învățat de acum încolo. Vă voi trimite, dealtfel, pe elevii merituoși, pe elevii harnici, cu burse, în Germania. Să veniți în acest scop la seminarii cu asiduitate, ca să vă cunoșți și ca să vă pot aprecia ...”

N-am mai călcat de atunci la cursul lui Guști. Nu mai aveam timp. Toată ziua eram la Brăila. Făceam rost de bani cum puteam, călătoream noaptea, moțâind pe culoare, prin supraîncărcate trenuri de persoane. Stam de obicei o zi, cît să o văd. Cînd veneam prea des, îmi era rușine să tot merg la ei acasă. O căutam la plimbare prin oraș. După-onasa intram prin toate cinematografele să o caut prin sală și, cînd o zăream alături de mama ei, mă apropiam să le sărut mină. „Fericiti” toți trei de o coincidență în care nimeni nu credea. Se întimpla să fac și drumul de pomană. Să află doar prin Pierrino că „bătrînul” a venit din București și e prost dispus. Dealtfel, tatăl ei, de care grozav mă temeam, nu ezita să intervină cînd socotea că limitele toleranței erau depășite. Odată m-a ridicat de pe scaun, de lîngă Azurina, unde mă așezase mama, ca să-mi ofere, la masă, locul din dreapta lui. Asta cu o bruschetă care elimina ipoteza plasamentului de bună cuviință. Dar fericirea mea ideală și platonică nu a durat mai mult de doi ani. Bătrînul a adus în vizită, de la București, pe un tînăr și strălucit asistent al său de la catedră. Era într-adevăr pentru fată o „partidă”, și nu doar din punctul de vedere al situației materiale mă depășea. Nu eram de cît un student cu perspective ; el era deja universitar. Frumos pe deasupra și cultivat, în vîrstă de aproximativ 30 de ani, avea aluri romantice de „*beau ténébreux*” ; bea în continuu coniacuri și cafele, iar în stare de euforie alcoolică vorbea sceptic și dezabuzat despre ...

sinucidere.

Cîte elemente care să stimuleze imaginația unei tinere fete ! Pe de altă parte, „legătura” noastră, ca să întrebunțez această nepotrivită expresie, căpătase culoarea cenușie a obișnuinței. El era îneditul ; el era în același timp Aventura și perspectiva Căsătoriei acceptate de familie. Mama fetei continua să mă sprijine cu o insistență stranie. Ne-a invitat astfel, în vara aceea, la moșia lor de lîngă Onești, pe mine și pe Pierrino. Acesta din urmă avea din partea mea misiunea de a neutraliza familia în așa fel încît să pot rămîne singur cu fata. Manevrele lui nu izbuteau totdeauna ; din dragoste pentru mine, însă, mereu le reînnoia. De astă dată, sarcina lui devenise foarte grea, dacă nu imposibilă. Sosind, am găsit instalat, în agreabilul conac, pe rival, un rival care se bucura de protecția fățișă a

tatălui și — vai ! — de relativa atenție a fetei. Am petrecut acolo câteva săptămâni de fericire supremă și de nenorocire absolută. Revăd în amintire terasa, aud la patefon tangoul *Aziade* ; noi doi înlănțuiți și, prin foșnirea frunzelor, luna.

Alteori îl asculta de parcă n-aș fi fost de față, furată de cuvintele lui, care mie mi se păreau anoste și fără sare. Totul avea parfum liric. Nimic deosebit nu se petrecea pe lume și, mai ales, nimic nu tulbura esențial fericirea noastră calmă sau inocența și trecătoarea noastră disperare. Dar eu mă simțeam nenorocit, rănit în orgoliul meu bărbătesc, poate mai mult decît în sentimentele mele de dragoste.

Experiența altora, culeasă din cărți, mă îndemna să renunț. Și, pînă la urmă, mi-am călcat pe inimă și am renunțat. Aflasem de la Napoleon că cea mai mare victorie în dragoste este fuga. Și am fugit. Am dispărut adică de la o zi la alta, dar continuam să știu, indirect, tot ce se în-împla cu ea și la ea acasă. Pierrino mă ajuta, ca „spion” permanent. El îmi relata faptele și cuvintele, pe care apoi le interpretam împreună, bănuind, în cel mai neînsemnat lucru, un sens dacă nu o aluzie sau o posibilă „catastrofă” . . .

Într-o seară, tata a fost chemat urgent la ei acasă. Azurina era foarte bolnavă. Trăsura îl aștepta la poartă. Cu un aer neglijent, mi-a spus :

— Vino și tu.

I-am răspuns rușinat :

— Eu nu mai merg la ei.

— Nu-i nimic ! Ai să m-aștepți în trăsura.

Nu vorbisem niciodată cu tata despre Azurina, așa cum niciodată nu vorbisem despre sentimentele sau legăturile mele cu vreo altă fată. Dar tata știa totdeauna tot și ceva în plus decît putea să știe și să simtă toată lumea.

Tot drumul n-am scos amîndoi nici o vîlîrbă. Nici nu ne-am uitat unul la altul. .. Căii își croiau drum prin întuneric. L-am așteptat în trăsura cam un sfert de ceas.

Cînd s-a întors, mi-a spus fără să-l întreb :

— Face febră. Boala nu i s-a precizat. Este în perioada de incubație ; peste cîteva zile abia vom ști ce are. Acum este imposibil.

— Ar putea să fie ceva grav ? am întrebat eu cu teamă.

— Cine știe ? ! Poate să fie ceva foarte grav și poate să nu fie nimic. Să așteptăm cîteva zile . . .

Apoi am tăcut amîndoi pînă acasă.

Pe tata nu l-au mai chemat zilele următoare ; altul era medicul casei. Făcuseră apel la el doar fiindcă acesta lipsea din oraș.

N-am vrut să-mi calc pe dînimă din cauza bolii. Mi-am spus că dacă e grav, voi fi chemat, și dacă e ceva fără im-

portanță, nu merită să o iert.. . L^am trimis iscoadă pe amicul meu Pierrino, dar nici el n-a aflat mare lucru.

N-a trecut o săptămână și, într-o dimineață, cînd abia ațipisem după o lungă insomnie, cineva m-a zgîlțit și, privind-mă cu ochi înspăimîntați, mi-a spus dintr-o suflare :

— A murit Azurina !

Am sărit din pat ca ars. M-am dus repede la ei acasă. Și am cerut socoteală mamei deznădăjduite. De ce nu mă chemase să o mai văd încă în viață ? Mi-a răspuns că fata avusese meningită, într-o formă foarte virulentă, și că devenise, în cîteva zile, de nerecunoscut. N-a vrut să-mi ră-mină în amintire această imagine. „Nici... ei... nu l-ar fi plăcut... Eu, e altceva.” Cuvintele se auzeau înecate în lacrimi și în suspine. Era a do^ua fată pe care o pierdea.

Am întrebat-o dacă a spus vreun cuvînt pentru mine, dacă mi-a rostit numele : „Da, de multe ori...” Și a adăugat, cu tristețe : „Asta nu e dragoste”.

Mergeam la înmormîntare în urma dricului. Și plîngeam în hohote. Lingă mine era tata, care, din cînd în cînd, îmi spunea cu înțelegere, dar cu fermitate : „Destul... destul... Nu mai plînge... Stăpînește-te... Nu trebuie să te dai în spectacol”.

Tot „orașul” mă privea de pe trotuare, cu sentimentele de compasiune pe care le trezește „logodnicul” moartei.

Nu era multă lume în convoi : cîteva colege de școală, cîteva prieteni ai băieților... Moartea fusese prea fulgerătoare ca lumea să fie pregătită și să aște. Am zărit, printre lacrimi, pe „rivalul” meu, inginerul... Afecta o tristețe de circumstanță. Hainele negre și cravata se potriveau de minune cu părul lui blond și buclat ; așa mi-au spus surorile mele cînd m-am întors acasă.

Au trecut ani de atunci, dar amintirea ei îmi pricinuieste aceeași emoție. I-am păstrat fotografiile și cîteva mărunte suveniruri. Familia ei, ca toate familiile de pe lume, s-a destrămat. Am văzut-o mereu, cînd veneam în Brăila, pe mama ei. Apoi am întîlnit-o din ce în ce mai rar și din ce în ce mai bătrînă prin București. Pînă am aflat într-o bună zi că, de cîteva luni, murise. Apoi, peste încă douăzeci de ani, a murit și Pierrino

... Cu cine să mai vorbesc — sincer și fără ascunziș — despre Azurina ?

Pasiuni am avut multe
în viața mea, dar iubire
să mai fi avut alta

?Anii studențești

Cînd am fost eu student, era mai puțin plăcut să înveți decît astăzi. Nici universitățile nu erau atît de multe și atît de spațioase, nici căminele și cantinele prea civilizate.

Aveam totuși profesori foarte buni. Ne înghesuiau să-i ascultăm, mai ales pe cei de la facultățile cu frecvență neobligatorie. (Dintre ceilalți, singur prof. Rainer, de la Medicină, se bucura la cursuri de o asistență supranumerară.)

Alegerea era destul de grea. Îmi reamintesc figura tragică a lui Vasile Părvan. Nu făcea concesii. Avea în vorbire un patetism sobru, care ne captiva mai mult decît glumele și surîsurile altora. Nicolae Iorga, el însuși, era gelos pe succesul lui Părvan la studenți. Nu vorbea el în fața unor săli goale cînd, ca să verifice „legenda”, își fixa orele de curs în așa fel încît să coincidă cu ale autorului *Memorialelor* ?

Altfel, Nicolae Iorga exercita, asupra noastră ca și asupra țării, strivitoarea presiune a covîrșitoarei lui personalități fizice, intelectuale și morale. Aveam impresia că, peste barba lui de profet, elocința i se revărsa torent, în stare să rupă orice stăvilare. Nu înțelegeam tot din ce spunea și, mai ales, nu rețineam prea mult. Nicolae Iorga, mare cînd nu era grandios, se plimba înăuntrul temei pe care o dezvoltă fără grija că s-ar fi putut pierde pe el sau că ne-ar fi putut pierde pe noi în stuful amănunțelor, în patosul vibrant al asociațiilor, sau în capcana cine știe căror insolite paranteze. Plecam de la cursul lui uluiți. Iar eu — nietzsoeanul ! — mă întrebam în sinea mea dacă ar putea să arate altfel un supraom decît acest gigant care ne sta în față. Dar cînd am aflat că l-a făcut prim-ministru, am pierdut orice încredere în seriozitatea acestei înalte funcții.

Cu totul altfel arăta la curs Ovid Densusianu. L-am ascultat vorbind despre poezia simbolistă. Mărunt de statură, foarte schiop și foarte petic, avea pe deasupra un glas trenant și afectat, dar toate aceste defecte, care ar fi împiedicat pe oricine să se urce la catedră, deveneau la el indiferente ; după primele fraze, se degaja din vorbirea lui un farmec bizar, datorită, desigur, unui anume amestec al lirismului cu erudiția.

Ne vorbea mai puțin despre poezi și mai mult despre poezie. Tot ceea ce citisem înainte de a-l asculta dispărea brusc, iar după ce îl ascultam, alergam repede să controlăm textele, să ne verificăm emoția.

Nu îi este dat oricui să fie profesor de poezie. El era. Tot directă era munca cu Alice Voinescu, profesoară de Istoria universală a teatrului, la Conservatorul de Artă dramatică. Își ținea cursul, de obicei, în sala de conferințe a Fundației, peste drum de palat. Amfiteatrul era totdeauna ticsit. În fiecare an vorbea despre altceva. Tragicii greci, apoi Shakespeare, clasicismul francez, Goethe .. .

Alice Voinescu era, incontestabil, o femeie urită, dar când vorbea despre teatru, figura ei era luminată dinăuntru și de sus. Cuvântul ei expresiv și patetic evoca epoci, scriitori, piese, personaje cu autenticitate tulburătoare. Ne așteptam să vedem întrînd pe Antigona sau pe Hamlet, să cerem socoteală Fedrei, să-l apărăm pe Faust împotriva lui Mefisto. Capodoperele ne deveneau familiare nu pe calea vulgarizării sau a detaliului pedant, ci printr-o transmisie de la suflet la suflet. Tot ce spunea Alice Voinescu devenea viață, o viață mai înaltă decît cea de toate zilele, fiindcă era a Teatrului.

Toată generația mea a iubit-o, iar elevii ei direcți o adora.

Am cunoscut-o, persopal, mult mai tîrziu, prin Lili, care o avusese profesoară. Era puțin după întoarcerea noastră de la Paris. Ne-a invitat la masă. Am cunoscut, cu acest prilej, pe soțul ei Stello, un excelent avocat, un om de lume, un „causeur” brilliant, dar nițel mai sensibil decît se cuvenea la tentațiile lui Dionisos. Dejunul a fost încîntător. Alice ne privea cu emoția maternă, iar Stello ne mitralia cu paradoxuri. La cafea, femeile s-au retras în salonașul de alături. Noi, bărbații — eu aveam 25 de ani ! — discutam de ale politiciii și de ale tribunalului. La un moment dat, Stello se întrerupe și îmi spune aproximativ aceste cuvinte : „Tinere ! Să nu ai niciodată prea mare încredere în inteligența și în seriozitatea femeilor. A mea, se spune, este cea mai deșteaptă femeie din România, a dumiitale prea proastă nu poate să fie de vreme ce a făcut studii și a ajuns actriță. Ei bine, după un dejun în care am vorbit despre Sofocle și despre Pirandello, ce crezi că fac dumnealor la ora asta ? Intdarce-ți capul și pri- veste-le ! Își dau în cărți ! Adio tot savanțicul și toată transfigurarea ! Dacă le lăsăm mai departe singure, își vor arăta una alteia, de exemplu, laba piciorului. Ca să vadă a cui e mai frumoasă. Ei bine, domnul meu, nu asta ar fi, în situația similară, indeletnicirea noastră ! Să-mi răspunzi că asta le face farmecul. O știu prea bine ! Farmecul, dar și anvergura ...”

Stello, cînd era sub stimulul alcoolului, scliffea, și puțin oameni au avut neșansa să-l întîlnească nestimulat !

La Drept nu erau puțini profesorii de calitate : Mircea Juvara, cu talie și mustăți de antart, ne explica, la filozofia dreptului, misterele idealismului neokantian. Cezar Parthenie preda, cu eleganță și subtilitate, constituționalul, în timp ce G. G. Mironescu își repeta, în fiecare an stereotip, cursul, neuitînd să citeze aceleași exemple, să rostească aceleași nesărate glume : îl urmăream după cursul litografiat al anului precedent, avînd grijă să ne stricăm de ris, cu anticipație și cu prelungire, la răsufletele lui „Witz”-uri. Într-adevăr pitoresc era, însă, George Plas- tara, o somitate a dreptului civil, care, în tinerețe,

susținuse o teză strălucită la Paris și care, prin 1924—25, era pe cale să-și tipărească, în numeroase volume, cursul.

Plastara poseda o minte foarte ascuțită, o cultură filozofică serioasă și un „cap juridic” de calitate rară. Se degradase și se ramolise însă, înainte de vreme, din cauza băuturii, dar și din cauza vicliilor ei consecutive. Umbra pe străzi și prin circiuii puhav, rupt, murdar, descheiat, cu privirea pierdută în gol, în pragul congestiei sau al delirului tremens. Cursurile lui erau foarte inegale. Uneori strălucea, alteori moțâia vorbind. Aveam necaz pe el și adeseori indignarea noastră se transforma în ură. Îi păstram, însă, respect. Ne dădeam seama că „știa carte” și că, așa degradat și bîcîsîc, avea în mintea lui mai mult aur de cît în creierul lor mulți conferențieri pomădați. Examenele erau la el un adevărat calvar. Îl așteptam ceasuri multe după ora fixată. Numai cînd ajungeam la aman, mergeam să-l căutăm prin circiuii. Știam că vine și ne „trîntește”, dar preferam o certitudine, chiar tristă, acestei enervante nehotărîri. Îl însoțeam pe drum pînă la Universitate : „Mă, voi nu știți nimic, mă ! De ce nu amî- nați pentru la toamnă” . . . etc., etc. Odată ajuns în sala de examen, ne scotea „toată seria”, să răspundem la o singură întrebare, de obicei una din controversile seculare nerezolvate ale materiei. Fie că studentul răspundea volubil, fie că se bîlbîia, Plastara muta asupra următorului privirea lui grasă și inexpressivă.

Adesea, cel „condamnat” continua să vorbească. Se auzeau astfel, împletite și sincopate, două-trei voci care, în condițiile clasei, nu puteau exprima mare lucru. Între timp, Plastara distribuia în catalog bile negre, și, din cînd în cînd, la întîmplare, cite una roșie sau albă. În jumătate de oră cel mult asculta treizeci de studenți. Am căzut de două ori la un asemenea examen, a treia oară însă am avut șansa să vină alt profesor.

Dar în toată Facultatea de drept ne copleșea, pe atunci Istrate Miclescu — profesorul, nu politicianul. Avea înfățișare de filozof alexandrin. Slab și rasat, purta barbă ascuțită. La catedră, ca și la bară, profesa prin excelență arta atitudinilor academice. Cultura lui era clasică. Citea grecește și latinește „pe carte deschisă”. Elocința îl era cîce- roniană — „*dicendi peritus*”. Vojrbea în falduri, păstrînd între el și ascultători o distanță care numai aparent era de stimă. Istrate Miclescu oficia. Ne plăcea să mirosim această rară și frumoasă floare a culturii mediteraneene. Ne dădeam seama, ascultîndu-l, de valoarea lui universală, conștienți de faptul că, la Paris sau la Roma, el s-ar fi bucurat de aceeași admirație, de aceeași prețuire. Purta în ființa lui melancolia falnicilor apusuri.

Il prețuiam pentru că, la tribuna universitară, încheia o epocă și fiindcă, înainte de a fi savant, era artist. Ga om politic nu se compromisesese încă.

Dintre profesorii audiați în trecere îmi aduc aminte de Vasile Dumitriu, adus de la Cluj la catedra de drept comercial. Mi-a rămas întipărit felul lui de a examina. Bătrîn, verde și bine dispus, deși părul și mustața îi erau de o strălucitoare albeață, Vasile Dumitriu începea prin a ne povesti, de exemplu, o întâmplare casnică : „Sînteți tineri și nu știți încă despre neveste. Au obiceiul, toate, să te bată la cap și să te caute prin buzunare. Alaltăieri, a mea s-a trezit dis-de-dimineață și a trimis servitoarea la piață să cumpere niște ardei și niște roșii. M-a căutat prin buzunare — să nu mă trezească, spunea ea ! — a luat tot ce-a găsit și a dat fetei să se descurce. Numai că Marioara toantă de felul ei, a dat peste un zarzavagiu cam găinar” ... etc., etc. Urmau peripeții amuzante, care se încheiau cu sosirea poliției la domiciliul profesorului : „... Să plătesc amendă și să răspund de tot ce se întîmplase și mai multe nu ! Vă întreb pe dumneavoastră, să mă lămuriți — se adresa el celor patru studenți puși în temă — ce trebuia să fac ? În mod evident, vină nu aveam nici una. Uite, dumneata, bunăoară, să-ți mi spui dacă fapta nevestei mele, de a-mi lua banii, era împrumut civil, comercial, sau furt sadea ? Dumneata, al doilea, să mă lămurești dacă Marioara avea sau nu dreptul să contracteze, în numele meu, și în ce măsură obligațiile mele puteau fi penale” etc., etc. După ce ne dădea subiectele, ne întreba, pe rînd, și consulta de fiecare dată pe ceilalți trei. Examinarea se termina, de obicei, într-o hărmălaie de nedescris. Tineri și pasionați, cădeam în cursă, uitam de profesor și ne luam la ceartă între noi, fiecare susținînd mortîș că singură părerea lui era întemeiată.

Iar profesorul ne urmărea atent și ne puneă netă pe baza dovezilor vii pe care le adusesem, dovezi din care deducea gradul de asimilare a noțiunilor din manual. .. personalitatea noastră de juriști.

Atracția cea mare o exercitau asupra mea însă profesorii de la Filozofie : Rădulescu-Motru (psihologie), Dimi-trie Guști (sociologie), Mircea Florian (istoria filozofiei), Nae Ionescu (logică), G. G. Antonescu și I. Pogoneanu (pedagogie), P. P. Negulescu (enciclopedie filozofică).

Toți aveau prestigiu și calitate. Nae Ionescu făcea însă caz aparte și ne solicita la cursuri atenția întregă și gîndul cel mai așezuît. În acea epocă nu lunecase încă spre rătăcirile de mai tirziu. Publica în *Cuvîntul*, în *Ideea europeană* articole spiritualiste și neortodoxe, după ce cu egală pasiune se manifestase sindicalist sorelian și ateu. Pe lîngă cursul de logică și de teoria cunoștinței, ținea în fiecare an și cursuri facultative, de metafizică, de filozofia religiei, de gramatică (sau de

lingvistică, așa cum s-ar spune astăzi). Ceea ce spunea avea pentru tineretea noastră un accent de noutate captivantă ; minuia ideile cu violență, sfida drumurile cunoscute, înfrunta convenții și aca- demisme. Nae Ionescu lăsa impresia că, vorbind, improviza, că gindea pentru întâia oară în acel fel asupra temei propuse și că noi, ascultătorii lui, aveam astfel șansa de a fi martorii unui nou miracol socratic — prezenți la descoperirea unui alt „*cogito*” decât cel cartezian . . .

Nu era frumos, în conformitate cu canoanele clasice. Foarte brun, cu fruntea scurtă, ușor bombată spre arcade, suplinea prin insistența privirii neregularitatea trăsăturilor. Colegele noastre cu osebire sensibile la altceva decât la filozofie își căutau loc în primele bănci. Dar cine le observa prezența lumescă și profanatoare ? Așa cel puțin îl vedeam noi *atunci* pe Nae Ionescu.

Eram, studenții cei buni, la curent cu mișcarea idelor apusene, cu renașterea thomistă, cu avatarurile spiritualismului bergsonian și cu toate excesele în perspectivă ale unui naționalism încă neșovin și nerasist. Nae Ionescu aducea în sprijinul ortodoxiei sale meditația teologilor de la Kiev și de la Atena, gândirea lui Dostoevski și a lui Rozanov și mai ales ceva din mistica lui Chestov și a lui Berdiaev.

Cînd plecam de la cursurile lui, discutam cu aprindere pe stradă, și uneori discuțiile noastre durau pînă noaptea târziu. Eram departe de a accepta orbește punctele lui de vedere. Ne dădeam seama de oarecarul totuși exterior al unui farmec teatral, cînd nu era pur retoric. El aducea însă un ferment de spiritualitate într-o viață universitară care mai rar ne angaja și sufletește.

Mai târziu m-am trezit, firesc, în tabere publicistice diferite de ale lui. L-am atacat uneori violent, nu însă fără deferință. Nu mi-a răspuns personal, desigur din considerente tactice.

... După foarte mulți ani, după ce Nae Ionescu murise, mă aflam în *week-end* la niște prieteni din preajma Bucureștilor. La cină, brăileni fiind cu toții, am vorbit despre orașul nostru natal și despre oamenii care fuseseră. Se lăsase noaptea. Femeile se culcaseră de mult. Vara era destul de răcoroasă ca să îngăduie consumul băuturilor tari. Conversația a trecut pe nesimțite la capitolul Nae Ionescu. Toți aveam amintiri despre el, fiindcă totți întîm- plător îl cunoscusem. Nu-mi aduc aminte tot ce s-a spus cu acel prilej, dar nu voi uita niciodată conturul pe care-l căpătă din mărturisirile unuia și ale altuia personalitatea contradictorie a lui Nae Ionescu.

Unul care îi fusese coleg în armată ne-a povestit cum îl asculta vorbind soldaților despre drapel și despre pă- mînt. „Soldații rămîneau cu gura căscată, așa cum spui că rămîneați voi, la curs.”

Cele mai interesante lucruri le-a povestit însă armatorul Bibi Daniel, care, deportat în primul război mondial împreună cu familia lui Nae Ionescu în Germania, la Roc- klin, i-a fost mereu de ajutor. Ba chiar, deși evreu, i-a botezat copiii !

În același lagăr a fost adus și corpul profesoral al Universității catolice din Louvain. Unii dintre deportați obișnuiau să țină prelegeri pentru instruirea, pentru delectarea sau pentru captarea colegilor de suferință. Astfel, într-o perioadă au vorbit săptămâni de-a rândul în contradictoriu călugărul Janvier, care urma să devină predicator vestit la Notre-Dame din Paris, și Nae Ionescu, în acel moment fără altă strălucire decît a gîndului și oratoriei sale deosebite.

Temă aleasă a fost existența lui Dumnezeu.

Vorbea catolicul și aducea argumentele lui, ca săptămîna următoare Nae Ionescu, viitorul ortodoxist, să le dă-rîme. Universitarii din Louvain erau foarte interesați de acest duel oratoric atît de riscant pentru „*propaganda fide*” !

Cine ar fi zis că ateul înverșunat va ajunge peste cîțiva ani apologetul ortodoxismului ?

Nu știu dacă mai fințează astăzi prăpastia dintre liceu și universitate ca pe vremea mea. Este drept că, în afară de Politehnică și de Medicină, nu se dădeau nicăieri examene de admitere, dar acest incontestabil avantaj nu servea efectiv la înălțarea unei punți. Treceam, de la o zi la alta, de sub dependența strictă a părinților provinciali, ca să ajungem, singuri și necontrolați, în capitala tuturor perdițiilor. Mulți își rătăceau busola în condițiile schimbate — din premianți devenind codăși. Alții, dimpotrivă, liberați de constrîngerile liceale, izbuteau să refacă ierarhii oare îi dezavantajaseră.

Prietenii de familie mi-au îngăduit să locuiesc în pen-siune la Andrei Polihroniade, pe strada Lucaci, nr. 120. Eram atunci prieten bun cu fiul lui, Mișu, prietenie pe care sedințele cînaclului brăilean o dezvoltaseră. La București gazdele mele locuiau la etaj și eu aveam o singură cameră la parter, cu intrare separată și cu ferestre la stradă. Odaia era încăpătoare și frumoc mobilată ; urcam scările doar la ora mesei. Mă simțeam, la ei, ca în familie. Se mutaseră de un an în Capitală, unde Mișu, cu două clase în urma mea, se înscrisese la „Matei Basarab”.

Polihroniazii aveau arta de a-și cultiva relațiile. Întîl-neam uneori la masa lor pe N. Săvescu, directorul general al Băncii Românești, pe Ionel Răducanu, viitorul ministru și decan al Academiei Comerciale, pe amuzantul senator liberal Mironescu și pe mulți alții, pe care tactica mondenă a Crisantei Polihroniade știa să-i adune.

În București, diferența dintre liceeni și studenți era mai mică : colegii lui Mișu au devenit repede și prietenii mei. Duminica, toată lumea se întîlnea la „garsonieră”, să discute,

să joace pocher, să bea ceai. Momentul strictelor cenecluri trecuse. Ceea ce nu înseamnă că discuțiile noastre libere erau mai puțin consistente. Amestecam, cu dragălagănia inconștientă a virstei, problemele grave cu distracțiile și plăcerile superficiale oferite de clipă. Pe de altă parte, legasem, la rîndul meu, prietenii universitare, așa încît duminică mai veneau și Petre Pandrea și N. N. Ma-theescu, dar și Vasile Marin, Toma Vlădescu și alții cîțiva. Camera, oricît de spațioasă ar fi fost, gema de lume. Eram toți volubili și exuberanți, toți cu păreri marcate și „definitive”, altele, în genere, decît acelea pentru care urma să suferim și să murim. Mircea Eliade, fără să fie propriu-zis iorghist, citise în întregime toată opera profesorului ; viitorul eseist și teatrolog Haig Acterian, „și el eșuat la dreapta, era atunci pasionat de poezie ; Toma Vlădescu apăra cu graseiață emfază ideile lui Barrès ; Vasile Marin ezita, oportunist, între tendințe și atitudini ; Petrișor Viforeanu, tot atît de cultivat cît ceilalți, afecta un snobism monden și ușor proustian ; Ion Victor Vojen, avid de cunoaștere, părea să se consacre totuși numai carierei actoricești, iar Petru Comarnescu, de pe atunci, „bun la toate”, urma să ajungă reputat istoric de artă.

Cel mai înclinat spre politică dintre noi era însă N. N. Matheescu. Democrat înnăscut și tenace luptător pentru drepturile muncitorești, era, poate, singurul care privea cu ochii deschiși realitățile sociale care ne înconjurau. Soarta nu-l va ajuta să se realizeze decît în parte, dar, în mod surprinzător, el, care în liceu și în universitate dăduse dovadă mai mult de suplețe, urma să demonstreze, la solicitarea împrejurărilor, caracter.

Cît privește pe Mișu Polihroniade, două cărți pe care le citise de la Ionel Jianu — *L'Etat et la révolution, L'Impérialisme, dernière étape du capitalisme* — ambele de Le-nin, i-au arătat provizoriu un drum al Damascului. Din discipol al lui Cortez, al lui Machiavelli și al lui Richelieu, devenise „comunist”. Petre Pandrea nu intrase încă în faza „Crinului alb” dar ne uluia prin multilateralitatea surselor sale de informare, prin ușurința cu care se descurca în englezește, în nemțește, în franțuzește, în italienește. Dinu Sighireanu, băiat frumos, avea, în schimb, un imens prestigiu datorită legăturii sale cu „o cucoană din lumea mare”, purta monoclu, avea cămăși fine, cravate la ultima modă și relansa, cu nonșalanță, orice „plus” la masa de pocher. Il priveam cu secretă invidie : în acei ani, 1923—1926, tinerii de vîrsta noastră nu puteau aspira nici măcar la studente — moarte după ofțeri și după mărițiș ! Ne resemnaim la croitorese și la vinzătoare de magazin, dacă nu direct la personalul caselor de toleranță. Discutam tot felul de probleme cu nonșalanță îndrăzneală sau inconștiența vîrstei, dar și cu vocația de intelectuali în germene.

Barbu Brezianu, cel mai tânăr și cel mai „modernist” din grupul nostru, a tipărit cel dintâi un volum de versuri, *Nod ars*, iar Mircea Eliade l-a urmat cu romanul de adolescență *Izabel sau apele Diavolului*.

Nimic, sau aproape nimic nu se petrecea încă în Europa. Mussolini abia se instala. Se mai discuta problema reparațiilor din primul război mondial, chestiunea Ruhr-ului, neajunsurile inflației monetare.

Noi toți ne pregăteam să ajungem profesori, avocați, doctori, dar, mai ales, scriitori și „filozofi”.

Politica românească nu ne afecta direct. Țara trăia furtuna superficială a Constituției liberale, apogeul mitului averescan, frământările încă fără ecou decisiv ale țărăniștilor și ale „naționalilor” ardeleni.

Polihroniade, care, cel mai mult dintre noi, își proclama vocația politică și care, nici mai mult, nici mai puțin se pregătea să devină... ministru de externe, constata cu dispreț că preferă să fie „revoluționar” decât, cum spunea el, „supleant pe lista candidaților la consiliul municipal din sectorul de negru”. (Partidele nu ofereau prilej de carieră rapidă.)

Deseori, peste ani și ani, m-am gândit cum ar fi fost primită de înfierbîntata noastră tinerețe o ipoteză vrăjitoare care, pătrunzînd în casă, ar fi întrerupt entuziasme și veselii, ca să ne spună viitorul : „Tu vei muri la Maha-dahonda, tu —în munții Caucazului ! Tu te vei sinucide ! Tu vei face zece ani de închisoare, iar tu cîncisprezece. Tu vei fi profesor de filozofia religiilor la Chicago, tu vei fi asasinat de Carol în închisoarea din Rîmnic.”

Am fi dat-o afară în hohote de rîs, fără să ne închipuim o singură clipă că ar fi putut rosti adevărul.

Aproape nici unul nu am avut un destin banal, dar cine ar fi putut să-și închipuie că atît de repede avea să cadă „generația” sub roata Istoriei, că atîtea furtuni și atîtea fulgere urmau să ne zguduie și să ne trăsnească în felurite chipuri, atît de îndepărtate unele de altele, atît de opuși unii altora.

Studentia mea nu s-a desfășurat toată în acest mediu în care urma să izbucnească peste cîțiva ani și *Criterionul*, dar și „Legiunea”. M-am mutat la un moment dat de pe strada Lucaci prin sordide hoteluri pe strada Gabroveni sau pe pictor Grigorescu. Făc eam echipă cu un amic brîi-lean, evreu, student la Medicină, pe care îl poreclisem, fără nici un fel de motiv, „Kiki”. (De ce Kiki și nu Biki sau Siki. . . cine ar fi putut să ghicească, dacă nu să explice ? !)

El era toată ziua prin spitale și pe la cursuri : eu, pe acasă sau haimana în ojaș. Kiki era băiat frumos și ponderat ; eu, mai curînd urît și într-o ureche. Pasiunea lui pentru carte nu era strict profesională. Citea literatura despre care se vorbea și întîrzia în discuții pe marginea ei. Pe mine însă nu mă

multumeau nici partidele de pocher, nici fripturile de la „Nepotul”, nici conversațiile pseudo-literare. Asistam la toate „conferințele” oamenilor de seamă. Bîjbîiam în toate privințele. Căutam un adevăr în care să cred, o idee căreia să mă jertfesc. Așa am început să frecventez căminul studentesc brăilean și, îndeosebi, cantina unde luam mesele de seară și unde întîlzeam noaptea în tovărășia foștilor mei colegi de liceu. Am încercat să fac și politică studentască, dar n-am reușit. Mediul era ușor șovin și de nivel intelectual destul de obșnuit. Am ținut un discurs de o oră la o adunare generală împotriva președintelui în funcțiune. S-au admirat calitățile mele oratorice și destul mi-au împărtășit chiar această admirație. În schimb, cînd a fost vorba de votat, au mers tot cu președintele de care li legau interesele. Rezultatul a fost aproape hilar. Rivalul pe care mi-l alesesem nu robitise, în replică, mai mult decît o singură frază, dar i-a fost de-a-juns ca să realizeze o cvasiunanimitate.

Așa s-a încheiat cariera mea politică la căminul studenților brăileni. Președintele rămas mai departe președinte — cu micile lui protecții și aranjamente — nu mi-a păstrat nici un fel de pică, iar eu mi-am văzut de treburile mele. Cînd m-am întors din Paris, prin 1930, șomer fiind și căutînd o adresă la un etaj al unei „case de raport”, am văzut — pe înserate — prin perdeluța ușii dinspre palier, pe fostul președinte, acum funcționar la Banca Națională, comod instalat în fotoliu. Avea ci cafea în față și o lampă cu abajur cit să poată citi — cu ochelari — *Universul*. Două femei de vîrstă inegală, probabil nevas-tă-sa și soacră-sa, împleteau, așezate în jurul mesei, mai puțin comod, pe simple scaune. (Nu se inventase încă televizorul.) Am privit cîtva timp scena, cu sentimentul unui cline gonit, deși, dacă aș fi bătut la ușă, m-ar fi primit cu emoție și mi-ar fi oferit „din toată inima” o; cafea sau chiar un sprîț...

Relațiile mele cu studenții brăileni s-au strîns cu prilejul vacanțelor, cînd plecam în județ în „propagandă culturală” cu spectacole alcătuite din cîntece, coruri, declamații și o piesă într-un act. Dacă era cazul și dacă mai ales nivelul publicului îngăduia, rosteam și eu un cuvînt înainte. Aceasta era singura mea contribuție la spectacol. Am jucat o singură dată într-o piesă, la Măcin, unde nu venise interpretul principal. Deși piesa era într-un act, aveam impresia că nu se mai sfîrșește. M-au băgat în rol fără să știu o iotă, cu speranța la suflleur.

„N-avem ce face ! Nu-ți dai seama că e catastrofă ?

Lipsește și Iordănescu la cîntec ! Lasă, că te descurci tu !”

Iordănescu era un tip înalt, solemn și cu un singur cîntec în repertoriu. Impunea însă prin fizic și, mai ales, prin solemnitate, legea în fața publicului și, după ce anunța cu viteză maximă *Arde-mi-te-ai codru des*, doină de Brediceanu, răcnea bucata de se cutremurau geamurile. Avea mare succes

la țară, dar eu îmi băteam joc mereu de el la oraș. Îl imitam, se pare, cu destul haz . . .

După spectacol, intelectualii satului — preotul, învățătorul și chiar un chiabur — ne ofereau o masă, urmată de bal. Aoeia dintre noi care preferau băutura rău se sculau de pe scaune. Își făceau trei-patru ceasuri datoria față de pahar și față de masă, pentru ca spre dimineață să fie prăvăliți de oătre localnici în același camion în care noi, „dansatorii”, urcam „de voie” . . .

Balul era însă bucuria noastră principală. Cîntau de zor țigani și noi dansam. De toate. De la dansuri naționale și „polca pe furate” pînă la foxtrot și tango. Pe lângă studentele cu care veneam, „jucau” și fetele mai răsărite din sat. Dar „ciou”-ul era totdeauna alegerea reginei balului. Se împărțeau bilete, contra 1 leu bucata, la toți cavalerii și fiecare vota pe regina inimii sale. Puteai să cumperi oiri- cîte bilete vroiai. După scrutin, se proclama rezultatul acestei selecții capitaliste și, în aplauzele întregii asistențe, „regina” își alegea un „rege”, ca împreună să facă înaintea publicului dansul „de onoare”.

Trebuie să mărturisesc că, ori de cîte ori participam la asemenea baluri, veneam pregătit de acasă cu un sutar. Îl scoateam din piatră seacă. Îmi era absolut necesar, ca să pot scoate regina balului pe aceea pe care în seara respectivă o preferam. (Trebuie să mărturisesc, de asemenea, că gusturile mele erau totuși oarecum constante.)

Fata — recunoscătoare — mă alegea rege, bineînțeles, pe mine. Iar dansul de onoare se săvîrșea în aclamațiile prietenilor și în entuziasmul viitorilor țigănești.

A fost, desigur, epoca în care în modul cel mai arbitrar am profitat de inechitatea regimului capitalist. . .

Dar festivalurile, mesele, balurile erau decorul sub care se ascundeau priviri, atingeri, sărutări furișe. Tineretea noastră afla, în orice, pretext de ferveare. Ce importanță avea că drumul era prost, camionul fără suspensie, vinul cu apă, dacă noi toți aveam 20 de ani ?

Universitatea era pe atunci grav frământată de problema evreiască. Un articol întîmplător al lui Felix Aderca (din 1922), privitor la disecția cadavrelor de la Medicină, a dezlănțuit o controversă, pînă atunci moacnită. „Generația de la 1922” — cum își ziceau studenții naționaliști — a deschis astfel un capitol nou în raporturile universitare, un capitol de dușmăni, de închișori și de crime. Cîrceau între studenți aparente și greu evitabile confuzii. Unii dintre profesorii noștri erau și ei, în sens larg, „naționaliști”. termenul acesta, destul de elastic, acoperind în egală măsură, și la nevoie, sentimente legitime, ca și vinovate excese politicianiste.

Aveam foarte mulți prieteni evrei, și dintre ei colegul meu de bancă din liceu, Theodor, colegul meu de cameră, Kiki, și tovarășul meu de „vinătoare” erotică, Albert. În mediul

studenților creștini faptul că umblam prea mult „cu jidanii” nu era prea bine privit. Din anumite ziare și reviste, de la unele cursuri și conferințe primeam destule solicitări într-un singur sens. Așa cum spunea Alain despre atare circumstanțe, panta era la dreapta.

Pe cale direct spirituală tentația aceasta mi-o explicam prin drumurile pe care le deschisese Nietzsche. Antisemitismul omului de la Sils-Maria sublinia și îngloba derivația creștină, aceea „insurecție a sclavilor în religie și în morală”. Citisem cu interes *Voinea de putere* dincolo de bine și de rău, patetica lecție a lui Zarathustra. Nu-mi plăceau adversarii vulgari ai Israelului, combatanți mediocri, dar agresivi, ai unei idei inumane. Întâlnisem într-o carte de maxime a poetului fantezist francez P.-J. Toulet următoarea frază : „*Il n'y a rien de plus détestable que les juifs, sinon les antisémites*”. Această reflexie nu rezuma disponibilitățile mele afective în această chestiune, dar îmi stabilea poziția. Fără să împărtășesc ideile acelora din colegii mei de la curs sau de la cantină, care purtau lavalieră și pălărie neagră cu boruri mari, aveam și eu în mână un baston noduros de alun, dar pentru cu totul alte motive decât ale lor.

Slab, pipiriu, roșu la păr și la față, pistruiat nevoie mare, nu o dată mi s-a întâmplat să scap — în extremis — de haitele huliganilor. „Stați, băieți ! Un moment, să scot dovada. O am cu mine !” Se isca un ris general. Și mă lăsam în pace. Auzeam în urma mea : „Mă, o fi fost sau n-o fi fost, dracu știe !” Că așa, superficial, era greu să-ți dai seama !

Un eveniment epocal a dezvăluit orientarea mea, pe viață, în această privință.

Am participat la o conferință p» care a ținut-o celebrul banchej- Aristide Blank în sala „Fundațiilor”. Loja și primele bănci erau ocupate de somitățile politice și economice ale timpului. Identificam cu înfrigurare — după caricaturi și fotografii — chipul lui Vintilă Bră- tianu, al lui Virgil Madgearu, al lui C. Argetoianu, al lui Grigore Iulian. Restul parterului era ocupat de personalitățile cele mai de seamă ale vieții noastre econo- mice, venite să asculte păreri, desigur interesante, cu privire la tema de la ordinea zilei : stabilizarea monetară. Despre același subiect vorbisera înainte alte somități, iar după cdInferențiarul din acea zi, nu mai puține figuri urmau să dezbată, de la aceeași catedră, problema. Aristide Blank, directorul băncii „Manmorsch- Blank”, era o personalitate bine cunoscută a vieții noastre financiare, dar și literare și desigur mondene. Mecena, el ajuta, în diferite feluri, pe scriitori și artiști. Generozitatea lui anexase și domeniul, de obicei rezervat, al protocolului oficial. Fără să aibă nici un fel de însărcinare administrativă și nici un titlu, Aristide Blank oferea — de acord cu Ministerul de Externe — recepții în cinstea tuturor

străinilor de seamă care ne vizitau țara. Toate acestea nu le știam încă, la vîrsta de 20 de ani. Urmăream doar cum, în aplauzele unanime ale asistenței, un domn elegant și cu părul ușor cenușiu apăruse pe scenă. Era îmbrăcat — la moda zilei în asemenea împrejurări — într-o haină neagră și în pantaloni „*fan-taisie*”. Pantofii îi erau de lac, iar cravata era griș, „cu peria”. N-a apucat să spună însă oratorul stereotipele cuvinte „Domnilor și doamnelor”, că, de la balcoane și galerii, o enormă huiduială i-a acoperit glasul. Proptit cu bărbia în bită și nemulțumit mai mult de faptul că nu puteam să ascult conferința decît indignat de procedeu, așteptam, cu emoție și interes, desfășurarea evenimentelor. La huiduielile studențești, a urmat o replică neașteptată. Lumea de la parter aplauda pe conferențiar, în picioare. În zadar, însă, Aristide Blank a încercat să-și reia vorbirea ; vacarmul celor de sus era atît de îngrozitor, încît nu se putea înțelege nici un cuvînt. S-a întors atunci cu spatele la public și, cu fața la o tablă neagră, dinainte instalată în apropierea lui, a început să însemne, cu crete divers colorate, cifre de bilanțuri, de bugete, de balanțe de plăți și comerciale, adică esența matematică a conferinței pe care era împiedicat să o rostească. Atunci, de sus și din preajma mea, a început să se arunce pe scenă cu pălării, cu serviete, cu călimări, cu bastoane. Dar Aristide Blank, imperturbabil, continua. Din cînd în cînd îndepărta cu mina, fără să se întoarcă, un obiect picat din cer, care-l deranja la scriere. Atît.

Dar vacarmul creștea în mod progresiv. Studenții au caborit pînă la urmă la parter și au procedat cu bruschete la evacuarea sălii. Profesorii, bărbații de stat, directorii de bănci, marii economiști și marii politicieni care erau de față — și care, imprudenți, nu bănuiseră evenimentul și nu-și luaseră măsuri — au fost obligați să defileze prin două garduri vîii și destul de apropiat alcătuite din studenții care îi înjurau vîii și îi bruscau. Am găsit un loc potrivit, undeva prin apropiere, de unde să pot urmări scena și figurile, mai ales figurile. Îi vedeam înspăimîntați, neputincioși să se opună agresivității primitive, brutale . . .

Unul singur a trecut drept, cu capul sus, cu mina dreaptă pe sold, cu stînga în buzunar — Aristide Blank. Atitudinea lui a impus huliganilor ; dintre toți, el a fost cel mai puțin bruscăt. Chiar invectivele erau rostite mai încet și cu rușine.

Am plecat acasă într-o stare de exaltare și am visat ca, pe viitor, în împrejurări similare, să am tăria de a mă purta la fel.

Ce resurse extraordinare avea asemenea om, ca să poată da asemenea exemple ? Impresia din seara aceea a fost atît de puternică, încît nimic nu a mai putut, ulterior, să o

dărime, nici Drummont, nici protocoalele Sionului, nici hitleristul Rosenberg, nici propaganda lui Goebbels.

Întîmplător lipsind și cîțva timp din țară, nu l-am cunoscut personal pe Aristide Blank decît imediat după 23 August, la un dejun pe care ni-l oferise actrița Dorina Heller. În afară de sotul ei — care se numea Mau-riciu Blank, fără să fie în vreun fel înrudit cu fostul bancher, părintele lui Aristide — a mai fost invitat și Mihail Sebastian. S-au făcut prezentările și s-au schimbat amabilitățile de rigoare. La cafea am cerut cuvîntul și am reclamat zece minute de tăcere, ca să povestesc cele de mai sus. Și am emis o concluzie nouă, un gînd „de astăzi” la întîmplarea „de ieri”, un gînd pe care nu-l puteam avea la 20 de ani, dar pe care, la 40, avusesem prilejul să-l verific înaintea de a-l adopta. Asume că, totdeauna, un cuvînt spus sau scris, ca și o atitudine asumată, poartă, în ființa lor pieritoare, rolul etern și neașteptat al încolțirii într-o inimă de om. Și pentru această inimă — fie ea oricît de mare sau oricît de mică — nu există sacrificiu care să trebuiască precupețit, nici durere care să merite a fi refuzată.

Aristide Blank m-a ascultat cu o teribilă emoție. Cele ce spusesem prezentau pentru el, bătrîn și ruinat, cu atît mai multă garanție de sinceritate, cu cît nu mai puteam fi bănuît de lîngușire sau de interes. Dimpotrivă, eu aveam, cu acest prilej, senzația că achitam, după douăzeci de ani, o datorie de onoare.

Absolvent al liceului „real”, am recrutat la artilerie și am făcut 6 luni școala de ofițeri din Timișoara. Erau acolo trei baterii de rezerviști, care funcționau separat de cele active. După 6 luni de școală și 6 luni de practică la regiment, deveneam, în urma unui examen de absolvire, sublocotenenți de rezervă. („Activii”, ca să devină sublocotenenți, trebuiau să studieze doi ani.)

„Bateriile” noastre erau alcătuite din două secții a câte două „tunuri” fiecare, iar la fiecare „tun” eram aproximativ șase servanți.

Bateria era condusă, în principiu, de un căpitan sau de un locotenent cu vechime, ajutat de un sublocotenent și de un elev activ. În plus, fiecare secție, ca și fiecare „tun” se bucurau de încadrări active (bineînțelese, „activii” erau toți din anul II, comanda la care erau chemați să facă față fiind în raport cu respectiva clasificare la studii).

Cu alte cuvinte, ca să întrebuițez termenul nostru de epocă, „nu era rost de tras chiuului”. Dimineața făceam instrucție pe teren, unde eram duși și aduși cîm-tînd. După masă aveam ore de curs și de „meditație”. Majoritatea dintre noi dormeam la cazarmă. Aveam însă permisiunea de a locui în oraș, cu condiția de a fi prezenți la program dimineața la ora 6. Personal, am optat pentru această ultimă soluție. Externatul nostru era însă amendat de numeroasele funcții sau pedepse la

care trebuia să facem față : sergent de zi, planton de noapte la unul din cele trei schimburi, santinela de pază la tunuri etc. . . , etc.

Trecusem brusc de la o viață studențească din ce în ce mai boemă la un climat de cazarmă severă. Eram liber numai duminică, și asta cînd nu eram pedepsit.

La București, ca și acasă, devenisem, în schimb, monden. Invitat la ceaiuri, dansam de zor sau luam parte la diverse jocuri de bridge sau de pocher. Studiul îmi ocupa numai o parte din timp. Restul îl închinam prietenilor, femeilor, aventurii. Aici, la Timișoara, însă, încetase gluma. Eram disperat. Acasă nu mărturiseam nimic, dar scriam în schimb fastului meu coleg de bancă, Theodor, în interminabile scrisori, relatarea strictă și exactă a „minunilor” din timpul zilei. Prima lună mai ales, „de aclimatizare”, în care toți am fost încazarmați, mi s-a părut groaznică. Toată lumea ne „freca”, dar mai ales „activii”, copii ca și noi, dar militaroși din vocație și grăbiți să se distingă. Pe lîngă diversele inspecții la ținută, nasturi, bocanci etc., pe lîngă obositoarea instrucție la cîmp și destul de aridele ore de studiu, mai suna de cîteva ori pe săptămînă și „alarmă de noapte”. Cînd ne trezea, la orice oră a nopții, trebuia să sărim din pat și să ne îmbrăcăm în cinci minute, îmi răsună și azi în ureche bocancii noștri tropăind pe scările întinse de la etaj și pînă în curtea cazărml, unde, în careu, trebuia să răspundem la apel. Toată povestea nu dura mai mult de un sfert de ceas, dar un sfert bogat în înghesuiri, în alergături, în burdușeli și încadrat în îmbrăcări și dezbrăcări pe nerăsuflăte.

Cine n-a fost tentat de ideea sinuciderii în dragoste, în armată și în închisoare, acela nu e om, ci o simplă cîrpă.

Abia împlinisem 21 de ani. Aveam, deși destul de rezistent, un fizic prea puțin vajnic. Societatea femeilor în care îmi plăcuse să-mi pierd vremea îmi ascuțise sensibilitatea. Un orgoliu natural mă oprea să trec ușor peste supuneri la ordine arbitrar, necum peste umiliri și vexații. Cît de mult sufeream în mindria mea de „bărbat” cînd fantezia șefului de „tun” alterna ordine ca „înapoi fuga marș” sau „culoat” cu un „drepti” brusc și biciuitor ! Cît de puțin eram pregătit să accept fără murmur această continuă malaxare a personalității, în condiții de extenuare fizică și intelectuală. . . care era școala militară din anul 1926 !

Ne întorceam, la prînz, morți de oboseală după călărie, „instrucție pe jos” și „la tunuri”. De la cîmp și pînă la cazarmă, să tot fi fost doi kilometri. Dar noi făceam patru, fiindcă ofițerul ne comanda mereu „la stîin- ga-mprejur” așa, ca să treacă vremea. Între timp, bineînțeles, cîntam de mama focului : Crambambuli este refrenul Și glasul gurilor de foc . . .

Noaptea dormeam ca plumbul, amărît și extenuat, convins în sinea mea că în infern nu putea să fie mai rău decît

la Timișoara. Dar, încet-încet, am cunoscut și reversul medaliei. M-am obișnuit cu disciplina, cu efortul continuu, fizic și intelectual, cu pregătirea prin renunțare și supunere spre comandă. Mi-am adunat mințile, m-am organizat, de voie, de nevoie, și m-am călit pentru viitoarele încercări. Venisem „la armată” cu impresia că, din punctul de vedere al creierului, cel puțin, nu voi fi solicitat. A fost dimpotrivă. Cunoștințele mele încă proaspete de matematici mi-au fost, firește, de ajutor, dar a trebuit să fac față unor discipline noi. În afară de tragerile artileriei, pe care ni le predă colonelul Potopeanu și în asimilarea cărora utilizam manualul lui Carlaonț, ni se predau cursuri de tactică, pe arme (infanterie, cavalerie, artilerie, geniu etc.), cursuri de „pulberi și explozivi”, de „guri de foc”, de „istoria războaielor”. Preda și comandantul școlii, colonelul Georgescu-Pion — un gigant cu aspect fioros, „milităria” în persoană — dar cu o inimă de aur. Avea formație veche, era amator de discursuri patriotice, se înflăcăra și se emoționa vorbind, dar nouă ne era drag fiindcă-l simțeam, în ciuda mustăților sale cărunte, vibrant și tânăr.

Dintre profesorii militari pe care i-am avut, doi m-au influențat mai mult : pot spune că amintirea lor m-a obsedat toată viața. Unul din ei era maiorul Manoil, care ne predă „pulberi și explozivi”, un adevărat spirit științific și la nivel universitar. Dar nouă ne plăcea omul și cursul din alte considerente decât pur tehnice. Maiorul Manoil revizua, în ochii noștri, noțiunea superficială pe care o moștenisem despre militari. Știa mai multe decât noi toți, nu numai în „milităria” lui, ci și în materie de cultură generală. Îi așteptam cursul cu nesaț. Lasă că învățăm din clasa lui expunere tot, fără ză mai fie nevoie să întirziem prea mult la „meditație”, dar colonelul Manoil ne povestea lucruri de viață, de filozofie și de morală, cu o înțelepciune și cu o varietate de cunoștințe care ne impuneau. Era drept, era sojbru, dar nu era sever. Personalitatea lui ne domina fără efort. Noi îl ascultam cu plăcere și cu recunoștință.

Au trecut 45 de ani de atunci. De cînd am plecat din școală și pînă astăzi, n-am mai aflat nimic despre el. Probabil să fi trecut demult în lumea umbrelor.

La drept vorbind, nici n-am simțit nevoia să reiau contactul întrerupt. Îmi dăduse *atunci* esențialul, un esențial care face parte din componentele vieții mele sufletești dintotdeauna.

Dar preferința mea mergea spre maiorul Andrei Nasta, care ne predă istoria universală a războaielor. Era frumos și deschis la inimă ca și la figură. Vesel, comunicativ și deștept,

alesese în viață Adevărul împotriva Minciunii, Binele și nu Răul, Frumosul împotriva Urî- tului. Maiorul Nasta era un om „de bunăvoință”. Ceea ce izbea la el, din primul moment, era bravura. Nu avusesem prilejul să-l vedem făcînd cine știe ce faptă de ispravă, nici nu auzisem ca în trecut să fi comis. Andrei Nasta nu vorbea despre el. Am cumpărat și am citit în vacanțe *Istoria militară a primului război mondial*. Spre marea mea surprindere, nu am întâlnit în pagini pe coloratul și scinteiiedrul profesor de școală, ci pe un sever și necruțător istoric, preocupat de fapte, de cifre, de efective și gata să judece cu imparțialitate o situație, chiar dacă această judecată s-ar fi dovedit în favoarea dușmanului. Auzeam alt sunet decît cel oficial din *Universul*, din *Istoria* lui Constantin Kirițescu și din discursurile patriotarde ; războiul nostru, îndeosebi, își pierdea falsa lui aureolă romantică, pentru a cîștiga ca morală și veracitate ...

La curs, Andrei Nasta ne vorbea cu creta în mînă. Își completa întotdeauna cu schițe, cu mențiunea unităților, cu săgeți directe o expunere neîntreruptă, pe care o urmăream cu gura căscată și cu emoția primei lecturi a celor *Trei mușchetari*. Ardența combativă a tineretii noastre afla un firesc aliment în ascultarea marilor bătălii povestite. Era ca și cum am fi asistat la cel mai pasionant western, mai mult : ca și cum, înfrinți sau victorioși, am fi participat direct la luptă. Cînd Andrei Nasta pune creta la locul ei, nu ne înduram să-l lăsăm să tacă.

— Dar cum a fost bătălia de la Austerlitz, nu vreți să ne spuneți, domnule maior ?

Într-o zi îl întrebam de Austerlitz, altele de Can- nae, sau de Azincourt...

Surîdea la noi, încîntat că, după o oră de vorbire, tot nu ne săturasem :

— Vă plac poveștile, așa-i ?

Ștergea repede tabla și, în tăcerea noastră mormîntală, explica pe scurt și însemna cu creta fazele bătăliei cerute, oricare ar fi fost ea. Andrei Nasta cunoștea „pe dinafară” toate marile bătălii ale istoriei și era gata să le povestească pasionat, cu toate amănuntele savantului, dar cu elan de artist. ...

A murit ca un viteaz, într-una din bătăliile celui de-al doilea război mondial. Pe front, în linia întâi. Nici nu s-ar fi putut altfel. Se născuse ca să moară drept, cu sabia în mînă, în bătălia gloanțelor. Pentru el, pentru concepția lui de viață, moartea în bătălie era o împlinire.

Am uitat, firește, după atîția ani, poveștile de război, adevărate, ale lui Andrei Nasta. Ceva ce n-am uitat însă este lecția lui de bravură. Ori de cîte ori mă gîndesc la un erou, îl văd în față : cu fruntea înaltă, cu ochii lucitori, cu sursul înflorit în colțul buzei.

Și cu inima sus, foarte sus.

Prieteniiile din armată au — la bărbați — un sens particular. Nu te mai întâlnești cu ele niciodată în viață, dar nu le uiți. Îți rămân întipărite în minte cuvinte și împrejurări, așa cum nu ți-au rămas ani întregi de așa-zisă „fericire”. Viața așază sau azvârle pe fiecare la „locul lui”. Citești, la un moment dat, în ziar, la instalări în funcții, la „întimplări din capitală” sau la decese, un nume, și acest nume suscită din neant o epocă.

Coleg de gazdă cu mine, în afară de Folbert, dintr-o familie de farmaciști din tată în fiu, de la Mediaș, mai era și Niculăță Anghel, brăilean isteț și suplu, care a devenit mai târziu secretar personal al lui Antonescu. În sferturile de oră de repaus, pe teren, stam de vorbă cu Matei Ghica-Cantacuzino, mare băutor de *whisky* și mare jucător de pocher. Semăna cu strămoșul său, Gri-gore Ghica, domnitorul Moldovei, roșcovan la față, cu ochii pe jumătate închiși, nu se știe dacă din insomnii sau din luxură. Aviator în al doilea război mondial, a fugit cu avionul în tabăra aliaților, transportînd pe industriașul Max Auschnitt.

Persistentă este în mintea mea și imaginea lui Enache, învățător pe undeva pe la țară în viața civilă. Era cel mai mic de statură și cel mai năpăstuit din baterie. Nu știu cum se întimpla, dar mereu el era pedepsit să fie „planton peste rînd”. Și nimerea mereu în schimbul doi, „de la 12 noaptea la 3 dimineața”, așa ca a doua zi, obosit și neatent, să greșească din nou și să mai umfle măcar un „schimbul unu”.

Cînd căpitanul sau sublocotenentul ne făceau apelul în front, fiecare dintre noi striga prezent în felul lui, dar, în genere, cu tendința de a fi umoristic și de a stîrni ilaritatea celor de alături. Bietul Enache, cu toată înțelepciunea lui, nu se putea abține, rîdea că prostul ! Dacă, întimplător, i-o luau alții doi înaintea și rîdeau sau mișcau în front, ofițerul ne trecea în revistă ironic. „Haide, mai rîzi tu, unul ! Că e un loc de onoare gol, în schimbul II !” Atunci, automat, îl apuca rîsul pe bietul Enache.

Odată, la o pauză, l-am întrebat cum reușea el de „o lua mereu pe cocoasă”.

S-a uitat în ochii mei cu tristete și mi-a spus — de la el auzisem expresia pentru înția oară — ce se în-tîmplă cu omul sărac în biserică. Într-adevăr, Enache n-avea niciodată nici un ban în pungă și trăia mai mult din pomana bogătanilor — țăran de o veșnicie umiliț.

După 6 luni de școală, am plecat fiecare la regimentele unde fuseserăm repartizați. Dezlipirea n-a fost ușoară. Îndurasem destule, dar uitasem parcă și mai multe. Toate au devenit, în acele clipe de despărțire, trandafirii și tandre. Pînă și răceala persistentă din raporturile cu „activii” dispăruse. Intervenea inima și se înfiripa — în ceea ce începea să devină trecut — legenda.

Școala căpăta, în perspectiva plecării, poezie.

De unde, la început, mă adaptasem cu atîta dificultate, devenisem, pe nesimțite, în ultimele luni, milităros, excelent la studii, foarte bun la călărie și la trageri, „multumitor” la instrucție. M-a tentat, la un moment dat, să rămîn la școală, să optez pentru cariera militară. Maiorii Nasta și Manoilu aveau, desigur, partea lor de răspundere în această tentativă, dar la bază erau instinctele mele native de bătaș și de comandant. Îmi plăcea să conduc, să-mi asum răspunderi și, în diverse etape ale vieții mele de pînă atunci, față de nepăsarea și dezinteresul colegilor mei de generație, luam loc printre cei puțini, fericiți șefi cînd au găsit supuși care să-i asculte. Nu știu ce m-a împiedicat pînă la urmă, sarcasmul colegilor lucizi, care subliniau cu ironie transformarea, o/poziția presimțită a celor de acasă, sau lipsa de încredere în seriozitatea aptitudinilor mele militare . . .

Fapt este că am părăsit școala și m-am trezit la Regimentul 18 obuziere din Constanța. Materialul era aici diferit. La bateria a 4-a din școala militară făcusem instrucție cu tunul de cîmp '75 francez, „reșemizat” în timpul primului război mondial la uzinele „Putilov”. Aici urma să învăț pe recruți funcționarea obuzierului 105 „Skoda”, pe care nu-l cunoșteam. Dar ce conta acest înfirm detaliu pentru marele „artilierist” care mă consideram a fi ?

Întrîmplarea a făcut să fiu repartizat la bateria la care funcționa și un proaspăt sublocotenent, fost coleg de liceu cu mine la Brăila. Îl poreclisem Guguță. Era de pe atunci sangvin, buzat, zurbagiu și mereu în mișcare.

De cînd nu-l mai văzusem, devenise cheltuitor, muiergiu și sadic. Solda o dădea toată, din această cauză, ordonanței, cu dispoziția expresă să nu-i dea mai mult decît o anumită sumă pe zi, oricît ar cere și oricît s-ar ruga. Sancțiunea era bătaia. O încasa bietu Costică și dacă dădea și dacă nu dădea. Dar acest detaliu n-avea importanță, fiindcă el era băiat de treabă și ținea la „don sublocotenent”. Cite mai avea de îndurat Costică și cu muierile ! Venea să mi se plîngă. Și am aflat, astfel, că Guguță, după ce întorcea cheia, le și bătea. În zadar plîngea bietul Costică, milos, la ușă („Iertați-o, don sublocotenent !”), că Guguță nu o ierta. „Nu știu de ce o mai fi venind, domnu elev, după ce tipă atîta”, se întreba către mine Costică, neobișnuit cu misterele amorului de la oraș. . .

Comandantul nostru de baterie avea, în realitate, două unități în subordine. Trebuia să instruiască, adică, pe lîngă a lui și așa-zisa „baterie depozit”, formată din meseriași (croitori, cizmari, dulgheri, timplari etc.), care, în general, erau mai mult puși la treabă decît la mili- tărie.

Instrucția care li se făcea era rudimentară. Să aibă și ei idee despre ce-i armata ! Să nu plece din regiment fără să știe

să salute, fără să cunoască piesele tunului ! Ca să scape de mine, care mă băgam în toate, și în același timp de „ei”, comandantul mi-a dat pe mină „bateria depozit”. „Sînt toți niște chiulangii ! Freacă-i ! Pune șaua pe ei !” La început m-am simțit nițel jignit în amorul meu propriu — după atîta școală, să ajung instructor la partea sedentară ! — dar tinerețea mea năzgimbă s-a consolat repede. Și m-am pus cu milităria pe ei. În zadar îmi făcea aluzie unul că ar putea să-mi facă o pereche de cizme, altul că nimeni nu se pricepe ca el în materie de pantaloni bufanți. Îi țineam tăjată ziua ba la tunuri, ba la instrucție pe jos, de n-au făcut ei în doi ani atîta armată cît în trei luni de zile cît au avut norocul să aibă de-a face cu mine. E drept că nu prea lucrau cu tragere de inimă, dar în privința asta mi-am dat seama că vina cea mare era a mea.

Într-o zi, pe cînd făceam cu ei „instrucție” prin curtea cazărmii, un plutonier bătrîn surîdea sub mustață privind pe de lături.

— Nu prea vă ascultă, domnu elev !

Avea dreptate Minzoiu ! Și eu degeaba urlam la ei de mă usturau plămîinii : „La dreap-ta ! La stînga ! La stînga ..” - împrejur etc., etc.

— Nu-i vedeți dumneavoastră ? Parcă umblă cu picioarele în iaurt ! Ia dați-mi-i mie oleacă, să bag frigerea în ei ! I-aim dat.

— Ascultă, baterie ! Comanda la plutonierul Minzoiu !

Și am trecut eu pe de lături.

Minzoiu s-a uitat o clipă la ei, fără să scoată o vorbă. Și toată „bateria” a înghețat. Pe urmă a spus de cîteva ori, cu voce scăzută, dar cu o ascunsă și nebănuită energie :

— Drepti ! Culcat ! Drepti ! Culcat !

Mă uitam la ei și nu-i mai recunoșteam. Mergeau țepeni, ca la defilare. Intrase dracu-n ei. Unul nu greșea !

După ce a plecat Minzoiu, am încercat și eu, dar nu era tot aia !

Au trecut mulți ani pînă am înțeles bine lecția pe care o primisem. Și mult mai mulți pînă am învățat cît de- „încet” trebuie să comanzi ca să fii ascultat !

După Constanța, am făcut ultimele luni la Regimentul 33 artilerie din Brăila. Aici, colonelul Alexiu — om foarte distins și delicat — avea drept adjunct la comanda unității pe colonelul Rugină. Și tot regimentul trăia sub teroarea adjunctului. Îmi aduc aminte de o inspecție a unui alt colonel „cu stea”, anume Negură. Toți ofițerii spuneau că față de Negură Rugină era miel. Cînd s-a anunțat că vine, a intrat spaima în regiment. Gara era peste drum. Alexiu n-a socotit că trebuie să mai trimită trăsura. L-a trimis numai pe Rugină. Dar Negură i-a dat, de la sosire,,

pentru această neglijență, „două săptămîni arest”. Cînd am aflat, și am aflat repede această veste, a intrat panica în noi, dar mai era nevoie ?

A doua zi, sînd dimineața la orele cinci în regiment, plutonierul m-a luat să-mi arate „dormitorul bateriei noastre”. Am rămas uluit; totul lucea. Pe ziduri, ici portretele familiei regale — cu tricolor — colo : „Bine ați venit” cu flori de hîrtie jur-împrejur. Paturile alinate, păturile fără cută. Pe dușumea umblam ca pe sticlă. Un suav miros de gaz completa atmosfera. Nici o aromă de picioare.

O întrebare firească mi-a înflorit pe buze :

— Dar cînd s-au sculat oamenii de au avut timp să deretice atît de repede ?

Plutonierul s-a uitat la mine, mirat la culme :

— Cum să se scoale ? Asta mai lipsea ! S-au sculat ei ieri dimineată ! Și au făcut curat !

— Dar .. noaptea unde au dormit ?

— Ce să doarmă ? Dom'colonel Negură în regiment, și ei să doarmă ? Au frecat la tunuri...

Peste cîteva ceasuri, toate bateriile erau pe platou, în-hămate. Străluceau tunurile în soare. Caii nechezau ... Ofițerii dădeau ultimele dispoziții, controlau „ținutele” sau își verificau, adesea pentru întia oară, plutonierii...

În fine, s-a anunțat, cu goama, sosirea lui Negură. A primit ... „înnegurat” raportul colonelului, a strigat : „Bună ziua, băieți”, și, după ce tot platoul a răcnit : „Să trăiți !”, s-a uitat cu ochi aparent distrat peste „baterii” și s-a îndreptat, cu experiență de vulpoi bătrîn, spre bateria cea mai prost instruită — a noastră.

— Căpitane ! Comandă cîteva evoluții simple în pas de defilare . . .

Căpitanul nostru — ■ cel mai slab din regiment — nu mai comandase personal, de cînd căpătase ultima tresă. Lăsa treaba asta de obicei în grija locotenentului. Era firesc, în asemenea condiții, să comande cu stîngăcie și cu glas sugrumat, după cum firesc era ca trupa să-l înțeleagă anapoda.

Căpitanul a strigat deci :

Baterie ... La stînga-împrejur ... Înainte, marș ! Dar nu toți au auzit aceeași parte a frazei. Unii, adică direcționali de pe margini, ofițerii și subofițerii, au luat-o la stînga împrejur. Restul — adică trupa propriu-zisă — pornea voinicește înainte . . .

— Destul, căpitane ! a strigat Negură. Să văd și o evoluție la tunuri, că aici m-ai mîmurit !

Peste cîteva minute, după ce ne-am adunat, care cum am putut (ca la întrunire), ne-am urcat repede pe cai și pe chesoane.

Iar a trebuit să comande căpitanul. De astă dată, însă, a fost mai mare caraghioslicul. Cîteva clipe după primul ordin, s-au încălecat tunurile cu caii, cu şleaurile şi cu chesoanele, de a trebuit un ceas să le descurcăm.

Negură s-a întors către Alexiu :

— Mulţumesc, colonelule ! Destul ! M-am lămurit !

Şi a plecat.

Inspecţia, pentru care tot regimentul tremura de trei zile, se încheiase. A durat, în total, un sfert de oră. Peste alt sfert, trăsura regimentului, în care colonelul Rugină luase loc lângă colonelul („cu stea”) Negură, trecea strada să prindă trenul la gară.

Ce a urmat la regiment, după această vizită, nu e greu de imaginat ! . . .

Rugină a prins mai mult curaj, şi destui, mai mici decît el, au ruginit !

Parisul nostru

Toată ţara trăia sub vraja Franţei. Ne năşteam — într-o anumită societate — bilingvi. Casele, grădinile, recepţiile, meniurile acestei lumi, tolate, cînd erau perfecte, nu puteau fi decît „à la française”. Ştiinţa, ca şi literatura, arta, ca şi politica erau tributare influenţei galice. Iar omenia românească, atunci cînd se rafina, purta în acest mediu numele de politeţe ... şi tot franţuzească era.

Nici oraşul, nici familia în care mă născusem nu făceau,, în această privinţă, excepţie. Cărţile tatii erau, ca şi broderiile mamei, în marea lor majoritate, de *acolo*. Deşi francezi propriu-zisi nu erau mulţi în Brăila, numărul lor sporea prin adaosul levantinilor francofoni, proveniţi din tulburi amestecuri de armeni, de arabi, de greci... La cealuri, prin saloane, toate cucoanele se exprimau în limba lui Voltaire. Pînă şi cele mai nepricepute şiau să dea din cap pe franţuzeşte.

Librăriile erau pline de ultimele succese ale Parisului. Magazinele de pe strada Regală se numeau *La Voaleta*, *La Sicul parizian*, *La Elegant*, cel mai mare hotel se numea *Hôtel Français*, iar cofetăria de lux a oraşului era ținută de *Madame Poncet*.

Noi, elevii şi studenţii, luam cărţi de citit cu împrumut ba de la biblioteca „Armencea”, ba de la aceea comunală ; mai exista însă şi o a treia instituţie foarte apreciată, anume „Cercle Voltaire”. Acolo, cei înscrişi puteau găsi cele mai rare şi neaşteptate opuri (cu filele îndeobşte netăiate), precum şi romanele la modă (de Paul Bourget sau de Henrv Bordeaux) făcute ferfenită . . .

De cele mai multe ori, imitaţia este însoţită de greu evitabilă deformare ; influenţa franceză era mai uşor de surprins sub aspectele ei vulgar mahalageşti din mediile mici

burghezii decât în preocupările „inteligenței” orientate și spre alte culturi : germană, rusă etc.

Frânzuzeasca mahalalelor era însă și ea un omagiu adus, indirect, idiomului galic.

Peste atracția Franței și, în largă măsură ca o sinteză a ei, opera magia Parisului. Oamenii se împărțeau în două categorii : cei care văzuseră și cei care încă n-avuseseră această șansă. Mai era, firește, și a treia categorie, a celor fără nici o șansă sau fără nici un apetit de a merge în capitala Franței, dar cine se ostenea să-i numere, de vreme ce nu-i prețuia ? De mic trăisem cu ideea de a face — după exemplul tatii — studii *acolo*. Mai târziu, această idee a prins rădăcini în formația mea intelectuală. De vreme ce cultura pe care o agoniseam se așeza pe temelii franțuzești, un contact mai strâns și mai îndelung cu Parisul devenise pentru mine un ideal constant și cu atât mai prețios cu cât se desemna — în perspectivă — accesibil.

Guvernante germane tulburaseră în copilărie liniaritatea acestei orientări, dar războiul, ocupația și propaganda antiprusacă au risipit repede veleitățile și tentații. Mai târziu, urma să mă întâlnesc cu marile opere ale filozofiei, ale artei, ale literaturii germane. Deocamdată, adolescența mea, avidă de poezie, trecea de la Heine la Rilke, așa cum trecuse de la Musset la Rimbaud.

Cînd ajunsesem să pierd orice speranță de plecare, mama a găsit posibilitatea să mă trimită. Încasase niște despăgubiri de război și, în contul lor, fiul ei urma să ajungă, peste cîteva ani, *doctor în drept de la Paris* și „o excelentă partidă” pentru orice domnișoară bogată și „de familie” din orașul nOistru.

Socotelile mele nu se potriveau — de la plecare — cu ale mamei ; n-aveam nici un interes, dezvăluindu-le, să adîncesc prăpastia și să-mi periclitiez eventual doctoratul. Am tăcut, prin umare, și am ajuns repede în tren, cu o sumă relativ modestă în buzunar, dar cu o mensualitate acceptabilă, de încasat la una din marile bănci franțuzești.

În compartiment era lume multă, dar eu nu vedeam pe nimeni. Priveam înfrigurat într-un viitor de nemaipomenite delicii.

La un moment dat, am remarcat totuși în fața mea o femeie foarte frumoasă și foarte plîngătoare. Sensibil la durerea și lacrimile care adăugau misterul lor clasicei perfecții, mi-am oferit serviciile. Femeia părea de calitate, dar era totuși femeie ; nu s-a putut opri să-mi povestească „tot”, după cele cîteva complimente și cuvinte amabile pe care i le servisem. Era turcoaică. Se oprea la Viena. Plecase din Istanbul, unde „lucra” ca artistă de varieteu. Fiindcă iubitul ei o părăsise. Și mi-a povestit, în detaliu, amorul lor sau mai curînd senti-

mentele ei. Cum îl îngrijea, cum îl servea, cum era mereu la dispoziția lui. . .

— Femeile europene nu știu să iubească. Ele au vanități, orgolii, ambiții, pretenții. Noi, când iubim, sintem sclave. Nu era serviciu cît de umil, cît de josnic să nu i-l fac. îi spălam picioarele seara cînd venea, și i le ștergeam apoi cu părul meu despletit. Și mă simțeam fericită să-i previn dorințele, să mă alint ca pisica pe genunchii lui, să mă bată și să-i ling mina . . . Normal, cine iubește cu adevărat simte voluptatea umiliinței.

O văd și astăzi în față, după atîția ani. Mi-a plîns în brațe cu o disperare nesimulată. Iar după ce ochiul ei n-a mai avut lacrimi și suferința secret, s-a apropiat, m-a privit drept în față și mi-a spus, fără ocol, cu vocea încă tremurînd de dragoste pentru „El” :

— Haide ! Rămii o *noapte* cu mine, la Viena !
... A fost prima lecție de viață pe care mi-o servea călătoria...

cd. 4733 C.I.7

Îmi reamintesc apropierea dramatică de Paris, cînd aspirația mea spre orașul miraculos afla ecou imediat în emoția întregului compartiment. Franța ceda parcă teren în fața capitalei, care o rezuma și care îi depășea în același timp strălucirea și radianța.

În Gare de l'Est, pe peron, mă aștepta prietenul meu din copilărie, Spiru, student la Chimie și parizian cu un an vechime.

Am luat un taxi și, la indicația lui, șoferul ne-a plimbat prin centrul Parisului.

A fost un prim contact cu atîtea frumuseți pe care urma să le cunosc în detaliu, dar care fulgerau înaintea ochilor mei înmărmuriți într-un ritm înnebunitor. Pe atunci, circulația pe străzile Parisului nu interzicea o rapidă plimbare de informare. Am văzut în viteză Luvrul, Opera, Palais Royal, biserica Madeleine, Place de la Concorde, marile bulevarde, l'Avenue des Champs-Élysées, l'Étoile. Le-am văzut și, așa cum s-au perindat atunci, mi-au rămas pe vecie întipărite. Priveam, copleșit de tot ceea ce se rostogolea ca Istorie și ca Frumusețe în fața imaginației mele surprinse. Era *altfel* decît o visasem : mai emoționantă, mai neașteptată această inimă a Parisului, cea mai puțin istorică poate, dar aceea în care ultimul secol al omenirii vibrase cu mai multă putere.

Zăream, din fugă, tumultul marilor bulevarde și trăiam — le citisem prin cărți — epocile lor de glorie, de la Louis-Philippe la 1900.

„Tortoni”, „Café de Paris”, „Café de Madrid”, „Café Anglais”, „la Maison Dorée”, atîtea localuri în care s-a risipit de-a lungul anilor acel inimitabil „esprit parisien”. Și acum, la

râscrucea lumilor „Café de la Paix”, unde converg toți turiștii, toți căutătorii de aventură, Opera, în fața căreia am identificat *Dansul* lui Carpeaux, Galeria Bourbon și biserica Madeleine, în admirabila lor simetrie, Place Vendôme . . .

Eram literalmente copleșit. Prietenul meu răspundea întrebărilor reformulate. Piete celebre, străzi, monumente apăreau și dispăreau. Ceea ce mă surprindea și mă încînta în același timp era prezența napoleoniană, sigiliul bizar pe care îl lăsase corsicanul. Toate numirile le cunoșteam din *Memorial*, din Thiers, din istoricii mai recenti și, în exaltarea vîrstei, vedeam pe micul caporal în fruntea armatelor sale victorioase, pe sub Arcul de Triumf. O, emoția mea cînd am trecut și eu pe l'Avenue de la Grande Armée ! N-am avut una mai imare decît la „Invalizi”, unde măreția te întîmpină culcată.

Parisul nu mi-a dat niciodată dorița de a-l cucerii, fiindcă din prima clipă m-a zdrobit.

Prea mult l-am înțeles și prea mult l-am cercetat ; prea mult l-am iubit ca să-l pot rezista și de prea multe Ori mi-am dat seama că, în timp și în spațiu, nu i-aș fi putut epuiza deliciile. Răgazul unei reacții, unei apărări, unei reculegeri nu mi l-a oferit această amantă totală. „Cea mai intensă putere emisivă alături de cea mai intensă putere absorbantă”, spunea Paul Valéry despre Paris. Și care tinăr „de calitate” s-ar fi încumetat, pe malurile Senei, și în anii 1928, să-l contrazică ?

De ce, din toate cîte am putut cerceta, m-am oprit la Luvru, la Versailles, la Père Lachaise ? A intrat o mare doză de naivitate juvenilă și una tot atît de mare a hazardului în această „specializare”. Impulsuri secrete mă minau spre mărețiile apuse, dar cine ar fi putut să-mi explice de ce, printre atîtea măreții, le alesesem tocmai pe acestea ?

Românii proaspăt veniți la Paris, mă căutau să le fiu ghid, de vreme ce le eram prieten. Și rareori li refuzam. Cunoșteam Luvrul în organizarea lui generală, dar cu osebire în strălucirile lui de pictură și sculptură. Castelul din Versailles, parcul, boschetele, bazinele, cascadele nu aveau pentru mine secret. Iar la Père Lachaise mă orientam printre „figuri” cu o siguranță care dovedea cît de des umblasem prin cîmîtîr înainte de a le descoperi.

. . . La un moment dat, ajuns la sapă de lemn, mi-am făcut din această pasiune vremelnic izvor de existență. Ghid clandestin, fără carte de muncă și autorizație oficială, am plimbat prin Paris destui străini, domici să-l cunoască repede și în valorile lui consacrate. Trebuie să recunosc, fără falsă modestie, că eram conștiincios în meserie, chiar atunci cînd clienții mei, fiind de calitate inferioară, mă grăbeau să le arăt locuri pe care înainte nu le văzusem ; informat din lecturi și în curent cu structura generală a orașului, profitam de ofcazie ca să văd cu ochii ceea ce văzusem doar cu mintea. Odată, într-un

autobuz, însoțind o pereche de nemți spre cine știe ce monument istoric, le spuneam străzile și piețele prin care treceam. Se uitau amândoi la mine cu gura căscată. Știința mea îi impresiona. În realitate, excepțională era doar dibăcia cu carc, de la distanță, citeam denumirile de pe harta parcursului.

Am locuit pe rînd în mai multe cartiere. Am vizitat muzee și am contemplat monumente. Am cercetat deopotrivă biblioteci și localuri de tot soiul. Dar m-am amestecat mai ales cu poporul Parisului, cel mai vibrant, cel mai generos de pe lume. I-am învățat limba ca să-l pot înțelege, așa cum ea nu se poate învăța decît la fața locului. Am pătruns anevoie în medii de muncitori și mai anevoie în cele „vieille France”, dar, totuși, am pătruns, în așa fel încît am izbutit să fiu pretutindeni considerat dacă nu parizian de baștină, în orice caz „du midi”. Romanele lui J. Galtier-Boissière și ale lui Carco mi-au dat repede pasiunea argoului. Întîrziam nopțile prin localuri periferice, dar permanent deschise, jucam „la zînc” prețului consumației și aveam voluptatea de a fi tot atît de iute la „poker d’as”, cît la ripostă. A fost o vreme cînd studiam dimineața la Biblioteca Națională, prin dicționare, ceea ce ca expresie urma să mi se verifice sau să mi se dezmință seara. Dar bărbăția mea, în curs de afirmare, mă îndemna mai curînd spre studiul moravurilor decît spre analizele lexicale ; experiențele erotice de pînă atunci nu-mi îngăduiau să mă descurc ușor, nici măcar în ceea ce privește „strategia. Din cărți și din viață m-am lăsat „furat” de stilul „mec” al „bas-fa’nd”-ului parizian. Admiram cu juvenilă naivitate „maniera de lucru” a „souteneur”-ilor din Montmartre sau de la Bastilia, o manieră care îmbrăca în eroism și în ferocitate morală o meserie pe care, în substanța ei, o recunoșteam, sordidă.

Mi-au rămas de atunci momente pe vecie gravate în amintire. Așa bunăoară, într-o noapte la „Nouveau Siècle”, pe cînd stam la bar lîngă „un petit verre”, am urmărit manevrele unui individ care aveau drept scop seducerea unei curtezane de la o masă apropiată. Ea, destul de drăguță, el, slab, năsos, cu ochii „en soupe de poisson”, cu un chistoc întîrziat în colțul buzelor. A avut loc tot timpul — aproape un sfert de oră — o luare în posesie care avea mai multe afinități cu procedeele păianjenului cînd prinde musca decît cu tandrele apropieri ale dragostei. Iar capitolul s-a încheiat în clipa în care, simțindu-și victima „gata”, vînătorul i-a propus, cu acent jumătate irrcfnic, jumătate senzual : „Dis-donc, la môme, veux tu pas qu’on se mélange ?”

O, nopțile petrecute, una după alta, prin „boîte”-le din Montmartre !

Umblam, printre alții, cu Pierre Asso, actor de mare talent, cu zece ani mai mare decît mine, dar cu care îmi-

părtășeam dragostea de poezie, de teatru, de literatură. Pierre Asso avea să-și câștige, abia după vârsta de 50 de ani, gloria pe care o merita ; interpretarea lui din *Tabac* i-a adus, după război, recunoașterea unanimă și consacrarea. Deocamdată, șomer și părăsit de nevastă — o foarte frumoasă actriță ea însăși — căuta să-și înecă durerea în mările fără cuprins ale alcoolului și ale prieteniei.

„*Allons, mon ami, allons nous jeter «un petit» derrière la cravate.*” Am învățat repede tîlcul invitației lui Pierre Asso, tîlc misterios pentru oricine nu cunoștea limba „mec”-ilor și a „gonzeselor” de pe „Butte”. (Cine să-și închipuie că fraza însemna : „Hai să-i tragem pe gît un păhărel” ? !)

Stam amîndoi, mult după program, alături de credincioșii localului și de întirziații care pierduseră ultimul metro. Căntoneștiții cîntau pentru ei și pentru noi. Pierre Asso se urca apoi pe scenă și spunea monologul lui Figaro, versuri de Apollinaire, imprecățiile lui Oreste, sau cine știe ce îi rătăcea în clipa aceea prin memorie. Îl ascultam cu nesaț și cu emoție. Tot ceea ce atunci spunea urma să constituie tema conversațiilor noastre tîrzii, la plecare. Ne întorceam acasă pe jos, prin Parisul întunecat, discutînd valoarea unui poet sau succesul unei piese, atenți doar la clocotul nostru interior și amenințați, la fiecare pas, de mașinile bogaților. Ne apuca dimineața în dispute vane, în efuzii lirice pe care anii mi le-au șters din amintire.

Nu-mi aduc aminte precis decît de o seară în care Asso mi-a vorbit despre marii lui profesori de la Conservator. Îi ceream, cu aviditate, detalii despre Mounet-Sully, despre Lucien Guitry, despre Sarah Bernhardt, dornic să aflu detalii de viață care să-mi completeze cunoștințele pe care le aveam despre cariera lor scenică.

La un moment dat, surprins eu însumi că-l omiseseam, am exclamat :

— Dar de Max ?

— Oh, de Max ! *C'était autre chose. Lui, c'était notre Dieu.*

Și mi-a povestit francezul, cu o exaltare fără seamăn, despre adorația de care se bucura în tineretul epocii creatorul lui Prometeu, al lui Nerone și al tuturor eroilor grandioși din marele repertoriu. Îl vedeam parcă, trecînd întîmplător, dar hieratic, în trăsură, pe Boulevard Saint Michel, acoperit de uralele trotuarelor : „*Vive de Max, vive de Max !*”, el care, în secolul decadent, se distingea prin geniu, prin eleganță, ca și prin vicii. „*C'était notre Dieu.*” Și astăzi îmi răsună în urechi și în inimă fraza lui Pierre Asso.

Într-o seară m-a dus în culise, la un teatru de pe boulevard, unde juca nevastă-sa. Am intrat în cabina ei și am zărit-

o, prin oglinda de pe măsuta de toaletă. Își refăcea, în pauză, grima. Era superbă. Ne-am oprit în ușă. Asso ne-a prezentat : „*Mes amis roumains*”. Lili, care avea mai mult decât mine obișnuința teatrului, s-a apropiat. Eu am rămas mut, pină ce ne-am regăsit în stradă, alături de Pierre Asso.

Îl ascultam cum ne justifica trădarea ei, cum o consideră firească, dacă nu legitimă. Arta înainte de orice. „I s-a oferit un turneu în străinătate, cu roluri prime, un turneu în Italia, în Elveția ... nu putea să ezite. Cariera ei era în joc” etc. În naivitatea vârstei, l-am întrerupt :

— Dar n-a fost posibil să pleci și dumneata, să joci alături de ea ?

Ne-a răspuns sec :

— Nu !

Mult mai târziu am înțeles că turneul trebuia să fie fără ei... ca să fie ! Deocamdată, ne-am dat seama cât îl dorea ; deși noi doi, „*les amis roumains*”, trăiam atunci aventura inversă.

Din toate cartierele Parisului, mi-a plăcut mai mult Montmartre. Nu cel frecventat de turiști ; boulevard Rochechouart, Place Clichy, Place Pigalle, ci, „la Butte”, colina încununată de „Sacrée Coteur”, Place du Tertre, strada fără porți și fără ferestre, rue St. Vincent, „Le Lapin à Gilles”, mormintul Damei cu Camelii din cimitirul Montmartre, rue Lepic, rue Custine, rue Becquerel. De fiecare din aceste denumiri atîrnă o emoție.

Cel mai legat sînt însă de rue Becquerel și de hotelul cu același nume, unde ani întregi am locuit. Strada era în pantă, destul de abruptă, dar prevăzută cu scări de piatră și pe alocuri cu balustrade de fier. Hotelul era destul de modern pentru epocă. Avea șase etaje, ascensor, calorifer și toate comoditățile civilizației. Lumea care locuia era, în schimb, o lume „en marge”, așa cuim se numea să fie și în restul cartierului. Noji, studenții români, ne refugiasem, din motive economice, la al șaselea, unde se mai aflau și cîțiva studenți iugoslavi. În celelalte etaje abundau femei întreținute și celibatari misterioși. Cu celibatarii nu prea aveam de-a face, mai ales că erau mult mai în vîrstă decât noi. O singură excepție, și anume un neamț, care vorbea corect franțuzește și care „se piquait de littérature”. În jurul lui erau, dealtfel, mereu discuții. Era totdeauna în urmă cu plata chiriei, sau era căutat de o casă de filme, sau era chemat la telefon din Germania. Portăreasa, doamna Thébault, o bretonă între două vârste, energică și delicată, îmi spunea, plictisită, cînd coboram la conversație :

— *Vous savez, avec ce Monsieur Abetz il y a toujours des histoires.*

De unde să știe, săraca, „les histoires” care urmau să se desfășoare în viitorul enigmaticului agent hitlerist !

Alt personaj ilustru, și nu doar în devenire, care frecventa „stabilimentul”, era pictorul Theodor Pallady. Îmbrăcat în stil Montparnasse, cu acel aer „*vieux beau*” pe care l-a păstrat încă din prima maturitate, venea să caute un model destul de agreabil la înfățișare (dar cu picioare „Maillo”), care locuia pe undeva la al cincilea. Pallady nu vorbea cu nimeni. Într-o zi, în ascensor, am încercat să intru cu el în conversație. Îl priveam cu admirație și vorbele mi-au ieșit spontane și prostești din gură :

— *Vous êtes roumain ?*

Mi-a răspuns sec și definitiv :

— *Non, Monsieur !*

Peste zece ani urma să facem cunoștință la un dejun oferit de Victor Eftimiu. Am avut stângăcia să-i reamintesc de vizitele pe care le făcea la hotel „Becquerel”. Nu i-a făcut plăcere. Dealtfel, cu Theodor Pallady nu era ușor să găsești un teren de neutralitate comunicantă, dacă nu de înțelegere. Prindea orice ocazie ca să fie dezagreabil și chiar grosolan. Fermecător era numai cu prietenii. ..

Cît despre damele întreținute, ele aveau oarecare nivel. Interioarele lor erau garnisite cu perne și cu abajururi. Citeau romanele la modă și erau în stare să cîrpească despre ultimul film și chiar despre ultima piesă câteva vorbe de spirit.

„Stăpînii”, oameni influenți și ocupați, se mărgineau să le vadă o dată sau de două ori pe săptămînă. Iar restul timpului, fetele se plictiseau. Cum să nu le sărim în ajutor, cum să nu le înflorim cu tinerețe singurătatea ?

Din cînd în cînd, foarte rar, venea „Englezul”. Se anunța cu o săptămînă înainte și începeau imediat preparativele. Noi dispăream cu toții, de parcă n-am fi existat pe lume. Îl zăream doar cînd urca sau cînd cobora, grav, scările. Avea totdeauna un voluminos pachet sub braț. Era, desigur, ca vîrstă, trecut de 60 de ani. Avea părul alb și mustața tunsă, tenul „couperosé”, colțul buzelor inferioare lăsate în jos. Solemn și elegant, părea un mare magistrat, un important om politic, un bogat om de afaceri. Nu ne-a venit să credem cînd am aflat că englezul venea special de la Londra... ca să fie bătut, gol, de toate fetele goale ! Îl costa, desigur, o avere acest viciu ascuns, pe care nu își îngăduia să-l practice la Londra, unde, desigur, era profesor de morală. Aici însă, în Montmartre, unde nimeni nu îl cunoștea, unde nici măcar nu trebuia să-și dea numele la hotel, era sigur de anonim. Sau aproape sigur, de vreme ce eu, după patruzeci și cinci de ani, îl denunț, fără să știu cum îl chema.

Printre clienții permanenți ai hotelului „Becquerel” era și o pereche stranie. Ea se numea Germaine Krull și urma să devină, alături de Man Ray, de Kertesz și de alți cîțiva, unul din cei mai mari fotografi ai Parisului ; el, mult mai tînăr, aproximativ de vîrsta mea, se numea Elie Lotar. (În cursul

relațiilor noastre comune, aveam să aflăm că era fiul natural al lui Tudor Arghezi ; mama lui era aceea pe care, în poezie, părintele *Cuvintelor potrivite* o numise „Rașel”).

Germaine Krull era de vîrstă matură și ne considera pe amîndoi ca pe fiii ei. În timp ce noi jucăm șah, ne pregătea cafeaua (care adeseori era cu lapte) și ne oferea prăjituri de tot soiul.

Elie învăța pe lîngă ea meseria. Eu îmi pierdeam timpul, curios de toate surprizele pe care mi le oferea viața.

Germaine Krull, pe lîngă colaborarea ei la „magazinele” ilustrate, alcătuia albume pe diverse teme. Îmi aduc aminte, de exemplu, despre un *Paris inconnu*, datorită căruia am aflat că Parisul era un port mult mai important decît Brăila, de unde venisem. Prin boulevard de la Villette și de la Chapelle, Quai de Valmy și de Jemappes, am aflat despre un Paris fluvial, pe care circulau șlepuiri și remorchere, unde marinarii cîntau prin taverne, cu „gonzesse”-le, unde cheiurile gemeau de hamali și de măruri. Noi purtam aparatele și Germaine Krull alegea peisajul care merita onoarea peliculei. Apoi ne ducea la restaurant și ne dădea să mîncăm, cu firescul pe care desigur îl avea Madame de Warens în relațiile ei aproximativ mateme cu Jean-Jacques.

Nu era deloc frumoasă Germaine Krull. Umbra îmbrăcată în pantalonii, avea gesturi bărbătești și nici una din dulcile mișcări ale sexului slab.

Citeodată îi găseam în past; așternea șahul peste cuverturi, și Germaine îngrijea ca între timp să nu cumva să ne fie sete sau să ne fie foame.

Într-o dimineată, după ce-am bătut la ușă, după ce am auzit „*entrez*” și am intrat, am constatat că pe fotoliul cel mare și comod din fața patului se afla un domn de oarecare vîrstă, cu pălăria tare dată pe ceafă și cu mustați burgheze.

Scotînd capul de sub pled de lîngă Elie, Germaine m-a arătat cu mina și a spus către străin :

— *Permettez-moi de vous presenter un ami d'Elie* .

..

Apoi, după ce mi-a spus numele, a continuat, prezentîndu-l pe străin :

— *Mon mari, dont vous avez surement vu „Le chien andalou”*.

N-am cerut nici un fel de amănunt, dar am bănuț fel de fel de lucruri scandaluoase. Greșeam însă. Marele regizor olandez, în trecere prin Paris, venise să facă o vizită Germainei Krull, care, cu ani în urmă, îi fusese nevastă. Și asta era tot.

Cunoscusem în societatea „bună” a orașului meu natal pe un levantin volubil și prea politicos, aflat într-un timp la conducerea unei societăți de navigație. Soția lui, fiica generalului Louvat, m-a recomandat familiei pariziene.

Abia ajuns la Paris, m-am prezentat în prima miercuri pe rue Courcelles, la „*jour-fixe*”-ul generației. Am aflat, astfel, despre existența unei lumi care-și supraviețuia. Toți vizitatorii erau trecuți de 70 de ani și toți fuseseră, înainte de 1900, personaje de oarecare circulație mondenă, dacă nu personalități din „*tout Paris*”.

Eram prezentat în dreapta și în stînga, cu explicațiile de rigoare ; ici sărutam mîna vreunei foste romaniere, ca Guy de Cbantepleure, colo strîngeam dreapta colonelului Roques, fost cronicar militar la *Figaro*. Toți fuseseră ceva ; numai eu nu eram nimic. Nici din generalul Louvat nu mai rămăsese mare lucru ; își trăia ultimele luni de viață placid, mut și parcă împăiat, într-un colț retras al salonului zumzăitor de lume. Nevasta lui, cu un picior de cuirînd amputat, dar în rest foarte vie, dirija, de pe un fotoliu cu rulete recepția ; fără să~și neglijeze cît de puțin datorile mondene, risipind cuvinte amabile, comanda valeți și subrete. Fusesse, desigur, frumoasă și energică la vremea ei. Mi-a povestit singură, dealtfel, mai tîrziu, cît de greu i-a fost să asigure cariera generalului „*du temps des fiches*”, cînd prefectii lui Combes urmăreau pe ofiterii catolici și erau presanți pe lîngă cucoanele lor. Acum, pe fața ei albă, încadrată de o coafură și mai albă încă, dar solid susținută ide crepeuri, străluceau doar ochii ei iscoditori. „*Vous savez*” — îmi șopteau de sub evantalii și de sub dantele prietenele ei — „*elle est vraiment courageuse. C'est un exemple qu'elle nous donne*” etc., etc.

Aveam, pentru întâia oară, prilejul să iau contact direct cu eroismul morden. Nu-l cunoșteam decît din romanele lui Proust.

Invitat la masă, după cîteva săptămîni de la Paris, eram foarte atent să mă |descurc în etichete și în tehnici. Totul era mister pentru mine, de la serviciile pentru cruce- tacei și pînă la bolurile de argint pentru clătît degetele. Urmăream cu coada ochiului cel mai mic gest al vecinilor de masă, ca să mă pot descurca între pahare și tacîmuri. Vagile mele cunoștințe din țară, în aceste vaste domenii ale dineurilor protocolare, nu mi erau de folos, iar dificultățile sporeau din senzația reală sau imaginară că toate „babele” îmi supravegheau orice mișcare. Gafe nu făceam decît în conversație, adică în singurul domeniu în care eram conștienți că-mi depășeam comenșii și că puteam sîmni dau drumul. Știam bine limba, eram la curent cu actualitatea politică și literară, veneam de departe, bînéficiant de misterul exotic.

A trebuit să constat repede, însă, că felul meu de a mă exprima stîrnea chicotelii și „mișcări diverse”, dacă nu ris general. De unde să știu eu că era grosolan să spui în public despre cineva : „*Je n'aime pas sa gueule*” ; că, vorbind despre sora mea, amîmuntul : „*Elle portait toujours son petit chat entre les bras*” nu era potrivit ; că mărturisind naiv admirația

mea pentru o doamnă prietenă în termenii : „*Je me suis précipité et je l'ai baisée*”, eram de-a dreptul trivial ? !
Bineînțeles, lucrurile nu erau pînă la urmă grave. „*Il est tokit de même gentil, le jeune étranger*” era concluzia de îngăduință a lornioanelor.

Dai' într-o zi de „*jour fixe*”, întîmplarea urma să aducă o violentă pată de culoare peste desfășurarea unui, pînă la urmă plictisitor, ritual. În salonul ticsit de epave și senectuți, o femeie de aproximativ 30 de ani și-a făcut apariția. Era superbă și tristă. Avea ochi ardenti, părul roșcat și mișcări de o inconștientă lascivitate. Farmecul ei era mai curînd străin. Pe sub ochi avea cearcăne. Grația și noblețea ei se înrudeau cu ale Isoldei. Am aflat repede că soțul ei era de mulți ani paraltic și că trăia lîngă el „*avec le seul secours de la religion*”. Ne-am înțeles de la primele priviri. Insistența mea o făcea să roșească, dar după cîteva clipe revenea ea, ca la rîndul meu să tremur. I-am adresat cîteva cuvinte anodine. Mi-a răspuns la fel. Dar ce contau aparențele — glinduri, sunete, imagini, — sub presiunea covîrșitoare a emoției ! O iubire fulger ne încerca deopotrivă și tot restul nu mai avea pentru noi interes.

Primisem din țară, cu puține zile înainte, cîteva țesături românești pe care le adusesem în dar familiei generalului. Ele se plimbau de la un grup la altul, răscolite de mîini admirative. Le-am oprit în zbor, ca să le vadă Ea. A ridicat ochii spre mine, pierdută. Mîinile noastre s-au împreunat înfrîgurate sub iile și sub servetelele mamei. Nu știu cît a durat strînsoarea. Peste cîteva minute i-am șoptit : „*On partira ensemble*”. A dat din cap consimțitoare, cucerită. Îmi fierbea capul, îmi vijiliau urechile. Peste un sfert de oră s-a ridicat în picioare și a început să-și ia rămas bun. De la cealaltă extremitate a salonului, cu aerul cel imai firesc și mai fără legătură din lume, o imitam. Cînd operația era pe sfîrșite, s-a întîmplat însă catastrofa. De la postul ei de observație, de pe fotoliul cu roțile, doamna general m-a apostrofat. Cu aerul cel mai galesc din lume, îmi reproșa că toată seara am ocolit-o, că n-am venit să schimb o vorbă cu ea, deși „*nous sommes de vieux amis*” etc., etc. M-a reținut la masă, i-am explicat că sînt deja invitat. S-a mulțumit atunci cu o

conversație scurtă : „*Vous n'allez pas me refuser quelques minutes*”

Am acceptat, de voie, de nevoie, răspunzînd cu monosil'laib. Dar doamna general era inspirată. Schimba temele, pe care le alegea presante. Mă întreba despre ai mei. Îmi cerea adresa lor exactă, pe care o cunoștea dealtfel prea bine. Cînd întorceam ochii s-o zăresc pe aceea care dispăruse și care probabil mă aștepta undeva în stradă, eram certat cu

cochetărie : „Cîteva minute îmi mai poți acorda. Că doar nu se va întîmpla o nenorocire dacă întîrzii sfertul de oră academic” etc., etc. ...

Pe scurt, cînd am izbutit să mă smulg din ghearele vrăjitoarei, m-am rostogolit în viteză pe scări să-mi caut Isolda de-a lungul și de-a latul străzii, la gurile metroului, la stațiile de autobuz, pe terasele celor mai apropiate localuri, pe la colțuri și pe la răscruți.

O înghițise parcă pămîntul.

În fierbințeala vîrstei și a emoției, nu o întrebasesem cum o cheamă, neglijasem să-i cer telefonul, adresa. Toate astea mi s-au părut secundare.

Au fost însă decisive în viitorul iubirii noastre imediate și totale. Fiindcă niciodată nu ne-alm mai revăzut.

Doamna Louvat a izbutit să-i „salveze” sufletul. Cum ? N-am mai văzut-o niciodată miercuri la ziua de primire, nimeni nu mi-a dat o elt de mică informație. Am avut certitudinea că era vorba de conspirația întregii familii, o conspirație la care desigur participau, avertizați, preoții din penumbra confesionalelor. Toți știau că era suficient ca să o vad o dată ca să o fur, ca să o răpesc, ca să o strîng în brațe. Și toți au făcut tot posibilul ca „dezastrul” niciodată să nu se întîmple. Săptămîni de-a rîndul am cercetat și am iscodit, în zadar, cu sufletul la gură. Anii au șters amintirile acestui zbucium dureros. Azi n-a mai rămas decît senzația degetelor noastre — doar pentru o clipă și pentru totdeauna — împlinite.

Altă dată, la Paris, viața mi-a oferit lunecuş neașteptat spre aventură.

Mă plimbam fără țel pe marile bulevarde. Vitrinele de la „Samaritaine de luxe” — pe atunlci cel mai elegant dintre marile magazine — m-au îmbiat să intru, să casc gura mai îndeaproape. Am urcat pe scări cu picioarele ; ascensorul, în acei ani, mă plictisea. La un etaj oarecare, o doamnă foarte elegantă, dar între două vîrste, ezita dezorientată. Purta o pălărie florentină cu boruri largi, o rochie de culcare deschisă cu un desen juvenil. S-a apropiat de mine și mi-a cerut o informație. Vorbea franțuzește cu foarte pronunțat accent american. Vroia să cumpere niște nasturi. Erau, dîin întîmplare, la etajul în care ne aflam. În timp ce o însoțeam spre raionul respectiv, ” conversația noastră s-a legat. Eu constatam *de visa*, fără să ariă declar, că femeia era încă foarte frumoasă și că avea mersul legănat și nepăsător al opulenței. Ea, după ce m-a întrebat despre ocupația și starea mea civilă, mi-a declarat fără nici un fel de ostentație :

„Je suis la femme du roi des diamants de Chicago.”

Numai realitatea este neverosimilă. După primul moment de stupoare, i-am observat inelele, brățările, cerceii, medalioanele, pandantivele. Era mai mult decât o femeie — un galantar. La coborîre a refuzat să ia ascensorul, sub pretext că în ascensor „nu se poate vorbi clar și fără martori”. Am întrebat-o unde stă, ca să o conduc. Îmi era inima strînsă ; n-aveam nici un ban în buzunar. Din fericire, locuia într-un apartament la „Grand Hotel”, adică la doi pași ; pe care l-am făcut împreună. Am aflat, pe parcurs, că era de trei zile la Paris „pour s'amuser”, că ar dori să cunoască un tînăr, să o însoțească prin restaurante, prin teatre și prin localuri. Cheltuiala ea ar suporta-o, integral. I-am cerut un răgaz de glîndire pînă dimineață, cînd urma din nou să ne întîlnim. Între timp am ajuns la destinație. Americanca a defilat dezinvolt prin fața portarului, a cerut cheia de la apartament și s-a îndreptat hotărîtă spre ascensor. Eu alergam, roșu ca para focului, după ea. . . să-mi iau rămas bun. Am auzit o voce, a portarului, care caracteriza, după trecerea noastră, situația : „*Encore apprenti, le gigolo*”.

Cînd *lift-boy*-ul a tras grila, dintre cele două-trei persoane care așteptau, cea dinții a pășit „regina” mea. M-am grăbit să-i întind repede mina și să o anunț că vin dimineață. „*Mais non !*” i-a răspuns. „Vino sus o clipă, să bem un *ichisky* sau .i un lichior sau un gin.”

Dar eu am refuzat cu îndrăzneală și cu o avalanșă de mulțumiri. Cum să urc, fără nici un ban la mine ? (Ca și cum femeia m-ar fi chemat să mă cheltuie !)

N-am știut cum să ajung mai repede acasă, la hotel „Becquerel”. Am convocat în viteză pe toți colegii mei români, la un mare sfat. Să-mi spună ei ce trebuie să fac : să mă duc, sau să nu mă duc la întîlnirea fixată dimineață ?

Au fost argumente pro și argumente contra, argumente care pînă la urmă s-au echilibrat. Hotărîrea finală a rămas în sarcina mea. M-am dus la mine în cameră, m-am întins în pat și am trecut în revistă argumentele pe care le ascultasem. Nu ! N-aveam nici suficient spirit de aventură ca să rup toate punțile cu morala, nici destulă obrăznicie ca să debutez în meseria de gigolo în prima zi, cu banii înainte.

Deși băieții mi-ar fi oferit fiecare cîte 20 de franci „împrumut” (să am pentru gardero) și pentru măruntelul bacșisuri), n-am avut curajul să pomesc cu o sută de franci în buzunar și cu o femeie la braț spre „Tour d'argent”. „Casino de Paris” sau „Le Boeuf sur le Toit”, că doar nu era să duc pe regina diamantelor la „Petit Balcon”, să plătesc 25 de centime orchestrei de fiecare „java” („passons la monnaie, monsieur, passons la monnaie !”).

Viața mea la Paris era alcătuită dintr-o sumă de aventuri mici și din refuzul celei mari. Educația pe care o primisem de acasă, un fond nativ de onestitate și tot ceea ce conștiința mea la toate acestea adăugase mă opreau în pragul prăpastiei.

Am trăit, la epoci deosebite, în relativă bunăstare, în sărăcie și la pragul mizeriei ; orașul nu mi-a refuzat experiențele. Au fost vremuri în care nevoia mă obliga să încerc meserii nu totdeauna lăudabile ; altele în care s-ar fi cuvenit să tac, să rabd, să aștept.

Studiile pentru care venisem se estompau la orizont. Dreptul nu mă interesa cîtăși de puțin. Citeam istorie, literatură, filozofie, la bunul plac al vocațiilor mele nedesluite. Asta, firește, cînd viața îmi da răgaz, cînd foamea nu mă obliga la faptă !

Astfel am ajuns, prin recomandări românești, în preajma celebrului nostru financiar Stoian, zis „Băncuță”, fost director (falit) la Banca Națiunii. Acest Stoian rămăsese încă \ proprietar de terenuri virane în apropierea Bucureștii ^/. Tentat de ascensiunea pariziană a unor colegi de profesie, a înființat, ca punct de sprijin în răsturnarea universului economic, o bancă. Ea s-a numit „Crédit Français pour le Commerce et l'Industrie” și avea drept capital constitutiv terenurile de la periferia Bucureștilor, evaluate la prețul aproximativ al aceloră din mahalalele pariziene. La aceste terenuri s-au asociat cîtiva diplomați francezi. Din banii lor, Stoian a închiriat un apartament, a angajat personal, a campus un consiliu de administrație din fel de fel de politicieni în căutare de gheliruri, din înalți funcționari la pensie (mică) și din cîtiva escroci care-și imaginau că „afacerea” era serioasă și rentabilă. Eu — probabil din cauza marii mele naivități — am fost proclamat secretar general al Consiliului de administrație și procurist cu drept de semnătură. Nu știam, bineînțeles, nimic în materie bancară și probabil că, pe lîngă candoarea mea nativă, cointa mult și ignoranța la înălțarea mea în gradul respectiv. E drept că vorbeam și scriam franțuzește curent, ceea ce pentru sectorul românesc al întreprinderii era o raritate. Stoian avea nevoie, pe lîngă francezii figuranți în consiliu și plătiți cu jetoane, de cîtiva români care, prin simpla lor prezență, să certifice autenticitatea aserțiunilor din acte. Volubil în ambele limbi, politicoș și, la rigoare, tăcut, îndeplineam toate condițiile. Pe de altă parte, deși nimic din preocupările mele de pînă atunci nu mă luminaseră în ale economiei și ale finanțelor, eredități de negustorie grecească au suplini în mod miraculos toate lipsurile, toate carențele. Din prima zi, m-am trezit în lumea afacerilor ca pește în apă. N-am învățat contabilitate, dar m-am descurcat iute în materie de societăți anonime și de

„holding”-uri. Oustic, despre care mai târziu urmau să se ocupe ziare și parchete, era regele Bursei. Trăiau la umbra lui o mulțime de agenți de schimb și de „*teneurs de carnets*”. Cîind apărea la Bursă, era înconjurat de un adevărat roi omenesc. Dar, în ciuda optimismului universal, în ciuda „boom”-ului care în fiecare zi sporea prețul acțiunilor sale, Oustic avea figură de „*baissist*”. Mă strecuram și eu, cu ochii cășcați și cu urechile foarte deschise, prin această lume care se împărțea simplist în două mari categorii : *optimiștii*, care jucau la „*hausse*” și care scontau ca ea la infinit să continue, și *pesimiștii*, care parcă și prin înfățișare chemau dezastre și catastrofe. *Hausse-iștii* erau, în genere, joviali, chelțuitori, amatori de mîncare bună ; *baisse-iștii* plimbau prin lumea Bursei tot atîta zgîrcenie cîte boli și ulcerări.

Leibovici „cu barbă” (i se zicea așa ca să fie deosebit de un coreligionar spin) avea înfățișare de „*bais.se*”-ist și un suflet bine ascuns de „om cumsecade”. M-a adoptat din prima clipă și m-a evaluat tot atît de repede — inocent iremediabil. Se uita la mine și surîdea la tot ce spuneam. Mai ales că eu nu discutam cu Leibovici literatură ; îl orientam în materie de Bursă, meserie care se practica de mai multe generații la el în familie și pe care, dragă Doamne, o pdseda.

Omul vorbea, dealtfel, puțin și minca mult. Erau în jurul Bursei o serie de restaurante, dacă nu de mare lux, în orice caz de substanțială calitate. Clienții nu se uitau la bani, dar nici nu erau amatori să mănînce cuie și să plătească sparanghel. Mai toți beau vinuri din cele „*de derrière les fagots*”. Fiecare avea specialitatea lui și nu ostenea să ia în batjocură pe a vecinului.

Îmi amintesc și astăzi cum, într-o zi, la un asemenea dejun întîrziat, după o ședință de bursă foarte agitată, ne aflam vreo zece-cincisprezece persoane în jurul mesei. Era o larmă de nedescris. Toți comandau, toți vorbeau, toți se infuriau. Numai Leibovici tăcea în colțul lui. Comandase unui chelner cunoscut tot ceea ce urma să consume și aștepta, plictisit, strîin de hărmălaia generală. Pe măsură însă ce fiecare își afla un rost, gălăgia s-a potolit și s-a transformat în conversație. Despre ce să vorbească oamenii flămînzi dacă nu despre mîncare ? Unul lăuda un restaurant, altul o specialitate provensală ; al treilea proclama virtuțile vinului de Anjou, al patrulea era de părere că Brie-ul nu se compară cu Camembert-ul. De la particular, discuția s-a ridicat la teorie. Numai Leibovici tăcea. Eră, dealtfel, ocupat cu îngurgitarea unor „*taglia-teli*”, și cînd minca, nu-i plăcea să se țină de fleacuri.

Un comesean, care nu prea îl avea la stomac, îi adresă atunci cuvîntul :

— Dar tu ce părere ai despre mîncare ? Spune-ne și nouă, ca să ne luminăm.

Iar Leibovici i-a răspuns calm, de la celălalt capăt al mesei, după ce și-a șters, tot calm, cu șervetul, sosurile care-i șiroiau pe baribă :

— Măi, băiatule, eu cred că mîncarea este cea mai bună materie primă . . . pentru fabricat rahat !

Carierea mea de financiar nu a durat o eternitate. Stoian, care era proprietarul întregii afaceri, posesorul majorității acțiunilor, nu figura decît ca cenzor supleant în consiliu. Eu iscăleam de zor, în schimb, tot felul de împrumuturi, de participări, de tranzacții. Și îmi dădeam seama că povestea nu putea să sfîrșească bine. Toate presimțirile și spaimile aveau să izbucnească însă într-o ședință a Consiliului de administrație. Dactilografa — urîtă, nenorocită și bătută de soartă — m-a rugat să-i susțin cererea de urcare a salariului. Avea patru sute de franci pe lună. Aspira la cinci sute. Am asigurat-o că, de vreme ce se bucură de protecția mea, nu putea decît să obțină cîștig de cauză. Momentul coincidea, dealtfel, cu evoluția ideilor mele generale. Începusem să cunosc viața socială în structurile ei veritabile. Și am înțeles că, de vreme ce mă hotărisem să lupt pentru dreptate, nu puteam să nu observ că, de cele mai multe ori, ea era de partea săracilor.

**Copil, avusesem
slăbiciune pentru Don
Quijote ; îl iubisem încă
din cărțile colorate. Nu
rîdeam cînd se bătea cu
morile de vînt;
plîngeam, în schimb,
cînd apăra văduvele și
orfanii . .**

Ședința consiliului avea un program foarte încărcat. Erau multe și dubioase combinații, care urmau să fie discutate și pînă la sfîrșit omologate. Stoian a propus să se înceapă cu

capitolul cel mai expeditiv, și anume, cu „diversele”, unde nu figura decât un singur capitol : personalul. Cererea dactilografiei a venit printre primele în dezbateri. Toți găinarii, activi și la pensie, au luat cuvîntul și au examinat pe larg situația. Concluzia a fost unanimă : „Nu trebuie încărcat cu nici un preț bugetul personalului, un spor antrenează pe altul”, și „nu se știe unde ajungem”. Dactilografa să aștepte, să se descurce... și așa mai departe.

Fierbeam de la primele cuvinte și, ajungînd la capătul răbdării, am izbucnit :

— Să vă fie rușine, domnilor ! Încasați de pomană jetdane de prezență, acoperind o afacere necurată, și nu găsiți cu cale să rotunjiți salariul de mizerie al unei fete sărace, care, singura din instituție, muncește cu adevărat. Eu nu înțeleg să imă solidarizez nici măcar în calitate de opinie minoritară cu stilul dv. de viață și de lucru. Eu demisionez. Înțeleg să rămîn om cinstit așa cum am fost ! etc., etc.

Reproduc din memorie fraze care au fost, desigur, mai vehemente. Emoția generală a fost de nedescris. Cîtiva au încercat să mă întrerupă, dar eu n-am tăcut pînă nu mi-am vărsat tot focul. Am trîntit apoi ușa și am plecat acasă, unde mă așteptau foamea și mizeria.

Mai tîrziu, cînd am reflectat asupra gestului meu romantic, mi-am dat seama că poate exagerasem. Afacerea mobilizării terenurilor de la periferia bucureșteană la Bursa Parisului era în fond o anticipație care putea degenera în escrocherie, dar care putea foarte bine să sfîrșească triumfal. Consiliul de administrație de la „Credit Français” era desigur mai blînd și mai uman (fiindcă mai sărac) decât altelea întreprinderi similare din Franța și din lume. Cum să drămuiești însă, la 24 de ani, o reacție, fie ea chiar de onestitate rănită ?

Astfel s-a încheiat cariera mea de *business-man* ; înainte ca ea efectiv să înceapă.

Sub semnul lui Jean-Jacques

Așezat lîngă oraș (mergeam cu tramvaiul), Fontenay-aux-Roses a fost pentru mine, de-a lungul anilor, un refugiu și o delectare.

Victor Ianculescu, fost consul la Paris, conducea acolo Școala Rofaiănă, un fel de cămin unde erau adăpostiți bursieri din țară, veniți să se specializeze, pictori și sculptori remarcați la debuturile lor etc., și, bineînțeles, numeroasa familie a directorului.

Mulți îl vorbeau de rău pe Victor Ianculescu. Mie, în schimb, mi-a fost întotdeauna drag și aproape. Datorită lui, Fontenay-aux-Roses era pentru mine un fel de sinteză a țării, a familiei, a generației. Avea Victor Ianculescu însușiri de diplomat și de om de lume. Știa să fie suplu fără să fie plat, să flateze fără să lingusească, să insinueze fără să supere. Dar

toate calitățile lui au rămas pierdute. Fiindcă nici Iorga măcar, lângă care stătuse, n-a știut la timp să le folosească. Pe lângă pensionarii propriu-ziși, despre care ar trebui să vorbesc individual mai pe larg, am cunoscut la Fontenay pe frații Florin și Noni Manoliu, pe Lia Sadoveanu, pe Dr. Ionescu-Sisești, pe Basil Munteanu.

Victor Ianculescu ne invita deseori la masă ; între membrii familiei lui, cu frumoasele sale fete, cu băiatul abia de cîțiva ani, sub gospodărească supraveghere a bunei și calde sale doamne ..., cite seri plăcute și vehemente nu am petrecut ! Nu aveam pe atunci abso(lu)tă nevoie de stimularea vinului ; emulația tineretii, pasiunea ideilor și a cărții ne îmbiau la nesfîrșite discuții de filozofie, de lit—teratură și de morală. Temperamentul și energia, încă necheltuite, ne făceau să pierdem, pe rînd, măsura vocii, a ideilor, a cuminteniei. Ne băteam, în realitate, ca niște cocoși tineri, fără să folosim totdeauna pretextul găinilor prezente sau sensibilitatea la criteriile severe ale logicii.

Aurel Ianculescu, frate cu Victor și în flagrant contrast cu el, fusese trimis de Virgil Madgearu ca expert în materie de legea minelor, la cererea guvernului din Columbia. „Am rezistat cîtva timp. Dar pînă la urmă m-au cumpărat trusturile”, mărturisise deschis acest Aurel, mai mult tarasconez decît ieșean.

Altă calitate dovedea Basil Munteanu, secretar al Heleniei Văcărescu și mare specialist de literatură comparată. Intervențiile lui erau solbre, severe și ușor ironice. Cît despre Ionescu-Sisești, marele medic, șef de clinică la Beau—jon, el jongla cu textele și citatele clasice. Știa greaca și latina ca un literat englez sau ca un filozof neamț. Și, ascultîndu-l în controversă cu Basil Munteanu, anevoie ai fi putut hotărî — în necunoaștere de cauză — care dintre cei doi era literatul și care omul de știință.

Îmi revin în memorie, unul după altul, prietenii și cunoscuții de la Școala din Fontenay : delicatul M. *Cupa—renco*, profesor de franceză, care din dragoste s-a sinucis, sculptorul *Îrimescu*, dedicat unei frumoase cariere artistice, *Coralici Călin*, viitoare inspectoare în învățămînt, despre care s-a vorbit în politică și în administrație, *Vă—Ieriu Papahagi*, filolog și critic ilustru, demn de numele pe care îl purta *Madga Iorga*, frumoasă și talentată, cu tot atîta farmec pe cît avea tatăl ei personalitate, *Adina Paula Moscu*, pictorița dintre cele de frunte ale generației, precum și alții care nu mai puțin s-au ilustrat, dar care în clipa aceasta nu îmi mai împovărează memoria.

Școala era încă dominată de Profesor, care — prezent sau absent — impunea tot atîta spaimă cît respect și, în orice caz, inspira mai multă ură mocnită decît mărturisită dragoste.

N. Iorga nu era într-adevăr un am comod în preajma căruia personalități mari sau mărunte să se poată adăposti, dacă nu afirma. Tiranic și adeseori abuziv în manifestările exterioare, strivea fără scrupul tot ceea ce, în-tilnit în cale, nu i se închina cu supunere. Cu talia lui de gigant, barba impozantă pe care o flutura în vînt, ochii imenși care fascinau înaintea de a domina și de a porunci, avalansa de idei, de imagini, de invective care îi colorau¹, debitul verbal mereu în stare de fluentă, Niccjae Iorga nu semăna într-adevăr cu nimeni. Era, de la prima privire-re, *altceva* decît un om, uneori mai mult, rareori mai puțin, totdeauna impresionant printr-un fel de măreție care era evidentă înainte de a căpăta o explicație. Mulți oameni „mari” au de luptat pentru a se afirma cu o înfățișare ingrată. La Nicolae Iorga, fizicul recomanda reniul. Recunoșteai în ființa lui pe „supraom” înainte de a-l constata ca atare din scris, din vorbire, din faptă. Însușirile excepționale se împleteau însă, în firea lui, cu defecte mărunte și neașteptate. Deopotrivă grămăticilor bizantini, lui Tzetzes, lui Psellos, lui Chalcondvlas. cu care atît semăna. Profesorul era sclavul ambițiilor, al vanității. Voința de putere semăna la el foarte mult cu egoismul, iar pasiunile, chiar cele inocente, nu aflu altă potolire decît în satisfacție. Nu oricine avea înțelepciunea de a despărți grîul de neghină ; oamenii refuzau să se încline din oficiu în fața unei personalități care nu admia»- tea alt mijloc de contact decît supunerea fără crîcnire.

Sosirea lui N. Iorga la Fontenay-aux-Roses, anunțată cu cîteva luni înainte, schimba totdeauna radical stilul de viață al instituției; Fetele trebuiau să-și procure costume naționale, băieții să-și facă timp pentru a lucra la bibliografii. Profesorul nu admitea „rouge”-ul pe buze, așa după cum refuza, în principiu, obiecția. Cît țineau conferințele pentru care venise și cît locuia la Fontenay-aux-Roses, o tăcere monimintală domnea peste casă și peste grădină. „Profesorul citește.” „Profesorul scrie.” „Profesorul gîndește.” „Profesorul doarme.” Toate fazele vieții lui strict fiziologice erau înconjurate de un „tabu” irefragabil.

Nu l-am văzut o dată pradă unei adevărate isterii, punctată de gesturi cu mîna și cu piciorul, cînd a constatat că un anume loc discret era ocupat de un client prealabil ?

— Cine e măgarul care își permite ... ? etc., etc.

Profesorul nu admitea, nici în acest domeniu, ca să-și poată cîineva „permite” tocmai în momentul în care el avea intenția ... să-și permită !

Victor Ianculescu se străduia (și reușea de cele mai multe ori) să adune la dejun sau la cină, în jurul Profesorului, somitățile clipei. Marele public francez nu-l cunoștea, firește, pe Profesor. Dar la Academie, la Institut, la Sorbona, la „Collège de France”, tîlci savanții, toți filozofii și toți marii creatori aflaseră

despre existența fenomenului, chiar cînd n-apucaseră să-l aprecieze *de visu*.

Nicolae Iorga domina asistența, oricine s-ar fi aflat în jurul mesei. Talia, vitalitatea, energia sa spirituală, vastitatea cunoștințelor pe care le desfășura erau, pur și simplu, uluitoare. Majoritatea dintre comensali erau specialiști de talie internațională, firește, dar specialiști într-un domeniu strict și limitat : unul era cunosător al dreptului bizantin, altul specialist în epoca napoleoniană, al treilea adîncise studiul ereziei catare, al patrulea se pricepea în arheologia galo-romană. Numai el, Nicolae Iorga, știa să vorbească despre toate. Toți îl suportau ca pe un fenomen natural, în speranța că grindina, că furtuna, că ruperea de nori va afla un sfîrșit. Toți își dădeau seama că, de ar fi încercat cel mai timid cuvînt de întreprindere, ar fi fost zdrobiți sub puteri năprasnice și fără iertare.

Cînd plecau acasă, „bătrîneii” se înviorau parcă, bucu-roși că au scăpat cu viață din fioroase capcane.

Temele conferințelor pe care Iorga le ținea la Sorbona erau cel puțin neașteptate. Așa, de exemplu, a vorbit odată despre „Călugării templieri în insula Rodos”, suplinind prin interpolări și fantezie creatoare sărăcia documentelor de epocă.

Trimiteam în acel an corespondențe de la Paris la ziarul *Cuvîntul*. Steaua politică a Profesorului începuse să se înalțe. Nae Ionescu îi „făcea curbei” și, scîntînd viitorul, îi acorda spațiul respectiv de informare și . . . de publicitate. Pe de altă parte, Victor Ianculescu mă împingea spre postul de atașat de presă pe lângă Legația noastră din Paris și socotea că, scriind despre confrînțe, cîști- gam față de Profesor un titlu de existență, dacă nu de recunoștință, titlu cu atît mai valoros cu cît, la altul de o talie cît de cît apropiată, nu puteam aspira.

N-am să uit niciodată cum am fost prezentat lui Nicolae Iorga. Eram prea emoționat ca să înregistrez sensul cuvintelor de laudă din recomandarea lui Victor Ianculescu. Am reținut însă, după „*shake hand*”, o durere puternică în omoplat. Nicolae Iorga mi-a dat mîna așa cum mi-ar fi dat o palmă. A spus : „Mulțumesc draguță”, cu tonul cu care ar fi spus probabil și o expresie turcească diametral opusă. M-am simțit umilit și desconsiderat, dar n-am avut răgazul să reacționez în vreun fel. Profesorul trecuse din dreptul meu spre alte personaje sau obiecte. Ceea ce m-a indignat peste măsură era faptul că purtarea lui părea tuturor firească. Într-o lume care, sub insultă chiar, se încovoia, cine ar fi avut dispoziția să releve o impolitete aproximativă, realizată mai curînd prin omisiune ?

„Așa e Profesorul” — constatarea cădea ca un cuțit de gilotină.

Dar eu am reținut disprețul infuz în violența scurtă a gestului și în sigiliul condescendent al cuvintelor. Și mi-am dat seama că orice s-ar fi întîmplat pe lume, înăuntrul meu nu se afla aluat din care să dospească vreodată un „Iorghist”. Mai

tîrziu urma să constat că acest defect al Profesorului l-a împiedicat să-și constituie, în cadrul vieții politice, un partid. A avut, în schimb, totdeauna în jurul lui un grup de fanatici și un pumn de valeți. Oricît aș fi recunoscut valoarea lui peste serie, nu m-am simțit în stare să mă enumăr nici printre cei dinții, nici printre cei din urmă. Ca și mulți semenii ai mei din epocă, mi-a fost greu să stau lîngă un om care, îmi ziceam atunci, nu recunoștea semenilor săi alt drept decît să-l laude.

Firește, toate aceste defecte erau, în comparație cu marile lui însușiri, mărunte. Dar mărunte numai în raport cu măreția lui. Pentru noi, ceilalți — oricît de mici am fi fost — erau supărătoare.

În contrast cu personalitatea genială a lui Nicolae Iorga (și nu-l amintesc numele pentru a-l strivi), se „dezvolta” la Fontenay un relativ tînar doctorand, N. Smochină. Pregătea o teză în filozofia dreptului. Rezumia a-cest Smochină nu numai apăsarea locală și a timpului trăit; înfățișa parcă sinteza milenară a unui popor prea răbdător și prea cuminte. De la el și pînă la Profesor era o distanță imensă, pe care nu înțelegea în nici un fel să o micșoreze. Smochină se supunea. Aparent cel puțin. Nimeni nu era mai prompt decît el la bibliotecă ; nimeni nu aducea informația bibliografică mai completă. Născut să fie „*souffre-clouleur*”, Smochină a găsit repede pe omul care să-l chinuie. Acest om, pe numele său M. Calogno- mu, se afla în trecere prin Paris, cu scopul de a se înrola în Legiunea străină din Maroc. Avocat ca profesie, pledase în procesul de la Tatar-Bunar. O dragoste nefericită îl dusesse pînă în pragul sinuciderii și îl hotărîse să se ex- patrieze. Calognomu era un romantic, rușinat de starea melodramatică în care ajunsese. Figura ă la Dorian Gray și cinismul pe care îl afișa în conversația de prin cafenele nu se potriveau deloc cu sentimentalismul unui Roimeo de 40 de ani. Cînicul Calognomu a hotărît atunci să se pedepsească. Verva pe care o cheltuia pe spinarea proștilor și-a aflat compensație într-o pomire de autodistrugere și, pînă la urmă, a reușit : praful și pulberea s-au ales după zece ani de Legiune străină și atîtea nemiloase dezdăcînări. Deocamdată, însă, Calognomu, prieten din Iași cu Victor Ianculescu și vizitator al Fontenayului, l-a cunoscut pe Smochină. Iar șase luni cît a întîrziat prin cafenelele Parisului nu a avut alt cal de bătaie :

— • Auzi, domnule ! Filozofia dreptului ! Nici mai mult, nici mai puțin ! Să fi studiat și el procedura civilă, că i se pdrivea. Nu ! El s-a dus la filozofie, tocmai acolo unde nu-l ajută capul. Dar n-are importanță. Prost cum e, își va lua repede doctoratul. Și va face carieră. Deșteptii se bat între ei ; se urăsc, se pîndesc. Cine să aibă pică pe Smochină ! Pînă să se

rezolve rivalitatea, îl lasă pe nenorocitul ăsta bun în loc. Și provizoratul durează pînă într-o zi, cînd unul din competitori biruie. Ca să-și ia postul, trebuie să-l scoată pe Smochină. Și îl scoate foarte simplu, îl avansează. Îți spun eu, timpitu ăsta ajunge departe. Intră sigur la Academie ! etc., etc.

Citeodată ședeam noaptea tîrziu pe terasă la „Cupolă”, prin Mphtparnasse. Se întimpla să apară Smochină, grăbit să apuce ultimul autobuz sau ultimul metrou.

— Ce te grăbești ? Il întîmpina Calognomu. La ora asta s-a închis Grădina zoologică. Degeaba te duci, că nu te mai primește. Stai mai bine cu noi la masă. Ia-ți un scaun. Și gîndește-te bine cu cine stai ! Ai ceva bani pe tine, ori ai ieșit la cerșeală ?

— Vai de mine ! Am două sute de franci, bre, că am luat bursa și am plătit. . .

— Lasă tu, ce ai făcut cu restul nu ne interesează. Deocamdată, simte-te. Cheamă garsonul și onorează-ne, că doar n-o să-mi pierd vremea pe degeaba cu tine. Il avem și pe Carandino între noi. Unde mai prinzi tu așa ocazie ? !

Și repede chema chelnerul, comanda fără să-l mai consulte pe Smochină, dar în numele lui. Cînd simțea Calognomu că sutele se topiseră, îl prelucra din nou pe individ :

— la scoate și suta aialtă, măi Smochină ! Că mi s-a făcut sete. Și, ca să iei metroul la cinci dimineața, n-ai nevoie decît de șaizeci de bani.

Smochină se roșea, ridea minzește și recunoștea că mințise : mai avea încă o sută în buzunar.

— Măi ctmule ! Obiceiurile astea nu-mi plac ! De ce nu ești sincer ? Nu știi tu că la mine nu merge ? Că te prind ? etc., etc.

În zadar iptotestam eu și încercam să iau apărarea lui Smochină. „*Pince sans rire*”, Calognomu întrerupea :

— De ce îl jignești ? Omul ține la dumneata. A luat bursa, vrea și el să te cinstească, și îi faci afrontul să nu primești ? Se poate așa ceva ? !

Bietul Smochină intervenea și el, cu glas mai domol, antrenat de Calognomu, așa încît a treia sută se ducea și ea repede pe apa Simbetel.

Odată, îmi aduc aminte, eram în cerdac la Fontenay-aux-Roses. Se deschide poarta dinspre stradă și intră Smochină, plin de vîrsături pe el, deși era ziua în amiaza mare, deși nu arăta să fi băut. Calognomu l-a luat în primire de la distanță :

— Ce-i cu tine, măi băiatule ? Ce ai pățit de ai ajuns • în halul ăsta ? Vezi ce rău e să bei de unul singur ?

— Vai de mine, demnu Calognomu ! Dar n-aim băut deloc. Să veдеți, în tramvai . . .

— Ei, asta-i bună. Te-au apucat din senin vărsăturile. În tramvai. Se vede că te clătina !

— Stai bre ! Nu eu ! Era lângă mine, alături, o femeie însărcinată.

— Vai de capul meu ! Și cum te-a ales tocmai pe tine, mă, din tot tramvaiul ? Ori te pomești că te-ai dus tu lângă ea, oă ai avut o presimțire ? ! Dar, la urma urmei, să vorbim și serios. Când ai văzut și tu ce intenții are, nu ți-a trecut prin cap să te dai nițel la o parte, să verse femeia alături ? Că doar studiezi filozofia dreptului ! etc., etc.

Au trecut ani, mulți ani ! Umblam pe Calea Victoriei și îl văd în față pe Calogному. Se întorsese din legiuni și din străinătăți : bolnav, îmbătrânit și acru. Il opresc :

— Știi ? Îți aduci aminte de Smochină ? Ai avut dreptate ! A ajuns membru corespondent la Academie !

La care Calogному mi-a răspuns calm :

— N-am nici o grijă. Ajunge *plin*.

Toate ies la suprafață când nici nu te gîndești, la cotitura unui gînd, la chemarea inimii sau la fantezia visului.

Pe ce temei prind viață revenirile ? Cine ar putea spune, cu precizie, cine ar putea explica de ce un lucru moare în amintire după cinci ani, altul după zece și al treilea niciodată ?

De ce după aproape cincizeci de ani mă văd aidoma, cu senzațiile, cu sentimentele de atunci, coborînd în zori de zi prin Cartierul Latin, cu ochii țintă spre turnul Saint Jacques ?

Eram tînăr, eram vesel, eram fericit, eram puternic și abia părăsisem — obosită — o fată care mă iubea.

Vorbeam cu mine însumi, într-o stare de exaltare lirică. Pe stradă nu era nimeni să se mire de zgometul meu monolog :

„Gîndește-te bine la clipa asta. Nu o vei uita niciodată. S-au întîlnit în viața ta dragostea, tineretea și poezia.”

Am avut, ulterior, destule momente de mari satisfacții, dar s-au spulberat. De ce îmi amintesc *numai* de acesta, deși am uitat fata de la care plecasem și casa unde trebuia să ajungă și toate celelalte amănunte de viață care îmi înconjurau și pînă la urmă îmi condiționau emoția ?

Adusesem cu mine — la Paris — printre alte pasiuni, și pe aceea a scrisului. Ceea ce în primul timp trebuia să fie doar un exercițiu, o ucenicie, cîteva pagini de jurnal intim, se transforma, zi de zi, în veleitatea unei profesii scriitoricești. Nu îmi dădeam seama încă de orientarea mea adevărată spre ale literaturii, sau spre ale presei, dar lecturi și meditații atente acopereau în străiele de aur ale complexităților de gîndire și de

stil o sărăcie de substanță care semăna foarte mult cu sterilitatea.

Trei publicații românești apăreau atunci la Paris, și în limba franceză, toate trei susținute în variate feluri de Ministerul nostru de Externe, adică de Titulescu.

Cea dintâi se numea *Courrier franco-roumain* și avea drept director pe Vintilă Russu-Șirănu ; a doua, *Documents franco-roumains*, era condusă de Felicia Pa-raschivescu ; iar a treia, *Revue de l'Est et du Sud-Est*, apărea sub răspunderea lui Marin Bădescu.

Am colaborat în mod
susținut la *Documents franco-roumains*,
cu modeste rezultate
materiale, dar cu real
profit în ceea ce
privește formația mea
tehnică. Era prima
redacție în care intram
și, fără să cunosc mai
mult decât directoarea
mea, secretele
meseriei, a trebuit să
fac față. Cea mai bună
publicistică se întâmplă

uneori să fie cea
inventată. „Patroana”
era energică, dotată cu
mult spirit practic și cu
reale aptitudini pentru
machetaj, grafică
publicitară, paginație
etc

„Scrișul, în schimb, era cu totul în afară de preocupările ei. Conducea revista așa cum ar fi condus un birou de import-export, sau o fabrică. Se gîndea la mijloacele financiare, la reclame, la subvenții, la rentabilități. Problemele de conținut — *lato sensu* — erau, în activitatea ei, secundare. Și cădeau în mod firesc în sarcina mea, care, prea tînăr și prea puțin dotat în ale practicii politico-propagandistice, nu izbuteam decît să-mi împlinesc sarcinile la nivel de voită mediocritate. Așa se face că *Documents franco-roumains* semăna mai mult cu un prospect imprimat în condiții de lux decît cu o revistă propriu-zisă. Trebuie să recunosc însă, spre scuza noastră, că nici celelalte reviste ale conaționaliilor nu ne depășeau radical și că toate trei aparițiile aveau foarte vag ecou în publicistica pariziană. Pe Felicia Paraschivescu — un fel de Louise Wieliss română, dacă ar fi vorba să-i definim aspirațiile — am cunoscut-o prin prietenii mei Getta și Alexandru Rally, vechi parizieni și oameni de aleasă cultură. Lucrau amîndoi la o teză de doctorat : *Bibliographie franco-roumaine*, teză care urma să reia și să ducă pînă la zi clasică lucrare a lui Bengescu. Alexandru Rally publicase în țară un volum de poeme de circumstanță, intitulat *Studente*. Făcea parte, deși foarte cultivat, dintre admiratorii „necondiționali” ai lui Ni- colae Iorga și a avea, în ciuda felului său pasionat și liric din conversația curentă, o înclinație irepresibilă spre automacerație și spre masochism cultural; abandona, adică, nechemărilor puțin exigenți chestiunile ide principiu, și el, în schimb, se irosea în munci științifice puțin glorioase, în amănunt și imigăleală. Altfel era Getta Rally. Crescuse la umbra soțului ei, fără să-i ig- ndre calitățile și fără să-i regrete defectele. Știa multă carte, culeasă din bibliotecă, dar fără să fi trăit efectiv, cunoștea mai ales viața din experiența altora. Frumoasă și plină de farmec, îi fluturau în privire inconștiente promisiuni, dar nici un apel. Îmi amintesc odată cînd, plimbîndu-mă cu Ion Vinea pe stradă, am întîlnit-o ; ne-a răspuns la salut cu drăgălășenia ei sobră și aproape severă. Vinea a constatat cu amărăciune, pentru amîndoi : „Ne ținem după toate timpitele și lăsăm să treacă pe lîngă noi această femeie de secrete delicii . . .” • Într-adevăr, drumurile noastre, — paralele — nu s-au întretăiat nicicîdată.

Am făcut și unele încercări de a pătrunde în presa franceză (publicasem în țară cîteva articole la *Cuvîin- tul*) prin Elena Văcărescu, la *Le Matin*, via Jules Sa- uerwein, direct la ziarul *L'Ordre* al lui Emile Bure, la *L'Intransigeant*, unde secretarul general de redacție, Fernand Divoire, s-a mirat foarte că-i citisem versurile, precum și la juvenilele *Cahiers 1930*, tipărite de debutantul Rofort Brasillach. Dintre toate aceste zadarnice tentative, zadarnice în primul rînd din cauza crizei economice generale, care lovea îndeosebi pe profesioniștii culturali, și din cauza lipsei mele personale de rezistență

financiară, nu îmi amintesc cu plăcere decât de scurta colaborare la ziarul *L'Ordre*. Directorul, Emile Bure, ziarist de talent și de combinații, m-a expedit în câteva cuvinte, dar Stanislas de Givet, cronicarul de politică externă, m-a primit cu căldură, mi-a apreciat scrisul și mi-a tipărit câteva articole. De remunerație, în acea conjunctură, nu putea fi vorba, iar eu trăiam un moment personal în care trebuia să găsesc în fiecare dimineață bani, ca să am ce minca la prânz. Colegul și prietenul meu de facultate, Toma Vlădescu, a fost mai stăruitor și mai norocos : după un studiu despre Ibsen, publicat în *Mercure de France*, a reușit să tipărească articole politice în presa de extremă dreaptă, și, odată reîntors în țară, a devenit colaborator permanent al *Gindirii* și apoi unul din polemisti cei mai cotați ai presei naționale.

Eram prieten cu Toma Vlădescu, deși nu ne-am înțeles niciodată. Am discutat în contradictoriu o jumătate de secol, pe străzile Parisului sau pe cele bucu- reștene, fără să ne înțelegem — și în privința asta cu nuanțe — decât relativ la Camil Petrescu . . . Odată însă, după o înversunată discuție nocturnă, i-a.m băgat o notă la revista *Azi*, o notă în care, printre altele, constatăm că are capul lui Ferdinand al IV-lea Catolicul, văzut de El Greco. Zaharia Stancu s-a amuzat de comparație și mai mult de faptul că Toma Vlădescu, bănuindu-l autor al notației, i-a răspuns în *Calendarul*, ziarul lui Ni- chifor Crainic. Toma Vlădescu avea un ușor defect de vorbire, pe lângă o pronunțată graseiere. Fumător amarnic, nu scotea țigaretul din gură nici măcar pentru a vorbi. Repezit în conversație și poate mai mult în scris, el a intrat în toate polemicele timpului, risipind pasiune, cultură, talent cu o flacără care însă numai rareori lumina. Era o flacără, vai, neagră. Personal și de foarte multe ori subiectiv, n-a ocupat în publicistică poziția credințelor sale reale ; patima și un fel de dandysm estetic, îl purtau pe drumurile erorii, drumuri pe care cu teribilă încăpăținare nu consimțea să le abandoneze. Este păcat că, de pe urma lui, n-au rămas adunate în carte decât două prefete și traducerea lui *Dominique* de Eugène Fromentin. Nu ne îndoi că se vor găsi, într-o bună zi, cercetători care să-i adune criticile pe care le-a publicat, contribuții reale în literatură și în teatrul epocii.

Toma Vlădescu a murit înainte de a sfârși cartea sa „Caragiale tragicul”.

Odată cu el a dispărut pentru mine antiteza zilnică. Nu mă simt bine când sînt de acord cu toată lumea ; el era, în privința asta, ultimul și cel mai sigur „refugiu” . . .

Student, copleșit de complicații sentimentale și de nevoi, nu prea am avut posibilitatea să cunosc mai de aproape strălucitoarele personalități ale Parisului. Am ascultat însă

vorbind la Cameră pe André Tardieu, pe Léon Blum, p& Froysard, pe François Albert, pe de Monzie, pe Herriot, pe Aristide Briand. Și am gustat, astfel, după ce văzusem pe analogii „debateri” din țară, deliciale elocvenței parlamentare franceze.

Am urmărit, din revistele de cancanuri și ecouri mondene, relațiile respectivelor personaje cu actrițele die la Comedia Franceză. Lucrurile nu se schimbaseră substanțial, în privința asta, de pe vremea lui Napoleon. Știam că Marie Marquet era favorita lui Tardieu, că Marie Bell îi plăcea lui Briand, că Maria Ventura își petrecea timpul liber cu Paul Roncour și așa mai departe. Îmi făcea plăcere să aflu „bronzurilor” de la tribună slăbiciuni omenesti. Îi simțeam, astfel, mai aproape.

Pe artiștii cei mari ai timpului îi vedeam des în cafenelele Montparnasseului, acele cafenele auguste în care pictori străini și francezi s-au întâlnit să creeze, fără voia lor, acea splendidă Ecole de Paris, în care Picasso, Cha- g'all, Foujita, Zadkine stau alături de Matisoe, de Rouault, de Derain.

Cînd frecventam cartierul, reputația „Rotondei” era în declin. Înfloreau, în schimb, „Dome”-ul și, mai ales, „Cupola”. Alături de boemi — pictori, poeți, sculptori, actori —, se înghesuiau turiști și mondeni grăbiți să vadă gloriile epocii la fața locului. Localuri noi s-au deschis peste noapte, ca să facă față năvalei de clienți cu varii și exigente apetituri. Montparnasse detrona Montmartre. Inaugurarea „Cupolei”, în 1927, marca un moment similar cu „reinnoirea” „Rotondei” din 1923. Flămînzii, care în preajma primului război mondial nu izbuteau să-și plaseze o pinză, înotau în aur. Foujita umbla într-un splendid „Rolls-Royce”, cu șoferul în livrea albă și cu Aîșa, mulătra lui favorită, alături. Utrnilo își cumpărase un castel, Van Dongen risipea averi, iar Pascin plătea la toată lumea, prin localurile cele mai scumpe ale Parisului, unde lume se aduna destulă.

Pe străzile adiacente, în apropierea caselor unde își avuseseră atelierele Whistler și Jongkind, s-au deschis baruri și teatre : „Le Bar Nègre” de pe rue Blomet, Teatrul lui Baty pe rue de la Galté. „Le carrefour Vavin”, stația de metro centrală a Montparnassului, devenise, în vorbirea curentă, „Le carrefour du monde”. Deschiderea „Jockey”-ului a marcat apogeul acestei expoziții de viață frenetică ; de la miezul nopții în sus, *cow-boy* trăgeau cu pistoalele în pereții tapisați cu afîșe multicolore, perechi urlătoare dansau printre mese, iar din fum, din gălăgia infernală în care sunetele banjouului se amestecau cu ale pianului, o voae, cu accent spaniol, american sau chiar francez, izbutea să domine vacarmul proclamînd sloganul secular : „*Lâchez les fauves*”. Nimic vulgar în acest haos stîrnit de „copii

mari", care, după zile de muncă frenetică și de nobilă creație, își îngăduiau dezlănțuirile fără răgaz ale tinereții și ale geniului.

André Yvarnod a descris atmosfera unică a „Joc-key”-ului din anii 1928—30, dirijat de Bob și cu vestita Kiki în rol de animatoare : „Lângă ușă era un bar de lemn, unde se putea bea în picioare, cu paharul în echilibru. Mesele erau acoperite cu hîrtie și, dacă aveai noroc, puteai să te așezi pe o jumătate de scaun. Așa se fac firmele maii. Publicul era de calitate, public fără seamăn cu altul, în care totul se amesteca și se confunda, cu expresii, cu gesturi, cu atitudini, cu figuri fandate, cu păr ostentativ tăiat, cu vestoane beige-deschis, ochelari, pălăria tare a lui Pascin, vesta de catifea a lui Kisling, barmanul în vestă albă, fete frumoase cu brațele goale și cu spinarea descoperită, dansînd perechi și bine împletite, alte perechi topăiau, pancarte, afișe, bucătarul negru cu bonetă apărea undeva în capul scărilor. . . .”

Dar „La Croix du Sud”, localul de dans, modern, cu decor de transatlantic ? Amintirea lui este legată în inima mea de aceea a unei femei „pierdute”. (De ce pe atîtea din cele „cîștigăte” le-am uitat ?)

Într-o noapte de mare tristete și de mare amărăciune, cum îți se par unele nopți înainte să împlinești 30 de ani, am intrat să dansez la „La Croix du Sud”. Am comandat o băutură. Era devreme și localul era aproape gol. La o masă mai lungă, de burhezi înstăriți, mi-am încrucișat privirile cu ale unei fete. Am invitat-o la dans o dată, de două, de trei ori la rînd. Familia ei făcea haz. Cum începea muzica, o împingeau în brațele mele. Mi-a spus ca e din Pirinei, că e jumătate spaniolă, că se numește „Carmen, *comme tout le monde*”, că se află în trecere la Paris, numai pentru două-trei zile. Tqată noaptea ne-am simțit în mijlocul lumii singuri și înlăntuiți. Tăceam. Ce era mai mult să ne spunem ? Carmen avea cel mai frumos ten din lume, o timiditate naturală a cuvîntului și o nestăpînită voluptate în mișcări. Ne-am dat înlînire pe a doua zi, la aceeași oră, la același local. „*Ce soir je ne peux pas ; je dois partir avec eux.*” Dar a doua zi — nu știam — era zi de închidere la „La Croix du Sud”. Aim așteptat două ceasuri în fața ușii. N-a venit ? A plecat înainte să vin eu ? N-am aflat niciodată. Fiindcă n-am mai văzut-o.

Aim fost la toate teatrele de seamă ale Parisului. Aim văzut pe clasici în montările tradiționale. Dar, ca orice tînăr, am fost sedus mai ales de avangardă. Și avangarda era atunci „Cartelul”, adică teatrele cu administrație oarecum comună, dirijate de Dullin, de Jouvet, de Baty, de Pitoeff.

Spectacole de neuitat mi-au dat neasemuite emoții : *Amphitryon 38, Volpone, Maya, La comédie du bonheur, Six personnages en quête d'auteur* . . .

Cine mi-ar fi spus, însă, că, peste cîțiva ani numai, voi începe o lungă carieră de cronicar dramatic, m-ar fi surprins. Îmi plăcea arta marilor actori și gustam spectacolele finisate, dar socoteam teatrul o artă de mina a doua față de poezie, de muzică, de plastică.

Odată cu vîrsta pubertății, ieșisem în mod practic de sub supravegherea directă a părinților. Mica mea personalitate se dezvoltă sub influența cărților citite, la solicitarea experiențelor de viață și, bineînțeles, în concordanță cu ceea ce întîmplarea binevoia să selecteze din universul cunoștințelor și al senzațiilor în care eram cufundat. Lecturile mi-au influențat însă sensibilitatea mai mult chiar decît mediul familial și îndemnul părinților. Tot ceea ce, prematur, îngurgitasem din texte semnate Nietzsche, Dostoievski, Maurras, Ibsen apăsă liberă dezvoltare a unui temperament oarecum clocotitor. Manualul lui Epictet a descoperit în sufletul meu secrete vocații stoice. Trăiam, pe de altă parte, în familiaritatea eroilor epocii, alături de prințul Bolkonski, de Julien Sorel ; culegeam din tot ceea ce mă înconjura lecțiile de rigoare și respingeam cu hotărîre tentațiile lirismului necontrolat sau concesiv.

Critica romantismului, așa cum o găseam în Charles Maurras, în Pierre Lasserre, mă modela chiar înainte de a mă convinge. Dar stăvilarele tradiționale nu opreau valurile de poezie.

Citiseram volume întregi de versuri, așa cum aiții citeau romane polițiste. Am cîștigat, astfel, convingerea, dealtfel niciodată părăsită, că Poezia este arta supremă și că, alături de ea, toate celelalte sînt simple exerciții. Cît de curios eram de poezii timpului : Paul Valéry nu ajunsese încă în domeniul public ; în afară de *Album, de vers anciens*, totul apărea doar în ediții de lux, tipărite în Olanda. Obțineam textele, spre consultare, la Biblioteca Națională, cu dificultăți și cu protecții. Retraiam senzațiile din vremea în care, licean, citisem pe sub bănci versuri de Tudor Arghezi, copiate de prin reviste.

Aveam preferințe lirice, dar nu gusturi exclusive. Citeam, cu același nesat, pe Léon-Paul Fargue și mă rein-torceam cu fervoare la Mallarmé, la Apollinaire și, mai ales, la Péguy.

Nu știu în ce măsură momentul spiritual pe care îl trăiam justifica predilecția mea pentru poezii fanteziști și în primul rînd pentru P.-J. Toulet, șeful acestei școli. Căutam, la „Emile Paul” sau la „Le Divan”, pe Vincent Muselli, pe Jean Pellerin, pe Léon Vêrane, pe Philippe Chabaneix ... Căutam pe cheiri cine știe ce plachetă de mult epuizată, grăbit să o sorb și să o așez alături de celelalte de pe raft. Știam foarte bine că erau „*des petits maitres*”, dar tradiția ldr — care de la Horațiu și de la La Fontaine, dar mai ales de la Têophile și de la Saint Amant, se întrucisa cu aportul „poetilor blestemați”, ca Jehan Rictus, ca Tristan Corbière — avea darul să mă cîștige înainte

de oricare alta. Cit despre P.-J. Toulet, îi gustam cu același deliciu proza în *Mon amie Nane*, *La jeune fille verte*. *Les trois impostures*, *Le mariage de Don Quijotte*. Să mă ierte cititorul pentru notele bibliografice. Fiecare din aceste titluri și din aceste nume a însemnat un mohient din viața mea sufletească și, trecându-l sub tăcere, aş avea impresia că îl reneș.

Orgia lirică era viciul sufletesc pe care nu mi-l mărturiseam, de teamă că ea m-ar fi putut duce spre Muzică, adică spre pierzanie. Lumea sunetelor îmi dădea emoții pe care nu le puteam stăpîni. Adolescent, sacrificam voinței controlate Orice delicii. Îmi construiseam **un** univers factice pe care, cu prețul unor dureroase renunțări, reușeam să-l înving, dacă nu să-l supun. Orgolii și vanități juvenile creșteau din carne și din singe nieteroze care să mă apere de barbarii imaginare. Mă vroiam puternic, mă credeam tare „și nu-mi dădeam seama cît eram de fragil”.

Încăpățînări și refuzuri sărăceau, prin refulări sau prin automutilare, fluxul firesc al vieții sufletești. Nici lumea din jurul meu, mărunță, nici aceea la care visam, durată din piatră aridă, n-au rezistat. S-au prăbușit toate într-o zi, pe neașteptate, roase pe dinăuntru de carii nevăzuți ai gîndului sau de „valurile” stăruitoare ale amocului.

Întîlnirea cu Lilli a avut rolul de a precipita procesele mele sufletești. O cunoșteam din Brăila ; tatăl ei, un bă-trîn profesor ardelean, care terminase liceul la „Te-resianum”, la Viena, și care făcuse licența „completă”, așa cum se făcea pe vremuri la București, îmi fusese, la liceu, profesor de germană, de latină și mai ales de geografie.

Dar în acel an de viață, și în decorul Parisului, Lilli mi-a apărut altfel. Frumusețea ei nordică înflorise. Era Ofelia prin poezia privirii și prin culoarea părului de un blond pal, dar era star de cel mai pur stil american, prin talie, prin perfecția liniilor, prin aspectul ei dominator, imperial. Tînără absolventă a Conservatorului, cu o producție răsunătoare în *L'Aiglon*, primise o bursă de studii la Paris. Cînd mergeam cu ea în metrou, ca și prin localurile de lux, aveam mereu incidente. Nu din vina ei. Avea spaima scandalului, mai ales că își dădea seama că rareori puteam aspira, în improvizatele bătălii, la rangul de învingător. Dar eu provocam — din vanitate, din donchișotism, din fire de „bătăuș” - ..

Avea o prietenă, dansatoare, Lulu, care era și frumoasă. Cînd ieșeam la ore mici cu ele, noaptea, prin Mont-parnasse și intram la „Jockey” sau la „Wikingi”, se sculau în picioare bărbații de la baruri. Speriate, ele se opreau adesea în mijlocul localului, să mă aștepte. Întrînzam dinadins, în ciuda uzanțelor, pe care prea bine le cunoșteam. Purtam cărare fixată cu „Gomina Argentina” ; din buzunarele *trenchcoat*-ului solids

Îmi ieșeau tot felul de ziare și reviste. Calm, cu minile la spate, cu o țigară „Maryland” în colțul buzelor, pipiriu și pistruiat, dar în ochi îmi luceau privirile cuțita- rului de Brăila. Cine era ca mine ?

— Noi nu stăm aici. Iese iar scandal ! spuneau ele, după o scurtă consultare.

— Ei și ? Ce vă interesează pe voi ? Am chef de dans, răspundeam eu.

Și ne apuca dimineța . . .
În visurile mamei, desigur — la orele acelea — trebuia să fi atîpît pe vreun Dalloz ...

Nunta noastră, la primăria arondismentului al opt- sprezecelea, ps lîngă Place Joffrin, s-a îndeplinit în conformitate cu tipicul. Ne-au întrebat, am răspuns, am iscălit. Primarul ne-a felicitat și ne-a spus : „*Et maintenant faites-vous de beaux enfants pour la France*”. (Era pe vremea cînd denatalitatea făcea ravagii în „hexagon”.)

După ceremonia civilă, am invitat martorii la masă. Împrumutasem de undeva o sută de franci și, după toate calculele mele, festinul nu era financiarmente imaginabil decît la „Chez Luce”, unde plinea și vinul erau „à volonté”.

Dragostea noastră nu așteptase formele administrative, dar aceste forme îi permiteau de-acum înainte să înfrunte curiozitățile răuvoitoare. Poate că, dintr-un anumit punct de vedere, strict burghez, ar fi fost preferabil pentru amîndoi să nu ne întîlnim la Paris. În această ipoteză, carierele noastre ar fi fost probabil rectilinii. Se pune întrebarea dacă singuri am fi izbutit să ne croim un drum care să merite consemnare.

. . . Eram conștienți, doar în, măsura în care vîrsta ne-o permitea, de marea aventură în care ne îmbarcasem.

Cine, la 20 de ani, n-a iubit primăvara, la Paris, să ne condamne. Noi n-aveam timp nici de remușcări, nici de calcule. Faptul că trecerea prin paradis a fost scurtă era amplu compensat prin absolutul intensităților. Iar paradisul s-a numit, în speță... Montmorency. Nu-mi amintesc cum am ajuns, amîndoi, în pensiune la „L'Auberge des deux Tourelles”, în peisajul în care Jean- Jacques scrisese *Emile, Noua Heloisă, Confesiunile*. Îmi amintesc, în schimb, cum într-o noapte de ploii și de furtuni, o foarte frumoasă letonă plîngea cu disperări și suspine. Lillii a bătut la ușa ei. A intrat și a aflat că era „gonită” de cei doi bărbați cu care o văzusem luînd masa cu o zi înainte. Fugise de ei la Montmo- rency. Dar au izbutit să o găsească și o forțau să aleagă ; celălalt o dată respins, ar fi acceptat orice soluție, fie chiar sinuciderea. Peste două zile a dispărut. Bărbații au venit, pe rînd, să o caute. N-am mai văzut-o niciodată, nici n-am aflat substratul de angajamente și de obligații ale înclăștării. Dar păstrez și acum în inimă spaima acelei nopți de

fulgere și de plinsete, în care o dragoste, poate mai mare decât a noastră, tremura la pragul de sus al vieții și al morții.

Camera în care locuiau era acceptabilă, ca și minicarea, dealtfel. Vinul era deosebit de bun ; hangiul avea „sticle” de dinaintea primului război mondial și le vindea pe prețuri derizorii. Duminica invitam cîte un prieten din Paris, să ia masa cu noi. Ne plimbam cu el prin pădure, dansam, jucam bridge. Seara îl conduceam, pe jos, la gară, unde lua trenul „*de banlieue*” spre casă.

Odată îmi amintesc, a venit să mă vadă un coleg de la Drept. l-a plăcut extraordinar de mult orașul, hanul, vinul și, în mod evident. ., Lilly. Cînd l-am condus, noaptea tîrziu, spre gară, mi-a vorbit pe un ton confidențial, cu pauze între fiecare propozițiune :

— E bine să fii însurat ! ... îmi dau foarte bine seama.

Mă însor. Îmi iau și eu . . . un papagal !

Mă cunoștea de mulți ani. Pe ea, numai de o zi. Dar vorbea fără dreptate. Lilly avea personalitatea ei bine marcată. Era, pe de altă parte, firesc ca ea să~mi împrumute opiniile în domenii care în nici un fel nu o interesau. Mai puțin de așteptat era să împrumut eu dacă nu gusturi, apoi drumuri de viață care, înainte de a fi ale noastre, au fost ale ei. Am avut multe vini față de ea —■ care bărbat, în asemenea condiții, nu are ? — dar mă grăbesc să invoc, la redusul meu activ, prezența la nevoi și la pericole. Chiar în epoca în care sentimentele noastre pierduseră mult din prima lor intensitate, n-am ezitat să o apăr, cu o ferocitate despre care dușmanii noștri — indirecti —■ mărturiseau. Ea, la rîn- dul ei, a făcut la fel.

Dintr-odată, sub cedrul de la „Ermitage”, am avut revelația lui Jean-Jacques ; l-am înțeles slăbiciunile, greșeliile, dar și omenia, tandrețea, lirismul. Mi-am dat seama că el, nu Voltaire, avea dreptate. Trăiam, dealtfel, un moment contestatar. Părăsit de oameni, neînțeles, întîmpinat cu reflexii ironice, mi-am dat seama în ce măsură ipocriziile coalizate conduceau lumea. Și am hotărît să mă bat și să înving, de unul singur, în apărarea sentimentelor mele și a adevărului. Deocamdată, cumulam defecte ale oamenilor mari, dar în visurile mele nu renunțasem totuși să devin, într-o bună zi, și eu unul.

O, peisajul acela. Ile de France, culoarea ierbii lui Corot și a școlii sale, dulceața cliimei, liniștea pădurii, susurul cîte unui izvor presimțit, dar, înainte de orice, magia cedrului. Sub umbra lui imensă, aEediată de soare, citeam *Confesiunile*. Cît de mici erau vinile lui Jean-Jacques față de ale mele, îmi spuneam în clipe de remușcare și luciditate. Și cît de mari erau, în comparație, pe celălalt taler, meritele lui.

Cîteva luni mă despărțeau doar de epoca în care, pe urmele lui Maritain, descopeream pe St. Thomas. Astăzi, însă,

toate raționalismele se prăbușeau în fața „ilogismului sentimental” al lui Rousseau. Nu era vorba de refuzul vreuneia anume dintre ideile care au frământat secolul al nouăsprezecelea și care au influențat atât de hotărâtor pe Kant, pe Hegel. Mă simțeam aproape de Rousseau omul, de sensibilitatea lui „à fleur de peau”, de singurătatea lui pîndită de agresiuni și de toate marile păcate în care cădea din prea mare încredere în oameni.

Aveam uneori impresia că îmi iese în cale, îmbrăcat „armenește”, așa cum îi plăcea să umble, avid să cunoască orice tufiș, orice boschet, orice arbore din jurul casei, pe care, pentru el, o construise doamna d'Epinay lângă pădurea din Montmorency, decor viu în care a scris *Emile* și mai ales *La Nouvelle Héloïse*.

Plecasem din țară prevenit contra „ce misérable Rousseau care introdusese în Franța — *Maurras dixit !* — „par l'échancrure de Genève et de Coppet”, spiritul revoluționar, spiritul Reformei. Și mă regăseam fervent rousseuist, dincolo de orice argumente, în pofida lor, pe temeiul simplu al evidenței sensibile.

Toți dușmanii reali sau presupuși ai lui Jean-Jacques deveneau dintr-odată și ai mei : de la Grimm și pînă la Claudel. „Cea dintîi dintre nevoile mele, cea mai mare, cea mai puternică, cea mai nestînsă, se afla întregă în inima mea”, spunea Rousseau în *Confesiuni*. Și eu, salvat de sub tunica lui Nessus, a „ideilor” și a „principiilor”, cunoșteam, în fine, Natura, direct, imediat, așa cum o cunoscuse El.

Natura și societatea reală, nu aceea despre care vorbesc manualele școlare și cărțile de filozofie socială, inclusiv cele scrise chiar de Rousseau.

O credință nouă încolțise în inima mea. N-a fost nevoie de mult timp ca ea să se transforme într-o opțiune. Am trecut atunci, pentru totdeauna, de partea săracilor, a celor fără nădejde, a oropsiților, a blestemaților. Nu exclusiv din motive raționale, oricît de greu ar fi atîrnat ele în această transformare, ci, mai ales, dintr-un adevăr suveran, al inimii.

Marx mă tenta mai puțin decît socialismul francez, dar săream ușor de la Louis Blanc la Proudhon, de la Fourier la Blanqui deși sclav al unei actualități de care nu mă puteam desprinde.

Drumul de la Montmorency înapoi la Brăila a fost lung și anevoios. La ce bun să amintesc dureri și lipsuri pe care tinerețea mea le-a biruit ? De ce să povestesc drame individuale, fără ecou firesc în sufletul altora ? Mă întorceam înfrînt și încărcat de lanțuri. Parisul mă învinsese înainte ca eu să-l fi provocat — prin simpla lui prezență. Cînd priveam înapoi, cînd cîntăream experiențele de viață și evaluam

pedicile pe care le depăsisem, dezorientarea mea de o clipă își afla puncte de sprijin și de așezare.

Anii de ucenicie se încheiaseră și de pe urma lor câștigasem, uneori fără voie, cunoștințe, aptitudini, în- demnări, pe care urma să le folosesc. Deocamdată, fiul risipitor se întorcea acasă. Mama nu mi-a spus nici un cuvânt rău. Îmi dădeam seama însă, din privirea ei îmbufnată, că o costă această — pentru ea nefirească — tăcere. Nu o aveam la mână. Tot ce îi povesteam era zadarnic, ba, dimpotrivă, scepticismul ei contaminant îmi sporea descurajarea. Spiritul ei pdzitiv refuza orioe poezie, iar proză echivalentă nu puteam, din păcate, să-i ofer. Tata a simțit nevoia să mă consoleze. Nu contează citeva examene pierdute. Oricând se pot relua cu succes. În viață există și momente marcate de eșec. Totul este să le depășești, să ai încredere în destinul tău.

Îl ascultam cu o lacrimă în colțul ochilor plecați. M-am plimbat apoi prin toată casa, prin camera în care copilărisem. Am privit tablourile de pe pereți, covoarele, mobila. Toate erau la locul lor, aceleași. Numai eu — așa credeam cel puțin — mă schimbasem.

M-am hotărât să încep bătălia de la început — fără false orgolii, fără vanități ieftine, dar amânic.

Amânic, da, acesta era cuvântul care atunci, La deschiderea unui nou capitol de viață, cel mai cuprinzător, mă exprima.

„Facia” și spiritul ei

Cînd m-am întors de la Paris, eram convins că voi lucra, în primul rînd, în domeniul artelcjr plastice. Um- blasem prin Galeriele de pe rue La Boétie, prin cafenelele Montpamasseului, dar, mai ales, prin muzee și prin expoziții retrospective (Delacroix, Bourdelle).

„Musée du Luxembourg”, „L’Orangerie”, „Musée Rodin” îmi furau un timp totdeauna disponibil pentru ale frumosului.

Dar drumul meu predilect era la Lu- vru, cu respectiva completare la Biblioteca Națională. Citeam luni întregi aceleași cărți și vedeam aceleași pinze, fericit că pot descoperi o „interpretare”, pentru mine, nouă. Acest „timp pierdut” mi-a îngăduit să fac figură de savant prin cafenelele bucureștene și, ulterior, să dețin cronică plastică a *Faciei*. Am avut astfel prilejul să cunosc mulți pictori și să scriu despre ei : de la Iser la Arnold, de la Marcel Iancu la Ciucurencu, de la Cornelia Babic la Elena Popea, de la Ionescu Sim la Vinătoru.

Am scris despre ei toți cu o vădită predilecție pentru cei neconsacrați. Aveam pasiunea criticului de a descoperi și de a înălța pe scut un talent și un nume. Au rămas destule urme, în acest sens, prin paginile ziarelor vechi. A rămas citeodată și un

salut amical din partea artistului respectiv, mai ales cînd gloria nu confirmase caldele mele prevestiri... .

Succesul atacă memoria. Fiecare este înclinat să creadă că a reușit exclusiv din cauza lui și unii păstrează chiar o secretă dușmănie față de acela care ar putea să revindică recunoașterea primului sprijin, drept- tul „descoperirii”.

Nu m-au preocupat niciodată asemenea probleme. Nu scriam cronică plastică pentru a-mi face pinacotecă, nici pentru a găsi un alibi elegant negustoriei de tablouri.

La un moment dat am neglijat continuitatea strictă a expozițiilor, fără să abandonez totuși un „drept de intervenție” cînd aveam impresia că anumite cuvinte trebuiau spuse — despre Bob Bulgaru, despre Magda- lena Rădulescu, despie George Anghel sau despre alții.

Vestea morții premature a lui Bob Bulgaru nu m-a surprins mai mult decît mă minuna viața lui — o viață aeriană, de adevărat artist, fără contact cu realitățile zilei, splendidă ca naivitate, ca elan juvenil, ca promisiuni, ca fantasme. Bob Bulgaru picta inspirat și nu avea niciodată nevoie să simuleze inspirația.

Era, pe pînză sau ps stradă, același arhanghel pervers și nedumerit, în care zvicirile copilăriei nu își găsiseră, nu își puteau găsi, o albie molcomă. Într-un veac disprețuitor de frumos, Bo”b Bulgaru disprețuia — fără ostentație — veacul. Niciodată nu era actual, niciodată nu știa „despre ce este vorba”. Deschidea ochii mari și asculta, sedus de perspectiva deschisă prin cuvintele din altă lume. Dar chemarea interioară îl împiedica să se aclimatizeze ; după cîteva minute se reîntorcea la universul lui colorat, la copiii pastelizați, la paleta nuanțelor diafane. Părăsea coordonatele vieții concrete ca să regăsească îngerul rătăcit.

Așa era Bob Bulgaru cît a trăit între noi ; sever față de el și față de arta lui, îngăduitor cu toată lumea, mereu nemulțumit de sine și mereu încîntat de isprăvile altora.

Eram cîtiva care îi purtam o stimă care depășea poate meritul realizărilor sale imediate, dar o stimă în care ne plăcea să anticipăm roadele unei maturități de înaltă cadență. Știa Bob Bulgaru să deosebească arta de tot ceea ce trece nesemnificativ. Prețuia valorile pure și albe ale sufletului, cele de dincolo de expresie.

Ființa lui fizică, arta lui, crimpelele de viață pe care i le cunoșteam alcătuiau un tot de substanță delicată, aproape supratestră. Bob n-a tulburat niciodată, cu tăriile lui de fulg și de soare, chietudinile burgheze. Moartea lui, ea însăși, ni s-a părut o evadare.

Desprins din cadrele portretului, pictorul s-a strecurat tiptil spre singurătatea albastră și sterilă. Prea puțini i-au auzit

pașii lunecînd pe covor; nimeni nu s-a gîndit să-i ridice vopselele pe undeva risipite.

Pe Magdalena Rădulescu am cunoscut-o în librăria „Hasefer”, la o expoziție a soțului ei de atunci, pictorul italian Massimo Campigli. Era un contrast violent între albul etrusc al pinzelor de pe pereți și culoarea întunecată a straniei și frumoasei Magdalena. Umbra, de pe atunci, îmbrăcată într-un fel care anunța moda de astăzi. Părul îi flutura pe spate, purta cizme, iar de gît îi ațîmrau toate salbele zornăitoare și toate panglicile colorate ale Indiei. Ca în apolojul lui Claudel, deși el, Campigli, era teoreticianul și maestrul, ea era cu „zestrea”, ea era Anima. De la primele expoziții, originalitatea ei puternică a izbucnit în motivele plastice, în fantezia colorată a paletelor. Avea toate darurile, dar îi lipsea unul singur : acela de a se descurca în viață. Personalitatea ei se cheltuia pe pînă. Tot ce nu era pictură și artă îi provoca o mișcare retrăgătoare. Asista, timidă și tăcută, la cele mai aprinse conversații. Părerea ei — în genere cea justă — nu se ghicea decît din adeziunea spontană a privirii. Magdalena Rădulescu accepta tot ceea ce îi aducea dinafară întîmplarea. Nu era nimic voluntar sau căutat în atitudinea ei. Era spontană, altfel decît toată lumea, și, cînd o cunoșteai, îți dădeai seama că, așa fiind, și pictura ei trebuia să fie deosebită. Ca și în cazul lui Pallady, am impresia că o mare nedreptate critică se comite cînd se limitează gloria Magdalenei Rădulescu la spații restrînse. Dacă ar fi știut să găsească un impresar, un abil negustor de tablouri, un muzeograf american care să-i lanseze pictura, numele Magdalenei ar fi avut azi un mare răsunet internațional. Fiindcă opera ei ar merita cu prisosință nu notorietatea, ci, pur și simplu, gloria !

Îmi amintesc expoziția ei de portrete din 1946. Eram cu toții ațîmări pe pereții sălii din str. Brezoianu : evocări de subliniat figurativ, încadrate în motive abstracte. Și un stil de lucru în care întîlneai retrăită naivitatea vameșului Rousseau, alături de rafinamentele culorii venețiene . . .

Am frecventat, pe de altă parte, case de colecțiof-nari, ca de exemplu a lui Lazăr Munteanu, a lui Victor Eftimiu, ambii dealtfel, locuind în același imobil, pe același palier. Lazăr Munteanu, cumnat cu Kalinderu, fost judecător la Tribunalul Internațional de la Haga, după ce fusese înalt magistrat la Curtea de Casație, era îndeosebi colecționar de mobile. Îmi arăta, cu emoții de nedescris, cine știe ce pat „Henri IV”, ce măsută î inascentistă sau ce gheridon „Louis XIII”, și nu uita să-mi povestească nopțile nedormite, „pînă ce am ajuns în posesia acestei piese atît de rare”. Pereții erau toți împodobiți cu Grigorești, cu Luchieni, cu Andreiești. Dar cea mai reușită piesă din muzeu era el — Lazăr Munteanu. Scurt de statură, cu o barbă albă în colier, purta pălărie tare și baston, realizînd tipul

burghezului rafinat, „*fin de siècle*”, din cartierele de lux ale Parisului. Se îmbrăca foarte elegant, cu haine tăiate la mări croitori și cu alură de „*vieux marcheur*”. I-am cerut voie să-i aduc, eventual, în vizită, ca să-i vadă muzeul, vreo frumoasă acțiță. Inutil să spun cît a fost de încîntat. îi dădeam telefon prealabil și soseam după o jumătate de oră — eu, amuzat de figura pe care urma să o facă Lazăr Munteanu, ea, intrigată, curioasă și la fiecare pas surprinsă de ceea ce vedea și de ceea ce primea. Fiindcă Lazăr Munteanu avea prin sertarele mobilelor vechi mărune bijuterii de epocă. La plecare, toate erau fermecate de bătrîn, care nu uita să le prevină : „Să nu-l credeți cînd o să vă spună că sînt cea mai reușită piesă din tot muzeul. Este felul lui, delicat, de a mă face «piesă de muzeu» și de a mă scoate din competiție !”

... Am vrut să-i închin o pagină de revistă, să-i public un interviu mare, cu reproduceri din „colecție”. Dar am amînat de la un an la altul pînă ce, într-o bună zi, bombardamentele aeriene germane i-au avariat colecția ; nu mult după aceea a închis și el ochii, uitat, anonim, într-o lume din care îi dispărușeră, rînd pe rînd, rudele și prietenii. .

Colecția lui Victor Eftimiu a suferit și ea de pe urma agresiunii germane. După bombardamentul de la 4 aprilie, s-a retras cu Agepsina Macri la Breaza și nu a luat cu el decît unele piese care i s-au părut mai de preț. Zilele de 23—27 august l-au surprins cu multe tablouri neadăpostite. Au ars, astfel, pânze semnate de Magdalena Rădulescu, de Camil Ressu și, poate, cele mai bune pinze ale lui Dărăscu. Egoist ca orice colecționar, Eftimiu prefera să aibă tablourile cît mai repede la el acasă, de teamă ca pictorul să nu mai facă vreo „replică”. A fost și acesta unul din motivele pentru care atîtea pinze de preț au dispărut. Am asistat, în- timpător, la o scenă dură între Eftimiu și Dărăscu. Pictorul îi reproșă, cu vorbe aspre și cu ton ridicat, neglijența de pe urma căreia atîtea pinze ale sale, de calitate, au dispărut. Victor Eftimiu tăcea, nu scotea o vorbă. Fiindcă, într-adevăr, astăzi pictorul Dărăscu, după ce i-au ars admirabilele peisaje citadine (*Piața Teatrului Național, Strada Luterană* etc.), nu mai poate ocupa în istoria artei noastre plastice locul care i s-ar fi cuvenit.

Interiorul lui Victor Eftimiu a rămas, totuși, pînă la moarte, supralîncărat de sculpturi și de tablouri. Valoarea lor — de la un anumit nivel în sus, firește — era inegală. Eftimiu, care nu și-a scris „viața” — ar fi fost, sînt convins, cea mai ibună și cea mai plîrită carte a lui — avea așternute pe pereți și pe socluri reperele artistice esențiale. Fiecare operă de artă se lega de un moment din trecut și fiecare își avea povestea ei. Erau și unele care evocau amintiri comune. Așa era, bunăoară, bustul Agepsinei, sculptat ide Milița Pătrașcu, tabloul Magdalenei, care

nu era decât o reproducere a cortinei de la spectacolul *Cavalcada spre stele*, sau portretul lui Victor Eftimiu făcut de George Anghel.

De acest din urmă artist îmi aduc aminte cu deosebită emoție. Am scris cel dintâi despre el în revista *Azi* (12 martie 1939). Un articol de o pagină, care avea tonul grandilocvent al unei proclamații și care încadra clișeuul unui Baudelaire văzut de George Anghel. Din dorințe de preeminență, pe care m-am ferit să le deranjez, Petre Comarnescu n-a citat în monografia lui acest text. Pentru mine și pentru George Anghel, însă, articolul din *Azi* a avut semnificația unui început de prietenie. N-am avut prilejul să menținem un contact continuu. Viața desparte tocmai pe aceia care ar trebui să fie apropiați.

L-am reîntâlnit în 1965. Am făcut amândoi drumul spre mănăstirea Pasărea, unde își avea atelierul, pe un timp de noiembrie umed, pătrunzător și nostalgic. Timp „de doi”, cum spune o zicală neogreacă. Fiecare din noi simțeam parcă nevoia unei paveze împotriva stihiliilor.

... Priveam din mașină cum se deapănă cîmpia. George Anghel, taciturn de obicei, aduna și de astă dată anevoie cuvintele, care păstrau, dincolo de limpezimea lor aparentă, tilcul lor ascuns. Îl priveam din profil. Era tot atît de întunecat la față ca pe vremuri. Numai că părul îi devenise fumuriu, iar trăsăturile — altădată nervoase — căpătaseră liniștea căptușelii lor de grăsimi. Ochii aveau aceeași fosforescență melancolică.

Mașina trecea printr-o pădurice desfrunzită. Nici un zgomet. Nici o clătinare de ram. O ploaie fină cădea fără să se audă și fără să întrerupă.

Mă gîndeam la sculptorii pe care îi cunoscusem, și mai mari și mai mici, și români și de alte neamuri. Avea și George Anghel ceva din caracteristica lor artizanală. Îl distingeai printre artiștii de alte categorii, așa cum deosebești, între medici, pe chirurghi. Dar o lumină de pe față depășea condiționările materialului și ale meșteșugului — o lumină cînd angelică și cînd demonică. Înțelegeam de ce nu poate lucra în București. *Acolo* viața te fură artei în orice clipă. *Aici*, unde urma să ajungem, n-avea confort modern, dar pentru el noțiunea de confort își păstra un sens strict spiritual. Starea de creație nu avea nici un raport cu frigiderul. Nu era nici retrograd, nici paseist George Anghel, dar, îmi dau seama, calea spre artă o căuta de-a lungul pomilor și alături de inimile simple. Calea lui. ...

... Vorbeam despre oamenii pe care îi cunoscusem, despre locuri în care ne simțisem bine și despre frumusețe.

Da. Sînt artiști care n-au decât o singură finalitate : opera. Așa cum sînt femei care n-au alt mister decât al

maternității. După atîția ani de amicitie, nu aveam dreptul să mă înșel, să mă las furat de aparențe. În George Anghel, ca și în foarte mulți dintre noi, zac numeroși oameni fără legătură între ei și adeseori contradictorii. Ba se mai află și câte un model de nemărturisit, pe care ne grăbim să-l cufundăm din nou, — odată apărut — în chiliile întunecate ale subconștientului. Dar toate acestea le ghiceam, fiindcă George Anghel nu le spunea. Prefera să nu vorbească. El scria în piatră, nu în cuvînt, material pe care nu îl stăpînea și de care se simțea străin. Era mereu tentat să răspundă la întrebările altora, așa cum răspundea la întrebările lui, prin frămîntarea lutului. Secundară însă, pînă la urmă, psihologia artistului, viața lui. îi urmăream de-a lungul anilor, cu ochii memoriei, opera : portrete, statui în picioare și așezate, nuduri, maternități. Și obsesia lui — Eminescu.

A lucrat, desigur, portretele lui Enescu, Luchian, Andreescu, Pallady ... iar de la acel Eminescu, pe care cu treizeci de ani înainte îl modelase în atelier, au urmat înfățișări ale poetului fixate la Botoșani, la Craiova.

Pentru George Anghel, Eminescu fusese însă, ca realizare plastică, o chemare permanentă și o vocație deliberată. Se născuse, ca artist, într-o epocă în care se instituiau jurii, se decernau premii, se înălțau opere de marmore și de bronz, fără ca Poetul să-și afle înfățișarea de eternitate. Mă întrebam dacă realizarea, lui George Anghel va încununa efortul de 75 de ani al altor chemați și nechemăți. Dar cum puteam răspunde înainte de a vedea statuia, turnată în bronz și plasată în perspectiva ei firească ?

Atelierul lui George Anghel era simplu și auster. Singurătățile lui nu se alcătuiască nici din singularizări, nici din absențe. Două „maternități”, de dimensiuni reduse, așteptau cumînți pe socluri. Eminescu se înălța magnific în încăperea rece și neprietenoasă. Aveam senzația de a sta în fața unei capodopere, fără să-mi pot explica în amănunt motivele. Mă impresiona, în primul rînd, întrăriparea figurii, caracterul ei luciferic — nuanța durerii dinăuntru, apoi grandoarea hieratică izvorită din noblețea proporțiilor, din tensiuni și din ritmuri, din aspirațiile formei și din consimțămîntele spațiului. Îmi dădeam seama că, pentru George Anghel, stilul era rezultanta sincerității interioare, dar și a acordului cu permanența. Nu făcea parte din nici o școală. Nu putea fi catalogat și clasificat. Neoclasic după unii, neoromantic după alții, nu se simțise la largul lui în nici un atelier și lîngă nici un profesor. Elev al nimănui, devenise maestru nu prin trecerea anilor sau prin justificare recunoașterii administrative. Fiecare nouă operă îi confirma măiestria. Îmi dădeam seama că gustul filistin va afla pretext pentru a refuza nuditatea aceluia pe care străile de epocă l-ar fi diminuat. Știam că se vor găsi comentatori, străini de

fulgurațiile divinatorii ale artei, care să invoce cusururi de asemănare și alții care vor denunța chemarea absolutului, tocmai ei care, mărunți, erau scutiți de asemenea chemări.

Dar eu priveam eternitatea, a doua eternitate eminesciană din fața mea.

Și îmi era de ajuns.

Au trecut alți ani, de astă dată nu prea mulți. Și l-am revăzut, pe patul de moarte. Patetic și abstract, ca o statuie de ei însuși !

Meteoric a trecut și Neagu — Neagu Rădulescu ; scriitor, conferențiar și, mai ales, caricaturist. Îl văd și acum, tânăr licean, scoțînd revista cu bani adunați de pe la rude și pregătind expoziții „contra babelor”. „Babele” erau, pentru el, încă din 1930, Lucia Sturdza-Bu- landra, Maria Filotti, Marioara Voiculescu, Lucreția Kar...

Caricaturile lui erau feroce. Nu cruța pe nimeni, fie că era femeie sau bărbat, puternic sau coleg de mizerie. Nici Al. Mavrodii, nici Alf. Adania, de exemplu, nu s-au bucurat de vreo deosebire de tratament. Tânăr, scandalos de tânăr, Neagu se amuza pe spinarea contemporanilor, mai mult sau mai puțin vetuși. Avea și conflicte cu ei, uneori contondente, dar asta nu îl descuraja. Nu năvălise peste el, în redacția *Adevărului*, Lucreția K., să-i demonstreze oă avea un piept demn de toată lauda, piept care nu merita să atîrne, de o sfoară, dincolo de rama tabloului din expoziție ?

Neagu, însă, vioi, ștregar și de o scînteietoare superficialitate, se descurca mereu prin calitatea mijloacelor ajutoare. Linia lui era poate săracă, în schimb, cine îl bătea în „legendă”, cine îl întrecea în imaginație ? . . . *Turnul Babeli*, *Dragostea noastră cea de toate zilele*, *Nimic despre Japonia* îi asigurau, odată cu admirația tineretului de ambe sexe, o carte de vizită scriitoricească. Iar caricaturile îi apăreau în toate ziarele, în toate revistele.

Cu totul altfel era Silvan, modest și valoros arhitect de la Charlottenburg. Oltean de neam și Ionescu după nume, avea arta supremă de a trece neobservat. L-am cunoscut, întîmplător, la o premieră. Avea locul alături de al meu și schița figurile actorilor în timpul spectacolului. Mi-a fost de-ajuns o privire furișă ca sănmi dau seama că omul avea un talent deosebit. L-am invitat să vină a doua zi la redacție, și de atunci a început între noi o prietenie și o colaborare durabilă. Silvan îmi ilustrează adeseori cronicile dramatice și uneori cărțile. Nu are nici imaginație deosebită, nici legendă. Spre deosebire de Neagu, s-a descurcat foarte greu în viață și astăzi încă e mai cunoscut între oamenii de cultură decît de marele public. Silvan lasă linia să vorbească pentru el. Neagu, în schimb, își epuiza

deseori strălucirea în conversație. Antinomici acești doi artiști, se completau până la urmă prin defecte și prin calități.

Amintirea pe atunci foarte tinerilor Labin și Vină- toru îmi revine adesea în memorie. Ca și aceea a mai vîrșnicilor Iser, Pallady, Marcel Iancu, Maxy, Teodo- rescu-Sion ... Cît despre O. Han, cafenelele s-au schimbat, dar el a rămas același, cu privirea lui de „cline roșu”, cu dușmăniile lui ireductibile.

Nu s-a insistat suficient asupra rolului pe care l-a jucat *Facla* în presa noastră. Ne referim îndeosebi la influența tehnică asupra ziariștilor, asupra felului lor de a scrie, fiindcă tirajul destul de redus al publicației nu i-a permis o mai adîncă înrîurire asupra maselor.

La apariția lui N. D. Cocea, un anume conformism predominant impunea convenții și reguli, fără altă justificare logică sau morală decît a inerției. Nu se scria, în genere, cu preocuparea de a se exprima un gînd sau o emoție, cu mai mult sau mai puțină eleganță, ci, mai ales, cu intenția de a convinge, oricum și cu orice preț. Opiniile lui Caragiale despre o anume ziaristică nu erau departe de adevăr. Caracudî tras în serie mișuna prin redacții.

N. D. Cocea nu a adus în acest mediu numai tempera- mentul, curajul și talentul său deosebit. El a deschis largi ferestrele spre ziaristica europeană a timpului, iar dacă modelele pariziene erau preferate, de la Jaurès la Anatole France, nici cele germane — începînd cu Maximilian Harden din *Zukunft* și sfîrșind cu vienezul Karl Krauss din *Die Fackel* — nu erau trecute cu vederea. Exista, firește, o tradiție a presei românești, tradiție ilustrată de C. A. Rosetti, de Mihai Eminescu, de Gh. Panu, dar a - ceastă tradiție se risipea din cauza predilecției acordate problemelor strict politice sau pur locale, din lipsa unui contact continuu cu literatura timpului, din penuria personalităților capabile să transforme o emoție de o clipă într-o opinie.

Politicianismul contribuia și el la nivelul scăzut al presei : oamenii de casă deveneau gazetari, după cum destui ziariști se transformau în valeți de club.

N. D. Cocea aducea în presa timpului un co'ntact viu, imediat și creator cu literatura, cu teatrul, cu arta, cu muzica timpului. Nici un aspect al fenomenului cultural românesc nu-l era străin, socotindu-se parcă investit cu datoria — nu numai cu dreptul — de a semna și de a da alaima.

Faptul că îi identifica pe impostori nu-l îndepărta de avangardism. N. D. Cocea avea foarte puține scrupule morale, dar era om de cultură și om de gust. De aceea, dincolo de concesiile și de tranzacțiile la care îl supunea evenimentul, lupta cu îndrîjire și fără iertare pentru promovarea valorilor.

Dar N. D. Cocea a imprimat și orientarea politică radicală a *Faciei*. Fără să fie înregimentat, ziarul a păstrat și sub

direcția lui Ion Vi nea aceea deschidere la „stingă”, care îi fusese, de la înființare, caracteristică. Ziarul sprijinea, în politica de fiecare zi, poziția național-tărăniștilor de stînga (Ion Vinea fusese deputat în prima guvernare și directorul oficiului *Dreptatea*), dar linia revoluționară — cum i se zicea atunci — era păstrată. Conform formulei radicalilor francezi, „nu aveam dușmani la stînga”. Social-democrații, ca și comuniștii, aveau acces în paginile *Faciei*. În ceea ce privește pe aceștia din urmă, Alex. Mihăileanu, secretar al Blocului muncitoresc și țărănesc, îmi aducea personal comunicatele și protestele pe care le inseram. Iar nu o dată s-a întâmplat ca, la sugestia lui, sau la inițiativa noastră, să apărăm pe cei asupriți în închisori, să luptăm în scris contra acuzațiilor criminale și a proceselor nedrepte. Adeseori ne vizitau delegații muncitorești. Îmi reamintesc de femeile deținuților de la Grivița, care au venit la *Facia* să ne roage să protestăm împotriva suspendării pachetelor Crucii Roșii de la Geneva.

Și am protestat.
În general, preferam să scriu pe tema dată un articol decât să înregistrez un protest sec. Era o atitudine de prudență, pentru a ocoli bănuielele Siguranței, dar era și dorința de a fi eficient. În acel timp se citeau îndeosebi articolele și mai puțin comunicatele. Atitudinea *Faciei* în politica internațională era, în schimb, lipsită de orice ambiguitate. Duceam, constant și cu deosebită vehemență, o luptă antifascistă și antihitleristă, care se manifesta fără ocol cu prilejul războiului civil din Spania, a războiului din Abisinia, a reînarmării Germaniei și a „*Anschluss*”-ului. Nu exageram, firește, de teama ca, proclamați „comuniști”, să nu fim ușor suspendați. Dar acțiunea noastră, relativ măsurată și continuă, avea alt efect decât al publicațiilor sporadice de suprealism avangardist. Eram pe teren, nu în lună.

Făceam politică, nu poezie.
Iar dușmanii libertății, cînd era vorba să-și aleagă un obiectiv de atac, nu ezitau. Se opreau la *Facia*, așa cum s-au oprit în 1934, cînd i-au devastat localul și i-au molestat redactorii.

Mai toate penele de oarecare însemnătate ale epocii au trecut prin redacția *Faciei*. În fond, pînă la *Cuvîntul* lui Titus Enacovici, nu a existat altă școală de presă modernă. Cine a fost familiar cu atmosfera timpului și cu nuanțele de stil poate ușor să deosebească între plămîntul presei zilnice, între „robii” Sărindarului, pe aceia care au trecut sau nu prin redacțiile lui Cocea și Vinea.

Bineînțeles, exista la „stînga” *Adevărul*, dar succesul l-a dus la conformism și la concesiile în așa măsură, încît cele cîteva personalități divergente nu au putut da naștere unui spirit de echipă. Mai tîrziu, la *Cuvîntul liber*, cel de sub conducerea lui

Eugen Filotti și apoi cel dirijat de Teodorescu-Braniste, se vor afirma cîteva noi valori de presă ale stîngii.

Cînd am intrat la *Facla*, redacția era pe strada Sărilor, la etajul I, astăzi deasupra birourilor administrative ale Teatrului Mic. Peste drum se aflau *Adevărul* și *Dimineața*, mai jos urma să se fixeze *Timpu*, iar *Universul*, în localul de azi al *Informației*, închidea, pe Brezoianu, strada. Aspectul locurilor nu s-a modificat substanțial. S-a potolit doar agitația vinzătorilor de ziare, a vătărilor, a publiciștilor și agenților de publicitate, a reporterilor totdeauna în curs de a pleca sau de a sosi. Printre redacții funcționau, într-o înghesuială bogată în surprize mai mult sau mai puțin interlope, tot felul de birouri, de agenții, de școli de dactilografie și stenografie.

Colegii pe care i-am avut au murit, rînd pe rînd, și nu numai cei mai importanți (Ion Vinea, N. Davila, descu, M. Bdel), ci destui chiar dintre cei de o vîrstă cu mine sau mai tineri (C. Panaitescu, Badea Marinescu, Jean Sejeanu, Oscar Lemnar, C. Șiclovanu, Vl. Do-mocoș, N. Andrieș, René Spati etc., etc.).

Eram, poate, mai cultivat decît mulți dintre ei, dar nu aveam nici mai mult talent, nici, desigur, mai multă pricepere tehnică. Am trecut, rînd pe rînd, prin toate specialitățile ziarului zilnic, am făcut tot felul de reportaje de minister, tot felul 'de „cronici”. M-am străduit, îndeosebi, să învăț arta scrisului viu, efemer, dar din această cauză condamnat la scînteiere. Deși aveam însușirile necesare, m-am ferit sistematic de secretariatul de redacție. Știam, din puțina mea experiență și din contactul cu oamenii, că funcția deschidea drum sigur spre beție și spre ratare. Așa se întîmpla atunci : un secretar de redacție era cineva pedepsit să stea pe scaun, lîngă telefon, cu o halbă de bere alături, aplecat peste nenumărate „șpalturi”, iar de la acest post să organizeze ziarul „de mîine”, cu știrile lui interne și externe, cu reportajele la zi, cu articolele puse la punct, în contact imediat cu scribii și cu paginatorii, în așa fel încît nimic „să nu lipsească”, dacă nu se putea să fie „ceva în plus”.

Factorul esențial era atunci, în presă, *știrea*, în consecință, viteza. Totul se desfășura în spiritul acelei continue și amarnice concurențe. De la corectură și pînă la articolul de fond, toate activitățile și toate „fazele” erau în așa fel ordonate, încît actualitatea să fie servită trufanda ' cititorului avid de senzational și de inedit. Secretarul de redacție, examinînd la apariție ziarul, aplica respectivilor reporteri din redacția sa, amenziile pentru fiecare știre „lipsă”. Nici o explicație nu era valabilă în absența textului imprimat. Și nici o scuză.

Am învățat toate aceste tehnici, zise minore, chiar cînd numai vremelnic le-am practicat. După mai puțin de un an, am ajuns prim redactor și trebuia să știu ce și *cum* să cer

oamenilor. Mă interesau politica și treburile de cultură, de aceea ziarul și-a fixat centrele de greutate în articolele din pagina I și în anchetele, notele și polemicile paginii a II-a. (*Facla* avînd numai patru pagini, a treia era considerată „*chambre cle débarrasiar* ultima adăpostea știrile brute și telegramele externe).

A fost o vreme în care, secretar la un priceput și activ avocat ardelean, George Rusu, și în același timp redactor la *Facla*, utilizam în reportaje experiența Palatului de Justiție și, mai ales, a ministerelor. George Rusu, pe lângă numeroase cauze la diferite instanțe din capitală, ca mediator al clienților săi de peste munți, primea și însărcinarea de a urmări soarta unor petiții înregistrate la diverse instituții administrative. Dacă de pledoarii se ocupa îndeosebi „patronul”, mie îmi revenea aproape exclusiv sarcina de a umbla prin ministere. Am luat, astfel, contact direct cu birocrația. Indignările mele au format obiectul unor reportaje vehemente, pe care le-am publicat în *Facla* sub pseudonimul Traian Nicodim, pseudonim care era în realitate numele unui client ardelean de pe la Timișoara sau de la Baia-Mare. (Dacă aș fi semnat cu numele meu propriu, greu aș mai fi putut avea acces în instituții, iar el, Nicodim, era la București necunoscut!) Ziaristica pur redacțională ne limita orizontul, ne făcea să trăim într-un univers de cerneală, într-o lume de abstracții, pe cît de logice, pe atît de ireale. Contactul cu viața, prin dubla cale a studiilor dorințelor omenești și a verificării pe teren a șanselor de materializare a respectivelor dorințe, era vital necesar înainte de a fi rodnic pe planul publicisticii.

Îmi reamintesc scene stereotipe de la Ministerul de Domenii, de la Finanțe sau de la Muncă; un birou, undeva sus, la etaj, birou la care ajungeam după rătăcirii prin diverse culoare, apoi diversele funcționare care, împlind, discutau despre ce au mai gătit „săp- tărîna asta”. Cînd eram, în fine, observat, mi se spunea că lipsește „domnul Ionescu” și să revin luni. Fiindcă în fiecare birou exista totuși un „Ionescu”, harnic și serios, care știa despre ce era vorba, care nu împlotea, nu gâtea, nu se ținea de taciile. Dacă, întîmplător, el era în concediu, în spital, sau dacă murea, nu mai era de făcut nimic pînă la apariția posibilă a unui nou Ionescu. N-am reușit, firește, să vindec administrația noastră de incurie prin reportajele lui Traian Nicodim. Dar i-am făcut mult sînge rău și mi-am acordat cu lărghețe răzbunări care nu erau la îndemîna simplului cetățean. Mi s-a întîmplat chiar să aud plîngeri prin birouri împotriva ziaristilor („degeaba îi servim, că tot ne înjură”).

Ion Vinea se ocupa foarte puțin de *Facla*. Avea încredere în mine și îmi dădea mină liberă. Nu s-a plîns niciodată de

concursul meu, care era profesional, dar pe care prietenia îl explica în latura lui de fidelitate. Aveam, dealtfel, cu toții o admirație tacită, un adevărat cult nu numai pentru poetul și prozatorul Ion Vinea, ci, în speță, pentru ziarist, care, ori de câte ori consimțea să practice meseria, era strălucit. Noi, ca profesioniști, ne dădeam seama de valorile reale și de cele fabricate de publicitate. Nu ne era greu, în asemenea condiții, să apreciem felul original și eficient în care știa el să „rezolve” o situație într-un articol, sau să aplice lovitura „mortală” într-o notă polemică. Alții aveau, poate, mai multă glorie. Vinea avea mai mult talent.

Osmoza literaturii cu presa a determinat succesul de public al unui gen de articol care se numea „cursiv”, după titlul literei tipografice în care se culegea. Au fost mulți specialiști ai acestui gen între cele două războaie; scriitorii, mai ales, excelau în arta de a exprima spumos, cu imagini și aluzii, o idee care, la rigoare, putea fi gravă.

Articolele de fond, în schimb, erau mai pretențioase. Ele angajau ziarul și tratau, în genere, despre riro-blemele mari la ordinea zilei, îndeosebi despre cele politice. *Facța* oferea, zilnic, un articol de fond și un cursiv. Uneori se adăuga și câte un articol dinafară, semnat de N. D. Cocea, de H. St. Streitman sau chiar de Ion Vinea. (Ne obișnuisem să-l considerăm pe directorul nostru „dinafară”, atât de rar îl întâlneam în paginile gazetei).

Streitman, autor al mai multor volume de maxime (dintre care primul, *Revizuirii*, este îndeosebi remarcabil), cunoscându-mă în calitate sa de colaborator extern al *Facței*, s-a plecat, cu umor, cu bunăvoință și cu omenească înțelegere, peste zbuciumul meu juvenil. Mă citea rejulât, și ironia lui nu-mi ierta nici o improprietate de stil, nici o facilitate de gând. Îmi cerea păreri despre oameni și se amuza să le confrunte cu realitățile, realități pe care, firește, le cunoștea dinainte și mai adânc decît mine.

Nu era prea înalt. Purta ochelari. Mustățile îi erau cenușii și barresiene. Sceptic și cultivat, avea pasiunea amănuntului, a nuanțelor decisive. Frecventase pe moraliștii francezi, pe Schopenhauer și pe Nietzsche. Avea o bibliotecă despre care se povestea minuni. Printre altele, se puteau găsi la Streitman clasicii marxismului și clasicii greci.

Nu îi plăceau oamenii „dintr-o bucată”, opiniile fixe, „atitudinile”, eroii opiniei, personajele fără suport. Streitman se grăbea să dezumfle, cu acul său subtil, toate baloanele câte încurcau libera circulație a vieții publice. Semna deseori „Omul de pe stradă” subtile analize de morală, convins fiind că pseudonimul democratic le sporea circulația. Fiindcă Streitman, fără să fie reacționar, era conservator în măsura în care, epicu-

reu, prefera chietudinile vieții burgheze oricărei revoluții care n-ar fi fost a spiritului. Așteptînd ziua cea mare, nici nu se deranja, nici nu accepta să fie tulburat.

Cînd am început să frecventez Camera Deputaților, ca ziarist acreditat în incintă, Streitman mă întreba despre cunoștințele noi pe care zilnic le făceam. Și, adeseori, corecta cu ironie, cu o nuanță sau cu un simplu surîs, tot ce era impetuos și necontrolat în improvizatele mele „portrete”, îi plăcea — acum îmi dau seama — naivitatea mea spontană, acel fel de a te grăbi să spui tot și repede caracteristic anilor prea tineri. Odată, de exemplu, nu m-am putut stăpîni să nu vorbesc despre „camărilă”, în care roiau atîtea mediocrități.

— Ei, tinere, m-a întrerupt Streitman, aceștia sînt pescarii din Galileea ! ..

Altă dată mergeam amîndoi pe stradă. Ne iese în cale Nae Ionescu, Streitman, care citise atacurile mele din *Placii* împotriva directorului ziarului *Cuvîntul*, îl oprește : — Nae ! Nae ! Dă-mi voie să-ți recomand un tînăr care îți este bun prieten...

Neobișnuit încă să fac față unor asemenea situații, frecvente dealtfel în atmosfera ziaristică, am înghețat. Dar „Nae” m-a privit cu binevoitoare condescendență, mi-a întins mina și mi s-a părut că se bucură aflînd că l-am audiat cursurile. M-am blîndit în stil „*attends que je t'explique*”, dar n-am avut timp să fiu ascultat : Nae Ionescu plecase. Numai Streitman se uita la mine și rîdea din toată inima.

„Să nu-ți închipui că n-am făcut-o dinadins ! Trebuie să te înveți să faci, în viață, abstracție de părerile din scris ...”

Însă Streitman avea arta de a da lecții fără să se suie pe catedră și un sîmț al amicitiei care nu se proclama ostentativ. L-am surprins odată răspunzînd cu un salut afabil la zîmbetul ușor melancolic al unei prea frumoase artiste. M-am grăbit să remarc, insidios, încrucișarea mesajelor tacite. Streitman mi-a dat emoționat explicația. Nu era vorba de el. Ci de prietenul lui, mort de elîva ani, I. G. Duca :

— A fost între ei o legătură care a durat. Ori de cîte ori se întîmpla să iasă în oraș, îndeosebi la „Capșa”, în duo, eram, în oficiu amical, al treilea. Îți închipui ce ar fi fost dacă îi surprindeau, singuri, în „chambre separee”, gazetarii sau canțonetiștii. Așa ... se mai putea crede fie că eram eu în cauză, fie că întîlnirea era întîmplătoare ...

Dar *Facă* a jucat și un important rol în literatura vie a timpului, anume, prin mult citita ei pagină „a doua”. Spre deosebire de ceea ce se petrecea în presa curentă și îndeosebi în ziarele de mare tiraj, obligate să menajeze susceptibilități și interese, în *Facă* se dezbăteau cu deosebită independență și oarecare curaj problemele actualității culturale. Legăturile pe

care le aveam cu E. Lovinescu și cu toate personalitățile cafenelei literare, de la Ion Barbu la Tudor Arghezi, de la Victor Eftimiu la Liviu Rebreanu, îmi permiteau să alimentez rubricile de note și să public articole de senzație.

Revistele, nu prea numeroase, apărau interese de grup sau strategia personalității directorale. *Facila*, în schimb neavînd în redacție literați propriu-zisi, era mai puțin legată de echilibrul forțelor profesionale și își putea permite luxul de a sta pe o poziție de principiu.

În fiecare zi, o rubrică intitulată „BAZAR” și semnată *Trei* aducea informații și note polemice din lumea literelor și artelor frumoase. *Cei trei* s-a întîmplat să fie *doi*, sau numai *unul*. Dar s-a întîmplat să fie și *cinci* și *opt*, după schimbările care survineau în personalul redacțional. Fiecare din colaboratorii rubricii venea cu lumea și cu gustul lui. Oscar Lemnaru se ocupa de filozofie și de . . . calambururi, C. Panaiteanu de teatru, Șiclovan de poezie, Badea Marinescu de literatură universală, Las- căr Sebasbian de problemele politicii literare, eu de plastică și de multe altele, dar, în primul rînd, de coordonare. Pagina mai cuprindea articole, anchete, interviuri, campanii. Și destul de frecvente colaborări externe.

Literatura se plătea rar în publicațiile timpului, iar acolo unde se plătea, mai rar își afla loc și o energică atitudine literară. Ne-am grăbit atunci să deschidem coloanele ziarului oricărui scriitor de vază dînd să se exprime și oricărui debutant care avea ceva de spus. În afară de onorariu, li se punea totul la dispoziție. Aveau adică posibilitatea repiloii asigurate și certitudinea că scrisul lor nu va suferi tăieri sau amendări. Bani de care dispunea *Facila* erau prea numărați ca să se ia în considerare ipoteza remunerării colaboratorilor din afară, cînd cei dinăuntru, ei înșiși, erau plătiți... cu atîta aproximație.

O întrebare generală („De ce scrieți?”), de atunci mult reluată, articole polemice, anchete în lumea scriitoricească, declarații și proteste, cronici dramatice, literare, plastice asigurau paginii „a doua” o culoare pe care nici o altă pagină similară, de ziar, nu o mai avea în epocă.

Toate aceste condiții, pînă la urmă tehnice, erau puse în serviciul literaturii moderne, nu moderniste. Mergeam, adică, alături de E. Lovinescu, Ion Barbu, Tudor Arghezi, Al. Rosetti, Vladimir Streinu, Șerban Cioculescu, Pompei- liu Constantinescu etc. Împotriva neosemănătorismului steril și a- convențional- smului promovat de Academie. În bătălia noastră beneficiam de concursurile colegilor de generație Zaharia Stancu, Eugen Ionescu, Eugen Jebe- leanu, Radu Boureanu, Cicerone Theodorescu, care, fie întîmplător în paginile *Facilei*, în publicațiile lor (sau la care erau colaboratori), susțineau același punct de vedere --un punct de vedere comun, care nu era, în

fond, nici măcar al generației, ci al literaturii și al artei înseși. Să fim înțeleși : *Facla* nu revendica nici priorități, nici recompense ; *Facla* servea cu dezinteresare literatura vie împotriva imposturii și împotriva poncifelor.

Simt o datorie de onoare să afirm aceste lucruri, pentru toți cîți astăzi, vii sau morți, au adus contribuția lor, de atîtea ori anonimă, la bătălia mereu necesară, de la Maiorescu și pînă în zilele noastre, în vederea asigurării unei „directii noi”.

Bineînțeles, această linie generală n-a fost niciodată rigidă, n-a mers niciodată pînă la protejarea unei găști. Au fost multe „spălări de rufe murdare” în familie, multe înfruntări fratricide. Istoria literară a înregistrat polemici dintre Ion Barbu și Tudor Arghezi, ciocnirea dintre același Ion Barbu și pe atunci tinerii critici Vladimir Streinu și Șerban Cioculescu, și mai ales lupta *Faclei* împotriva Academiei Române, a unei Academii care se grăbise să respingă candidatura lui E. Lovinesco și care, sub influența profesorului N. Iorga, încerca să reînvie vremurile apuse ale *Semănătorului*.

Poziții literare de mult cucerite în cultura universală se vedeau din nou amenințate pe malurile Dimboviței. În cenecluri și în ședințe ale S.S.R.-ului se ridicau glasuri care propuneau raporturi de subordonare a literaturii față de morală, promovarea realismului plat în producția epică, utilizarea limbii artificiale în dauna oricăror neologisme, fixarea aventurii poetice la limitele epigonismului eminescian. Iată cîteva din perspectivele care se deschideau și împotriva cărora, cu slabele noastre mijloace și cu totală dezinteresare, am luptat. Prea puțini din acei care au profitat în epocă de ospitalitatea *Faclei* și de ajutorul ei s-au grăbit să i le recunoască, dar știind de la început acest lucru, n-am ezitat — la timpul său — nici să începem și nici să continuăm.

Nicolae Iorga patrona o revistă intitulată *Cuget clar*, revistă în care directorul *Neamului românesc*, N. Georgescu-Cocoș, dădea lecții de literatură și de stil lui Lovinescu și lui Arghezi. Față de asemenea atacuri, o serie de conducători și de colaboratori la *Revista Fundațiilor Regale* și la alte publicații oficiale ale regimului, deși împărtășeau vederile moderne, nu puteau lua poziție față de Nicolae Iorga și față de oamenii lui fără să-și periclitizeze slujbele. Pozițiile independente cedau una după alta, iar presiunea politică a profesorului de la Văleni se declanșa în același timp cu atacul împotriva lui, al ideologilor șovine și de extremă dreaptă, cînd se profila valul de obscurantism al fascismelor asazine, arderea cărților, suprimarea spiritelor libere, demisia inteligenței — „ri-nocerita” !

Atmosfera din redacția *Faclei* era „sui generis”. Tineri, respectam tradiția erotică a lui N. D. Cocea și Ion Vinea fără

deosebit efort. Căci, vai, multe femei veneau să ne viziteze cu plîngerî, cu rectificări sau numai fiindcă „greșiseră etajul” ! Erau actrițe de teatru sau de revistă, neveste, amante sau demimondene !

Deși aveam în jur de 30 de ani, colegii mei de redacție îmi spuneau „Bătrînul”. Erau la temelia poreclei cei cîțiva ani în plus, dar și o considerație pentru funcția pe care *ci* îndeplineam, dacă nu și pentru relativa mea seriozitate profesională. Evenimentul zilei (o premieră, o ședință a Parlamentului, o expoziție) forma obiectul unei discuții generale. Toți aveam convingerea oă gloria sau discreditul celor necunoscuți, ca și ale celor celebri, depindeau de ceea ce urma să decretăm în pagină.

Îmi reamintesc, de exemplu, cum, aflînd despre deschiderea unei expoziții a lui Ciucurencu, a lui Arnold, a lui Vlasiu sau a lui Neagu, ne deplasam cu toată redacția la fața laicului. Cu suficiența ușor ridicolă a vîrstei, dădeam dispoziții : „Tu ai grijă de fotografii, tu să iei interviul, tu dă o notă la -«Bazar»-. Cronica mea va apărea poi- mîine” etc., etc. Iar în acest spațiu restrîns de timp, toți eram fericiți; și expoizanții care se simțeau, dintr-o clipă în alta, celebri, și noi, care ne închipuiam că sîntem în stare să-i proclamăm.

Prietenia își exercita ravagiile peste fireștile invidii și ambiții scriitoricești. Înființam adeseori rubrici comune, semnate cu pseudonim colectiv, iar anonimul constituia pentru fiecare din noi un stimulent, în loc să fie un motiv de delăsare. În fond, iubeam ziarul la care eram atît de prost plătiți, dar în paginile căruia ne puteam manifesta în conformitate cu aproximativele, dar intransigentele noastre convingeri.

Mi s-a întîmplat să am conflicte redacționale cu Ion Vinea privitor la vreun text care nu mi se părea pottrivit cu linia noastră generală.

„Așa ceva la ^{Facla} nu se
poate”, îi tăiam eu
vorba, de parcă ar fi
fost în cauză cine știe
ce ^{Observer}, cine știe ce ^{Times}.
Vinea, care avea zece
ani mai mult ca mine,
izbucnea în râs și ceda.
Își aducea aminte de
cum fusese și el cu ani
în urmă, când viața n-
apucase să-i fărîme
nădejdi și iluzii, când
credea și el. .. în ^{Facla}

!.. . Dintre rubricile politice pe care le-am creat în ziar și
care aveau cele mai bizare nume („Politicele”, „Camera
obscură”, „Sfoară în sat”, „Paiște, măști, grimase”,
„Șoricioaioă” etc.), era și una care se intitula „Panerul cu raci”.
Expresia este franțuzească și literal tradusă, dar evoca exact
diagnosticul nostru : politicienii se mințau între ei, ca racii în
paner. E drept, însă, că rubrica nu urmărea să-i calmeze, ci,
dimpotrivă. Trei inși colaboram în acest scop : Ion Vinea, Leon
Kalustian și eu, semnați cu primele trei litere ale numelor
noastre : KALVINCAR. Bineînțeles, Vinea a colaborat cu

entuziasm în primele zile, ca, ulterior, singura sa contribuție să rămână *silaba* din semnătură, dar suplineam noi, cu suficientă pasiune, restul.

Cititorul de astăzi își poate greu imagina predilecția cititorului de atunci pentru „bucățile mici”. Notele noastre, oricât de succinte, cuprindeau de obicei mai multe nume de oameni politici și povesteau, cu simulată inocență, un fapt real sau imaginar, prezentau o glumă — auzită sau numai fabricată — și puneau jaloanele unei intrigi pe bază de *cui prodest*.

Într-adevăr, cei interesați se grăbeau să facă supoziții, nu cu privire la mobilul nostru, ci la acela al eventualilor noștri inspiratori, direcți sau indirecti. Nu o dată s-a întâmplat ca un asemenea „ecou” de presă, abia observat de marele public, să stimească adevărate furtuni la Cameră, în Consiliile de Miniștri sau în forurile conducătoare ale partidelor. Talentul acorda informației o eficiență pe care altminteri n-ar fi avut-o, iar morala era a războiului de cerneală, care pe atunci nu se numea încă „rece”, dar merita să-și zică astfel.

Ziarist, creator de opinie nu se putea numi oricine. Un asemenea specimen trebuia să aibă personalitate, iar personalitatea de presă se definea în largă măsură și prin *relații*, adică prin posibilitatea de a ridica receptorul de la telefon și de a afla sau de a verifica o știre decisivă. Această știre nu era nevoie să o spui sau să o scrii, dar era neapărat necesar să o știi, fiindcă, scriind politică fără să fii informat despre cea mai recentă modificare a echilibrului de forțe, riscai să așezi false premise la temelia raționamentelor tale. Să nu fii dezmințit de eveniment — iată idealul de fiecare zi al ziaristului.

Dincolo de aparența unor libertăți pe care le supra-vegheau de sus cenzura și starea de asediu, exista Secretul care totdeauna premerge Fapta, un secret pe care ne osteneam să-l violăm.

Floarea de foc — „Criterion”

Au fost în istoria țării generații privilegiate — puține, e drept — care s-au putut manifesta la adăpostul tulbururilor interne și externe.

A noastră n-a fost dintre acelea.

Cînd mă uit înapoi, îmi văd copilăria sfîșiată de primul război mondial, de ocupația germană, tinerețea trăind repercusiunile economice ale crizei din Wall- Street și maturitatea suportînd succesiv ecourile fascismului, ale hitlerismului.

Dar, prin 1930, eram departe de a bănui toate loviturile pe care mi le rezerva destinul. Sensibilitatea noastră juvenilă era grav jignită de manifestările exterioare ale burgheziei posedante. Toate ușile se închideau în fața solicitărilor tinere. Noi trebuia să suportăm, direct și indirect, consecințele crizei

mondiale. Pentru cei bogați se deschidea perspectiva dezagreabilă a micșorării dividendelor, a renunțării eventuale la o călătorie în străinătate sau la un „Lincoln” ; pentru noi se puneă însă, zilnic, problema casei, a plinii, a familiei întemeiate sub amenințarea lipsei și a mizeriei. Opoziția dintre tineri și bătrâni căpăta aspecte dramatice. Au fost manifestații de stradă, proteste haotice și soluții rigide, neînțelegătoare, sub acel guvern Iorga-Argeto-ianu, în care fantezia naivă a profesorului colabora cu cinismul marelui visticernic.

Proaspăt sosit de la Paris, arătam pe dinafară așa cum m-a descris Neagu Rădulescu în *Tumul Babei*.

Purtam pălărie tare, palton cu guler de catifea și aveam impresia că toată lumea mă ghicea „parizian”, chiar înainte de a-mi descoperi — salutind — părul dat cu briliantină și „cărarea” trasată cu rigla, pe stînga. Pe dinăuntru eram însă tare zbuciumat, fiindcă nu aflam ieșire spre o viață în care masa de la prînz și patul de seară să nu fie o zilnică obsesie. Anii pe care îi lăsisem în străinătate mă defavorizau practic. Fostii mei prieteni și cunoscuți, fără să fi ajuns celebri, făcuseră totuși între timp o relativă carieră ; numele lor flutura prin redacții, iar din cînd în cînd semnătura lor din presă stîrneă comentarii aprinse prin cafenele.

Necunoscut, trebuia să mă prezint la fiecare pas și să-mi afirm virtualitățile publicistice, deocamdată, numai în controversele din jurul sfarțului neplătit.

„Herdan”-ul la care ne
întâlneam — și care se
afla pe Calea Victoriei,
unde este astăzi teatrul
„Tăndărică” — oferea
de mîncare șomerilor
intelectuali, la preț
uniform de 7 lei bonul

și „felul”. Ne
înghesuiam cu toții,
fericiți că făcusem rost
de sumă și, mai ales,
de faptul că piinea se
oferea gratis. Nu se
făceau, firește,
discriminări la intrare,
dar publicul
consumator se formase
de la început cu un
masiv procent tineresc.
Nici unul dintre noi nu
împlinise încă 30 de
ani. Toți promiteau, dar
puțini presimțeau în ce
domeniu li se vor
realiza promisiunile.

Sidonia Drăgușanu
debuta ca romancieră,
Eugen Ionescu era
poetul delicat al Elegiilor pentru
ființe mici, cu patruzeci de ani
înainte de a reforma
dramaturgia mondială ;
Radu Boureanu își
dorea un viitor de june
prim ; Mihai Vîlsan scria
versuri ca, peste
treizeci de ani, să
ajungă profesor la
Institutul arab din
Paris ; Alfons Adania
plasa pe unde putea
cronici literare, iar
Neagu Rădulescu

scotea reviste,
deschidea expoziții și
rîdea cu gura pînă la
urechi de „babele”
timpului. Eugen
Jebeleanu, Cicerone
Theodor- rescu, Radu
Boureanu, mereu
grăbiți, dispăreau, după

ăcd. 4733 el. 11 apariții fugitive, în timp ce alții, ca Petre
Boldur, V. Cristian, Corneliu Iemenschu, lăsați impresia că aș-
teaptă — răbdători — închiderea localului. . . Edgar Papu și sora
lui, Laetitia, erau și pe atunci tineri și savanți, cum sînt și astăzi.

Citeodată ne întâlneam acasă la vreunul dintre noi care,
din întâmplare și pasager, beneficia de un adăpost
corespunzător. Îmi stăruie în memorie o asemenea reuniune la
mine, undeva pe strada Paris. Sandu Tudor ne-a citit un
interminabil *Acatist al Sf. Dumitru Basa- rabov*, scris,
bineînțeles, în versuri.

... Nu aveam încă îndrăzneala de a intra la „Cap- șa”.
Acolo’ tronați „cerberii” literari : Ion Barbu și Alexandru Maria
Theodor Stamatiad, Liviu Rebreanu și George Gregorian, Victor
Efimiu și Dioghenide. Nici Camil Petrescu nu își cîștigase încă
drepturi stabile în „cetatea literară”, necum Vladimir Streinu
sau Șerban Cioculescu.

Dar noi eram cu mult în urma lor, a tuturor. Încercam
să publicăm în reviste, dar mai ales în ziare, chiar în cele
necitite sau străine nouă ca orientare generală. Un articol
literar la *Neamul românesc*, o cronică la *Țara noastră*
reprezentau porți deschise spre un eventual angajament fix.
Deocamdată, nici unul nu ne gîn- deam să cerem vreo
remunerație pentru proza pe care o publicam și nimeni, mai

ales, nu se gîndea să ne-o ofere. Dar la „Herdan” nu se vindeau bonuri mai prețis de 7 lei bucata.

Situația mea personală era cu atît mai gravă cu cît. Însurat și „*en voie de familie*” aveam doar singura grijă a destinului propriu. Bani împrumutați, chirii restante, alternativa speranțelor și a dezamăgirilor și, mai presus de orice, amenințarea ca sărăcia să se transforme în mizerie și în ratare — iată șansele pe care ni le oferea fiecare zi, grea de așteptări și de suspine.

În aceste împrejurări, o perspectivă s-a deschis dintr-o dată, neașteptat de luminoasă. Lili, care lăsase cu ani în urmă o excelentă impresie la producția ei de Conservator în *UAiglon* de Rostand, era solicitată să joace la Teatrul „Bulandra” rolul principal, dar foarte specios, din piesa lui Alberto Casella, *Moartea în vacanță*. Eroina trebuia să fie o Moarte stranie, frumoasă și de o misterioasă seducție. Soare Z. Soare și-a adus aminte de interpreta ducelui de Reichstadt, și iată cum, de la o zi la alta, Lili a devenit partenera lui Tony Bulandra.

M-am împrumutat pe unde am putut pentru a face față unor minime cheltuieli de reprezentare. Și am așteptat, după cîteva săptămîni de repetiții, ziua premierei. Toți colegii noștri de cafenea erau de față. Aplauzele lor (și cele ale publicului) au lăsat impresia unui triumf, impresie nedezmințită dealtfel de cronică dramatică.

Dintr-o dată viața se colora în roz. Toate pinzele umflaite păreau să ne poarte corabia spre un paradis visat. Dar dezamăgirea nu a fost mai puțin categorică decît visul. După zece zile, Lili a cerut să i se plătească ziua cu care fusese angajată. Amînările și răspunsurile evazive ale celor în drept m-au determinat să mă prezint personal doamnei Bulandra. După ce îi recitase ei acel consiliu stereotip în contabilitatea morală a scenei de odinioară („Ia-ți un amant, fetițo !”), am auzit cuvinte de o ironie ce se vroia mușcătoare, odată cu un refuz total și o contestare de calitate : „Ah ! Mă ro-g, dumneavoastră sinteți soțul ? Cu ce vă ocupați ? Văd că nu sinteți deloc la curent cu mersul lucrurilor în teatru. Ea ar trebui să plătească pentru cîntea pe care i-am făcut-o” etc., etc.

Poate că ar fi trebuit să ne închinăm în fața soluției practice a sacrificiului material. Ne lipseau în acest scop, pe de o parte, mijloacele necesare pentru a continua politica de exploatați fără murmur și, pe de alta — de ce să nu o recunoaștem ? — dispoziția de a considera nedreptatea și abuzul în ordinea firească a lucrurilor.

Am plecat uluit, indignat și, la sfatul meu, Lili s-a retras din spectacol. N-avea rost să continue. A doua zi, toate ziarele din capitală au publicat un comunicat al Direcției Generale a

Teatrelor. Artista Lilli Caran- dino era eliminată din toate teatrele, drept sancțiune la o lipsă nemotivată de la spectacol. Nici măcar .pretextul nu era adevărat. Lilli anunțase că nu poate continua să joace „onoirific”.

M-am dus imediat la directorul general al teatrelor. Alecu Mavrodi m-a primit în biroul lui de la Teatrul Național. Era înalt, masiv, cu sprincene foarte negre și foarte stufoase. Lăsa o impresie de putere abuzivă. După ce m-a ascultat, distrat, câteva minute, s-a ridicat în picioare, imens și arbitrar, pentru a mă privi de sus și a rosti brutal o sentință fără apel : „Nu este nimic de făcut! Asta e situația.”

Am redactat atunci o scrisoare de explicații și de protest, scrisoare pe care am încercat să o public în presă. Am urcat în acest scop scara tuturor ziarelor zilnice, am vorbit cu toți secretarii de redacție. Unii mi-au răspuns : „Lăsați aici, vom vedea” ; alții chiar „Se publică”.

Dar nicăieri și niciodată nu s-a publicat un rînd din cele ce scrisesem. Condamnarea era definitivă. Ni se refuza pînă și apelul la opinia publică, dreptul elementar și teoretic de apărare. Peste o săptămînă m-am dus să iau lucrurile pe care Lilli le lăsase în cabină : rochii, pantofi, ciorapi, lucruri cumpărate toate din bani împrumutați și din foame. Mi s-a răspuns că au fost reținute de teatru, *în contul datorilor*.

Povestesc aceste fapte care, aparent, ar putea fi considerate mărunte. *Atunci* însă, și pentru *noi*, doi tineri fără nici un sprijin și fără nici o posibilitate de protest, au însemnat aripi tăiate, crunte deznădejdi, un handicap aproape de netrecut. Lilli a reintrat în teatru abia după trei ani. Eu am luat hotărîrea să ajung „șef” de presă, unul din aceia care își pot, la un moment dat, permite să apere pe cel sărac și pe cel năpăstuit, să tipărească adevărul.

Pași de pe treptele pe care le-am urcat cu acest prilej mai sună și azi în conștiința mea, iar de atunci nimeni — tînăr sau bătrîn, — n-a venit să mi se plîngă de o nedreptate fără să-l ajut, atît cît mi-au permis puterile. Cît despre Lucia Sturdza-Bulandra, viața de teatru mi-a îngăduit ulterior să o apreciez cu obiectivitate și fără concesiile de rigoare, adică să o fac să înțeleagă că arbitrarul presupune risc. Ba, peste zece ani, la o recepție în casa lui Victor Eftimiu, cînd, scon- tînd o lașitate a politetiei convenționale, mi-a întins public mina, i-am refuzat-o. Cu tot atît de publice explicații.

Îmi dau seama astăzi că am fost dur, foarte dur. Cine ar fi putut să-mi conteste însă dreptul de a-mi aduce aminte ?

Episodul teatral odată încheiat, soluțiile provizorii se prăbușeau una după alta. Am încercat să fac avocatură, dar lipsa de experiență în ale Palatului de Justiție, situația de stagiar și dificultatea de a găsi un „maestru” de omenie nu mi-au

Îngăduit să-mi fac drum. Cîtiva ani am bătut totuși săliile pașilor pierduți, am luat cafeaua la „urlătoare”, am urmărit pledoariile marilor maestri și citeodată chiar am pledat, fără strălucire, în procese mărunte și fără ecou. Era greu, amî- nînd un dosar la o judecătorie, sau făcînd o procedură la grefă, să-ți asiguri, odată cu existența zilnică, dreptul de a aștepta, învățînd între timp o meserie fără legătură directă cu studiul teoretic al Universității. În aceste împrejurări, un unchi providențial, un frate al tatii, dentist în București, s-a oferit să ne adăpostească. Nu era bogat, nici nu cliștiga în mod deosebit, dar avea inimă. Îi păstrez, de aceea, o recunoștință care astăzi — zece ani după ce a murit — este tot atît de vie. Alții, oameni cumsecade, celebri, vestiți, moraliști, nu s-au ostenit să mă ajute.

El m-a salvat.

Ce importanță puteau avea, în comparație, defectele și particularitățile lui omenești ?

Unchiul Panait era un personaj pitoresc, de factură sudică. Avea trăsături morale de gascon, de Tartarin, de napolitan, de marinar grec și un fel de a fi odisean, pe care Homer l-a botezat fără concesie „*politropos*”. Într-adevăr, nimeni nu avea mai multă vervă, mai multă fantezie, mai multă facondă și nimeni nu știa cu mai puține scrupule să se descurce.

Cincinat Pavelescu, întîlnindu-l prin cluburi, i-a făcut o epigramă :

Dentist savant, clienții plouă, Dar fiiți atenți, luați aminte, Că el mai lesne scoate-un „nouă” Decît un dinte.

Avea toate viciile, afară de băutură : cartofor, amator de femei, boem incorigibil, răscumpăra orice defect printr-un fel de farmec particular. Urît peste măsură, dar inventiv și plin de haz, izbutea să seducă femei de o ireproșabilă virtute. Soția lui, de altfel o femeie de o rară frumusețe, a trebuit, pe vremuri, să cedeze în fața insistențelor lui și să-i ofere mîna : unchiul Panait, după ani de respingere, s-a instalat pe caldarîm, la fereastra ei, și a declarat că se lasă să moară de foame, de sete, de nesomn dacă ea nu consimte să-l ia de bărbat. Se adunase lumea în stradă și întreba. El dădea explicații complete. Jura că o iubește și că fără ea nu poate să trăiască. La insistențele mulțimii, inima miloasă a Măriei a consimțit. „Se poate să lași omul să moară ?” spuneau vecinele. Unchiul Panait plîngea și se bătea cu pumnii în piept. După nuntă, au urmat scenele de gelozie. Nu că ar fi avut motive. Dar, infidel, unchiul Panait cerea de la nevastă-sa virtuți romane. Nu-i dădea voie să întîrzie, să umble singură, să răspundă surzînd la salutul vreunui bărbat mai chipeș. Într-o zi, fiindcă ea s-a plimbat cu o prietenă pe care el o considera rău famată, i-a tăiat cu foarfeca toate rochiile. Maria a plîns trei zile. Nu patru.

Fiindcă a patra zi, unchiul Panait a plecat la București și i-a cumpărat alte rochii. Noi, și mai frumoase.

Așa era omul. Apucat, scînteietor și cu inimă. Vorbea cu un foarte pronunțat accent grecesc și avea un deosebit dar de a povesti, plimbîndu-se, făcînd gesturi, utilizînd, ca un perfect actor de comedie, toate registrele vocale și toate resursele mimicii.

De cîte ori nu ne-am tăvălit de rîs, ascultîndu-l cu prietenii mei Zaharia Stancu, Eugen Ionescu, Radu Boureanu ? .

..

Primul dintre noi care a scot-; o revistă, a lui, a fost Sandu Tudor. Tipărea, firește, Neagu Rădulescu publicații efemere, dar ele aveau caracter mai mult umoristic și prelungeau oarecum atmosfera adolescenței a ultimelor clase de liceu.

De astă dată, treaba era mai serioasă, deși mai dez-organizată. Cum putea să fie altfel decît haotică o publicație condusă de Sandu Tudor ? 11 cunoscusem ca poet „barbar” în *Ritm hun*, apoi ca mistic neoortodox în poemele apărute prin diverse publicații. Dar Sandu Tudor avea în plus idei, sau pretindea că are. Ceea ce nu avea, în mod indiscutabil — atît în gîndire, cît și în lirică — era un fir conducător. *Floarea de foc* a oglindit cu fidelitate felul de a fi al directorului, lipisa unui program, a unui „profil”. Se întîlneau în paginile ei cele mai contradictorii semnături ale generației, iar titlul spunea, cu oarecare emfază, ceea ce directorul urmărea — fără nici un fel de convingere — să realizeze : o împlinire, sau cel puțin o afirmare a tineretului de pretutindeni, respins. Era pe undeva, nemărturisită, o supraveghere, dacă nu chiar o subvenție, de sorginte religioasă, dar cine dintre noi avea timp, în acei ani, să controleze intențiile și subsidiile publicațiilor la care colabora, de vreme ce avea asigurată o coloană unde scria ce-i trecea prin cap ? Decîcîndată se mulțumea să vaticineze în conferințele redacționale, fie ca să ne dovedească existența lui Dumnezeu, fie ca să comenteze ultima carte a lui Maritain. Frumos, cu părul roșcat, cu ochi albaștri și cu barbișon, privea lumea cu un sentiment de supremă superioritate și purta, permanent, la subsuoară, un volum de filozofie adîncă. Femeile îi priveau cu interes, semidoctii cu admirație și capitaliștii cu oarecare spaimă. Sandu Tudor nu „ajunseser” încă, dar se afla pe drum. Poezia era pentru ei și în același timp un „*violon d'Ingres*” și o treaptă. Confuz și confuzionist, omul era însă „băiat bun” și degaja o simpatie umană mai presus de principii și de comportamente.

Fiindcă destinul lui Sandu Tudor n-a fost banal. În orice caz, cînd scotea *Floarea de foc*, n-am fi fost surprinși dacă i s-ar fi prevestit că va muri călugăr, cum s-a și întîmplat. Mai mult ne-ar fi mirat să aflăm însă că va ajunge, ca director de ziar,

inculpat... într-o afacere necurată, cum de asemenea a ajuns. Naiv și dubios în același timp, era greu să stabilești la el fruntăriile acestor contradicții esențe.

Ion Anestin — pictorul și caricaturistul bine cunoscut — a avut, cu acel prilej, un cuvânt de spirit care a circulat prin cafenele și prin redacții : „Sandu Tudor a compromis . . . până și șantajul”.

Cele mai neașteptate semnături se întâlneau în paginile revistei *Floarea de foc*. Firește, nici unul nu scria în *Floarea de foc*, la 20 de ani, în felul în care a scris mai târziu, necum astăzi. La mulți, plină și atitudinea s-a schimbat cu 180°.

N-am jucat mare rol în redacția revistei, iar în paginile ei n-am publicat decât două articole : unul la moartea lui Aristide Briand, altul : *Falimentul maurra- sismului*, dar amîndouă anunțînd orientarea viitorului redactor al Faciei.

Dintre prietenii mei de atunci, mai apropiat îmi era

Eugen Ionescu. Îmi plăcea felul lui de a fi, o sinceritate

manifestată ■ cu toate riscurile, pasiunea adevărului și un

dispreț absolut al vieții contingente. Îi plăceau copiii și era el

însuși un copil mare, gata să se joace, să rîdă sau să cînte.

Nimeni nu descoperea mai repede, sub bombarea pieptului,

defectul armurii și nimeni nu se oferea mai prompt să dărîme

idolii consacrați ai literaturii și artei contemporane. Ca

înfățișare, nu lăsa deloc impresia acestei crunte intransigențe.

Ceea ce mai târziu urma să devină, pentru întregul glob, figura

de clown infantil, amuzat de propriile sale glume, mijea în

germene. Eugen Ionescu nu se lua, deocamdată, în serios, dar

nu cruța pe nimeni de verificările nerespec- tuoase ale iropii.

Deranja, în concluzie, toate ierarhiile și toate socotelile. Avea

admirații totale — destul de puține — și, în schimb, refuzuri

destul de numeroase și de neiertătoare. În paginile revistei se

arăta activ și plin de atitudine, de imprecapii, de ample

desfășurări demonstrative. În 1933, el începe o necruțătoare

polemică împotriva lui Camil Petrescu. Pentru autorul lui *Nu*,

dezlîntuț violent în multe direcții, *Patul lui Procut* era cartea

cea mai slabă „de zece ani încoace”. Aceeași atitudine față de

Camil, poate chiar mai vehementă, va fi adoptată de Toma

Viădescu, polemist de dreapta, cronicar literar și apoi dramatic

al *Gîndirii*. (La *Floarea de foc*, el se va desfășura de-abia în

1936, în noua serie a revistei, cu articole de felul celui intitulat

caracteristic : *Pentru apărarea fanatismelor*.)

Iată, de exemplu, cum își menaja Toma Viădescu

poziția, grijuliu ca să nu se confunde cu a publicației în care

scrie : „Dacă răsfoiesc paginile acestei reviste, ca toată lumea

și eu observ că *Floarea de foc* nu este o publicație de dreapta.

Lucrul acesta, dintr-un punct de vedere absolut personal, aș

putea să-l regret în ce mă privește, dar n-ar avea cum să mă

mire... Dar mai mult decât tot, *Floarea de foc* îmi oferă într-adevăr acest cîmp elegant de luptă, acest lirism de prietenie care trece printr-un virf de floretă și care — vă asigur — este încă una din frumoasele bucurii ale vieții.”

Sandru Tudor, fără să fie legionar, plutea în ape mistice, naționaliste, explicînd cititorilor săi ce era și ce trebuia să fie „Sfînta Romînie”. Răspicată, în schimb, atitudinea lui Zaharia Stancu în articolele premonitorii : *Privire asupra satelor românești, Generație în pulbere, Asasinate în perspectivă*. Autorul *Poemelor albe* nu își mesteca alene vorbele ; nici nu evita riscurile cele mari.

În seria din 1936, pene noi se remarcă : Petru Ma-noliu, Al. Mironescu, Al. C. Constantinescu, Anton Holban, Ion Biberi. Iar polemica împotriva „Criterionu- lui” va duce la rupturi dramatice, la pamflete, la procese în fața tribunalelor și la altele, numai de conștiință.

Pentru generațiile de mai tîrziu, toată dezbaterea va fi greu de înțeles. *Atunci* însă a fost o limpezire de ape, absolut necesară, și o precipitare „chimică” greu de evitat.

Ce a fost „Criterionul” ? Pur și simplu o asociație de tineri intelectuali care, la început de variate orientări politice între partidele existente, dar și de înrudite poziții literare, încercau să bată la poarta notorietății.

Generațiile mai vechi și personalitățile consacrate ale științei și ale literaturii utilizau sala Fundației „Carol I” din Piața Palatului pentru conferințe în jurul doctrinelor politice și economice, aceasta mai ales sub impulsul personalității agitate și agitante a profesorului Dim. Gusti, sociologul umanist, de o certă deschidere spre democrație. „Criterionul” încerca să deschidă, de la aceeași tribună, porțile spre un Occident al imediatei actualități. Trebuie să recunoaștem că un public re-strîns, dar entuziast și constant, urmărea conferințe consacrate lui Adolf Hitler, lui Mussolini, lui... Andre Gide. (Dictatorii „promiteau” la acea dată, dar nu deveniseră încă vizibil odioși.) Conferințele se străduiau să păstreze o atmosferă de neutralitate ideologică, adică de autenticitate. Erau, în general, dezbateri în contra-dictoriu, cu scopul de a instrui — în primul rînd — și apoi de a convinge. „Criterionul”, prin mentorii săi principali, ei înșiși foarte diferiți ca orientare, se afla în bună parte sub influența lui Nae Ionescu. Profesorul de logică de la Universitate, directorul ziarului *Cuvîntul* și animatorul *Ideii europene*, exercita o adevărată dominație intelectuală asupra unora din studenții dăruți care trecuseră prin sălile lui de cursuri, prin redacțiile conduse de el.

Dar două elemente urmau să ducă — sub presiunea atacurilor exterioare — la destrămarea „Criterionului”. Pe de o parte, înclinarea majorității membrilor lui spre ideile de dreapta,

la modă în Europa și nu fără ecou în această grupare ; pe de alta, climatul de tulburare sexualitate în care se complăceau unii din practicanții dubioasei confrerii.

Cum a ajuns Sandu Tudor (el însuși „criterionist” tip) să ia atitudine, prin *Credința*, împotriva „cavalerilor de Curlanda”, este greu de explicat pe cale logică. Atitudinea celor cu înclinații spre stînga, aflați în trecere prin aceeași redacție și mai statornic în redacțiile *Lumii românești*, ale *Faciei*, și ale revistelor *Azi*, *Cuvîntul liber*, era de înțeles. În largă măsură — dincolo de diversionismul încurajat de stăpînirea liberală — a jucat și surplusul de energie al unui tineret care, de multe ori, se bătea pentru că avea „mușchi” și credea că din această cauză trebuie să aibă și dreptate.

Bineînțeles, intra și o doză de exagerare și chiar de re-credință în atacurile împotriva „Criterionului” ; nu toți membrii mișcării erau de moravuri dubioase, după cum nu toți atacanții merituau premii de morală. În asemenea dispute, vehemența injuriei și imposibilitatea de a răspunde la același tiraj pentru a lămuri opinia publică jucau rol decisiv. Criterioniștii, atacați de la dreapta de „legionarii” în plină ascensiune și de la stînga de polemisti ai mai necruțători ai generației, s-au prăbușit. Nici nu aveau, de altfel, între ei luptători care să poată riposta, nici organe de presă la dispoziție ca să-i apere. Caracteristic și, în oarecare măsură, decisiv a fost episodul conferinței despre André Gide, conferință anunțată la Fundație cu „surle și țimbale”. În ziua și la ora fixată, deși sala era arhiplină, un grup destul de numeros de legionari, conduși de Mihail Stelescu (ulterior asasinat de propriii săi „camarazi”), a năvălit în incintă, a molestat pe conferențieri și pe participanți, strigînd : „Jos jidanii !” (în concepția lor, Gide . . . venea de la „jidani”, confuzie care nu era deloc surprinzătoare, dat fiind nivelul de cultură al agresorilor.) Spre surprinderea generală, însă, și sub influența directă a lui Mihail Polihroniade, majoritatea criterioniștilor a răspuns la bătaia încasată . . . înscrinduse a doua zi în Legiune. Îmi reamintesc explicațiile practice ale prietenului meu Mișu Poli-hroniade : „Sînt mai tari ca noi, sînt organizați, au curent în opinia publică și, date fiind împrejurările europene, vor progresa vertiginos. Le lipsește un singur lucru : o elită intelectuală care să-i conducă. Le-o oferim noi.” Era greu de răspuns la acest argument de politică machiavelică. Mihail Polihroniade avea, de altfel, *Principele* drept carte de căpătîi. Dar era departe de a-și da seama în ce măsură acest oportunism urma să-l facă răspunzător pentru crimele fanatizatorilor.

Numai Ion Vineanu avea o bizară presimțire cu privire la soarta legionarilor. Ne spunea deseori : „Priviți-i. Ei nu-și dau seama. Sînt senini, sînt fericiți ! În realitate, niște morți în

concediu ! Toți vor pieri. Toți vor fi asasinați. Burghezia nu le va ierta trădarea . . ."

Amintiri despre Ion „Vinea

Sosește pentru fiecare dintre noi, un moment în care sacul de amintiri atâră greu. Fie că-l răsturnăm în familie, fie că-l risipim pe hirtie sau într-o conferință publică, faptul este un simptom și nu un simplu reflex al extractului de naștere.

S-a contestat de nenumărate ori veracitatea amintirilor. Oamenii mai uită, și atunci suplinesc golurile memoriei cu fabulația. Apoi povestitorul este înclinat să-și exagereze rolul personal în evoluția evenimentelor, rol pe care, de altfel, generațiile mai noi îl pot anevoie controla. În ceea ce ne privește, ne-am ferit totdeauna de memo-rialiștii care se grăbesc să reproducă în detalii conversații cu oameni mari, conversații la care, în timp ce ei trăiau, nu se referiseră.

Dacă vom vorbi mai mult despre noi decât ne este intenția și decât ar dori poate cititorul, avem în cazul de față, o singură scuză : timp de cincisprezece ani am fost prieten nedespărțit cu Ion Vinea, și dacă alți aproape douăzeci l-am trăit departe unul de altul, n-am încetat nici în acest răstimp să ne manifestăm aceleași sentimente de strînsă și caldă amicitie. Avem, pe de altă parte, convingerea că mărturia noastră nu poate decât servi. Marii scriitori lasă, în afara de operă, o prezentă de viață transmisă contemporanilor, prezentă care uneori confirmă opera, alteori o contrazice, dar care totdeauna o întregeste. Nu ne vom referi, în cele ce urmează, decât la Ion Vinea, așa cum ochii nciztri l-au văzut și cum mintea noastră l-a cunoscut în epoca deplinei lui maturități.

Era un bărbat frumos și mai mult tăcut, de o frumusețe virilă plină de farmec ; era înzestrat cu o reală fascinație, care se datora privinilor lui albastre, dar și unei cuceritoare candori. Ion Vinea a fost crescut de mama lui, văduvă, și Hesiod a spus, în această privință, acum cite-va milenii, că băieții crescuți de mama lor sînt demni de masa zeilor și de patul zeitelor.

... A fost o ^ femeie foarte dăruită această energică și cultivată profesoară de greacă. Istoria literară ar trebui să-i păstreze numele, așa cum a păstrat pe cel al mamei lui Goethe. Educația, cultura și „îmbălsăinatele răgazuri”, despre care vorbește Baudelaire, Ion Vinea, ei i le-a datorat...

Autorul *Orei fîntînilor* nu avea nici un fel de pedantism. Detesta citatele și referințele, dar din tot ceea ce spunea și din tot ceea ce așternea pe hirtie se ghicea ușor că acest aprig modernist avea la plecare o solidă cultură clasică, îndeosebi latină.

Personalitatea lui s-a risipit în mai multe domenii ale scrisului. Împrejurările ultime ale vieții, unele trăsături de

caracter, ca și excesivele scrupule artistice l-au împiedicat să-și adune opera, să o selecteze, să-i supravegheze personal retipărirea. Toată lumea știe, de exemplu, astăzi, că Ion Vinea a fost un mare ziarist, dar câți îi cunosc efectiv activitatea de presă, răspândită în ziarele și revistele epocii, activitatea semnată sau nesemnată, autentică sau de răspundere numai formală? Când se vorbește despre Ion Vinea prozator, se fac de obicei referiri la *Flori de lampă*, la *Paradisul suspinelor*, la *Lunaticii* sau la *Venin de Mai*, dar câți știu, bunădară, că poemele lui în proză, nuvelele, romanele nu au putut căpăta forma lor definitivă, că unele lucrări abandonate, ca romanul *Totul e permis*, au intrat în compoziția *Lunaticilor* și că în postumele lui se pot găsi, printre atâtea pagini artisticește nefinisate, destule altele de-o fulgerătoare frumusețe?

Generațiile mai noi nu au avut prilejul să cunoască nici pe șeful de școală modernistă, pe acela care, alături de Tristan Tzara, de Marcel Iancu, de Victor Brauner, de Brunea Fox, a ridicat, după primul război mondial, primele steaguri ale contestației. Într-o formă sau alta, Ilarie Voronca, Eugen Ionescu îi sînt tributari. Ion Vinea proiecta să-și adune în volum o serie de cronici, de eseuri, de pamflete, de fantezii. Cartea avea titlul pregătit, un titlu frumos și simbolic: *Arabescul și săgeata*. Nu știm care este soarta acestor pagini. Socotim însă că publicarea lor ar fi necesară nu numai pentru a completa imaginea noastră despre Ion Vinea, ci, mai ales, pentru a oferi tineretului un punct de sprijin într-o glândire fermă și viguroasă.

Poetul a evitat toată viața apariția în volum. Poemele lui Ion Vinea, publicate în revistele literare, îi asigurau însă o circulație și o prețuire în lumea scriitoricească. Locul pe care i l-a acordat G. Călinescu în *Istoria literaturii române...* a apărut totuși multora exagerat. Pentru noi, însă, iubitori de adevărată poezie. Ion Vinea stă, în mod firesc, alături de cei mai mari: de Ion Barbu, de Tudor Arghezi, de Blaga, de Bacovia.

Am încercat, de nenumărate ori, să-i forțez mîna, apelînd la editori ca să-i publice versurile și mergînd chiar pînă la a le prezenta, fără știrea, fără învoirea autorului. N-am izbutit. Afla în ultima clipă și le retrăgea, cu manifestări de violență verbală. Cînd îi demonstrem că mulți confrăți îi fură, că, inspirîndu-se din poemele lui, alții își agonisesc volume, că într-o zi va fi el învinuit că s-a lăsat influențat de simulanți, îmi răspundea că „adevărată poezie nu se poate fura. Dacă au izbutit să fure ceva, înseamnă că ceea ce au luat a fost prost. Și bine au făcut.” Nu știu dacă a avut dreptate. Panica mea prietenească îmi spunea însă că avea prea mare încredere în oameni... și în poezie.

Nu știm încă în ce ierarhii și în ce rafturi va răzbi încăpea peste zece sau peste o sută de ani lucrările lui Ion Vinea. Nouă

astăzi ne lipsesc textele științifice adunate, ca și perspectiva în timp. Dar pentru a-l judeca, fie numai cu aproximație, să-l evocăm așa cum s-a plimbat prin lumea dintre cele două războaie, prin sălile de redacție ale ziarelor și ale revistelor, prin culoarele adunărilor legiuitoare, prin foaierele și prin culisele teatrelor, prin conferințe și prin saloane. Nu semăna cu nimeni, nici la înfățișare, nici la vorbire, nici la scris. De aceea, toată lumea se întreba de ce un asemenea om nu ocupă, în viața publică și în cea profesională, un loc mai de seamă. Firește, puținul pe care-l publica purta, în toate domeniile, sigiliul perfecției, deși nu era deloc tribut ar celui „*Schonschreiberei*” din vremea simbolismului în- tîrziat și a decadentismului „*fin de siècle*”.

Calitatea personală îl îndemna să fie amabil și bine-voitor față de tinerii în care simțea mijind lumina talentului. Este drept însă că, pe atunci, debutanții purtau dragoste scriitorilor într-adevăr mari și respect acelor care se ostentiseră cu oarecare rod în ale artei. Ei știau că numai cine-și stimează maestrul merită să fie ucenic, și visau la un viitor care să fructifice amarul și lipsa de glorie a uceniceii.

Nimic nu era mai străin de Ion Vinea decît morga sau autoproțuirea. Se arăta mereu nemulțumit de ceea ce scria, nu pregeta să revină, să îndrepte sau, la rigoare, să retragă un manuscris care l se părea imperfect. Desigur, în ierarhiile oficiale ale timpului Ion Vinea nu figura ; acest neconformist, disprețuitor de universități și de academii, nu a primit niciodată nici un premiu. Dar tinerii îl cunoșteau. Comunicarea cu Ion Vinea nu împrumuta nici căile de atîtea ori vulgare ale glumei, nici pe acele ale culturalismului ostentativ. Ea avea sau nu avea loc, de la suflet la suflet. Nimeni nu știa să tacă în felul lui Ion Vinea și nimeni nu știa să acorde unui cuvînt oferit mai mult preț de aur.

Îmi aduc aminte de prima noastră întîlnire. De-abia sosisem de la Paris, unde făcusem studii de drept, dar mai ales mă însurase. Secretar de avocat, pledam pe la obscure judecătorii, în procese foarte puțin răsunătoare. M-am hotărît să reintru în publicistică. Și, plînd una- alta, am intrat în cafenea. Acolo am cunoscut pe toți colegii mei de generație : pe Zaharia Stancu, pe Eugen Io- nescu, pe Radu Boureanu, pe Cicerone Theodorescu, pe Eugen Jebeleanu, ca și pe mai tinerii Alions Adania, Neagu Rădulescu. Semănăm între noi într-o singură privință : n-aveam nici bani, nici obrăznicie. Locuri se găseau foarte puține în lumea literelor și a presei. Foarte puține și neplătite. Șomajul intelectualilor, atîși de repercusiunile mondiale ale crizei din Wall-Street, era îngrijorător. Scriam cu toții pe unde apucam, grăbiți să ne facem „mina”, să căpătăm un „nume”, ca mai tîrziu să-l putem transforma într-o „semnătură”. (A-ți face

„mână” înseamnă să înveți meseria ; a căpăta un „nume” echivala cu obținerea unei relative notorietăți ; și a beneficia de o „semnătură” era sinonim cu a dispune de încrederea cititorului.)

Redacția *Faciei* tocmai trecuse de sub conducerea lui N. D. Cocea la direcția lui Ion Vinea.

Nimic mai deosebit decât acești doi oameni, care au mers în viață și în literatură atita vreme alături. N. D. Cocea, mare orator, capabil să electrizeze masele și deopotrivă să domine dezbaterile parlamentare, avea, firește, un temperament mai combativ decât al lui Vinea, mai mult curaj, mai multă prezență politică. Contemporanii lui și—1 amintesc, în timpul unei campanii electorale, purtat pe străzile capitalei pe un camion platformă. Cocea sta în picioare lângă un mare clopot (semnul lui electoral), clopot pe care, la opririle fixate de candidat, un băiețș se grăbea să-l agite. Imediat se aduna lume. Cocea lua cuvîntul. Și aduna voturi. Babele ascultau înmărmurite și se închinau : „O fi, maică, de la Patriarhie !” Era dimpotrivă, dar n-avea nici o importanță.

Ion Vinea se înfățișa mai discret, mai catifelat, deși în scris nu era mai puțin vehement decât Cocea. În atitudinii, ca și în polemică, poetul avea rezerve, stăpîniri și chibzuințe. N. D. Cocea se angaja ușor pe lunecușul unei coji de portocală. Ion Vinea ezita chiar în cauzele mari, îi apropia însă, pe amîndoi, o meridională exuberanță de viață, un fel de a fi epicureu, deopotrivă iubitor de voluptățile artei și ale cărnii.

Secretariatul de redacție al ziarului trecuse de la Gheller-Legrel (viitor codirector al revistei *Încotro*) la Sandu Eliad, regizorul și omul de teatru binecunoscut, și apoi la Mauriciu Edel, excelent tehnician de presă. Începusem să public regulat la *Facia*. Cîștigasem simpatia lui Edel, care-mi aprecia punctualitatea și puterea de muncă. Scoteam articole din toate buzunarele, articole scrise din timp și care corespundeau, în mod misterios și... spontan, cu actualitatea.

Nu-l cunoscusem încă personal pe Ion Vinea. Îl știam doar de departe, văzut prin geamul de la „Capșa”. Noi, tinerii de atunci, nu prea aveam curajul să stăm la mese alături de marii scriitori, de gloriile consacrate . . .

Într-o bună zi se deschide ușa secretariatului de redacție al *Faciei* (str. *Sărindar*, actualmente *C. Mille*) și intră Ion Vinea. Îi văd și astăzi în fața mea : elegant, amabil, cu un imens cîine bernardin în lesă. După ce m-a salutat, absent și politicos, Vinea s-a îndreptat spre Edel, care, plutind într-un nor de fum, căuta printre spalturi și manuscrise un țap de bere uitat. Directorul, eveniment foarte rar, își manifestă deschis nemulțumirea. Examina numărul abia apărut al *Faciei* și constata că nimic nu era bun : nici articolul de fond, nici

cursivul, nici reportajul politic, nici pagina literară . . . afară doar de un text fantezist din pagina întâi, semnat de. . . „Cine-i ăsta Carandino ?” Edela m-a arătat la masa de vizavi. M-am ridicat în picioare, tot albit de roșu la față ca și la păr. Vineea s-a apropiat de mine cu un suris și mi-a dat mina. La plecare m-a luat cu el și m-a dus la „Capșa”, unde am stat îndelung de vorbă. Eram, în același timp, foarte mândru și foarte intimidat. Dar de atunci, mulți, foarte mulți ani, am scris cu speranța să-i plac. N-aș putea spune că mi-a dat vreodată vreun consiliu, nici că m-ar fi învățat să practic un gen de presă sau altul. De la el învățau toți citindu-l. Scrisa foarte rar, și atunci în genul cel mai neașteptat — la cererea actualității. Dar ceea ce scria el era ceea ce trebuia neapărat să fie scris : exact și perfect.

Am învățat, astfel, la început de la el, împreună cu el, mai târziu, arta grea a polemicii : cum să ataci, cum să te aperi, cum să încasezi loviturile, cum să le disprețuiești și să nu te angajezi în bătălii din care n-ai putea ieși înălțat. Vroiam să scriu un *Mic tratat de polemică*, idee la care nici astăzi n-am renunțat. Vineea mă sfătuia să mă abțin : „De ce vrei să-i înveți, cu tot dinadinsul ? Nu vezi că abia ne descurcăm și așa ?” Într-adevăr, eram mereu angajați în nenumărate polemici, cu toată fauna politică și cu toată ginta literară. *Facla* nu era un ziar prea citit, dar era — relativ — un ziar de opinie, adică un ziar în care un scriitor putea să-și afirme o părere, să atace sau să se apere. Concurența presei de mare tiraj era, pe plan comercial, ucigătoare. Dar ziarul era foarte citit în redacții. Nu, desigur, în totalitatea lui, fiindcă serviciile noastre de informații și reportaj erau deficiente. Dar în fiecare zi se putea găsi în paginile *Faclei*, relativ la cine știe ce problemă a ceasului, un articol sau o simplă notă care să manifeste cu îndrăzneală o atitudine. În politica externă mergeam pe linia Titulescu, în problemele literare și artistice luptam pentru literatura nouă, așa cum era promovată de E. Lovinescu, de Tudor Arghezi, de Ion Barbu, de Ion Vineea. *Facla* continua, altcât era posibil, acea direcție de generozitate spirituală și de simț liberar pe care o imaginase Cocea și pe care Vineea se străduia s-o adincească și să o tehnicizeze. Îmi aduc aminte de epoca în care primul redactor al unui ziar de extremă dreaptă spunea că în fiecare dimineață citește *Facla* ca să se enerveze. Fapt este că ziarul nostru, deși fără tiraj, deși cu număr redus de pagini, deși fără baze economice și obligat din această cauză să navigheze între brutozaarii politici și ai finanței, izbutea de multe ori să creeze opinie și nu doar să „enerveze”. *Facla*, această vedetă de presă rapidă, provoca, pe mica, dar nervoasă arteră de conducere și de orientare culturală dintre „Capșa” și „Athenee Palace”, curente mai importante decât izbuteau să creeze greoaiele vase de linie, organele de mare tiraj. Îmi aduc aminte de scene care pot fi po-

vestite din atmosfera redacțională, foarte deosebită, a *Faclei*. Scriam, personal, mai multe articole de fantezie, ca mai toți colegii mei de generație. Articolele de fond erau, de obicei, rezervate scriitorilor și ziariștilor consacrați. Așa, bunăoară, la *Faclea* prim-redactor și „fondist” era poetul, romancierul și criticul N. Davidescu. Mi-l reamintesc — înalt, masiv, de o majestate română, orgolios și mereu iritat din cauza nedreptei considerări de care se bucura în lumea literară. Ion Vinea avea însă o mare stimă pentru talentul organizat și tehnic al lui N. Davidescu. „L-ai citit astăzi ? Îmi spunea odată Vinea. A scris despre bugetul Elveției ! Care dintre noi ar fi în stare să se ocupe de așa ceva ? Și nu bate cîmpii ! Scrie lucruri interesante referitor la acest buget ridicat la rangul de teimometru al crizei mondiale ...

Manuscrisele lui N. Davidescu merituau și ele să fie văzute. Aveai impresia că ai în față o împletitură de cîr- cel de viță pe care, foarte ușor, ai fi putut să o .ridici cu un vîrf de ac, rămînînd hîrtia din nou albă.

Om de mare cultură și de neobișnuită ascuțite critică, N. Davidescu avea însă defectul de a fi inflexibil în raporturile lui cu secretarul de redacție M. Edel. S-a născut între ei un conflict oarecum contondent, iar după ce trecuse la fapte, N. Davidescu și-a dat cu eleganță demisia. A doua zi, Ion Vinea m-a uns prim-redactor. Eram uluit ; mă simțeam necalificat pentru această gravă răspundere. Cum să scriu, mai ales zilnic, un articol de fond, eu, care plină atunci nu scrisesem nici unul ? Dar Vinea m-a liniștit : „Un articol de fond este un articol «cursiv», cules cu litere aldine și urcat la etaj. Nu te speria. Scrie la fel. Și lasă pe tipografi să culeagă.”

Așa am devenit ziarist politic !

Pagina literară a *Faclei* era, în acel timp, foarte vie. Cuprindea, mai ales, un „Bazar”, rubrică alcătuită din mici bucăți polemice semnate Trei, dar scrise de cinci. Aveam prestigiu în cafenele și printre literați, ceea ce ne permitea să-i invităm să scrie — neplătiți — în a- ceastă pagină, care nu le putea oferi decât libertatea de a-și spune părerea sub semnătură. Au colaborat astfel Ion Earbu, Tudor Arghezi, Vladimir Streinu, Serban Cioculescu și mulți alții, în polemici și articole de critică literară care ar merita să fie exhumate. Ne lipsea însă un cronicar literar per manent. M-am gîndit la prietenul meu Eugen Ionescu, proaspăt autor al mult contestatului volum de critică *NU*. Ion Vinea a fost imediat de acord. Eugen Ionescu mi-a pus condiția : să alibă independență absolută, să nu se amestece nimeni în scrisul lui. I-am acceptat-o imediat, cu atît mai mult cu cît acest obicei constituia pentru noi ohoarea casei. Dar Eugen Ionescu a călcat în străchini de la prima cronică. Am, dat-o la tipar fără să i-o citeșc, cu un gest

de lord englez, dar a doua zi am citit în pagină că Ion Vinea era cel mai mare poet român și că, pe lângă el, Tudor Arghezu nu făcea nici două parale. Părerea lui Eugen Ionescu, exprimată în alte coloane, ar fi trezit, desigur, variate comentarii. Apărută însă în ziarul care purta pe frontispiciu numele lui Ion Vinea ca director, era oarecum îndelungată și descoperitoare. Abia sosit de la Brașov și aflând despre articolul lui Eugen Ionescu, Ion Vinea a venit la redacție. Ce să facem ca să ieșim din această penibilă încurcătură ? Vinea a găsit o soluție plină de umor : a scris și a dat la tipar următoarea scrisoare :

*Stimate domnule Carandino,
Citesc cu surprindere, în ziarul pe care cu onoare îl conduceți, sub pana distinsului critic și prieten Eugen Ionescu, afirmația că aș fi mai mare poet decât Tudor Arghezi. Nu este și părerea mea. Mulțumind tânărului meu confrate pentru binevoitoria lui apreciere, vă rog să faceți cuvenita rectificare.
Ion Vinea.*

Scrisoarea a stîrnit ilaritate în toate domeniile de presă și de literatură ale timpului. Bineînțeles, asemenea procedee nu erau posibile decât într-o redacție ca a *Faciei*, în care talentul își putea permite luxul irespectu- lui și al familiarității.

Deși Ion Vinea trecea destul de rar pe la redacție, ne vedeam de mai multe ori pe zi. Între cele două războaie, au fost perioade în care la modă era cafeneaua „Capsa”, altele în care ne adunam la „Corso”, la „Nestor” sau la „Grand”. Nu totdeauna exista un motiv serios oare să ne determine să ne mutăm de la un local la altul, așa cum a fost, bunăoară, cînd, ca să scape de masa noastră, Ca- rol al II-lea a dăruit „Corso”. În general, fără să știm bine de ce, plecam cu toții spre altă cafenea și nu ne mai întorceam. Astăzi, asemenea deprinderi par oarecum bizare. Atunci, însă, cafenelele erau singurul loc în care „floarea virilă” a boemei își putea permite luxul să se dezvolte.

Ion Vinea se mulțumea, de cele mai multe ori, să asculte butadele lui Ion Iancovescu, ale lui St. Antim, ale lui Păstorel Teodoreanu, ale lui Oscar Lemnar. Nu se lăsa însă niciodată înșelat. Cunoștea oamenii și valoarea reală a clipei fugare. Poet, exclusiv poet, era numai în poezie ...

Ani de-a rîndul ne-am împărtășit fiecare gînd, fiecare emoție. Am dus bătălii de presă împreună, am luptat, neînfricați, pentru apărarea libertăților noastre, de scriitori și de oameni. Din grupul nostru, cei mai apropiați de Ion Vinea erau: Victor Eftimiu, Zaharia Stancu, Aurel Buteanu, Em. Serghie, Leon Kalustian.

În Uniunea Ziariștilor Profesioniști izbutisem să ne păstrăm, timp de șase ani (cel mai grei), funcții de conducere. Îl alegeam pe Ion Vinea președinte, Zaharia Stancu și cu mine eram vicepreședinți, iar secretar general era Paul Teodorescu.

Trebuie Să recunosc că, deși în adunări nu-i plăcea să vorbească, Ion Vinea era, în ședințele de comitet, partizan al afirmărilor politice netede. N-am izbutit, firește, prin telegramele și memoriile noastre, să desființăm cenzura și starea de asediu, dar ne-am pronunțat, ori de câte ori am avut prilejul, împotriva sugrumării libertăților, cu un risc care nu era numai al semnăturii.

Fermitatea gândirii politice era la Ion Vinea în vădit contrast cu un fel de a fi mai mult curtenitor, apreciat mai ales în saloane. Puțini au știut să ghicească, sub farmecul omului de lume, sticla unui om de stat. Fiindcă Ion Vinea nu era numai adoratul femeilor de gust, ci, în același timp, consilierul unor oameni de o înaltă răspundere, ca N. Titulescu, Virgil Madgearu, Armând Călinescu . . .

Evoluția vieții publice avea să risipească grupările de rezistență democratică : Teddorecu-Braniste la *Cuvîntul liber*, Em. Socor la *Zorile*, Zaharia Stancu la *Lumea românească*, Ion Vinea la *Facla* au pierdut, rînd pe rînd,, poziții aprig disputate.

În timpul dictaturii antonesciene, datorită, printre altele, și liberalității criticului de artă, muzeografului și prietenului nostru K. H. Zambaccian, a putut să apară lunarul *Revista română*. Zaharia Stancu era director, eu eram secretar de redacție, iar Ion Vinea consilierul și colaboratorul nostru cel mai de preț. S-au adunat atunci, prin 1943, în paginile acestei reviste, toate semnăturile progresiste ale culturii românești : E. Lovinescu, G. Călinescu, Mihail Ralea, Tudor Vianu, Al. Philippide, Andrei Oțetea și mulți alții.

Era, pe atunci, între noi și o scriitoare de mare cultură, de mare talent și de reală fascinație — Henriette Yvonne Stahl. Îleșeam foarte des în trei și luam ceaiul la ora 5 la „Capșa”. Păstrez mereu viu în amintire acele fermecătoare ceasuri în care, totuși, foarte des, vorbeam politică : era singurul domeniu în care, dealtfel, Henriette ne era inferioară. Urmărea totuși conversația cu viu interes, întreba și adeseori contrazicea pripetele noastre concluzii. Cel mai indignat de replicile ei era Ion Vinea, și nu se sfia să-și argumenteze nemulțumirea. Noi eram în curent cu toate știrile, cu toate comentariile, cu toate emisiunile de radio, iar ea nici măcar rîu citea gazetele, în perspectiva timpului ne-am dat seama în ce măsură intuiția feminină a Henriettei a fost justă.

Dintre amintirile epocii, nici una nu-mi apare cu mai mult relief decît agresiunea de la *Facla* din 1936. Trăiam un moment european de ascensiune fascistă. O parte a tineretului era din ce în ce mai sedusă de ideologiile extremei drepte. Dintre studenți, foarte mulți erau neatenți, își vedeau de carte, dar o minoritate își afirma deschis, cu riscuri enorme, convingerile democratice.

Cu prilejul unor alegeri studențești, *Facia* a atacat, pe bază de documente și informații, pe unii dintre candidați. Ziarul nostru, foarte puțin citit în acel moment la facultate, a ajuns, brusc, în toate mîinile. Foarte curînd, însă, ne-am pomenit cu vizita unui șef de fracțiune dizidentă, gruparea „Crucilor cu săgeți”, care dorea să protesteze împotriva pretenșelor noastre neadevăruri. I-a.m oferit să răspundă chiar în coloanele ziarului, promițîndu-i că rîndurile sale urbane vor apărea integral. Nu ne rezervam decît dreptul de a le comenta. Mai mult, ori de cîte ori în cursul campaniei noastre se va socoti nedreptățit, să poftescă să-și exprime punctul de vedere în **2celeași** condiții. Omul a acceptat. Dar de la primul articol apărut, și-a dat seama că era greu să cîștige o bătălie în care împrumutase armele noastre.

Cîteva zile după apariția răspunsului, ne aflam în biroul directorial al *Faciei*. Vinea tocmai sosise de la Sînaia și habar n-avea de polemicele universitare în care ne băgasem. La altă masă se afla cronicarul C. T. Bobeș, elegant îmbrăcat, gata să plece la o premieră. Eu, în ținută de lucru, scriam la birou, cu mînele suflecate. Ion Vinea era foarte plictisit, fiindcă-l pusesem să scrie. Nu-i plăcea să-l „terrorizez”, cum spunea el. Scena se repeta, dealtfel, cam des între noi doi. Știam că în anumite im- prejurări și în anumite probleme era necesar ca directorul ziarului să-și spună cuvîntul cu autoritatea funcției, a personalității, a penei sale. Absența semnăturii putea da loc la interpretări neplăcute. De aceea, nu o dată se întîmpla să închid ușa cu cheia și să-i spun că nu-l las să plece pînă nu scrie. Îmi răspundea, cu aerul unui copil care nu vrea să-și facă lecția : ba că are de lucrat la roman, ba că are în cap niște poezii, ba că nu a citit ziarele și că nu are idei despre ce se petrece în lume. îi rezumam atunci situația politică, ultimele evenimente, ultimele comentarii, ultimele abitudini : telegramele, perspectivele, implicațiile. Asculta — cînd distrat, cînd plictisit. Dar cînd articolul era gata și îl citeam ca să-l dau litera, rămîneam întotdeauna înmărmurit. Fiindcă stilul lui inimitabil, intuițiile lui surprinzătoare, viziunea lui politică nu le-aș fi putut prezuma . . .

... În seara aceea era forțată mare în redacție, zbur- niau telefoanele, se auzeau discuții, sonerii. Deodată s-au deschis ușile cu violență și au pătruns în cameră 20 de huligani cu 20 de ciomege. Atît Ion Vinea cît și C. T. Bobeș au fost internați peste jumătate de oră în spital. Au scăpat anevoie de trepanație. Cel mai ușor lovit am fost eu, deși indirect fusesem pricina conflictului. Să fi fost pentru că nu arătam prea falnic în ținută de serviciu ? Să fi fost fiindcă întîmplării îi place să apere

pe cine mai puțin merită ? Nici astăzi n-aș putea răspunde cu exactitate.

Altă imagine se suprapune bizar celei de mai sus, veche de aproape 40 de ani. Se inaugura, în vechiul local, deschiderea Legației sovietice la București. Participau la festivitate miniștri în exercițiu, înalți dregători, tot soiul de oficiali și câțiva prieteni din zile grele. La un moment dat ne aflam într-o aprinsă discuție N. D. Cocea, Ion Vinea și eu. Fotografii ziarului *Dimineața* a socotit că locul, momentul și... compoziția meritau sacrificiul unui clișeu suplimentar. Ne-a rugat să ne oprim o clipă și a declanșat.

Au dispărut în neant N. D. Cocea, Ion Vinea, fostul director al *Timpului*. A dispărut și bravul fotograf Ber-man. Datorită unui hazard, fotografia însă — ca și mine — trăiește. O privesc în această clipă sub cristalul biroului la care scriu.

Îmi aduc aminte de una din ultimele noastre revederi. A venit să mă ia de la redacție, să mergem împreună la un vernisaj unde urma să se întâlnească și să-mi arate pe „cea mai frumoasă femeie din lume”. El avea 50 de ani ; eu — 40. Am expediat repede treburile curente și am pornit, în ultima clipă, în pas alergător, spre sala „Dalles”. Pe drum, mai mult gîfiam decît vorbeam. La un moment dat, cu ironia lui blind mușcătoare, Ion Vinea spune :

— Cine ne vede așa grăbiți și-ar putea închipui că umblăm după treburi serioase.

Cînd am ajuns la expoziție, i-am zis eu :

— Nu-mi spune care este. Lasă-mă să ți-o arăt. Și, bineînțeles, am ghicit-o. Nu era „cea mai frumoasă femeie din lume”, dar avea tipul care lui cel mai mult îi plăcea. Ceea ce, în fond, era cam același lucru.

Îmi dau seama cît de greu este să-l evoci pe Ion Vinea. Tot atît de greu cît este să definești valoarea, calitatea.

**Avea o extraordinară
prezență spirituală și
afectivă, iar această
prezență se poate
anevoie prinde în**

cuvinte uscate. Un poet
francez a exprimat
plastic sentimentul
nostru

:Qu'importe à l'aigle étincelant Le plomb qui l'abat tout sanglant.

Viata, moartea, trepte ale eternității. Noi îl vedem mereu dincolo de lume, cu aripile desfăcute, cu privirea lui albastră, cu surisul lui cald și generos — poet și maestru.Lumea lui E. Lovinescu

Odată ajuns conducător al paginii literare a *Faciei* și înainte de a deveni redactor-șef, am început să iau contact cu personalitățile culturale, îndeosebi cu cele pe care le simțeam spiritualmente înrudite.

Cafeneaua îmi oferea, în această privință, posibilități inepuizabile, dar E. Lovinescu nu mai venea la cafea. Elev de liceu, citeam *Sburătorul* și studiam atent seria volumelor de *Critice*. De acolo l-am cunoscut.

Nu-mi amintesc cine m-a adus pentru întâia oară la ședințele cenaclului, dar atmosfera în așa măsură m-a revoltat, încît nu am revenit decît la invitații exprese, cînd se prevedea o lectură deosebită sau una de teatru care m-ar fi interesat direct.

Nu mi-a plăcut îndeosebi atitudinea „caracudei”. În timp ce un necunoscut (sau chiar un scriitor celebru) își citea, la birou, lucrarea, tinerii din ultimele rînduri vorbeau între ei, rîdeau sau întrerupeau cu interjecții. Lovinescu nu observa sau lăsa impresia că nu observă. El urmărea pe cititor de parcă Homer ar fi citit *Iliada* sau Dante *Divina Comedie*, grijuliu să nu piardă o nuanță de gînd sau o imagine. Deseori cerea amănunte la încheierea lecturii, ca să fie risipite „neclaritățile” sau „îndoilele”. S-a scris mult despre devoțiunea literară a marelui critic, dar, oricît s-ar fi scris, ea a fost încă mai exagerată.

Pentru Lovinescu nu exista altă pasiune decît Literatura. În comparație, totul era pentru el secundar, chiar viața de familie. În ziua în care i s-a născut fata, a comunicat celor prezenți știrea primită prin telefon și a încheiat repede cu un : „Continuați, vă rog ... Mai departe”, care lichida intervenția felicitărilor — ■ intervenția celor pămîntesti în desfășurarea celor eterne.

Lovinescu ieșea foarte rar în lume, nu mergea niciodată la cinematograf și foarte rar la teatru. Făcea, doar din cînd în cînd, cîte o plimbare, pe jos, prin librării, să vadă și eventual să rețină ce a mai apărut. Se mișca, dealtfel, destul de greoi. Lăsa impresia că se născuse bătrîn, și în cei cincisprezece ani în care l-am frecventat, cred că a rămas egal cu el însuși, fără vîrstă precisă, fără preocupări de viață curentă și fără iluzii. Era „cum se cade” dintr-o educație cîștigată în familie, educație pe care o desăvîrșise. Avea încredere în oameni și prețuia talentul mult prea sus ca scăderile „prea omenești” ale omului respectiv să-l

afecteze. Toți prietenii lui, de altminteri, cei tineri, ca și cei bătrâni, se grăbeau — date fiind moravurile junglei literare — să-l „vîndă” sau să-l „înjure” în presă. Foarte rar se întîmpla să răspundă, și atunci doar cînd, pe lîngă persoana lui, erau în joc și ideile în care credea. Unii, și nu dintre cei mai mărunți, nu economisau felonia, făceau caz de confidențe intime sau de secrete surprinse. Lovinescu primea toate acestea ca un copil care așteaptă să fie apărut. În ciuda impresiei de masivitate pe care o lăsa fizicul său, în ciuda poziției respectabile și plină la urmă unanim respectate pe care o ocupa în republica literelor, profesorul nepriceput să răspundă nu recurgea la altă armă decît la tăcere. Presa era pentru el un inextricabil labirint în care, tînr, avusese de-a face cu personaje, tehnice și agresive de tipul lui Timoleon Pisani (fost redactor la *Epoca* și ulterior la *Universal* și la *Timpul*), grec dogmatic, neiertător și omniștient. Încet-încet, am luat obiceiul de a-l vizita pe Lovinescu de mai multe ori pe săptămînă. Primea în fiecare zi, după ora 5, pe cîțiva intimi care beneficiau de această favoare și pentru care avea sentimente mai deosebite. Latura donchișotescă a felului meu de a fi, ca și un orgoliu cu viclenie ascuns m-au îndemnat să-l iau pe critic „sub înalta mea protecție”. Pur și simplu „n-am mai dat voie” să fie atacat prin presă și am anunțat că oricine se va atinge de el „va avea de-a face cu mine”. Era o doză de juvenilită prezumție în această voluntară angajare ca „*garde de corps*”, dar era și o doză de realitate publicistică. Prim-redactor la *Facta*, puteam dispune, în limite destul de largi, de coloanele ziarului, dar eram, în același timp, colaborator ocazional (sau permanent) la o sumă de reviste care, de la *Încotro* și pînă la *Reporter*, îmi cumpărau proza semnată cu *articolul* și pe cea anonimă cu *metrul*. Deși singur, izbuteam ușor să-mi înconjur adversarii, să fac atmosferă, să las impresia că mai mulți intervin și se pronunță, că opinia publică e „lămurită”. În genere, conducerile publicațiilor nu se amestecau să-și controleze colaboratorii decît în problemele de politică. Literatura era considerată preocupare de mină a doua. (În polemicele de mai tîrziu cu Camil Petrescu, urma să uez din plin de posibilitățile pe care mi le oferea poziția mea specială în presă.)

Lovinescu era vădit surprins și plăcut emoționat de ajutorul spontan și dezinteresat pe care îl aduceam . . . cenacului. Persoana lui o considera, în speță, secundară, deși nu înceta să-mi manifeste sentimente de recunoscătoare amicitie. Dealtfel, repede s-au astîmpărat scribii mărunți, iar cei mari s-au gîndit bine înainte de a înfrunta riscul unor complicate polemici.

Dar în jurul maestrului cloceau și alt fel de emoții decît strict războinice. O serie întregă de „admiratoare”, unele

frumoase, altele lipsite de grație, roiau în jurul criticului, înfrîpîntînd un climat de gineceu, cu acompaniamentul său firesc de gelozii, de ambiții, de invidii și de lacrimi. Bărbat frumos în tinerețea sa, Lovinescu era, cînd l-am cunoscut, departe de a mai

fi seducător. Dar gusturile femeilor sînt tot atît de neprevăzute cît de clar le apar interesele. Desigur, cele care căutau aur sau pătimașe pasiuni aflu ușor completarea baletului de serai în aventuri despre care vorbea cronică. Toate, în schimb, setoase de glorie sau măcar de notorietatea pe care un cuvînt al maestrului ar fi asigurat-o, nu pregetau să-l alinte și să-l flateze. Plutea vag în aer presiunea unei vechi legături, pe care toată lumea o', cunoștea, dar nimeni nu mai simțea nevoia să o denunțe. Elemente noi și multilateral dotate intraseră în arenă, spre bucuria cîtorva membri ai cînaclului, grăbiți să culeagă tot ceea ce maestrul, prea obosit, nu catadicșea să identifice . . .

În vizitele pe care le făceam lui Lovinescu se în- timpla să întîlnesc pe unii obișnuiți (Ion Barbu, Camil Petrescu, F. Aderca, Hortensia Papadat-Bengescu) și pe alții care numai întîmplător veniseră să-l vadă.

Conversația era, în general, literară, dar maestrul nu disprețuia „*la petite histoire*”. Se povesteau cancanuri, mai mult sau mai puțin moidene, se demisti- ficau atitudini și se explicau campanii. Lovinescu știa tot, fără să se deplaseze, iar rezultatul acestor informații s-a materializat, deseori malițios, în paginile sale de memorialistică.

Odată, îmi amintesc, am găsit la Lovinescu pe generalul Alexandru Văitoianu, care venise să-și ridice niște manuscrite. Criticul a avut pentru el cîteva cuvinte de complezență (omul era distins și avea alură). Apoi, după ce a plecat, la curiozitatea mea a răspuns : „Pot să-i spun că «promite» ? Judecă și dumneata. Are 75 de ani. Și proza lui nu e lipsită de însușiri. Cum pot să rostesc însă acest cuvînt — «promite» — cînd știu foarte bine că viața nu-i va îngădui să-și țină, pentru întîia oară, promisiunea ? . . .”

Se întîmpla însă ca mezaventuri literare să tulbure grav siesta maestrului. Așa a fost cînd Torouțiu a publicat *Însemnările zilnice* ale lui Maiorescu. Abia apăruse romanul *Mite*, în care Lovinescu imagina o idilă avansată între Eminescu și Mite Kremnitz, idilă însă pe care jurnalul lui Maiorescu o spulbera cu desăvîr- șire. S-a aflat atunci pentru întîia oară, în mod public, despre legăturile dintre Maiorescu și cumnata sa, și aceasta într-un fel care nu mai lăsa urmă de îndoială. Romanul lui Lovinescu rămăsese în aer ; nu era de luat în seamă decît ca o falsă biografie romanțată.

E drept că supărarea lui Lovinescu era oarecum le- gitimă. Nici Torouțiu, nici alți scriitori care îl frecventau nu

sufleseră vorbă despre conținutul *Însemnărilor*, deși destui erau la curent cu intențiile lui Lovinescu de a tipări un roman pe tema simpatiei reciproce : Mite și Eminescu ...

Dintre persoanele care frecventau „salonul” criticului, puține aveau mai mult farmec și mai multă distincție decît Hortensia Papadat-Bengescu. Foarte feminină și foarte „*grande dame*” plimba pe buze un surîs îngăduitor, care uneori putea fi socotit de ascuns dispreț, dar totdeauna păstra aparențele bunăvoinței. Conversația ei nu lăsa să i se ghicească literatura. Cînd întîlnea pe cineva în stare să o asculte și să o înțeleagă, scriitoarea spunea lucruri personale și de un „deosebit interes, fără nici o legătură cu ideile lui Lovinescu sau ale mediului ei curent. Nimic nu părea mai contrastant cu această cucoană, evadată parcă din romanele lui Paul Bourget, dacă nu din ale lui d'Annunzio, decît hirsutul, neglijentul și ofensivul Ion Barbu. Dealtmînteri, autorul *Jocului secund* avea, în prezența femeilor, o atitudine care tuturor bărbaților îi se părea ridicolă. Cînd arunca ochii și zîria plasa peste o vizitatoare, fie că atunci o, zărise pentru întîia oară, fie că de mult o cunoștea, se ridica de pe scaun, holba ochii, bolborosea, scotea sunete guturale, necheza, toate într-o stare de semitransă greu de acceptat într-o societate civilizată. Spre surprinderea generală, însă, femeia ceda ; în fața cocoșului se recunoștea găina, iar Ion Barbu o lua cu el, fără nici un fel de explicații și fără nici un fel de dubii.

Am venit odată la Lovinescu și am asistat la o asemenea scenă după plecarea lui Ion Barbu, care o conducea pe Hortensia pe scări, ca pe un trofeu.

Lovinescu era indignat de comportamentul lui, de pasivitatea ei, de întreaga poveste, care îi rănea, dincolo de sensibilități mondene, orgoliul masculin. A fost singura dată în viață cînd l-am văzut depășind măsura, povestind ceea ce de obicei se tace, simțînd parcă o plăcere sadică în minuirea scalpelului, adică în mărturisire.

Ion Barbu, era, dealtfel, acceptat de toată lumea ; calitățile pe care le avea se situau la un alt nivel, încît orice defect părea, în comparație, mărunț. Etern admirator de femei, autorul *Jocului secund* ne încredința că el elimină total din raporturile lui cu sexul frumos perspectiva oricărei alte emoții decît senzuale. Îl vedeam deseori purtînd prin cafenele cite o „sclavă” meduzată, care îl asculta orbește și căreia — în mod evident — nu-i acorda alt interes decît al dezrobitoriei pasiuni carnale.

Fiindcă Ion Barbu era un mare muncitor. Lucra foarte des și foarte mult, oricît ar părea de paradoxal, la cafenea. Fie că era vorba de calculele matematice ale profesorului Dan Barbilian, fie că numai de vîna- tc/area rimelor lui Ion Barbu, ne feream să-i întreru- pem meditația. Din cînd în cînd el simțea

Însă nevoia de a zvirii găleți de imundicii asupra contemporanilor. Atunci îi trebuia un suport de ascultare. Mă alegea destul de des pentru acest oficiu, cunoscând admirația pe care o nutream pentru el și respectul pe care atîtea deosebiri mă obligau să îl păstrez. Vorbea de unul singur, eruptiv, cu metafore splendide care se detașau din fluxul imprecățiilor, în timp ce părul i se zbîrlea, mustățile i se lăsau „pe oală” și aveai impresia că, de i-ar fi apărut în față adversarul, nu s-ar fi sfiit să-l muste. Motivele de iritație ale lui Ion Barbu erau, în majoritatea lor, imaginare. Nu-și cruța nici prietenii de generație — Al. Rosetti, Tudor Vianu — prieteni care îl iubeau și care îl ajutau în cariera literară. Era de-ajuns să-și închipuie că vreunul din ei nu răsturnase cerul și pămîntul, ca să-i fie de imediat folos, ca dispoziția să i se schimbe radical și să treacă adică brusc de la admirații și drăgălășenii fără margine la ură crîncenă, la răzbuunări, la insulte și la grave indelicateți. S-a văzut, dealtfel, acest fel de a fi în poleimi- cile pe care le-am adăpostit la *Facia* și în care nu numai că nu a menajat în nici un fel pe mai tinerii Vla- dimir Streinu și Șerban Cioculescu, dar nu a cruțat pe oricine, prieten sau dușman, trecea pe alături.

Am servit atunci drept „gazdă de hoți”, sedus pe de o parte de frumusețea literară a textelor — toți se întreceau în această polemică de înaltă tensiune —■ iar pe de alta, dornic să rezerv *Faciei* dreptul de primă inserție. Susceptibilitatea excesivă a lui Ion Barbu m-a amestecat, dealtfel, și în polemica pe care a avut-o cu Argezi. Trebuie să recunosc, fără falsă modestie, că am avut oarecare noroc, pe lângă iscusință, să nu primesc porția mea de urgie. Mai tîrziu, cînd Ion Barbu a trecut pur și simplu printr-o „rătăcire”, condițiile scrisului erau altele. Era foarte sensibil — ca orice nervos — la presiunea opiniei. Lipsa lui totală de vocație politică se manifesta uneori cu tontul ciudat. A căzut uneori pradă sugestiilor propagandistice ale străzii, spre mirarea noastră, a prietenilor săi care îl cunoscu- sem și îl apreciasem în altă postură.

Lovinescu îl accepta sau îl suporta ca pe un fenomen natural. Simtea că era inutil să-l contrazică. Pur ■și simplu înregistra. Și nu totdeauna Lovinescu și față de oricine avea asemenea îngăduințe și asemenea insensibilități.

Cînd a căzut la Academie, de exemplu, și cînd am scris primul articol apărut în presă, care să releve mi- selia, reacția sa nu a fost aceea pe care în mod firesc o scontam. Vizitîndu-l după cîteva zile, am simțit în spatele mulțumirilor convenționale un resentiment ascuns. Pînă la urmă l-a mărturisit. Titlul articolului era : *Academia fără Eugen Lovinescu*. Ar fi trebuit să scriu : „Academia fără E. Lovinescu”. Mi-a explicat că el semnează totdeauna așa, că orice altă

denumire ar preta la confuzie etc., etc. Am rămas siderat. Aveam impresia că momentul, locul de apariție, conținutul articolului compensau această involuntară neglijență. Nici astăzi nu mi-am schimbat părerea, dar astăzi îmi explic mai ușor supărarea scriitorului.

Îl revăd și azi pe autorul *Jocului secund*, cum își evoca datele principale dintr-o, pe atunci, controversată copilărie, cum se străduia să-și convingă adversarii din polemicele curente că se născuse la Cimpulung și nu la Giurgiu.

Primul poem i-a apărut în *Literaturul*, ciclul pamasian în paginile *Sburătorului*. Premiul al *Gazetei matematice*, student eminent, a fost trimis de profesorul Ți-țica bursier la Tübingen să studieze la Landau teoria numerelor lui Anii de „*Studienreise*” de cristalizări, în acel fumuriu oraș în care au trăit poetul Coleridge, matematicienii Gauss, Reiman, Minkovski.

În țară, cariera poetului s-a împletit cu a profesorului care își pregătea doctoratul despre „funcțiunile hipereliptice”. Ion Barbu, poet de concepție și nu de imagini, s-a întâlnit în mod firesc pe autostradele liricii cu Arghezi și cu arghezienii. Meciul dintre cei doi măștri, deși cu lovituri aplicate la intervale, a pasionat mult timp opinia literară.

Spre sfârșitul anului 1929, când poetul abandonase Parnasul în favoarea muzei matematice, profesorul Al. Rosetti i-a tipărit, la „Cultura Națională”, *Jocul secund*. Pe exemplarul de lux dedicat maestrului, Ion Barbu a însemnat celebrul de atunci către:

Asemeni după Euclid Proportiei ce-și plimbă mezii, Rotește versul meu arid Străineii scări a lui Arghezi.

Cu timpul și-a închinat
din ce în ce mai mult
activitatea științei,
strălucind la catedră, la
congrese inter-
naționale, invitat să
vorbească pe la

universități străine, înconjurat mereu de acea recunoaștere a egalilor care îi ferea orgoliul de scăzutele satisfacții ale vanității

.Obiceiuri de altădată durau însă în felul lui de viață :
viciul cafelei, prietenia boemilor din lumea literară și
artistică, patima criticii verbale și a pamfletului. Mare polemist,
îi plăcea să plimbe, deasupra capetelor seci, bicle de foc ale
ideii. Dar toate acestea nu-l împiedicau de la erori grave, de la
naivități neașteptate ...

Mult mai serios și mult mai adânc a fost, în schimb,
singurul meu conflict cu Lovinescu și, anume, cu prilejul ultimei
noastre întâlniri. Tipărise recent broșura despre Petre Carp, broș
sură în care noi toți vedeam o inoportună și tardivă
îngenunchere în fața junimismului. Ni se părea aberant ca omul
care scrisese *Istoria civilizației române* și care desprinsese din
evoluția ultimului secol ideile directoare să semneze pe
neașteptate acest *mea culpa*. Dar Lovinescu nu mai era în acel
moment Lovinescu. Boala îl măcinase. Avea tenul negricios,
caracteristic al cancerosilor. Vorbea încet și cu greutate. Părea
cuprins de presimțiri și de panici. Personal, mă aflam într-o
dispoziție diametral opusă, grăbit să discut principiile, de parcă
ele ar fi avut vreo importanță în clipa aceea.

Lovinescu mi-a explicat cum toată bruma de civilizație
pe care o încropisem urma să dispară sub povara războiului.
Sensibilitatea lui, stimulată de boală, exagera spaimele
imaginației. Din parte-mi, vedeam doar desfășurările trandafirii
ale unui final pentru care ani de zile luptasem și care, nu mă
îndoi, avea să confirme, și pe plan internațional și teoretic,
eforturi și sacrificii multiple.

La un moment dat — să fi fost un cuvânt al meu
imprudent ? Să fi fost din partea lui o nejustificată fantasmă ?
— un înger negru a zburat printre noi. S-a uitat la mine sever,
surprins, dezamăgit. Mi-am dat seama că avea presimțirea
eventualei mele „trădări” și, după cincisprezece ani de totală

încredere, descoperea, printre asasinii țării, pe fiul lui, „pe Brutus”.

N-am ridicat mînușă. Ce puteam să-i spun ? Aveam senzația că, apărîndu-mă, implicit mă acuzam, și am așinat pentru mai tîrziu, adică pentru niciodată, explicația ! Lovinescu a notat în memoriile lui, cu regret, acest moment. 11 consenez și eu aici, după treizeci de ani, cînd numai el nu știe că n-a avut dreptate.

Ar fi trebuit, poate, să i-o spun — înainte de marea plecare.

Figuri politice și aspecte parlamentare

După ce am ajuns „articlier de fond”, adică specialist în considerații politice, îmi mai rămînea de parcurs o singură etapă : să fiu acreditat de ziar în incinta Camerei.

Sus, la etaj, lucrau roboții dării de seamă, mai mult sau mai puțin stenografiate. Serviciile de secretariat ale Camerei împărțeau delegaților fiecărui ziar cîte o stenogramă a dezbaterilor, așa cum urmau să apară în *Monitorul Oficial*.

Dar ziarele, cunoscînd obiceiul pămîntului, își luau toate garanțiile pentru a verifica textul cu atîta bunăvoință distribuit, text în care bineînțeles nici conflictele eventual contondente, nici cuvintele uneori neparla- mentare nu figurau. În plus, gazetarul politic mai de seamă al fiecărui organ de presă avea acces în sala de ședință, pe culoare și la bufet, fiecare din aceste spații rezervînd, cui știa să se descurce, posibilități de discuție între patru ochi și, deci, de informare.

Cînd am intrat pentru întia oară în incintă, am revăzut figuri pe care, în calitate de licean întîmplător prin București, le cunoscusem din loja publicului. Dar nu era același lucru. Nici măcar sala din vremea Federației, ulterior Teatrul Popular, nu mai era aceeași.

Tot liberalii guvernau, bineînțeles — direct sau prin interpuși — tot național-țărăniștii îi hărțuiau din opoziție. Dar restul, numai restul era important.

Trăsăturile mele șterse nu mă făceau în nici un fel remarcat. Trebuia să mă cunoască de cîteva ori cineva ca să-mi rețină fizionomia. Cît despre nume, cînd îl pronunțam, eram imediat întrebat:

- Sinteți ziarist ?
- Da.
- Unde scrieți ?
- La *Facla*.
- Mai apare *Facla* ? Tot Cocea e director ?
- Apare. Dar e director Vinea.
- Și matală ce faci la gazetă ?
- Sint redactor-șef !

Acest răspuns era primit cu un suris jumătate de neîncredere, jumătate de compasiune.

Fac era în acel timp un ziar „confidențial”, foarte citit în redacții, dar foarte puțin răspândit în marele public. Pentru a scurta dialogul ide mai sus, luasem obiceiul de a purta în buzunar câteva exemplare din „numărul” zilei, exemplar pe care-l ofeream oricui era curios să afle despre existența noastră. *Aici*, cel puțin, numele meu era tipărit cu literă bloc și dedesubtul unui grav articol, care trata vaste probleme de politică națională și internațională. Mi-au trebuit câțiva ani ca să fiu cunoscut, ceea ce, după opinia generală, se petrecuse destul de repede. Și calea mi-a fost ușurată de practica stăruitoare a rubricii de *Aspecte parlamentare*.

Se obișnuia ca dezbaterile de la Cameră, cele din stenogramă, să fie precedate de un articol care să rezume cu ironie sau cu seriozitate ședința, să scoată în relief problemele și glumele, cele esențiale. Genul fusese ilustrat de cei mai ascuțiți ziarști ai timpului : Ion Vinea, Alexandru Kirilescu, Dem. Theodorescu, H. St. Streitman și alții. Am mers pe urma lor.

Incinta Camerei era, dealtfel, pentru un ziarist activ și conștiincios, o mină inepuizabilă de subiecte. Culegeam, plimbându-mă doar cu ochii deschiși, informații inedite de tot soiul, teme de articole, replici și glume de speculat în rubrici de umor sau numai de culoare. Învățam practica parlamentară, aflam comportările și moravurile politice, verificam idoli și descopeream valorile ascunse, toate acestea fără alt efort decît al prezenței profesionale și bogat doar de conștiința că ideea sau emoția mea, născute „*ad rem*”, urmau să apară a doua zi în pagina ziarului. Cît privește cenzura, ziarștii mai subtili găseau totdeauna modalitatea să-și exprime gîndul. Firește, proza jurnalistică pierdea astfel din claritate, din vigoare și chiar din eficiență, dar, în schimb, stilul se rafina. În locul scrisului direct și lipsit de particulară valoare literară, se practica o proză de aluzii, de subtexte și de „*go-pirle*”, care săreau neașteptat la un colț de frază, mai mult din sugestia decît din ciocnirea cuvintelor. Operația era ușurată de împrejurarea că guvernele pedepseau numai pe cenzor pentru lipsa sa de vigilență. Îmi amintesc o vreme în care, îndrăjit împotriva Elenei Lu-pescu, strecuram la adresa ei, aproape în fiecare articol, diverse insinuări și necuviințe. Eugen Titeanu, subsecretar de stat la Interne și care avea în această calitate supravegherea cenzurii, știa, în schimb, să citească și lua imediat măsuri. Cînd mă întîlnea la Cameră, îmi spunea cu seriozitate : „Iar l-am dat afară !” Nu întrebam *pe cine*, nici *de ce*. Eram lămurit. Cenzorul „plătea” pentru că se lăsase păcălit.

Biroul prezidențial, tribuna, banca ministerială, fotoliile deputaților, iar sus lojile presei și ale publicului — fiecare din

aceste locuri avea destinația, povestea și semnificația lui. Toate erau însă legate de o anume regulă a jocului, de convenții nescrise și de obișnuințe, care completau litera seacă a Regulamentului. Vastul culoar circular, care înconjura incinta, era prevăzut cu foarte comode canapele. Nae Ionescu, bunăoară, care ocolea tribuna și detesta promiscuitatea bufetului, avea obiceiul să prelucraze, în acest spațiu discret și comod, pe cine știe ce personaj, ilustru mai curînd prin puterea pe care o deținea în stat sau în opinie decît prin subtilitatea spiritului. Nu era, dealtfel, singurul specialist în „facerea culolarelor”, deși, într-un regim în care o nouă convingere putea rareori determina o modificare de vot, efectul persuasiunii adiacente era limitat, ca și numărul peripateticienilor.

Mai frecventat era bufetul, în ședințele de pauză, ale unui mare discurs sau cînd vorbeau oratorii de umplutură. Nu era ușor să cîștigi audiența Camerei ; și era încă mai greu să o păstrezi. În ciuda aparențelor, arta de a vorbi frumos era, citeodată, secundară. Mi s-a întîmplat să văd pe I. Petric(vicei pronunțînd primele fraze ale unui discurs academic, de la tribună, ca să constat, după cîteva minute, că vorbea în fața fotoliilor goale. Deputații nu îl ascultau, fiindcă știau ce avea să spună. Profesorul își dădea — în acea epocă a vieții sale — toate ostenele din lume ca să ajungă ministru. Or, pentru acest ideal — comun celor din majoritate ca și celor din opoziție — nimeni nu sacrifică voluptatea șfarțului. La o situație similară, dar mult mai dureroasă, am asistat, cu prilejul interpelării lui Grigore Iunian cu privire la falsificarea alegerilor de la Baroul de Ilfov.

Șeful partidului radical-tărănesc a ocupat tribuna și a adus, cu talent și cu informații decisive, dovezi zdrobitoare împotriva adversarului său Istrate Micescu, pe care, chipurile, avocații îl „preferaseră”. Rechizitoriul lui Iunian s-a încheiat în aplauzele asistenței ; toată Camera, indiferent de orientarea politică, l-a aclamat în picioare. Cînd Istrate Micescu s-a urcat la rîndul lui la tribună, să răspundă, asistența s-a îndreptat hotărît, deși fără ostentație, spre bufet, de parcă se sunase „recreația.” Nu se putea un mai mare elogiu pentru Iunian, nici un mai mare blam pentru „fericitul” său adversar. Trebuie să ținem seama că Istrate Micescu, deși mai slab ca orator parlamentar, era un mare vorbitor. Îmbrăcat în straiele epocii, ar fi părut ușor un pedagog, un retor sau chiar un logograf din perioada elenistică. Umbla foarte elegant îmbrăcat și avea grija ținutei și a gesturilor chiar atunci cînd nu se afla la tribună. Era poate puțin prea conștient de valoarea lui. dar acest orgoliu, care uneori devenea relativ supărătoare vanitate, avea una din cele mai serioase „acoperiri aur” ale actualității europene. Era un om de mare cultură clasică. Știa grecește și latinește, așa cum știau

puțini. Se orienta ușor în problemele de literatură și filozofie, cu o artă care cobora foarte rar pînă la artificiu. Nu erau secrete ale discursului care să-i fie străine. Mînuia perioada clasică și expozeul dramatic fără să fie mai puțin iscusit în intreruperi și în replici scurte. I se citau cuvintele de spirit în toate saloanele și în toate cafenelele. Aventurile sale matrimoniale provocau, în schimb, surîsuri, surîsuri de altă nuanță decît cele pe care le stîmneau repetatele sale dovezi de arghirofilie.

În mod paradoxal, deși era socotit printre cei mai mari avocați ai Baroului de Ilfov, deși era profesor de drept civil, profesioniștii barei știau că nu avea, spre deosebire de fratele său (Didi Micescu) — mult mai puțin cunoscut — ceea ce se numește „bosă juridică”. Istrate era mai mult literat și artist în vorbire, în așa măsură încît, deseori, sacrifică interesul clientului și problema de drept satisfacției de a se lăsa ascultat.

Cultura, talentul și variatele daruri ale ilustrului profesor și avocat nu aveau, din păcate, căptușeala morală necesară pentru a transforma un artist într-un bărbat de stat. Ca și multe alte personalități din fauna celor două războaie, Istrate Micescu a trecut meteor prin viața publică, fără să semnifice.

Mare avocat, adversar de bară al lui Micescu, Grigore Iunian era însă, în primul rînd, extraordinar de- bator parlamentar. Înainte de a-l auzi vorbind la tribună și întemeindu-se pe ceea ce vedea în fața ochilor, oricine ar fi contestat măcar posibilitatea unor asemenea calificări. Grigore Iunian era mic de statură, foarte slab și foarte agitat, purta ochelari imenși, cu groasă ramă neagră, o pereche de mustăți „à la Hitler”, iar șireturi de panglică îi fluturau la pantofi. Rezultatul era — cînd apuca să prindă glas — chiar ridicol. Iunian avea o voce pitigăiată, ușor nazală, și mișcări într-un fel dezarticulate, care te îmbiau să cauți sfiorică în măsură să le sincronizeze.

Dar toate acestea dispăreau cînd oratorul se uroa la tribună. După primele fraze se încălzea și cuvintele îi ieșeau din gură ciocane. Grigore Iunian lovea ca un uriaș. De la tribună abia i se vedea capul, și, ca să nu provoace ilaritate, nu înceta, vorbind, să se plimbe. Camera îl asculta totdeauna meduzată. În sînul ei Iunian nu avea decît adversari politici, dar nimerii nu îndrăzneau să-l întrerupă. Avea ferocitatea luptei ; imprudentul ar fi zăcut la pămînt, după cîteva minute, zdrobit. Nu erau lipsite de umor duelurile lui cu I. În- culeț, în vremurile în care acesta, ministru de interne, îi servea drept *punching-ball* pe banca ministerială.

Foarte înalt și foarte corpolent, Inculeț avea o figură de Golem și trăsături de cea mai inexpressivă placiditate. Sub aspect blînd și inocent, ascundea însă toate vicleniile Ohranei, iar inerția fizică, pînă și ea, îi servea drept pretext ca să refuze fierul.

Inculeț era satrap, nu era orator.
Dar Iunian izbutea, ori de câte ori se oferea ocazia, să fie Davidul acestui Goliat. Bătălia devenea, la un moment dat, inegală. Un sentiment de milă îți încolțea în suflet. Trebuia să-ți stăpânești pornirea de a sări în ajutorul „criminalului” : Iunian exagera. Nu mai era o bătălie, era un masăcr. La fiecare blbitală a lui Inculeț, răspundea cu o loWitură de măciucă. La un moment dat, dezarmat, batjocorit și ridicol, Inculeț rîdea și el odată cu asistența. Și fiecare se gîndea în sinea lui : „Sărăcul ! Bine că nu îl doare !” . . .

Cu totul altele erau raporturile dintre Grigore Iunian și Virgil Madgearu. Se urau de moarte și se prețuiau, în același timp, peste măsură. Fiecare știa că, în afara celuiilalt, nu are adversar și, în consecință, se ostenea să-l suprime. Vina inițială a fost, probabil, a lui Grigore Iunian, surprins de cariera rapidă a colegului său de partid și de generație.

Virgil Madgearu, mare om de finanțe și procesor la Academia Comercială, se bucura de gloria primului plan politic și de o mare notorietate în cele economice. Ca să-l poată combate și ca să-l poată înfrunta, Iunian a studiat problemele bugetului și ale finanțelor în amănunțime. A ajuns repede singurul care putea să-i țină piept lui Madgearu în specialitate, singurul care izbutea să-l pună în încurcătură. Lupta nu era, pentru nici unul din amîndoi, ușoară. Fără să aibă scintelarea și talentul lui Iunian, Virgil Madgearu era un foarte bun și foarte sistematic vorbitor. Expunerile lui logice, informate, nu lăsau nici o clipă impresia de improvizatie. La tribuna Camerei, ca și la catedră, Madgearu predă ca un profesor și deputații îl ascultau ca niște simpli studenți. Destul de înalt și de o construcție viguroasă,, un pronunțat prognatism și un fel de a merge cu capul ușor plecat, mișcînd din mîini, îi dădeau o înfățișare de cimpanzeu. Cînd se urca la tribună, Madgearu lăsa impresia că se urcă în pom.

Duelurile lor erau amarnice. Era destul ca unul din amîndoi să repurteze un deosebit succes, ca imediat celălalt să se ridice pentru a-l dărîma. Îi apreciam pe amîndoi și îmi era fdrarte greu să dozez în scris adjectivele, în așa fel încît să păstrez odată cu un echilibru real prietenia amîndurora. Iunian, îndeosebi, era foarte sensibil la ecurile din presă ale activității sale parlamentare. Îmi amintesc cum odată, după un adevărat triumf oratoric, a coborît de la tribună în aclamațiile Camerei, felicitat de toți ziaristii prezenți. Dar Iunian le-a răspuns cu necaz evident și infantil : „Degeaba ! Să vezi că mine Carandino scrie că tot Madgearu a fost mai bun !” Ca și cum după cum vorbeise ar fi avut vreo importanță ce aș fi scr is eu sau altul !

Au fost multe asemenea antipatii în viața noastră politică, de n-ar fi să cităm decât pe aceea dintre Carp și Maiorescu, dintre Ionel Brătianu și Marghiloman. Ele au modificat evoluția firească și au lipsit țara de beneficiul integral al valorilor care, în loc să se însumeze,, se anulau.

Nu totdeauna, însă, legende ale oamenilor politici corespundeau cu realitățile. Marea mea deziluzie în viața publică a fost Octavian Goga. Venisem din provincie,, cîștigat de lectura articolelor sale politice din revista clu- jană *Tara noastră*. Îl admiram limba, ideile, logica raționamentelor, și, mai presus de orice, eram sedus de o bună-credință care mi se părea ireproșabilă. Am rămas stupefiat cînd, odată ajuns la București, am mărturisit ceea ce clocise în mintea mea, la Brăila. Dacă despre scriitorii părerile generale nu difereau radical de ale mele, despre dm am constatat că pînă și „neutritii” îi erau defavorabili. Cînd îi pomeneam numele, apărea acel surîs care, spontan și generalizat, anula orice scuză, orice explicație. M-am grăbit atunci să-l urmăresc la Cameră. Nici ca orator nu îmi s-a părut deosebit. Mă așteptam mai mult decât la fraze goale și la efecte de glas. Iar atitudinea politică nu lăsa nici urmă de îndoială. Octavian Goga era gata să servească monarhia, pe liberali, pe Aristide Blank sau pe alții care l-ar fi angajat. N-avea, cu alte cuvinte, nici un fel de valoare politică autonomă. Dealtfel, de puținele ori în care a încercat să facă jocul său propriu, a constatat cu surprindere că toată lumea pierduse încrederea în el, că toată lumea surîdea. Mi-am dat seama cită dreptate avea Aderca : „O damă de lux. Cere mult.... Dar cîteodată face !” Ceea ce era frapant în atitudinea politică a lui Goga era indiferența la adevăr. Interesul tactic, dacă nu discret material, premergea. Omul n-avea nici credință, nici principii ; era politician și în nici un fel om politic. Scriitorul, omul de carte se socotea liber, cînd acționa în for, de orice frînă morală. Iar lipsa lui de scrupule cobora uneori pînă la indelicateteți mărunte. L-am văzut cu ochii mei îndemnînd pe Nichifor Robu, tînărul și vigurosul bivoli al partidului gogo-cuzist, să bată pe deputații care îl întrerupeau.

O amintire îmi stăruie în minte despre acest Robu, prințul bătașilor gogo-cuziști. Eram în incinta Camerei, martor la o agresiune. Robu frîngea niște scaune și bătea cu picioarele respective ceva deputați. Furlugean, chestor al Camerei liberale și însărcinat în această calitate cu paza, s-a apropiat de grup și, cu un aer de supremă indiferență, a prins între degete bicepsul „robului”. Dintr-o dată acesta s-a oprit, și, fără să lase din mină prada, a întors ochii cu mai mult respect decât spaimă. Își găsisse nașul.

După ce „bătaia” s-a potolit, chestorul și cuzistul s-au plimbat alene pe culoar. Discutau și își pipăiau mușchii.

N-auzeam conversația, dar despre ce puteau vorbi cu atîta interes decît despre bătăi ? La un moment dat au hotărît să se ia la întrecere, să vadă care e mai tare. Dar n-aveau unde. Au deschis ei o ușă după alta, dar au dat mereu de funcționari prin birouri. Pînă au nimerit la bibliotecă. Loc ideal. Cine să intre acolo ? Care deputat ? Care ministru ? Dormeau înfoliile neatînse de pe vremea lui Cu-za. Au intrat cu precauție, au închis ușa cu cheia. Peste cîteva minute nu se mai auzeau decît bușeli și icneli. Și zgomote de trupuri răsturnate pe dușumea.

Sus, pe o consolă, surîdea în piatră Voltaire ! . . .

Mai avea ieșiri cinice Argetchiu. Dar ale lui se remarcă printr-un oarecare stil Falstaff, de gentilom rustic, reacționar, abuziv, dar, în mod neașteptat, seducător. Odată, de exemplu, Virgil Madgearu vorbind la buget, l-a atacat cu deosebită argumentare și vehemență. Spre surprinderea generală, Argetchiu s-a ridicat de pe banca ministerială și a spus o frază : „Să mă pupi în c . . .” Omul era, totuși, cultivat. Doctor în litere și în medicină de la Roma, avea o pană alertă și un spirit care nu trebuia să recurgă, pentru a străluci în conversație, la expresii grosolane. Replica, brutală, neașteptată, depășea desigur, prin trivialitate, cancanele politetii parlamentare curențe, dar rezultatul a fost un rîs homeric care, printre altele, a înecat și discursul lui Virgil Madgearu.

Argetchiu era, în schimb, fermecător la bufet. Știa să istorisească. Știa să asculte. Ne-a povestit odată, cu prilejul morții lui d'Annunzio, un episod din studenția lor comună. Poetul se ținea mai mult de femei decît de studii. Într-o zi el trimise pe cineva să-l cheme pe Argetchiu ; un conte italian îl surprinsese la nevastă și îl ciomăgise. D'Annunzio avea nevoie de îngrijirile colegului său de la Medicină. „Cînd am intrat, ce crezi ? ne spunea Argetchiu. D'Annunzio era întins în pat, bandajat la cap și la mină stîngă. Cu mîna dreaptă risipea peste plapumă petale de trandafiri și, adresîndu-mi-se, explica grandilocvent situația : «Imbecilul ! Cel mai mare poet al Italiei, de la Dante, i-a onorat casa. Și el n-a priceput» . . .”

Preferam însă butadelor, chiar reușite, de la bufet, studiul oratorilor, fie ei de-a doua mină. Deseori aveam surpriza să constat că valoarea se ascundea totanai acolo unde era mai puțin bănuită. Așa, de exemplu, îl prețuiam foarte mult ca vorbitor pe apoplecticul deputat de Craiova, Virgil Potîrcă. Foarte gras și de o imensă carură, oratoria îi era de o nespusă finețe. Vorbea, adică, așa cum juca artistul Pauley, analogul lui de proporții de pe scenele pariziene ale timpului. Îl invidiam pentru darul deosebit cu care îl înzestraseră natura și pe deputatul de Teleorman, Eduard Mirto. Absolut stăpîn pe frază, îi plăcea să se joace, să facă pauze, să se plimbe pe propoziții incidente. N-avea nici o importanță ce spunea. Prețioase erau

aluziile, insinuările, subtextele. Vorbea perfid, cu aparență de naivitate. Înfigea acul exact și numai în punctul oel mai dureros. Credeai că ai de-a face cu un bijutier și descopereai până la urmă că ai ascultat mărturia vicleană, meșteșugită și mincinoasă, a unui asasin ! Tot cu acul lucra și Armând Călinescu, dar la alt nivel, la alte proporții. Înfațișarea lui fizică prezenta oarecare analogii cu a lui Grigore Iunian. S-ar putea spune, în dezavantajul lui Armând Călinescu, el, care avea aspect mai efeminat și mai dubios. Totul îi deosebea în schimb, ca preocupări, ca tonalitate de viață, ca trăsături de caracter. Grigore Iunian era subiectiv și pățimaș. Armând Călinescu ascundea, sub poleială de glume, un autentic simț al valorilor de stat. Nimeni n-ar fi bănuit că o înfațișare atît de frivolă acoperea solidele virtuți ale unui adevărat președinte de consiliu. Sacrificiul lui a fost voluntar și meditat. A reușit să salveze realitățile statale și administrative ale țării de presiunea crimei transformate în instrument politic. În acest scop, a plătit prețul : și-a sacrificat viața. În timp ce grupul din care făcea parte vîna portofolii ministeriale, Armând Călinescu urmărea Soluția. Tensiunea ajunsese la extremă, trebuia cineva care, la crimă, să răspundă cu crimă, și Armând Călinescu a oprit în fața lui paharul. Nu este vorba să justificăm o măsură sau pe cea diametral opusă. Fascismul de stradă năvălea peste dictatura de la cîrma statului, iar aceasta din urmă n-a înțeles să se lase zdrobită. . . .

Armând Călinescu avea cultură juridică franceză și spirit parizian, cu înclinații aparente spre scînteierile ex- lerioare. Oratoria lui era nuanțată și avea drept primă caracteristică : exactitatea. Armând Călinescu spunea ce trebuie, *cum* trebuie, *unde* trebuie și *cînd* trebuie. Vorbea într-un fel de pe banca ministerială și în cu toțul altul de la tribună, sau de la locul lui de deputat. Era mare maestru al întreruperii — acordate de vorbitor — și se distingea prin arta de a dărîma în cîteva fraze un discurs desfășurat în cîteva ceasuri. Puțini acordau, la început, importanță acestui Mickey Mouse pudrat și cu monoclu negru. A fost de ajuns să rostească însă un discurs și să strice pe al altora, ca majoritatea, ca și opoziția, să-și dea seama că se nascuse un nou *leader*. Oratoria lui se afla la pdlul opus celei care asigurase reputația lui Tătărăscu. El nu juca nici pe rezonanțele glasului, nici pe efectul perioadelor de elocință pregătite la oglindă, acasă. Se remarca prin substanță, deși cocheta cu superficialitatea. Improvizatiile îi erau meditate, manevrele politice îndelung pregătite. Știa nu numai încotro merge, ci, mai ales, în ce direcție îi va antrena pe alții. Doctorul Lupu, în schimb, avea toate calitățile și toate defectele demagogului. Discursurile îi curgeau din gură

torențial, iar vocea lui tunătdare se potrivea — ca și substanța rostrii sale, dealtfel — mai curînd adunărilor populare decît mediului parlamentar. Combativ, Ni- colae Lupu se afirma în luptă și, lipsit de stimulentele întreruperii, își făurea singur interlocutori, pe care se ^grăbea să-i nimicească. Nu era, dealtfel, comod să-i fii adversar. Ținea piept majorităților dezlănțuite, împungea ca un taur și acoperea, sub avalanșa unor nemaipomenite dcări, pe oricine îndrăznea să-i stea împotrivă. Experiența și trecerea anilor au izbutit să-l modereze, adică să-l facă mai stăpîn pe mijloacele de care dispunea, mai organizat în replici, în intervenții, în invective. Odată, cînd devenise obiectul unei campanii de incitare la asasinat, în paginile săptămînalului *Sfarmă piatră*, s-a urcat la tribună și, cu voce fermă, l-a amenințat direct pe ministrul de interne Inculeț cu represalii de aceeași natură. „Să știi că daoă nu-i astîmperi pe oamenii dumitale de la *Sfarmă Brînză*, *Suge-Cap* și alte asemenea pulblica- ții, vei avea de-a face cu mine. Eu nu mă uit la ei. Eu dau în dumneata !”

Partidul liberal nu avea, în schimb, luptători care să poată face față. De la moartea lui Georget Mirzescu, in- contestabil cel mai mare debater pe care l-a avut la noi banca ministerială, singur Victor Iamandi dovedea, în rîndurile lo(r, prezența politică și tehnica ripostei.

Liberalii se puteau însă ușor lipsi de contribuția talentelor din partid, de vreme ce, amatori conștienți sau inconștienți, remunerați sau naivi, se aflau destui care să le facă jocul. Numai Nicolae

Iorga, de cîte ori, abil
montat, nu a creat
diversiuni salvatoare ?
Era de ajuns să i se
joace o piesă la
Național, sau să i se
promită vreun ajutor
pentru școala de la
Roma sau cea de la
Fontenay- aux-Roses,
ca profesorul să-și
schimbe dacă nu
vederea, în orice caz
ochelarii. Nu din
interes, ci din naivitate.
Dar Nicolae Iorga cel
într-adevăr mare nu era
cel păcălit de agenții

liberali, ci acela care
lua cuvîntul în proble-
mele naționale. La
glasul lui, toată
Camera aclama în
picioare pe oratorul
țării, nu pe cel dinții, ci
pe singurul capabil să
exprime ceea ce toți
simțeau, dincolo de
dihonii politice și de
interese materiale.
Nicolae Iorga vorbea
atunci ca un profet
biblic, mesager al
generațiilor trecute,
vestitor al celor de
mîine, așa cum ar fi

vorbit Ștefan cel Mare sau Miroh Costin

.De cu totul mai reduse proporții era talentul, pină la urmă omenesc, al lui Nicolae Titulescu. El a căpătat repede, dealtfel, o platformă internațională, care falsifica liberul joc al competiției pe plan național. Devenind un mare orator european, unul din așii tribunei geneveze, Titulescu depășea clasificările de acasă. Elocința lui, inițial de factură universitară, s-a amplificat cu anii și cu obișnuința marilor adunări. Arta cuvântului îl transfigura dealtfel pe acest Titulescu, altminteri foarte puțin plăcut la vedere și cu miinile mereu plutind în aer, parcă în căutarea unei cobilițe. Succesele internaționale n-au izbutit niciodată să-l înstrăineze ; își păstra vorbirea verde oltenească, ba chiar obișnuința înjurăturilor de acasă. Am evitat societatea lui, de teama reputației pe care și-o făcuse ; se spunea că era tiran cu apropiații și uneori direct vexatoriu. N-am avut prilejul să verific personal experiențe care nu s-au consumat. Dar am avut în schimb ocazia să-i apreciez delicatețea. Când a fost înlocuit de Carol al II-lea, în mod brutal, de la Ministerul de Externe, ziarele din capitală s-au grăbit să-l laude .pe succesorul lui, pe Victor Antonescu. Un singur articol a apărut în presă cu elogiul „fostului” — al meu. Întors în țară, Ti- tulescu a telefonat să vin să-l văd. Anticamera era plină de oficiali și de neoficiali, de miniștri străini, de ziariști internaționali. Dar cînd Titulescu a deschis ușa și m-a văzut, a strigat numele meu cît îl ținea gura și m-a primit înaintea tuturor :

— *Excusez-moi, messieurs . . . c'est un ami.*
Apoi m-a luat cu el în birou și a început să înjure pe cei care îl „lucraseră” :
— Sînt criminali. Nu-și dau seama. Judecă și tu !
Are țara bani să fabrice un nou Titulescu ? Nu pun problema de valoare personală. Admit că au găsit unul la fel, dacă nu unul mai bun. Dar ca să-l faci cunoscut, ca să-l faci presă, ca să-l faci relații, ca să-i crezi un pedestal, trebuie mulți ani și multe milioane. Dar ce știi ei ? Cred că în Europa merge ca la București !
Mai tîrziu a plecat în străinătate și nu l-am mai văzut.
Îmi dau seama, recitînd cele de mai sus, că am omis pe mulți dintre cei mai mari.
Dar despre ei nu e nevoie. Se vor apăra singuri.
Ziare, ziariști și momente de presă
Facia era pentru mine amanta de inimă. Dar, într-o bună zi, și ea a dispărut. Carol al II-lea, constatînd că

pulverizase partidele și cimpromise personalități, a intrat direct în regim dictatorial, având grijă — odată cu suspendarea libertăților — să acorde grade, funcții, decorații și uniforme.

Suprimarea presei de stînga, deci și a *Faciei*, mi-a creat dificultăți urgente și de toată natura. Campaniile ultime îmi marcase atitudinea de operant. În momentul în care se instaura o dictatură regală, după toate aparențele durabilă, nimeni nu se gîndea să facă apel la concursul meu „revoluționar”. M-am retras, în consecință, încă o dată în cafenea, așa cum mercenarii Renașterii se retrăgeau în circiumi și în hanuri, așteptînd pe condotierul care să-i angajeze. În afară de satisfacțiile culturale pe care le culegeam la „Grand”, la „Capșa” sau la „Cor-so”, aveam avantajul de a fi ușor de găsit. Directorii și secretarii de redacție ai revistelor săptămînale știau unde să mă caute, iar înțîlnirea cu ei îmi permitea... să trăiesc de la o zi la alta.

Deși foarte mulți dintre colegii mei, cu platformă profesională mai redusă și cu răspunderi mai limitate, reușiseră să-și cumpere case, să-și agonisească averi, firea boemă și anumite durități de caracter m-au împiedicat să-i imit. Orice șomaj, fie chiar pasager, îmi amenința grav stîlul de existență. Intram ușor în datorii și pe urmă foarte greu le plăteam. Cafeneaua era, în plus, un pozt comod pentru a face opoziție. Opiniile, glumele, epitetele circula de la o masă la alta fără semnătură. Ba erau unii care își făceau un punct de glorie și un certificat de consecvență politică din ofensivele lor verbale. Așa, bunăoară, profesorul Ion Sin Georgiu, care, cu prilejul unei razii polițienești, și-a declinat fericit calitățile. Spera o arestare, care să-i aducă publicitate și care să-i deschidă perspectiva unei cariere politice. Dar polițistul, după ce i-a verificat buletinul, s-a scuzat :

— Ne iertați. Pe dumneavoastră avem ordin să nu vă deranjăm.

Stăpînirea îl clasificase în sectorul celor inofensivi.

În fața perspectivelor sumbre care mi se deschideau, am hotărît să-mi modific specialitatea. Din ziarist politic, m-am proclamat cronicar dramatic, fixînd centrul meu de greutate profesional într-un domeniu în care făceam figură de întîmpltct diletant.

Cronicile mele aveau îndeajuns ecou, ca Ion Vinea să poată face o butadă în acest stîl : „S-a proclamat singur cel mai mare cronicar dramatic al țării. Și, culmea, mai are și dreptate.” Nu aveam ! „Colegii” mei de scris teatral, în acei ani, se numeau : Ion Marin Sadoveanu, Victor Eftimiu, Mircea Ștefănescu, Al. Kirițescu, V. Timuș, Camil Petrescu. „*Ten passe, et des meilleurs.*” Dar eu eram studios și tenace, pe lîngă tînr și impertinent. Ceea ce a determinat pe mulți să aibă încredere

În viitorul semnăturii mele teatrale — și printre ei pe Cezar Petrescu.

Aveam raporturi de simplă politețe cu autorul *Întu-necării*. Știam că se amuzase foarte când i s-a povestit cum l-am apărât pe Camil în fața unei instanțe fiscale : „Este la mijloc o gravă confuzie. Ați evaluat în realitate veniturile lui Cezar Petrescu. Ală se vinde. Clientul meu numai se tipărește . . .” (În fond, puteau să greșescă, în materie de literatură, niște bieți agenți publici, când Ni- colae Iojrga comitea aceeași eroare într-o gravă *Istorie a literaturii române*.)

Doi prieteni comuni au servit drept emisari : Emil Serghie și Leon Kalustian. Era vorba să intru în redacția oficiosului carlist *România*, în calitate de șef al paginii teatrale și de cronicar dramatic.

Nu mi-a fost ușor să iau o hotărâre.

Condițiile materiale, ca și cele profesionale, erau îmbietoare. Foarte mulți dintre colegii mei de stînga erau deja angajați. Dar pentru mine momentul era crucial. Să mă păstrez la o parte, fără sorți de izbindă apropiată, sau să optez pentru vechea tactică a calului trdian ?

Scrupulele mele au cedat, și astăzi, după atîția ani, nu regret alegerea. Am avut grijă să scriu în *România* articole și reportaje cit mai străine de politică și am, dat paginii de teatru toată străduința de care eram în stare. Direcția lui Ion Marin Sadoveanu la Teatrul Național — prima lui direcție — coincidea în mod fericit cu sfera preocupărilor mele artistice. Ion Sava, prieten cu Cezar Petrescu, fusese și el adus în redacția *României*, și directorul Teatrului Național îl angajase, la rîndul lui, ca regizor. După ani de marasm provincial, dar și de formare profesională, directorul de scenă, graficianul și caricaturistul Ion Sava bătea la poarta celebrității „regnicolare”.

La ziar era însărcinat cu machetarea și cu prezentarea estetică, meserie pe care, la asemenea proporții și în asemenea ritm, niciodată nu o practicasese. *România* apărea pe hîrtie finlandeză, de import, în condiții tipografice excepționale și cu o mare risipă de clișee. Din păcate, conținutul ziarului era departe de a-și afla echilibru în strălucirea exterioară. Se publicau articole de laudă sau de doctrină stereotipă, articole în care nici ideea, nici imaginea, nici convingerea nu izbuteau să rețină pe cititor. Clișeele erau ele numeroase, dar nu reprezentau îndeobște decît pe mai-marii zilei îmbrăcați în uniforme, cu șapcă și cu „diagonală”. Fotografiele stîrneau ilaritate în loc de entuziasm, iar proza era grea doar de virtuți so,m- nifere.

La Ministerul de Interne trona Armînd Călinescu. El] asigura existența gazetei, independent de vînzare sau de ecoul ei politic. Cezar Petrescu era prea ziarist, însă, ca să nu-și dea seama că povestea nu putea merge așa, fără risc, la nesfîrșit. El

știa că ziarul și teatrul sînt cele două prăpăstii fără fund ale economiei culturale moderne, că nici o avere și nici un buget nu pot rezista deficitelor sporite „*en boule de neige*”.

Redacția era, totuși, remarcabilă. Ea număra, pe lângă o serie de tehnicieni cu veche experiență, un număr mare din ceea ce era, ca până ziaristică în acel moment, mai bun și disponibil pe piață. Cezar Petrescu ne-a cumpărat aparate de fotografiat tip „Leyka”, atunci ultimul „tipăt”. Deși împlinisem cu toții 30 de ani, ne amuzam ca niște copii să ne ilustrăm reportajele, să ne întrecem în măiestrie, să ne luăm unii altora instantanee.

Cel mai pitoresc personaj de la *România* era însă un oarecare Munteanu, foarte mare, foarte gras și foarte fricos de felul lui. Suferea de o timiditate greu explicabilă. Cînd afla, bunăoară, că a sosit Cezar Petrescu la redacție, se ascundea de spaimă ... în closet. Și scotea din cînd în cînd capul, să afle dacă a plecat. În timpul zilei, dealtfel, dormea în vagon. Grăsimea nu-i permitea să stea culcat. Avea permis pe căile ferate și se urca în primul tren care pleca din Gara de Nord. Cînd se trezea, cobora la prima stație, lua drumul înapoi și dormea din nou, pînă se trezea în Bucureștii cap de linie. Numai la chef cu prietenii deschidea gura ca să spună o vorbă sau să cînte. Avea o voce superbă de tenorin, ck voce parcă făcută să exprime dragoste. Contrastul cu înfățișarea era însă atît de mare, încît nu puteai, ascultîndu-l, decît să izbucnești în rîs. M-am gîndit să-l recomand la Teatrul de Revistă. „Adu-l încoace. Repede”, mi-a răspuns Tăna- se. Dar în zadar am cheltuit vreme și argumente ca să-l conving. Munteanu se uita la mine cu o figură înspăimîntată, de parcă i-aș fi propus să se arunce din virful Palatului Telefoanelor. A continuat să fie secretar de noaptea, să doarmă în tren, pînă cînd, odată cu dispariția ziarului, l-am pierdut din vedere. Am aflat, peste mulți ani, că murise, nu mult după aceea, de foame. După ce, tot de foame, slăbise îngrozitor și umbla pe lângă ziduri, de nerecunoscut.

.. Dar cele mai amuzante întîmplări ni le rezerva — involuntar — Ion Sava, cu ale sale fantezii tipografice. În fiecare zi inventa cîte o aberație, perfect logică în viziunea lui artistică și perfect imposibilă în practica profesională. A imaginat, bunăoară, „articolul termometru”, un articol în care fiecare linie trebuie să aibă cel mult cckuă-trei cuvinte și totalul să nu depășească, în lungime, un sfert de coloană. „Scrie tu ceva acolo, orice, n-are nici o importanță, numai vezi, să încapă”, iată sfatul pe care mi-l dădea. De parcă scriam *ca să încapă*, nu ca să spui, de bine, de rău, ceva !

Ion Sava tipărea și desene în gazetă, desene care ilustrau aventurile unui personaj imaginar, vînătorul Alică. Noi, cei de la redacție, eram privilegiați, alergam la el să ni le explice. Mai greu era cu publicul. Unii i-au scris chiar lui Cezar Petrescu.

Ion Sava, care se credea de o limpezime cristalină, era foarte afectat, mai ales cînd afla de protestul cafenelelor.

Dar premiera Claudel, *Îngerul a vestit pe Maria*, l-a trecut repede pe primul plan. l-am susținut cu toții, „debutul”. Cei mai mulți prin prezența la premieră și prin aplauze, eu, îndeosebi, prin scris. Pagina de teatru a *României* a devenit un adevărat afiș de propagandă al spectacolului. Nu simpla prietenie ne îndemna la aceasta. Ne dam seama de meritele deosebite ale lui Ion Sava, de valoarea lui de ferment în peisajul tern al mișcării noastre teatrale, de tot ceea ce aducea nou, fără efort și fără ostentație, în arta scenică. Aflasem despre spectacolele lui ieșene, urmărisem repetițiile de la București și ne-am dat repede seama nu că era cel mai bun, dar că atunci era, fără îndoială, și în felul lui, singurul. ...

Figură aparte în redacția *României* făcea și poetul Virgil Gheorghiu. Aspectul îi era mai curînd întunecat și trist. Părul îi era negru — cînd nu-l mai vopsea în verde și în albastru. Era de o blîndețe și de o cumsecă- denie excesive. Cerea voie să respire și nu ulta, *după*, să zică mersi. În cronicile muzicale pe care le semna la ziar se recomanda însă alt Virgil Gheorghiu : unul implacabil, feroce, care nu ierta pe nimeni. Scrisul lui suscita telefoane, proteste, polemici, ba chiar și procese. Atunci,

Virgil Gheorghiu se înspăimînta și cerea ajutor. De-abia îl scoteam însă din „rahat”, că se vira din nou. „Nu po't, bre ! Trebuie să scriu adevărat. N-are talent și pase.”

... în fiecare număr al ziarului, un publicist ardelean, Septimiu Bucur, asigura articolul de „doctrină”. Nimeni nu-l citea, nici din redacție, nici dinafară. Fiindcă nimeni nu era curios. Doctrina Frontului Renașterii Naționale (F.R.N.), cine să se intereseze de asemenea amalgam, în care intrau tot felul de rezidii ale fascismului, ideologie la modă în Europa ? !

Numai el, Septimiu Bucur, nu se descuraja. Scria mereu și devenea din ce în ce mai trist.

Mediul redacțional era, dealtfel, total străin de obiectivele, fie ele îndepărtate, ale regimului. Personal, am aflat că la cîrma țării se afla patriarhul Miron Cristea în ziua în care a oprit apariția în foileton a *Vieții de haz și de necaz a lui Constantin Tănase*, tocmai cînd ajunsesem la faza revistei de mare spectacol. Mi s-a comunicat că preasfinția-sa găsește nepotrivită cu destinația oficiosului publicarea unei vieți de actor cu episcopade atît de imorale. Mai mult, îmi transmitea chiar sfatul să scriu o viață mai edificatoare, bunăoară pe aceea a sfîntului Ioan Chrysostomul!

A fost greu să-i explic lui Tănase întîmplarea. Am impresia că nu m-a crezut niciodată, că și-a închipuit cine știe

ce manevră de culise teatrale, cine știe ce invidie actoricească la baza unei hotărâri care, pe *el*, îl oprea să fie citit de public !

Tănase era un om simplu și de bunăvoință. Avea un suflet angelic și ajuta pe toată lumea ; fluviul de aur care curgea fără încetare la casa teatrului „Cărăbuș” nu se oprea în buzunarele lui. Omul devenise o instituție națională. Era cel mai mare nume de afiș din țară și, în același timp, actorul primit cu cele mai furtunoase aplauze. E drept că nimeni nu spunea ca el *cupletul*, dar publicul îl ovaciona înainte de a-l auzi spunînd. Dealtfel, la casa de bilete a teatrului se întîmplau scene de un nemaipomenit pitoresc. Se prezentau oameni care nu știau nici să citească, nici să scrie. Și cereau, de exemplu, douăzeci și șapte de bilete. „Știți, venim cu nunta turna de la Băneasa. Ne trebuie pentru duminică.”

Tănase nu se deosebea în multe privințe de publicul lui. Avea naivități dezarmante, șiretenii de copil și un instinct artistic de o nemaipomenită siguranță. Înalt și spătos, avea un cap care părea sculptat într-o preistorică ciupercă. Nasul îi ieșea în întîmpinare de sub ochii demonici ; pigmentată de vărsat, pielea părea croită din alt material decît cel obișnuit, omenesc. Tănase vorbea puțin, dar cu mult duh. Nu avea darul de a povesti, dar îl avea pe acela de a întrerupe. Cînd îi scriam viața la *România*, îl vedeam aproape în fiecare zi, acasă, pe str. Puțul cu ploi la Săftica, în culise la „Cărăbuș”. N-avea memorie și încurca lucrurile, istorisea mai mult cu gesturi, cu interjecții, cu jocuri de fizionomie. Pînă la urmă, atent la cum joacă mai mult decît la ce spune, mă stricam de ris. Și, odată rămas singur, suplineam cu imaginația golurile vaste pe care le lăsau povestirile lui din trecut, fiindcă tiparul nu știe de glumă ; a doua zi trebuia să apară pagina și, ca să apară, „mort-copt”, trebuia să o scriu.

N-am să uit niciodată cu cîte pregătiri m-a dus la Săftica să-mi arate, în curtea frumoasei vile pe care o construise, „o surpriză extraordinară”.

Era vorba de un bordei. „Așa cum a fost al nostru. Fii atent. Nimic nu lipsește ...” Și cu o emoție de nedeș-cris, a început să-mi arate paradisul pierdut al copilăriei lui moldovenești.

Atunci n-am fost prea atent la tot ce spunea. Eram prea tînăr ca să-l înțeleg, așa cum îl înțeleg astăzi.

Nici ceilalți confracți ai mei de la *România* — dintre care singur IȘerghie îmi făcea concurență în grafomanie — nu aveau aerul că se formalizează mai mult decît se fdrmaliza însuși Cezar Petrescu de soarta regimului.

Într-o zi mi-am dat seama, brutal, de realitățile înconjurătoare.

Trebuia să vorbesc, într-o problemă personală, cu un ministru. Mi s-a răspuns la telefon că îl pot găsi după- masă la Cameră.

Era prima oară când — sub noile auspicii — urcam Dealul Mitropoliei. La vestiar, un ușier care mă cunoștea din trecut im-a oprit, în panică. Mi-a explicat că fără uniformă nu se poate, că are ordin să nu lase să intre nici pe ziaristi „nelrabrăcați”. Să nu insist, că îl „nenorocesc”. Am rămas înlemnit. N-aveam mare lucru de vorbit cu excelența respectivă, dar cele câteva cuvinte trebuia să i le spun. Am imaginat atunci o soluție oblică. Să stau ascuns în vestiar plină ce vine onorabilul și să-l întâmpin înainte ca el să pătrundă în incintă. Mi-am ales un loc ferit, de unde nu eram văzut, dar de la care, în schimb, puteam observa plină și ce se petrecea în hol. Era, dealtfel, atîta mișcare, erau atîtea uniforme, atîta înghesuială, și atîta pompă, încît nimeni nu avea timp să mă caute, nicidecum să mă descopere. Ușierul își făcuse datoria în mod conștiincios. Dar eu mă aflam într-o continuă minunare. Defilau în fața mea toate „clișeele” din ziar, toate excelențele cu șapcă și cu ledungă, unul mai împopotqnat decît altul. Mi-a rămas pentru totdeauna fixată, de exemplu, imaginea lui Nicolae forga, încărcat de curele, de colane, de „stele”, de „cruci”, evadat parcă dintr-un album de costume imagineare și păstrînd o înfățișare de factor postal la pensie. La un moment dat s-a anunțat sosirea lui Tătărăscu, președintele de consiliu. Guvernul — la uniformă — s-a concentrat repede în hol. Un subsecretar de stat, mai tînăr și mai la curent cu regulamentele militare, a organizat „frontul”, a supravegheat alinierea ca, peste cinci minute, alt coleg, mai vîrst- nic și mai galonat, să dea „raportul” ! La întoarcere, cînd am coborît dealul, mi-am dat seama de existența altei lumi, dar și de caracterul ei artificial.

Panorama nu putea să dureze.

Înainte ca să se prăbușească, însă, ne-am prăbușit noi. Elementele „de stînga” din redacție au primit preaviz legal de concediere. Hitler bijblia la granițele țării, iar regimul, în panică, nu știa cum să-i prevină dorințele. În împrejurări grele, ziaristii plătesc totdeauna cei dintîi. Așa cere onoarea meseriei.

Multe talente literare s-au cheltuit în presa dintre cele două războaie și destule dintre ele n-au găsit, la timp, prilejul și resortul moral pentru a *recupera*. Tinerii de azi înțeleg greu sacrificiul deliberat al generației noastre. Scrisul zilnic ne cîștigase în așa măsură, încît tot restul trecea pe al doilea plan, fie că era vorba de o călătorie, de o pasiune sau de o carte.

Presă era *atunci* singura cale deschisă protestului eficient. Politica presupunea încadrări, așteptări, concesi și servituți, multe servituți. Ziarul oferea puterea la înde- mina talentului. Victoriile ca și înfrîngerile din lumea tiparului erau

aproape totdeauna iluzorii, dar ele dăru- iau cîmp de manifestare arderilor juvenile, satisfacții de vanitate, cînd nu de orgoliu, și posibilitatea unui control datat. Într-o viață publică în care marile principii erau călcate în picioare, nu ziaristii aveau puterea de a le salva. Ei se grăbeau să denunțe însă nedreptatea, răutatea, monstruozitatea artistică sau morală, ascultînd parcă de o lege nescrisă și sfidînd uneori chiar interesele lor personale, directe și imediate. Nu susținem că în lumea gazetărească s-ar fi refugiat cu predilecție caracterele justițiare, dar afirmăm în schimb că în această lume se aflau cele mai multe posibilități de a denunța public fărădelegea și cei mai mulți oameni capabili să o facă.

Un proverb francez

spune : „Il y a la justice. Et puis il y a les

tribunaux.” *Mutatis mutandis,*

deosebirea
dintre ziare și ziariști nu
era mai mică. Organele
de presă ale regimului
capitalist, cele mari,
bineînțelese, apărau
interese politice și
economice ale unor
grupări din clasa
conducătoare, grupări
în luptă unele cu altele,

dar de acord între ele să susțină și să apere bazele de clasă ale societății

„Universul, Dimineața și Curentul, cu anexele lor politice, literare și economice, erau mari întreprinderi oare, prin natura lor, trebuiau să respecte condițiile impuse de regim. În aceste limite, unele instituții erau direct reacționare, altele aveau o orientare generală democratică și altele, în fine, apărau vederile și interesele „cititorului de centru”. Pe lângă instituțiile permanente, consolidate de trecerea timpului și devenind adevărate chei de boltă ale așezării de stat, apăreau și dispăreau, la chemarea clipei, a personalităților și, desigur, a intereselor fluente, ziare și reviste de respirație scurtă. Deși uneori scânteietoare, ele duceau, la tiraj redus, o viață precară. Se întâmpla astfel ca ziarele mici să fie, ca întreprinderi, mai puțin aservite marelui capital și, în consecință, să ofere redactorilor respectivi o mai mare libertate de mișcare.

Existau asemenea ziare mici de dreapta și altele destingă, după cum existau și polemisti gata să susțină astăzi, de dragul unei situații tentante, păreri în evidentă contradicție cu cele susținute ieri.

Se aflau însă — mai puțini, e drept — și unii care aveau o convingere, o credință, și care nu înțelegeau să renunțe la ea ; ei așteptau să le bată ceasul, plecau când ziarul la care colaborau își modifica atitudinea, provocau polemici, chestii personale și „dezvăluiri” de senzație.

Prin ei, direct sau indirect, dacă nu întreaga opinie, în orice caz partea ei cea mai conștientă afla uneori dedesubtul lucrurilor, despre marile afaceri, ca și despre imoralele combinații din jurul puterii.

Organele de partid propriu-zise nu aveau, în schimb, decât o valoare strict partizană. Ele serveau la promovarea unor personalități (pretinse sau reale) în cadrul organizației respective, promovare despre care marea presă lua seamă după ce se efectuase.

Ziaristul din presa de partid era considerat mai mult prizonier decât combatant, cineva care putea deveni o semnătură sau putea rămâne un valet.

A făcut excepție și a prezentat caracteristici proprii ziaristica mișcărilor de extremă dreapta, care la un moment dat și pentru durata scurtă a regimului legionar acaparase piața jurnalistică și fixase chiar un ton de agresivitate polemică și o vulgaritate de stil până atunci neuzitate. Organele de presă ale legionarilor și cele ale cu-zigților, când nu aveau în fruntea lor personalități deosebite, atingeau stilul *Porunca vremii*, adică stilul fixat de Julius Streicher în *Der Stürmer* pentru întreaga Europă pronazistă. Nivelul coborîse sensibil chiar de la acela al *Gîndirii* și *Hienei*, în care Nichifor Crainic, Pamfil Șeicaru erau stelele de primă mărime. Maurrasieni sau „to-miști”, admiratori ai monarhiei (franceze), naționaliști din tranșeele războiului, au fost respectabili cîntăci format o echipă. Despărțirile și polemicile fratricide care au urmat n-au avut însă darul să le înalte reputația. Dușmăni, invidii, uri mocnite au ieșit la iveală. Paginile *Cuvîntului*, ale *Curentului*, ale *Calendarului* și ale revistelor anexe erau pline de invective și de amenințări. Nae Ionescu și Dem. Theodorescu aduceau în aceste dispute un stil propriu. Dar adversarii nu îi cruțau, ba chiar îi determinau să adopte ei înșiși „manierele” pe care le socotiseră reprobabile. Polemicile Nae contra Pamfil, Nichifor contra Pamfil, Dem. contra Nichifor, ca să nu cităm decît pe cele mai persistente și de mai trist răsunset, au dat bătaiiilor de presă o structură de care greu s-au dezbărat.

Istoria presei dintre cele două războaie trebuie să se refere la următoarele compartimente, în oarecare măsură, deși cu alternanțe etanșe :

I. Presa de mare tiraj cu influență „à la longue” asupra mentalității publice :

II. Presa polemistică, cu tiraj redus, dar cu efect imediat asupra opiniei ;

III. Presa de partid, care oglindea echilibrul de forțe dinăuntru organizației respective și urmărea, pe de altă parte, să cîștige — prin mijloace de ieftină propagandă — noi partizani.

Spre amurgul regimului parlamentar, în cadrul luptei dezlănțuite între monarhie și partid, marile organe de presă au devenit un principal obiect de competiție. Liberalii vroiau să pună mîna pe *Dimineața* și *Adevărul* — care aveau orientare național-țărănistă — și, în acest scop, aveau severitățile de cenzură cu ofertele de cumpărare. Camarila regală, pe de altă parte, încerca să dă-rîme atotputernicia *Universului* prin campanii indirecte și indirect alimentate. Personalitățile de presă își achitau, în cadrul general și profitînd de împrejurări, vechi răzburări sau datorii de recunoștință. Iar în complicația inextricabilă de interese, de pasiuni, de mișcări, era foarte greu să nu faci, cu naivitate și cu „vehemență”, cine știe ce joc de

care sufletește și materialmente erai străin. Se putea întâmpla adică — neinformați — să te angajezi, neplătit, în campanii pentru care alții încasau bani grei și să porți astfel, pe nedrept, onorul unei venalități infamante.

Opinia cititoare făcea rareori distincția între ceea ce este un atac ocazional și ceea ce poate însemna o „campanie”. Dacă un articol împotriva cuiva putea să-și datoreze inserția unei întâmplări mai mult sau mai puțin dirijate, seria de atacuri cu același obiectiv dezvăluia (sau ascundea) interese sau dușmăni mai de seamă. Campania era terenul de manifestare al polemistului, așa după cum războiul era prilejul de verificare a strategului. Din păcate, însă, nu tot ceea ce apărea în presă pe primul plan merita să stea acolo. Metoda „diversiunii” era tot atât de utilizată în ziare, cât și în politică. Campanii vehemente erau în realitate campanii de lansare ; altele, de elogiu, urmăreau să compromită pe destinatar sau, pur și simplu, la adăpostul scandalului și al vâurilor de fum, să distragă atenția de la cele esențiale. M-am ferit, din acest motiv, să ocup loc pe primul plan al amarnicelor dispute dintre marile organe de presă, să trec, adică, la atacuri semnate și personale, într-o bătălie în care, din prima zi, am avut impresia că pozițiile erau unele false, altele în curs de falsificare.

Dintre marii polemisti de presă ai epocii, am cunoscut și am stimat în mod deosebit pe Em. Socor. Intemeietor al primului sindicat, denunțator public al plagiatului A. C. Cuza, critic vehement ale exploatații liberale (la *Adevărul* și *Dimineața*), *leader* al mișcării socialiste de după primul război, el era mai mult decât un drapel de raliere, mai mult decât un simbol.

Smead, mai curînd scurt de talie, puțin adus de spate, dar umblînd ușor încovoiat, parcă în așteptarea unei dezlănțuiri, a unui salt, Em Socor avea în atitudine, în scris și în vorbire îndrăjirea, vehemența conștientă și tenacitatea luptătorului „de cursă lungă”. Întîmplarea a făcut să nu lucrez la cele mai multe din ziarele pe care le-a condus sau pe care le-a înființat. Dar prietenia cu care mă onora și, mai ales, admirația cu care îi răspundeam apropiu — an de an — perspectiva unei strînse colaborări. Ne înțelesesem să scoatem împreună un ziar, după război, un ziar care, condus de el și organizat de amîndoi, să poată forma opinia victoriei, spulberînd speranțele unei redresări legionare-cuziste. Așa cum se întîm- plă însă de obicei, problemele s-au pus altfel : criteriul înguste de partid — împrejurările privesc partidul națio- nal-țărănesc — au eliminat din primul plan al actualității ziaristice pe acela care, singur, ar fi fost indicat să fie directorul *Curierului*, iar această omisiune, această nedreaptă eliminare, pornită tocmai de la acei națio- nal-

ță- rânști care s-ar fi convenit cel mai mult să-l prețuiască, l-au scos efectiv pe Em. Soorq din circulația politică și ziaristică.

Ceea ce era caracteristic în personalitatea lui de mare avocat și de mare ziarist era vitejia. Pledoariile, ca și campaniile lui de presă erau amarnice, fără iertare.

Omul își punea, în fiecare zi și în fiecare cuvint, viața la bătaie. Este un anume fel de a ocupa o poziție în publicistică, un anume fel greu de riscuri, care deosebește pe luptător de simplul profesionist. Alții își dozau adjectivele, își camuflau sentimentele reale, își făureau poziții de retragere. Socor însă ataca frontal, cu vehemență, fără teamă și fără rezervă. Era în jurul acestui pretext mediocru aura gladiatorului, a cavalerilor medievali, ceva din noblețea care împodobește cu lumină de sus pe eroul penei, ca și pe cel al săbiei.

Nu-mi dau seama dacă Socor a avut sau nu talent. În înțeles ziaristic — desigur, da. În accepție literară — desigur, nu ! Dar ce puțin și neînsemnat lucru talentul, la un anumit nivel și la o personalitate peste serie !

Apoi, era un anumit fel de a scrie, „cu clăbuc”, pe care adevărații ziarști îl refuzau o(ri de câte ori era oferit de falșii literați. În presă place acela care știe să facă economie de adjective și de metafore, acela care știe să dea verbului curent incandescență lirică. Ideea — și ziaristica este „o idee pe zi” — nu are nevoie de cîrjele falsei retorici...

Odată, la o conferință de presă, în momente grele, după ce cîțiva participanți se pronunțaseră pentru soluții de compromis, dacă nu direct de capitulare, Era. So- cor s-a ridicat de la locul lui și, *fără să mă consulte*, și-a început filipica.

— Eu și cu grecu sintem de altă părere. . . .

El *știa*, iar din această convingere, spontan exprimată, am 'cules un motiv de legitim orgoliu . . .

Tot armean era și Leon Kalustian, dar de altă factură. Frumos, de o eleganță *à l'italienne*, dar tăcut și discret, plin de farmec. L-a caracterizat odată Victor Ef- timiu văzîndu-l cum se apropia de terasa cafenelei : „Uită-te la el ! Observi ce pas elastic și legănat ? Parcă ar purta o tavă cu gerbet pe coridoarele seraiului !”

Depart de asemenea meteahnă, însă, L. Kalustian 'era celebru și prin succesele lui feminine. În viața foarte mondenă pe care o ducea, pocherul, cursele, ceaurile de cucoane îi furau destul timp, ca restul să rămînă consacrat scrisului și, mai ales, relațiilor de presă. Leon Kalustian era în termeni excelenți cu Al. Vaida Voievod, cu Argetoianu, cu Armând Călinescu și cu Virgil Madgearu, cu Grigore Iunian și cu colonelul Petnescu. Citez câteva nume la întimplare, fiindcă, pe lângă aceștia, mai erau mulți alții care îl considerau printre intîmi.

La început, proaspăt descins de la Focșani, a avut o activitate foarte intensă în presa politică. Odată cu venirea dictaturilor, a preferat să joace un rol de culise, un rol foarte important, de care au profitat prietenii lui, mai ales cei de stînga. În mod neașteptat, un ziarist de reală calitate se retrăgea de pe primul plan al activității, fără ca prezența să-i fie mai puțin simțită. Izbucnirea războiului a prelungit în mod firesc absența, pe care o va întrerupe doar peste treizeci de ani un senzational debut în istoriografia literară. Acestea sînt datele biografice ale unei cariere înregistrate de cronica interbelică. Puțini știu însă că talentatul ziarist este în același timp un om foarte cultivat, bibliofil și... bibliofag, colecționar de artă, pasionat de muzică. M-am întrebant adesea cum poate fi Leon Kalustian atîtea lucruri contradictorii în același timp. Și am suris, ascultînd pe aceia care — în bine sau în rău — s-au grăbit să-l rezume și să-l califice.

Libertatea ar fi putut, desigur, culege în redacțiile *Adevărului*, ale *Dimineții*, ale *Luptei* și alți apărători. Dar mulți dintre aceștia s-au închinat, unul după altul, puterii de stat sau lui Mamona. Au rămas de asemenea pe teren tinerii de la *Cuvîntul liber*, conduși de onestitatea lui Teodorescu-Braniște, și generația noastră (Zaharia Stancu, Leon Kalustian, Geo Bogza, Const. Clonaru etc.), care la *Azi*, la *Lumea robîănească*, la *Revista română* a rezistat cum a putut la asaltul valurilor.

Printre personalitățile de presă ale generației mele, puține mi s-au părut mai interesante decît cea a lui Zaharia Stancu. L-am cunoscut din primele luni ale întoarcerii mele de la Paris, și, de atunci, am rămas prieteni, deși, cu anii și împrejurările, și firile noastre de mai multe ori s-au schimbat. Poetul avea în tinerete înfățișare de lup gata să sfîșie pe oricine i-ar fi luat din față mielul.

Lirismul îl rezerva poemelor. Proza pe care o semna în ziare și reviste nu manifesta în schimb nici duioșie, nici îngăduință. Era în felul lui de a fi ceva primitiv și dur, dar în priviri îi lucea neașteptat omenie și bunăvoință. Nu știu ce m-a apropiat de el, cînd ațtea ar fi trebuit să mă îndepărteze; prietenii, ca și iubirile, au legile lor neînțelese și nescrise.

Ceea ce îl caracteriza era violența, lipsa de măsură, instabilitatea. Era într-o veșnică stare de mefiență față de noi toți, orășenii, o mefiență de esență rustică. Nevoia de simplificare și de sinteză ne-a determinat, dealtfel, să-i spunem „țăranul”. În grupul nostru, era singurul care venea de *acolo*, singurul care nu umblase prin străinătăți și care învățase pe apucate „cei șapte ani de acasă”. Dar omul avea calități care compensau, în primul rînd se născuse „șef”. Îl revenea pretutindeni, în mod firesc, primul loc printre egali, chiar cînd se întimpla să nu exercite efectiv, sau singur, puterea. În al doilea

rînd, muncitor și serios în munca sa, nu se lăsa furat de pasiuni, sacrificînd ceea ce considera el că este mai mult decît o datorie ■ — o vocație. Nici un compromis de viață nu l-a despărțit de aceia de lîngă care plecase ; a rămas, cu toate riscurile aferente, lîngă umili și ofensați. S-a întîm- plat să ne trezim pe poziții divergente, chiar cînd gîin- durile ni se asemuiau. Am aflat în prietenia noastră veche scuza, dacă nu explicația concesiilor, și aim păstrat mai departe acel aur al prieteniei, pe care nu l-au înnegrit nici timpul, nici omeneshile slăbiciuni.

Aveam, apoi, atîtea amintiri comune ! Iată, bunăoară, în lagăr la Tg.-Jiu, îl cunoșteam amîndoi pe tînărul Tom Cort, închis alături de noi, fiindcă pierduse trenul la plecarea misiunii americane. Era frumos, era simpatic, plin de viață, învățase românește. Își găsisse chiar, în Radu Xenopol, un tată care să-l dirijeze și pe care să-l asculte. Fiindcă Tom nu împlinise 20 de ani. Cînd a ieșit din lagăr, după patru ani de război, a murit într-un accident. Și ne-a durut pe amîndoi, de parcă ar fi fost un copil al nostru.

Dar Stephen Skup ? Povestea lui e ceva mai lungă și mai interesantă. Începe odată cu anul prăbușirilor legionare. Rechem clipele care au trecut și întîmpin emoțiile de ieri cu altele care sînt de astăzi.

Printre atîtea cafenele în care ne întîlneam, una păs- trează pentru noi semnificațiile cele mai dramatice : cafeneaua hotelului „Grand” (apoi hotel „Victoria”). După ce „Corso” fusese dărîmat, unul din conducătorii localului, Haimovici (tatăl talentatului pictor Jean David), a hotărît să-și continue meseria preluînd acest local.

Am răspuns la invitație, cu atît mai bucurds cu cîl noul decor era mai ispititor chiar decît cel vechi. Cafeneaua „Grand” avusese, cu ani în urmă, epoca ei de glorie, fiind, între 1924—1927, locul de întîlnire al boemei literare și artistice. Pereții localului mai purtau urmele nobilei ambiante : portrete- caricaturi ale clienților, semnate de Victor Ion Popa, Sell, Kapralik, Ross și mulți alții. Figurau printre „victime” Tudor Arghezi, Victor Ef- timiu, Rebreanu, Marioara Voiculescu, Maria Filotti, Ag'ep- sina Macri, Dem. Theodorescu, Darclee — toate gloriile epocii.

Iar noi, contemporanii, ne întîlneam în fiecare zi la ora prînzului, la masa din stînga, imediat lîngă intrarea localului. V” eneau Victor Eftimiu cu Agepsina Macri, Ion Vineu cu Henriette Yvonne Stahl, Aurel Buteanu, Zaha- ria Stancu, Radu Boureanu, Ștefănescu-Goangă, eu cu Lili, părintele Crăciunel, dr. Lazăr Schineanu și alți „stilpi” de asemenea instituții; Din cînd în cînd vizitau masa noastră celebrul medic, profesorul Gheorghiu, Emil Cioran, pe atunci

aprig germanofil, și cîțiva tineri care ascultau, cu gura căscată, conversația.

Merita.

De la această masă am privit strada în zilele răsturnării lui Carol al II-lea.

De la această masă am văzut defilarea „cămășilor verzi”, identificînd printre „rînoceri” prieteni și cunoscuți, grăbiți să se manifeste sau să facă mai rapid carieră.

Eram cu toții informați despre ceea ce se petrecea pe lume, iar experiența războiului abia început nu apucase să ne învețe riscurile sincerității, riscuri pe care, dealtfel, tinerețea noastră le-ar fi înfruntat...

Aveam, personal, o poziție privilegiată în grup, corecintă a slujbei mele recente. Datorită lui Eugen Titea- nu, și șomer fiind, fuseseam angajat la Ministerul Propagandei, sectorul Radio-Ascultare (sectorul „depozit”, cum i se spunea în minister) : „Vezi tu ce faci acolo. Sînt niște fete tinere, pe care le-am angajat la diferite insistențe. Nu prea știu ele altceva . . . dar pune-le să asculte știrile de la Radio, și adună rezultatele într-un buletin.”

Eugen Titeanu avea umor — cu înverșunare. „Domnișoarele” au început să facă treabă, dar a intervenit, după cîteva luni, războiul și, cu acest prilej, serviciul nostru a fuzionat cu unul similar de la Radio și cu altul de la Marele Stat-Major. Toate trei sub auspicii militare și teoretic dirijate de colonelul Ghimuș, au fost, în fapt și profesional, organizate și conduse de mine. Noua instituție, prevăzută cu aparate „Hell”, cu posturi de radio, cu multiplicatoare și alte mijloace de transmisie și ccfenuni- cație, s-a numit Centrul de Radio-Ascultare al Statului și funcționa pe str. Zne Romniceanu.

Tot ceea ce zilnic se culegea ca informație, pe calea undelor, era grupat într-un buletin tras în numai zece exemplare și destinat forurilor de conducere reală din stat. Cînd erau evenimente senzaționale, trăgeam ediții speciale. (Atunci se întîmplau asemenea evenimente destul de des.)

Instituția avea la dispoziție o mașină și o motocicletă „cu ataș”. Se știa totdeauna unde mă aflu (avertizam la telefon) și, dacă era cazul, redactorul de serviciu îmi trimitea un vehicul să mă culeagă. Soseam în cinci minute și în maximum jumătate de oră „ediția specială”, proaspăt ieșită din mîna dactilografelor, pornea să informeze „mărimile”.

Dar nu numai „mărimile”. Prin mine, toată masa de la „Grand” știa tot ce se petrece pe fronturi, tot ceea ce în presa cenzurată nu putea să apară, tot ceea ce difuzau agențiile și toate posturile de radio din lume. Cu mijloace tehnice relativ modeste, dar cu pasiune profesională, cu entuziasm juvenil, reușeam să cîștigăm regulat întrecerea cu greoaia instituție a „Radorului”. („Agerpresul” vremii !) Își poate oricine închipui cît

de interesante și cât de „la zi” erau comentariile cafenelei noastre, într-o epocă de o activitate care gîlgia de prea mult senzațional.

„Fericirea” nu a durat prea mult. Apropierea războiului cu Rusia a determinat îndepărtarea mea de la Centrul de Radio-Ascultare, după ce reușisem să străbat intact scurta perioadă a febrei legionare . . .

În acele împrejurări, și situația internă devenind din ce în ce mai complicată, o seamă de corespondenți străini au început să ne viziteze. După ce fuseseră la Praga și la Budapesta, soseau, „goniți” de Hitler, la București. Abundența corespondenților străini într-o țară dată, la un moment dat, nu este dealtfel o întâmplare, ci un simptom. Ziariștii se adună în preajma *faptei* posibile, ca muștele în jurul iminentului cadavru ; unii, e drept, trimiși de diversele servicii de informații, dar marea majoritate în serviciul ziarelor de mare tiraj și agențiilor internaționale de presă.

Ne permitem să deschidem aici o paranteză, pentru a încerca un sumar elogiu al corespondentului de presă. Al doilea război mondial, cu preludiul războaielor din Spania și din Abisinia, cu frământatele „*avant*” și *apres guerre*”, au scos în relief valoarea morală și istorică. 4733 cl. 15 ric-științifică a testimonioilor de presă. Cu sacrificiul vieții adeseori, martori profesionali, obligați să comunice adevărul, au asistat la toate fărâdelegile totalitare și au transmis. Fără denunțul lor, fără nobilul lor denunț, crimele fasciste ar fi fost greu, iar uneori imposibil de descoperit, fără ei manevrele politice n-ar fi fost adesea interceptate, fără ei Istoria ar fi trebuit să țină seama numai de „documentele” oficiale. Nu mai noi, care am avut experiența directă și imediată a epocii, ne dăm seama de valoarea neprețuită a mărturiilor culese și depuse cu imense riscuri, numai noi am putut judeca, din cele trăite, caracterul aproximativ și interesat al istoriilor mai mult sau mai puțin apologetice, al memoriilor scrise *post-rem*, al opurilor savante redactate pe date false, la birou sau în bibliotecă.

Ziariștii timpului nostru, și îndeosebi corespondenții de presă, au păstrat realitatea și savoarea *faptei*. Dar despre sacrificiul lor nu pomenește nimeni, așa cum neluat în seamă rămîne numele lui Fidipide, care a murit aducînd la Atena știrea victoriei de la Maraton.

Cine se mai gîndește la onoarea și dreptatea morților, într-un timp în care gloria încununează pe cei care știu cum să bată o minge, mai mare sau mai mică ?

Nu-mi amintesc împrejurarea în care i-am cunoscut pe corespondenții de presă din toamna anului 1939. Au avut rolul lor, în această privință, afinitățile profesionale, a fost decisiv hazardul, ne-au căutat cu tot dinadinsul, ei, cei în primul rînd interesați ? Ar fi greu de hotărît, după atîția ani, cum s-au întîmplat lucrurile. Fapt este că ne-am trezit prieteni cu ei toți,

că îi primeam în cafenea, la masa noastră, și că schimbam între noi știrile și comentariile zilei. Îmi amintesc de numele și de figurile lor : *Maytland*, cu aerul lui ultrabritanic, *Winston Burdett*, american și ingenuu, *Lea Schiavi*, soția lui, italiancă și antifascistă, și *Stephen Skup*, un foarte tânăr reporter canadian care, înainte de a ajunge în România, străbătuse totuși Europa și Asia.

Lea Schiavi avea conversația scînteietoare, găsea formule incisive pentru a ne caracteriza, formule care, deși rostite după două-trei zile de cunoștință, păreau fructul unor observații de o viață. Toți compătineau cu suferința țării și nu știau cum să ne fie mai de folos, dar experiența ultimilor ani, experiența lor directă, nu le permitea nici iluzii, nici speranțe.

În așteptarea catastrofelor încă nedezlătuite, ne cheltuiam timpul cu optimismul mereu biruitoarei noastre tinereți. Îmi amintesc, de exemplu, de senzația pe care a făcut-o intrarea la cafenea a perechii Burdett- Schiavi, îmbrăcată ciobănește de sus pînă jos. Trecuseră prin piață, au cumpărat tot ce li s-a părut mai „autentic” românesc și veniseră să ne facă „surpriza”. Erau amîndoi ridicoli și admirabili, dar, mai ales, foarte mindri de calitatea „artistică” a țoalelor pe care le arborau.

Stephen Skup, încă mai pitoresc, șchiop dintr-un glonte primit în timpul războiului din Spania, ducea în lesă un cățel de care, sub nici un cuvînt, nu s-ar fi despărțit. Era gata să se amorezeze de prima femeie care îi acorda atenție și să creadă în om, în orice om pe care îl presupunea din oficiu cinstit. Stephen Skup se plimba printre bombe și poliții cu inima în palmă. Era, adică, un om cum sînt puțini pe acest pămînt, un om fără gînduri ascunse și gata să-și dăruie viața pentru Bine și pentru Adevăr. Dintre noi, se împrietenise mai ales cu Aurel Buteanu, directorul *Patriei* din Cluj și binecunoscut ziarist ardelean. Într-o bună zi, Buteanu îi transmite o știre senzatională : armatele germane intraseră în Remania, Știrea, pe care el o aflate de la un prieten din Marele Stat-Major, o verificase personal pe stradă. Skup — ziarist pînă în virful unghiilor — a încercat imediat să transmită știrea la telefon. Toate comunicațiile cu străinătatea erau însă întrerupte. A prins totuși o linie liberă, cu Bulgaria, unde a putut vorbi cu corespondentul respectiv al agenției americane. Și, peste o oră, „United Press” anunța universului că marsul început de Hitler în Cehoslovacia continua, după Budapesta, la București.

Pentru prioritatea știrii, Skup a fost gratificat telefonic cu un premiu important. S-a simțit atunci dator să ne invite pe toți la masă, și nu numai pe Buteanu, care îi dăduse știrea ...

Deși împrejurările erau destul de triste, inconștiența era bogată în speranțe. Nu ne îndoiam de victorie, de o victorie clară, fără echivoc. Și am hotărît să ne întîl- nim, cu toții,

treizeci de zile după armistițiu, la Paris, pe terasa braseriei „Capoulade” din Cartierul latin. Am semnat fiecare angajamentul pe meniu.

După război, Zaharia Stancu a povestit întâmplarea într-un emoționant articol publicat în *Ultima oră* (12/6/1945) și intitulat: *Nu putem veni la întâlnire*. Dealtfel, nu știam, la acea dată, câți mai supraviețuiau dintre prietenii noștri. Doi — eram siguri — dispăruseră. Lea Schiavi a fost împușcată de Gestapo în expresul de Teheran, iar Stephen Skup murise pe undeva prin Grecia. N-a apucat să ne scrie decât două scrisori. Ele poartă însă sigiliul generozității și nobleței lui de suflet. Iată textul lor. Prima era din Istanbul.

Scumpii mei amici,

Sînt de cinci zile aici și plec astăzi seară spre Salonic, trimis de „Unitecl Press” să fac reportajul asupra Greciei de nord. Nu știu încă pe ce cale voi ajunge, fiindcă toate comunicațiile sînt rupte. Dar voi ajunge, fără îndoială. Sînt foarte mulțumit de această sarcină, care nu va fi ușoară și nu total lipsită de pericole.

Mă gîndesc deseori la voi toți și nu voi uita cele treizeci de zile după armistițiu la „Capoulade”.

Salutare, Stephen S.

A doua scrisoare —■ o carte poștală ilustrată — a fost din Salonic.

Scumpii mei amici, azi-dimineață, trezindu-mă am văzut marea și bărcile pescarilor brăzdînd apele albastre ale Mediteranei. Sînt stăpînit de un mare calm și de o fericire pe care de luni de zile n-am mai cunoscut-o. Frumusețea acestor munți și acestei mări, absența perfectă a oricărui zgomot, soarele cald și zborul măsurat al pescărușilor... ahi! cît avem nevoie de toate astea după haosul politic. Soarele arde, dar plăcut; sînt mici nori pe cer, care, scot în relief albastrul incredibil al mării, și ce liniște. Doamne, este tobmă liniștea și binecuvînta- rea ei, pe care noi, nenorociții, am pierdut-o. Gîndurile mele sînt adesea cu voi, prietenii mei,

S.

Alte scrisori n-am mai primit de la Skup. Am aflat, mult mai tîrziu, că a murit undeva în bătăliile rezistenței grecești, el și cîinele lui, care, cît era de mic, îl lătrase cîndva pe Mussolini la un *meeting* de la Roma...

Cînd mă gîndesc la noblețea profesiei ziaristice, îmi vin de atunci mereu în minte silueta șovăitoare și sufletul drept al acestui tînar canadian, pierdut undeva, departe de țara lui, ca să apere libertatea lumii.

Cum am redescoperit pe Hariclea Darclee

Era prin 1938, în redacția ziarului *România*.

Cînd m-a chemat în cabinetul lui directorial, Cezar Petrescu era tare plictisit. Gazeta nu se vindea. „Ăștia au impresia că e de-ajuns să le tipărim poza în unilor-mă, ca să ne crească tirajul !” (Bineînțeles că „ăștia” erau cei care plăteau : regimul, guvernul, Armînd Că-lînescu.)

Cezar Petrescu întrunea fizicul cel mai burghez din lume cu firea cea mai boemă. Literatura lui — inegală — falsifica în ochii celor care nu îl cunoșteau o personalitate de artist dăruit în variate domenii, de cititor infatigabil, de scriitor, de publicist, de grafician. Nu ieșea de sub robia penitei decît pentru a merge la circumă sau la cazino, căutînd sensurile întortocheate ale vieții și ale morții.

Placid în aparență, el avea o fire ardentă, o fire care nu se manifesta prin mișcare fiindcă, pur și simplu, o depășea. Rubicund, alterna vehemențele melancolice cu explozii joviale. Cine l-ar fi bănuît, după scris, timid și tăcut ? Cine, fără să-i fi surprins privirea ?

Îl ascultam fără să-l întrerup, contrar obiceiului meu. N-aveam nici un interes să vorbesc. Îmi era teamă de orice angajament care ar fi sporit limitele mele răspunderi de cronicar teatral. Dar Cezar Petrescu își depăna mai departe gîndurile : „Trebuie să găsim ceva senzațional, ceva care să zguduie indiferența publică. Nu politică, vai de mine ! Că nu citește nimeni ! Nu-mi dau seama ce anume ar trebui să găsim. În orice caz, o oală cu cinci picioare. Dar nu una ; mai multe. Am văzut, ai publicat niște reportaje cu florărese, cu cimitire, cu case vechi ; interesante, dar minunile tale sînt numai o zi. V-am cumpărat aparate de fotografiat, vă las liberi să umblați, să alegeți ! Am încredere, mai ales în tine” etc., etc.

Așa se vede că a spus fiecareia dintre noi, gîndeam eu în sinea mea, dar această „cugetare” nu-mi scădea obligația morală.

Am plecat în căutare de idei spre cafenea „Corso”. Și am întîlnit acolo, în fața unui șarf, pe sculptorul O. Han. Deși mai în vîrstă decît noi, deși străin ca profesie, societatea lui ne era plăcută. O. Han, înainte de a fi sculptor, era polemist. Își plasa năduful în foiletoanele *Curentului*, dar păstra esențialul pentru cafenea. Nu puteai ghici totdeauna motivul ascuns care îi stîmbea indignarea, dar faptul prezenta puțină importanță. O. Han avea un limbaj pitoresc, un fel de a vorbi fără înconjur, pe care anii i l-au subliniat. Privea crunt pe sub sprincene stufoase de bulldog și lăsa impresia de ferocitate oricui — neprevenit — l-ar fi judecat după expresii, după înfățișare, după sarcasm. Ca toți polemisti de rasă, O. Han, bun la suflet, își cheltuia răutatea în călimară.

De astă dată vocifera împotriva politicienilor care lăsau pe artiști să moară de foame, care nu îngrijeau de bătrînețile

auguste. Și mi-a servit exemplul cîntăreței Dardée, pe care întîmplător o cunoscuse și care își ducea zilele la hotelul „Bratu” de pe Calea Griviței. Am cerut, distrat, amănunte, precizări. Și brusc mi-a revenit în memorie o poveste de-a tatii. Student în Italia, se afla odată la „Scala” din Milano. Cînta Darclée. O asculta, în picioare, de la ultima galerie. Alături se afla pe scaun o pereche de tineri italieni. El, voinic, ea, foarte frumoasă. La un moment dat, italianul s-a sculat în picioare și i-a oferit locul lîngă nevastă. Tata a crezut, la început, că era vorba de o reacție spontană de ne justificată gelozie. În realitate, însă, i se oferea locul fiindcă era străin și „n-avea deseori ocazia să vadă spectacole de asemenea nivel, spectacole aflate la dispoziția milanezilor”. Povestea era însoțită de considerații morale : tata ne învăța, cu acest exemplu, nobilul sentiment al ospitalității.

Toate acestea le depănam în amintire, pe cînd taxiul mă purta spre hotel „Bratu”. Imi luasem rămas bun de la O. Han și pornisem spre necunoscut. Darclée putea deveni pentru mine și pentru ziar „oaia cu cinci picioare” ! ...

M-a primit după cinci minute de așteptare. Arăta ca o bătrînă de altădată și de totdeauna. Purta dantele, coliere, catifele și alte asemenea demodate podoabe. Avea, la 75 de ani, dulceață și grație. Am încercat mijloacele tari : mi-am propus să o seduc. I-am spus că e tînră, că e frumoasă, că are în ochi o atractivă melancolie (ceea ce era adevărat) și că bucuria mea de a o cunoaște personal nu cunoștea margini. Eram ascultat cu acea drăgălășenie care, la persoanele bine crescute, ascunde — prin uzanțele vieții de societate — scepticismul cîștigat de-a lungul anilor. De mult timp nu mai auzise complimente. Și se vede bine că îi lipseau. Deșteaptă și cultivată, Darclée a întins pe masă amintiri de tot felul. Dar m-a anunțat că alți colegi de presă fuseseră înaintea mea să o solicite, că i-au promis marea cu sarea, că i-au luat scrisori și fotografii și că nu s-au ținut de cuvînt. Alții doar că „nu mi-au înapoiat nimic din ceea ce le dădusem” ! ... Mi-am dat seama că nimerisem peste o mină de aur. Am rugat-o să-l primească pe Cezar Petrescu, pentru a confirma înțelegerea pe care o stabilisem între noi : să-i scriu viața cu ajutorul documentelor și datelor pe care mi le pune la dispoziție. Materialul era inedit și extraordinar.

Experiența de presă și elementare cunoștințe de muzică nu-mi permiteau nici un fel de îndoială.

Viața de scenă se împletea cu o patetică viață personală. Trăia, în felul ei de a fi, „*la belle époque*”, iar vestigiile gloriei apuse, așternute în fața ochilor noștri, nu așteptau decît un semn ca să relnvie.

Într-un geamantan erau scrisorile lui Don Carlos de Braganza, regele Portugaliei ; din mape, din plicuri și din albume curgeau fotografiile lui Gounod, lui Saint- Saens, lui Puccini, lui Mascagni, toate împodobite cu generoase dedicații.

Cezar Petrescu, după zece minute de conversație și un examen sumar al tezaurului, a căzut de acord.

Pe drum m-a întrebat. Însă, dacă mă voi ține de treabă, dacă îmi dau seama de greutatea angajamentului pe care mi-l luam : zilnic, o pagină de ziar, timp de 45—60 de zile, și asta într-un viitor foarte apropiat.

— Bagă de seamă să nu faci ca mine. Mi-a dat odată Lili Gheorghiadă, celebra curtezană dinaintea primului război mondial, „jurnalul” ei, să-l prelucrez și să-l public ; închipuie-ți că m-am îmbătat și l-am pierdut. Ar fi păcat în cazul de față. L-am asigurat că nu-l voi imita, că amintirile încă nescrise ale actriței nu riscă asemenea dezastre. Am cerut un răgaz de o lună, răstimp în care să lucrez la Academie și să stau de vorbă cu Dardée.

Administrația ziarului a făcut, în interval, reportajului meu o reclamă „americană”. S-au aruncat afișe din avioane, s-au împărțit reclame de mină, s-au dat diapozitive la toate cinematografele și s-au lipit afișe în localuri, pe ziduri de stradă și de stadion, care toate anunțau : „În curând citiți în *România* : *«Viața de glorie și de pasiune a marii cântărețe Dardée»*”.

Conversațiile cu Dardée erau o încântare. Femeia știa să povestească și avea ce povesti. Se ferea să dea amănunte despre viața ei intimă ; mai aveam însă nevoie de precizări, când fotografiile și scrisorile erau atîi de elocvente ? Galanteria mă împiedica să spun tot ; meseria mă îndemna la fiecare pas să sugerez.

Am stat de vorbă două luni, zi de zi, și viața ei se desfășura înainte-mi cu strălucirile ei divine și cu omeneștile ei prăbușiri. Din cînd în cînd, îmi spunea :

„Asta e numai pentru dumneata, dar să nu o scrii”.

Ca orice om, nu vroia să se scrie *tot*, fiindcă niciodată *tot* nu se poate scrie, dar eu mă mulțumeam cu fărîmiturile festinului. Era sardanapalic. Cufunda mina prin vraful de scrisori, de fotografii, de amintiri, de programe, de dedicații, și viața ei se depăna cu elementele de senzațional, de triumf și de pasiune pe care timpul, cu pulberea lui neiertătoare, abia le acoperise.

Renăștea în strînsele noastre conversații epoca de maximă strălucire a bel-canio-ului, epoca lui Verdi, a lui Puccini, a lui Mascagni, epoca lui Caruso și a lui Șaliapin. Ascultam înmărmurit „detaliile” așa-zise fără importanță, care localizau și co'lorau evenimentul, care marcau un stil de viață și o dăruire. Nu regreta nici una din măruntele zădărnici omenești : aurul, pe care cu atîta dărmicie îl risipise, celebritatea, pe care din plin

o gustase, și nici măcar iubirile pămîntești, care își pierduseră, cu timpul, acuitatea lor dramatică. Dar regreta arta, regreta anii în care cîntecul și scena nu-i rezistau, în care eroinele teatrului liric trăiau din flacăra ei. Am rugat-o odată să cînte pentru mine, eu, care niciodată nu o auzisem. A refuzat cu îndrîjire : „Acum ... nu se mai poate ... e prea tîrziu”.

Dar fiul ei mi-a mărturisit că, singură și neascultată de nimeni, cînta admirabil. Am surprins-o într-o zi și am auzit-o fredonînd o arie. Mi-a fast de-ajuns ca să înțeleg secretul gloriei ei nespuse, acel timbru de o catifelată dulceață, timbru unic și nerepetabil, care a cîștigat din prima clipă adeviziunea lui Gounod : „*Si la voix humaine était prenable, je prendrais de la vôtre pour faire des tartines et en goûter toujours !*”.

Din tot ce mi-a povestit, mai mult mi-a mișcat însă plecarea ei spre Parisul marilor încercări, al marilor riscuri și al marilor înfrîngerii. Fără nici un fel de protecție, fără avere, cu un soț ofițer, jucător de cărți și amator de cucoane, s-a desprins din lașul monden în care societatea bună o adula, ca să încerce și să reușească imposibilul. Așa au făcut la vremea lor Agatha Birsescu, Maria Ventura, Elvira Popescu și atîtea mari românce, care au avut încredere în valoarea lor universală.

Fiul ei, Ioan Hartulari-Darclée, trăia pe lîngă ea. Compozitor de oarecare iscusință, era însă departe de nivelul acelor maeștri din operele cărora mama lui cîntase. Insuccesele lui Hartulari pe scenele europene au sîrșit însă prin a cheltui rezervele vaste ale iubirii materne. Darclée a recurs, în disperare de cauză, la un turneu în nordul Africii. În acest scop a angajat — pe speze proprii — o trupă. De la membrii orchestrei și pînă la primii soliști, toți primeau de la ea lefuri respectabile. Turneul care, în intenție, trebuia să fie triumfal și reparator, a sîrșit dezastruos și ridicol.

Dragostea tardivă și nenorocită pentru baritonul Giraldoni, trecerea anilor, modificarea gustului public au adus-o pe Darclée înapoi acasă. O familie prietenă și înstărită o ajuta din cînd în cînd.

Ca să se distreze, cînd nopțile erau lungi, Darclée trecea strada să vadă programul de la „Salata”, șantanul cartierului. Damele sîrșiseră prin a o recunoaște și îl mulțumeau în mod deosebit la aplauze, fără să știe, firește, că aveau de-a face cu o ... colegă.

Amîndoi — mama și fiul — așteptau un miracol care întîrzia.

Nu cumva eu îl anunțam ? Iată ceea ce se simțea în noul climat al „casei” !

Cunoșteam prea bine psihologia publicului, ca să risc imprimarea unei fotografii recente. N-am făcut-o decît la încheierea seriei de reportaje. Pînă atunci, adolescenți și mizerabili, se întreceau să scrie. Unii îi cereau sfaturi, alții

protecție, cei mai mulți, bani. Pe măsură ce înaintam în povestire, pe măsură ce publicam poze și dedicații, apetiturile cititorilor sporeau. Nimeni nu s-a gândit că ar putea fi bătrână și neputincioasă, că ar avea nevoie de un sprijin dezinteresat. Nimeni, nici măcar statul ! ...

Am dus-o în lume, i-am prezentat artiști, scriitori, oameni de muzică și de teatru. Toate femeile tinere și frumoase își pierdeau, în prezența ei, farmecul. Avea darul conversației, știința replicii amabile și un stil particular în arta de a primi omagiile. Mijloacele materiale nu mi-au permis să-i aduc alt dar decât al gloriei renăscute.

Toată țara aflate despre ea, iar bătrînii își reaminteau vremurile cînd studenții îi deshămau caii și o purtau în triumf, după spectacol, timpurile în care crea *Tosca*, în care era aclamată la Barcelona, la Rio de Janeiro, la Paris, ca și la Milano, în care, — împreună cu Teodorini — favorită a lui Alfons al XII-lea, supraveghea destinele peninsulei Iberice : timpurile în care, sub bagheta lui Toscanini, se întîmpla să fie Gilda, cînd duce de Mantua era Caruso, și Tita Rufo — Rigoletto.

Am adunat repede reportajele în volum. Se îmbolnăvisese și vroiam să aibă satisfacția de a răsfoi cartea înainte de sfîrșitul, care amenința să fie apropiat. Editorul n-ă acceptat să tipărească decît trei-patru fotografii din nenumăratele care ilustrau paginile din *România*. Nu mi-a fost ușor să le aleg. Coperta a fost desenată, în grabă, de pictorul Drăgulescu și cartea a sosit la timp, ca să-i poată înveseli ultimele zile de viață.

La spital — unde veneam să o vizitez — am întîlnit la căpătiul ei o tinăra elevă de liceu. Se înflăcărase citind și fugise de acasă. Avea un singur scop : să O vadă, să stea lîngă Ea. A aflat că e bolnavă și internată. S-a transformat atunci în soră de caritate, și pînă la moarte a îngrijit-o cu devotament nespus.

Într-o bună zi a venit la ora de vizită și tatăl ei, un umil funcționar din Buzău, care aflate, în fine, de urmele fiicei sale. M-am simțit dator să-i cer scuze. Aveam și eu partea mea de involuntară vină în „nebunia” fetei. Dar emul mi-a răspuns că el e foarte mulțumit, că i-a fost teamă de vreo tinerească rătăcire, dar așa. . . „bine a făcut, că merită” . . .

Puține momente mai emoționante am trăit, decît acelea în care, la patul muribundeii, noi trei, fiecare din altă generație, înfățișam o ultimă și totuși împlătoare fidelitate.

Dispăruți Wagner și Verdi, Saint-Saens ca și Mas-senet, Tamagno ca și Battistini. Pierduți în neant Don Carlos ca și Giraltoni, spulberate croazierele de pe Mediterana, plimbările de pe Avenida.

Noi singuri, numai noi, răsculpăram.

La cimitir, pe ultimul drum, Darclée a fost însoțită doar de câțiva artiști de la Operă și de publicul anonim.

Oficialitatea a strălucit prin absență. În numele ministrului artelor (ca delegat al titularului Ion Marin Sadoveanu), Petre Comarnescu a rostit cuvântarea convențională și de rigoare.

Cuvinte de condamnare severă și usturătoare pentru vinovatele absențe s-au auzit din gura lui Edgar Istrati.

Am încheiat seria cuvîntărilor, amintind celor de față cine a fost Darclée.

M-am întors acasă și am deschis, din întâmplare, cartea ei, a mea, a noastră, la prima pagină și am recitat, cu emoție, începutul :

„Ion Haricli, mare
proprietar din
Teleorman, s-a ho- tărît,
într-o bună zi a anului
1863, să-și
întovărășească grînele
în drumul lor de la
Turnu-Măgurele la
Brăila. Calea pe apă era
ușoară și plăcută, dar
n-a consimțit decît cu
greutate să ia cu sine
pe soția sa, Maria, care

aștepta să nască.
Haricli era un om înalt
și frumos, cu aspect
britanic și cu purtări
distinge. Știa destulă
carte pentru vremea
lui, umblase prin
străinătăți și păstra față
de proprietarii de
pământ din vecinătate,
boieri sau oameni de
rînd, un fel de a fi
intermediar între
mîndria afișată și
superioritatea
veritabilă. Slăbiciunea
față de nevastă și-a
dovedit-o făcîndu-i voia

și lăsînd să se înfiripe în
jurul ei un mediu cît
mai apropiat de cel cu
care se obișnuise acasă
; Maria Hartulari se tră-
gea din os domnesc
(născută Aslan, ea era
nepoata directă a
domniței
Mavrocordat. ...) și
păstra în educație, în
apucături, în
frumusețea ei falnică
semnul nobilei origini

.La Brăila s-a dovedit că Haricli avusese dreptate să
■exagereze prudența față de «starea interesantă» a soției sale.
Într-un amurg de iunie, cîteva zile după ce au sosit în oraș,
jupînița Maria a simțit, privind luna din pervazul ferestrei, un
junghi sfîșietor în șale. Primul tipăt al copilului nou născut s-a
îngînat cu sunetul de trompetă al poștalionului care tocmai
pornea din curtea banului alăturat. Iar în aceeași clipă, poarta
mare a casei s-a deschis, ca să poată pătrunde în ogradă un car
încărcat cu flori și fructe exotice : lămii, portocale, smochine,
migdale cu ramuri, cu frunze și uneori cu rădăcini, așa cum
fuseseră cumpărate de la «mesagerii», au salutat, odată cu

trîmbița depărtărilor, nașterea aceleia care urma să devină Darclee.

— Eheii, conîță, a spus Ileana Țiganca, pricepută în farmece și în ale ghicitului, duduia o să călătorească mult în viață și mereu o să fie în sărbătoare”.

N-a fost mereu în sărbătoare, dar a fost, în schimb, la sărbătorile cele mari.

Nu lipsea decît de la ultima, care în acel an, 1939, încinsese cu nenorociri Europa

.Victor Eftimiu

Deși s-au împlinit ani de la moartea lui Victor Eftimiu, noi, prietenii lui, nu ne-am obișnuit cu această neașteptată lipsă. Nu ne putem în nici un fel închipui că această năvalnică putere de creație, că această puternică personalitate a dispărut în neant. Ni se părea, în ordinea normală a lucrurilor, moartea noastră, a celor mai tineri, ei să rămînă însă martor permanent al devenirilor, supraviețuitor de lumi apuse, vestitor de răsărituri ncîi. Dar morții care „se duc repede” în Franța, la noi aleargă. A dispărut brusc, odată cu numele din ziare și din reviste, și amintirea omului așa cum îl cunoștea toată țara. Cîți se mai gîndesc la Victor Eftimiu cînd nu-l mai aud la radio, cînd nu-l mai văd la televizor ? Există însă cărțile, și prin ele Victor Eftimiu va renaște. Dintr-un anume punct de vedere, omul aco-perea pe scriitor ; a sosit momentul ca acesta din urmă să-și ia revanșa.

Mă despărțeau aproximativ douăzeci de ani de vîrsta lui Victor Eftimiu. Cînd priveam înapoi, însă, îmi dam seama că au trecut peste patruzeci de cînd îl cunoșteam și îl frecventam.

N-aș putea fixa o dată sau o împrejurare ; nu-mi amintesc nici unde, nici cînd, nici cine m-a recomandat. Știu doar că, din prima clipă, s-a stabilit între noi comunicarea de suflet care hotărăște relațiile dintre oameni ...

Victor Eftimiu — tînăr — avea o înfățișare mai mult decît plăcută. Bărbat frumos, dar de o talie mai curînd mijlocie, purta pe umeri, cu elan romantic, un cap furat lui Apolon. Dar nu proporțiile (în general foarte puțin clasice) erau hotărîtoare. Nimeni — bărbat sau femeie — nu avea răgaz să compare, să măsoare, să evalueze. Victor Eftimiu se înfățișa dintr-odată întreg, dinamic și cuceritor.

Succesele feminine, îndeosebi, au declanșat la început invidia bărbaților, dar această invidie a căpătat, de-a lungul anilor, destule alte motive de generalizare, într-o vreme în care poeții se hrăneau cu șfarturi neplătite — la „Capșa” sau la „Oteteleșanu” — Viciu Eftimiu era jucat la Teatrul Național și adulat de regine. Sărise brusc din neagra sărăcie într-o bunăstare vecină cu opulența. Agepsina Macri îi crease un mediu în care să se simtă „la el acasă”. Sculpturi, tablouri și prieteni au îmbogățit, an de an, decorul.

Victor Eftimiu nu refuza relațiile oricât i-ar fi fost dezamăgitoare. Lubea oamenii, detesta orice singurătate care nu era a scrisului și adora spectacolul vieții mai mult chiar decât pe al scenei.

Puțini își dădeau seama că înfățișarea de „*lion de théâtre*” exprima foarte aproximativ resursele omului. Puțini dintre cei care citiseră *Thebaïda* au avut curiozitatea să-i citească aforismele. Victor Eftimiu nu era numai poetul neoromantic întârziat, pe care îl recomandau pletele și lavaliera, ba, poate, era tocmai contrariul ...

Ceea ce caracteriza personalitatea lui socială erau multiplele ei antene. Omul se prezenta cuceritor de inimi și colecționar de aplauze. El știa să „umble” însă cu oamenii, tot atât pe cât știa să umble cu *Iyra*. Sărbătorit și adulat în cele mai înalte cercuri, el nu pierdea totuși legătura cu mulțimile, după cum nu renunța, de dragul etichetei și al convențiilor uscate, la gustul mereu fraged al boemei. Sărăcia, lipsurile de tot soiul, durerile care i-au întunecat tinerețea l-au sensibilizat față de toc ceea ce în jurul lui suferea. Fibra umană, iată ceea ce deosebea pe Victor Eftimiu de foarte mulți confrăți, care căutau să-și scuze josițiile prin genialități autoproclamate..

Victor Eftimiu a câștigat *din profesie* mai mult decât oricare alt scriitor român, dar acest „nabab” se revărsa în torente de generozitate ; nimeni n-a dat mai mult și la mai mulți. Confrății nu erau totdeauna mulțumiți, cred însă că nici Cresus, regele Lydiei, n-ar fi putut să-i sature, nici Tiberiu să-i potolească.

În epoca turneelor sale de mare succes, cu *Prometeu*, cu *Thebaïda*, Victor Eftimiu avea o boxă rezervată la restaurantul „Elysee” (pe strada Cîmpineanu, peste drum de vechiul Teatrul Național). Toți scriitorii care îi erau prieteni și nu aveau cu ce să-și plătească masa erau din oficiu invitații lui Victor Eftimiu. Aveau o singură obligație : să iscălească un bon. La sfârșitul lunii, el făcea plata generală. Mulți confrăți uitau să iscălească bonurile, grăbiți să treacă strada la *Cuvîntul*, să-l înjure pe „Albanez”, pe „Crăcănel” etc., etc. Dar Eftimiu nu se uita la asemenea fleacuri. Era fericit cînd putea să sature un flămînd din cei care nu-s făcuți să ceară...

Abil și darnic, avea în plus iscusința vorbirii. La tribuna parlamentară, la conferințe publice ca și la mesele de cafea, el făcea să vibreze după voie corzile emoției sau ale umorului.

Natura sortește pe unii oameni Durerii. Victor Eftimiu a fost, din prima clipă, destinat Triumfului. Plăcea marelui public și nedumerirea pe esteti.

Odată, la „Căpșa”, într-o zi de mare inspirație, o masă întreagă de scriitori, de pictori, de ziaristi îl ascultau cu gura căscată. Un tinăr, de-abia coborât din Botoșani la București, îl întrerupe cu cel mai perfid aer din lume :

— Maestre, mă scuzați, dar eu trebuie să recunosc — deși nu vă apreciez deloc literatura — că sintetizi, ca om, fermecător.

La care, Victor Eftimiu și-a întrerupt pentru o clipă șirul ideilor și a rostit următoarele :
cd. 4733 qd. IS

— Tinere, ca scriitor nu te-am citit, dar ca om dă-mi voie să te ... și a rostit o formulă, vai, foarte crudă, pe care hîrtia se dispensează s-o consemneze aidoma.

Firește, omul avea defectele calităților sale. Cum le-ar fi putut evita ?

Răspundea însă la ocări și blestema cu optimismul creatorului, cart? nu întârzie să-și apere cartea ; făcea alta nouă, surprinzătoare, și care infirma, prin coordonatele ei, părerea „zoililor”. Dacă scrisul lui nu manifesta niciodată semnul vreunui efort de creație, al unei oboseli, dacă opera i se desfășura tctotă sub semnul acelei expresivități imediate, pe care scremuții ratărilor o numesc facilitare, nu era vina lui. Așa după cum în viață îl favorizase Fortuna, aceeași zeiță tutelară îi binecuvînta- se scrisul. Toată lumea se întreba când are timpul material de a așterne pe hîrtie și de a publica acest om mereu prezent la spectacole, în redacții, în saloane, în localurile de zi și de noapte.

A scris teatru în toate genurile, de la farsă la tragedie, proză de la basm pînă la roman, critică și morală de la foileton pînă la cugetare, poezie în toate metrrurile, de la epigramă pînă la odă. Tot ceea ce reclama oricui un efort de invenție sau de adaptare îi creștea firesc în vir- ful penitei de îndată ce o sprijinea pe hîrtie. Așa se explică nemaipomenita fecunditate, zecile de piese pe care le-a scris, le-a tipărit, le-a jucat și, în general, avalanșa creațiilor sale literare.

Cum izbutea să fie în același timp nelipsit din paginile ziarelor și revistelor, din vitrinele de librării, de pe afișele teatrelor ?

Dinamismul lui creator se cheltuia adesea în suprafețe, dar adîncimea pe care dușmanii i-o contestau nu era — în primul rînd la ei — un efect de perspectivă ?

Victor Eftimiu nu simula. I-ar fi cerut operația prea mult timp.

De ce a polarizat, în asemenea condiții și la un moment dat, atâtea ostilități, atâtea crâncene vehemente ?

Fiindcă, așa cum îi era firea, omul, scriitorul, luptătorul social și politic rezuma un fel de a fi care era al Democrației și numai al ei. Nu-i de mirare că forțele reacționare se coalizau să-l atace. (Ziarul *Cuvîntul* deschisese o rubrică zilnică oricui din public binevoia să-i înjure.) Surprinzătoare era, în schimb, atitudinea „stingii”. Nu colabăra oare, voluntar, la atmosfera creată de publicistica drepte, *Viața Românească*, atunci cînd, de la Iași, refuza, din motive de purism estetic sau de intransigență doctrinară, cîmpul și personalitatea lui Victor Eftimiu ? Tot atât de bizară este pasivitatea oamenilor de bună-credință, sau numai de bunăcuvință, care tolerau fără crîcnire campaniile de presă și boicoturile.

Victor Eftimiu a avut prilejul să-și verifice țara și prietenii cu prilejul luptei pe care directorul *Universului* a deschis-o, cu scopul de a-l desființa. Cel mai mare ziar din țară a început o campanie amarnică și profund nedreaptă împotriva unui om care nu avea cum și unde să se apere. Nimeni nu risca, de dragul lui Victor Eftimiu, să intre în polemică — nici partidele politice, nici asociațiile profesionale, nici publicațiile, nici personalitățile, nici prietenii. Părăsit de toată lumea, Victor Eftimiu s-a apărut de unul singur cu o nemaipomenită vervă de pamfletar, cu ingeniozitate, cu umor, cu un curaj fără pereche.

Ne reamintim titlul care a rămas clasic, titlul așezat pe coperta volumului său de răspuns. Victor Eftimiu adresa exploatatorului de patriotism o frază care pleznea ca un bici : *Jos laba de pe tricolor*. Cartea era ultimul mijloc de care mai putea să uzeze ; nimeni nu-i mai tipărea răspunsurile. Anecdota a păstrat și amintirea farselor celui care se lupta de unul singur, dar cu tot ce avea la îndemînă, împotriva „tunului” și izbutea să biruie. Astfel, el a angajat o serie de olteni precupeți care, la orele de „virf”, întrerupeau circulația pe str. Brezoianu strigînd cît îi ținea gura, la ferestrele lui Stelian Popescu : „*Hai la pește, pește, pește !*” Lumea se oprea să cumpere ; oltenii arătau cu degetul la etaj : „Noi n-avem, dar este acolo, sus”. Cînd campania se întetise și risca să-l doboare, Eftimiu a angajat niște albanezi care veneau la el după ajutoare. I-a tocmît să se plimbe, îmbrăcați în costumul lor tradițional, pe strada în care locuia Stelian Popescu și, anume, în dreptul casei respective ; o sută de pași înainte, o sută înapoi. Oamenii s-au mirat de slujba care li se oferea, dar au primit ; era atât de ușoară ! În schimb, spaima de un eventual atentat a intrat în familia lui Stelian Popescu. Iar puternicul director de ziar, pînă la urmă, a renunțat. Victor Eftimiu, luptînd singur, îl înconjurase.

Interiorul lui Victor Eftimiu a rămas aproximativ același, chiar în rarele cazuri în care casa i s-a schimbat.

Poetul, mare îndrăgostit al artelor plastice, a trăit toată viața între tablouri și statui. De la intrarea în bloc, te întâmpina bustul despre care s-a vorbit atât de mult în epocă — opera lui Paciurea. Sus, în apartament, erau alte numeroase portrete ale maestrului datorate Miștei Pătrașcu, lui Gh. Anghel. (Mișea Pătrașcu a lucrat și două portrete ale Agepsinei — un cap și un admirabil bust.) De pereți atârnav magnifice pinze semnate : N. Gri-gorescu, St. Luchian, Tonitza, Pallady, G. Pătrașcu, Traian Cornescu, Padina ...

Victor Eftimiu păstra multe desene, schițe de decor și costume — dintre care ale lui Feodorov — precum și numeroase caricaturi semnate Murnu, B'Arg, Dragoș, Ross. Dar interioarele îi erau în mod progresiv dominate de imensele tablouri ale Magdalenei Rădulescu : o evocare a unei scene din *Înșir-te, mângârate* acoperia tot peretele, pentru că în camera următoare un ulei destul de impozant să evoce o celebră cortină de la spectacolul *Cavalcada spre stele (Licornul)* de Yeats.

Îmi reamintesc momentul când Ion Sava mi-a cerut să monteze piesă irlandezului, „dar numai în scenografia Magdalenei”. Am citit textul, pe care până atunci nu-l cunoșteam, și a doua zi am aprobat spectacolul. Piesa îi plăcuse foarte mult și pictoriței ; semnarea contractului, datele de livrare, sumele de achitat n-au format obiect de controversă. Magdalena Rădulescu se obliga să facă decorurile și, mai ales, o cortină, o cortină nouă, legată de piesă și la care visa.

Îmi amintesc premiera. Director era de astă dată Tu-dor Vianu. Tot în 1945. A bătut gongul. S-a stins lumina. La început s-a auzit o lărică muzică de scenă, o muzică în plină creștere. Și întinericul a devenit treptat albastru, un albastru intens și din ce în ce mai deschis. În diagonală cortinei, cei albi se încălecau în goana lor spre stele, cei care, datorită reflectoarelor, păreau că efectiv aleargă.

A fost un moment de tăcere și de înmărmurire, urmat de furtunoase aplauze. Rar mi s-a întâmplat să asist la o asemenea aclamație de cortină ...

Piesa avea înălțătinută literară ; nu putea rezista însă la marele public. Asta, în ciuda lui Ion Sava, a lui Emil Botta, a Mariettei Anca ...

Iar cortina Magdalenei a dispărut ca prin farmec, odată cu piesa. Nu s-a știut niciodată cine, „din greșeală”, a distrus-o !

Tabloul pe care îl are Victor Eftimiu în perete nu face decât să evoce tema *Cavalcadei*. Sintem puțini care ne

reamintim, care legăm culorile din fața ochilor cu momentul teatral dispărut în uitare . . .

Erau în casa lui Victor Eftimiu peste douăzeci și cinci de pînze semnate de Magdalena Rădulescu, dintre care majoritatea portrete. Iată-l pe al Henriettei Yvonne Stahl, la 30 de ani : figura de o precizie aproape fotografică, dar de un intens lirism, este împrejmuită de motive abstracte. Fiecare tablou avea pentru Victor Eftimiu povestea lui. Chiar în cazul, destul de rar, în care valoarea estetică nu justifica o prezență, scuzabilă doar la sunetul clopotelor nevăzute ale amintirii. A fost, dintotdeauna” felul lui Victor Eftimiu de a „scrie” pe pereți, de a acoperi spațiile albe cu imagini care, așa cum erau adunate» înlocuiau „memoriile intime”, cele niciodată scrise.

Ne-am întîlnit ani de-a rîndul în cafenele, în restaurante, în redacții, în săli de teatru, în foaiere.

Dar cînd mă gîndesc la relațiile de prietenie cu care mă onora, îmi revin în amintire mai ales momentele „filtrului”, cînd, prăbușiți în comode fotolii, alternam plăcerea unei havane cu aceea a coniacului franțuzesc. Erau destul de dese acele „opririi” și, din această cauză, anevoie aș putea să le despart, să le identific. Mi-a rămas doar aroma cafelei — care leagă și care anunță.

Conversațiile» noastre erau adesea „à bâtons rompus”, uneori la hazardul asociațiilor misterios orientate de înaltul nivel al băuturii, alteori exclusiv la bunul-plac al imaginației. Se întîmpla să evocăm pe dispăruți. Se înmulțiseră ; nu-i mai puteam evita.

Victor Eftimiu era un admirabil povestitor și avea ce povesti. Trăise o viață densă, cu evoluții și întorsături neașteptate. Plecat din Albania la vîrsta de 15 ani, a învățat, la noi, să vorbească și să scrie românește. Viața lui literară s-a împletit apoi cu a lui Ilarie Chendi, cu a lui Goga, cu a lui Pompiliu Eliade, cu a lui Caragiale, cu a lui Davila, cu a lui Delavrancea. A vibrat simultan cu marile centre mondiale din „la belle époque”. A trăit Parisul lui de Max, al Sarei Bernhardt, Berlinul lui Moissi și al Olgăi Cehova, Roma Eleonorei Duse, a lui d'Annunzio, a lui Pirandello, Viena lui Hugo von Hoffmanstahl, în care Paul Wegener, Max Reinhardt, Bassermann marcau apogeul dramatic al sfîrșitului de secol. Ori de cîte ori îi reproșam că nu scrie memorialistică, îmi reamintea cele șase volume pe care le tipărise în acest domeniu : *Spovedanii, Amintiri și polemici, Akademos, Fum de fantome, Oamenii de teatru, Portrete și amintiri*. Dar eu mă refeream la altceva. Acest om care tipărise 136 de volume și care publicase 5 din cele aproximativ 30 de *Scrieri* ale sale a murit înainte de a ne da cartea lui, desigur cea mai bună, de veritabile „memorii”. Adică o carte în care să povestească, de la Boboștița și pînă în

str. Dr. Marcovici, tot ceea ce trăise, tot ceea ce cunoscuse efectiv ca viață de stat, ca viață politică, literară etc., etc.

Nu este un destin banal acela de a scrie atât de mult și de a muri înedit. Victor Eftimiu amîna mereu aceste „memorii”. Întîi, fiindcă nu i le cerea nici o publicație, nici o editură, și, în al doilea rînd, fiindcă multe din cele esențiale prin care trecuse nu se puteau spune. Este, poate, o caracteristică a scriitorului Victor Eftimiu evitarea jurnalului intim. El, care a publicat atîtea „*choses vues*”, s-a ferit de „*choses tues*”.

Dacă îl întrebai, însă, el se recunoștea în primul rînd poet. Autor a două sute de mii de versuri, dintre care poate o mie de sonete (adică material pentru cel puțin zece volume de *Scrieri*), el recunoștea, totuși, că adevărata lui fire s-a oglindit în micile și concentrate volume de *Cugetări*. Ele au dat un fel de „*avant-gout*” acelor care îi așteptau cu nesat „memoriile”. Aforismele îl recomandau sufletește mai mult decît gravele tragedii, fiindcă dedesubtul romantismelor, în atît de largă măsură tehnice, mocnea energia albanezului realist, vioi, deștept, descîrcăreț, care știuse să-și croiască un drum, o viață și o carieră.

În ultimii ani a avut nostalgia comunei sale natale. S-a dus de două ori la Boboștița, în ciuda unei stări de sănătate care se agrava ; îmi povestea apoi, cu entuziasm și cu admirație, despre oamenii și despre lucrurile de acolo. A avut, dealtfel, totdeauna pasiunea călătoriilor. De astă dată, însă, era poate o presimțire a sfîrșitului, nevoia de a încheia ciclul. A scris pînă în ultimele clipe. Lucra de cinci ani la o piesă, de al cărei final nu era mulțumit : *Femeia de departe*. Îmi mărturisea, cu umor : „Mă deranjează un singur lucru. Altădată scriam o piesă în trei zile, după o meditație de trei luni sau de trei ani. Azi merge puțin mai greu.”

Mă năpădesc amintirile. Îl văd pe scenă, aclamat de publicul premierelor, acoperit de flori și de aplauze. Îl văd la cafenea, scăpărător de vervă, improvizînd epigrame, distribuind replici, imaginînd epitete și porecle. Mi-l amintesc mai ales, recent, la conferințele publice pe care le ținea oriunde era chemat, de-a lungul și de-a latul țării. Rămîneam mereu surprins de aclamațiile cu care îl primeau tinerele generații, adolescenții, copiii. Un strigăt imens rezuma entuziasmul unanim. România de mîine aplauda pe cea de ieri și de astăzi. Liceeni, studenți, tineri din fabrici și din uzine, care, în marea lor majoritate, îl ascultau sau îl vedeau pentru întîia oară, mărturiseau prin adevărate lor explozii admirația pentru ultimul mare scriitor al generației apuse. Și îi mulțumeau pentru bărbăteasca vigoare care sfida anii. Victor Eftimiu era o statuie vie, care mergea înainte, odată cu țara.

Dar îmi reamintesc și de Eftimiu cel din zilele grele, de luptătorul parlamentar, de polemist, de pensionarul lagărului de la Tg.-Jiu . . .

Agepsina Macri a fost, cît a trăit, o ideală tovarășă de viață. Era între ei o înțelegere de suflet, o comunicare de artă care depășea evenimentele și incidentele de viață mărunță. A fost interpreta lui favorită. Pentru ea a scris toate piesele lui mari.

Agepsina, în schimb, i-a creat un mediu familial în care a putut să-și creeze opera.

Și un salon de mare cucoană, în care tot ce aveau artele și teatrul și literele noastre mai de preț se putea în- tîlni : diplomați, politicieni, vizitatori străini erau primiți cu eleganța trecutelor secole franțuzești, iar tinerii, invitați cu tot dinadinsul, aveau prilejul să ia contact, pentru înția oară în viața lor, cu Strălucirea, sub toate aspectele ei convergente și complementare.

Nicăieri însă mai mult decît în teatru nu se simțea Eftimiu la largul lui. Autor, actor, regizor, director, spuior de versuri, neîntrecut cititor al propriilor sale piese, nimic din ale scenei nu îi era străin. A trăit cu intensitate viața teatrului și a culiselor, a scris pentru actori și pentru public, de la tragedii plină la farse, mînuind în mare virtuoaz toate miturile, toate temele. Eroi antici, ca și cei ai legendei medievale au căpătat sub pana lui înfățișare nouă. Opera dramatică nu i se poate studia decît împărțită în cicluri. Cine se va osteni să caute, prin hățșul altor lucrări celebre, perla neștiută și neglijată ?

Au fost și momente delicate în relațiile noastre. Foarte puține, relativ, și datorate în general unor neînțelegeri de o clipă, pe care ambiția le prelungea dincolo de limita lor firească.

Așa a fost, de exemplu, cînd s-a jucat la Național *Atrizii*. Eftimiu ne-a convocat, înainte de a face distribuția, la o lectură la el acasă, în fața unui public intim. Au fost prezenți : Dem. Teodorescu și Marioara Zimni- ceanu, Lili Popovici și Aura Buzescu, Teodorescu-Bra- niște, Lili și cu mine. (Singurul actor bărbat dintre invitați fusese N. Brancimir.) Lectura a raportat un adevă- rut triumf. Nimeni nu îl întrecea pe Eftimiu cînd își ci- tea piesele. În așa măsură însușeșea fiecare personaj, dramatiza orice scenă, menaja loviturile de teatru și pregătea finalurile, încît toți îl urmăream meduzați, oricît ar fi durat „spectacolul”. Fiindcă, într-adevăr, era un spectacol complet și neașteptat să-i ai în față pe Eftimiu timp de cîteva ore și să-i vezi și să-l auzi devenind, rînd pe rînd, Agamemnon sau Clytemnestra, Oreste sau Elec- tra, mereu magnific și egal cu sine, ascultînd doar de porunca expresivă a textului. Îmi mai amintesc, cu amănunțime, de alte două lecturi ale lui Eftimiu : traducerea lui din *Oedip Rege* de Sofocle, și mai ales lectura

Scamatorilor în cenaclul lui E. Lovinescu. Această din urmă piesă constă pur și simplu în înșelarea unor lovituri de teatru. Acțiunea „crește” din surpriză în surpriză și totul se sfârșește înainte ca efectiv să se întâmple ceva, înainte ca personajele să se recomande sau să se definească. Lovinescu, neobișnuit cu asemenea scamatorii teatralicești, a rămas de la primele replici fără cuvânt și cu gura căscată. Pentru întâia și ultima oară l-am văzut biblindu-se și fără opinie, carent în oficiul său critic.

Altă dată l-am ascultat citind piesa *Bufonul și Moartea*, într-o sală de repetiție a Teatrului Național. Don Juan, Dolores, Dona Clara, Bufonul, Moartea, Don Quijote ^ Sancho Panza căpătau, pe rând, contur și vibrație. A durat lectura trei ore, și oricine își poate da seama cât de greu este să reții atenția unui public de specialitate (mai ales de specialitate) care să urmărească neclintit o acțiune și un spectacol evocate doar prin magia verbului. Victor Eftimiu interpreta, evoca, sugera, suscita, dintr-un imperiu de umbre, personaje vii, galvanizate de bucurie sau de suferință. Demonstrație de artă autonomă, „lectura” participa simultan din creație, din interpretare, din mimică și din discurs, fără să piardă o singură clipă caracterul ei, mai presus de toate, liric.

N-am auzit, e drept, nici pe Caragiale, nici pe Paul Guști, nici pe Delavrancea citind.

Dar, ascultându-l pe Eftimiu, aveam impresia că omul de acțiune, care stă înălțuit în sufletul oricărui scriitor, ... își exercită spiritul de ordine și de dominație asupra unor ființe care, desprinse din ceară, căpătau astfel binecuvântarea formei și blestemul duhului.

Actorul și scriitorul G. Ciprian, care avea excelente raporturi cu Eftimiu și care cunoștea pe de altă parte relațiile mele cu autorul *Cocoșului Negru*, a făcut apel la intervenția mea pentru a obține de la autor rolul principal din *Atrizii*. Eftimiu nu era încă hotărât, dar în principiu îl destinase lui George Vrăca. A greșit însă ascultându-mă pe mine și i l-a dat lui Ciprian. Nu mi-a lertat-o niciodată. Într-un dialog înregistrat la radio, cu un an înainte de a muri, un cuvânt împlător l-a reamintit „druma” veche de aproximativ treizeci și cinci de ani. Și m-a luat în primire ca atunci : „Mă mir că mai pomenesti de așa ceva. Cred că n-ai uitat de *Atrizii* și de titlul pe care ți l-am acordat după premieră : «Regele distribuțiilor». Auzi, domnule ! Să mi-l bage pe Ciprian în Aga- memnon ! Și, culmea, să-l accept...”

Mult mai greu a fost momentul succesiunii la Teatrul Național, în 1945. Suspendat de la conducere în urma intervenției publice a lui I. Valian (membru în comitetul de direcție al instituției), Victor Eftimiu se împăca greu cu situația care i se crease. Atât eu, cât și Radu Cioculescu, amîndoi

prietenii lui intimi, am făcut toate demersurile ca să-i putem explica, dar, enervat peste măsură, Victor Eftimiu își propunea parcă în fiecare zi să sporească dezordinea financiară a instituției. Postul de director general al teatrelor și cel de director al Teatrului Național erau virtualmente vacante. Gestiunea lui Victor Eftimiu era sub controlul unei comisii, numită de Ministerul Finanțelor.

Funcționam ca membru în comitetul de lectură al Naționalului, alături de Al. Kirilescu (și mulți alții !). O piesă mi se prezentase pentru a fi acceptată, piesă pe care o scrisese cumnatul unui mare financiar. Pentru a ușura ceea ce el își închipuia că erau simple formalități, financiarul ne-a invitat la un dejun : pe Victor Eftimiu cu Agepsina, pe Al. Kirilescu, pe mine, pe Lili și, bineînțeles, pe autor.

În aceeași dimineață am fost chemat de urgență la Ministerul Artelor, unde ministrul mi-a dat să aleg între funcția de director general al teatrelor și aceea de director al Naționalului, actorul Mihai Fotino> prezent la această scenă, urmînd să primească restul.

Am refuzat orice alegere. Și am părăsit cabinetul ministrului, indignat de această politică a faptului împlinit. Răspunsul meu motivat a fost : nu accept decît ambele însărcinări ori nici una.

Condițiile mi-au fost primite. Convocat din nou la minister, în aceeași dimineață, am depus jurămîntul. Era ora 13 și 15 minute. Peste un sfert de ceas avea loc dejunul. Nu știam ce să fac. Toate sîlviile —, mărturisirea prealabilă, tăcerea absolută, participarea, de comandarea — aveau justificări firești și deficiențe grave. Am cîntărit argumentele „pro” și cele „contra” pentru a mă opri la tăcere, adică la soluția lășității. Masa a fost somptuoasă. Valeți în livree ne turnau vinuri franțuzești. S-a servit hpmar, iepure sauce *chasseur*, *bombe glacée*, dar eu eram într-o teribilă frigare. Financiarul — mai neștiutor decît toți cei de față, care nici ei nu știau — comitea gafe involuntare, în serie. Așa, bunăoară, a solicitat pe Eftimiu să-i spună cîteva despre repertoriul anului viitor. Iar Eftimiu, care adoptase tactica generală de a considera .suspendarea sa inexistentă, nu precupețea detaliile. Al. Kirilescu promitea, la rîndul lui, începătorului concursul său neprecupețit.... „de vreme ce directorul este de acord”. Și spunînd acestea, se uita onctuos la Victor Eftimiu. Eu tăceam la locul meu, siderat. Rar m-am aflat într-o situație atît de penibilă. La plecare, ne-am despărțit fără explicații. Ziarele de după-amiază anunțau schimbarea de la Național și de la conducerea teatrelor.

A urmat, între mine și Eftimiu, o răceală care a durat mulți ani. Toate aparențele pledau împotriva mea. Dar numai eu știam că nu aveam nici o vină. Era greu să lămurești însă

lucrurile. Chiar faptul de a le discuta, după cele ce se petrecuseră, era dezagreabil.

Cînd ne-am revăzut, în 1965, am reluat raporturile ca și cum nimic nu s-ar fi întîmplat. Și, așa cum era firesc, niciodată n-am mai pomenit despre cele petrecute cu douăzeci de ani înainte. Orice explicație ar fi redeschis răni cicatrizate

.Cînd a împlinit 80 de ani, Uniunea Scriitorilor i-a oferit o masă. Erau de față cele mai strălucite nume ale scrisului românesc. Și s-au pronunțat cele mai meritate cuvinte la adresa sărbătoritului.

N-am înțeles de ce numai teatrul a fost lipsă de la festivitate. Din atîtea piese cite Eftimiu a scris, s-a reprezentat, în acea stagiune, numai una, poate cea mai slabă, *Sfîrșitul pămîntului*. Ar fi fost firesc să joace *toate* teatrele din țară cite o *altă* piesă, așa fel încît dramaturgul să fie în aceeași stagiune integral rejucat. Cu atît mai mult cu cît singur Eftimiu putea ușor satisface acest program. Cine însă din lumea scenei a putut socoti că patriarhul teatrului nostru nu merita o asemenea atenție ?

Înainte ca posteritatea, în vreun fel, să se pronunțe, adversarii contemporani ai lui Victor Eftimiu, pentru ultima oară, triumfau. Mirajul scenei

Cîtiva ani (la început) am scris despre teatru fără să mă pricep efectiv. Nu toți cititorii mei observau acest lucru ; ba se mai aflau și cite unii care să mă felicite, așa cum te felicită lumea cînd mai tare greșești.

Îmi dădeam seama, ulterior, după sedimentarea pre-mierei și a scrisului, că raționamentele mele erau perfecte, dar că nu se potriveau cu realitatea. Cunoșteam problemele pe dinafară și tot pe dinafară le rezolvam.

Dar, fără știrea mea, un travaliu interior își îndeplinea misiunea de luminare. Din lecturi, dar mai ales din frecventarea actorilor, a regizorilor, din cunoașterea vieții de culise, din asistența la repetiții, se acumulau experiențe de care nu-mi dădeam seama, dar care, treptat, modificau felul meu de a privi și, mai ales, de a înțelege.

Pînă într-o bună zi (aș putea să precizez anul, luna și chiar data), cînd am avut Revelația. Parcă un ascensor se ridicase brusc la etajul de sus ; un ascensor în care se aflau o mie de obiecte și de ustensile, explicabile unele prin altele, cu o logică și cu o evidență deplină.

Nu m-am putut opri să împărtășesc formidabila mea descoperire, verbal și în scris, întregului univers. Eftimiu, care asistasese, probabil, în viața lui la mai multe asemenea revelații, m-a poreclit „Inventatorul teatrului”.

Și citea, cu un surîs ironic, o serie de *Reflexii ale unui spectator*, recent semnate de mine, în care explicam ceea ce, pentru toată lumea, clar ca lumina zilei, nu mai avea nevoie de explicație.

Dar eu eram fericit. Nu mai bijbiam. Aflasem un centru de perspectivă, un punct de la care toate demersurile simțirii și ale înțelegerii se desfășeau firesc. Pătrunsesem, în fine, în miezul lucrurilor ; nu mai priveam dinafară. . . .

Există, în general, două feluri de a face cronică dramatică. Unul, cel universitar, reclamă o documentare perfectă despre texte și idei, dar o înstrăinare totală de viața oamenilor de scenă ; tocmai pentru a asigura un maxim de obiectivitate.

Altul presupune participare, trăiește din participare și, fără să refuze aparatul științific, ține întâi seama de primatul artei, deci de al emoției.

Bineînțeles, m-am oprit în mod deliberat la felul al doilea. Am lăsat altora satisfacția de a scrie „cu măruntaiele la gheață” și am preferat să exprim, sincer și fără farmaceutice cîntare, entuziasmul, dezgustul sau indiferența.

Asta a fost, cel puțin, „estetica” mea inițială.

Anii au amendat pozițiile și atitudinile extreme. Lectura și meditația au stăvilit cît au putut exuberanțele vîrstei. Dar adevărurile fundamentale nu s-au modificat simțitor.

Să *citești*, să *vezi* și să faci legătura — iată toată dibăcia cronicarului.

Am învățat, după sfatul lui Gordon Craig, „arta bătrînului cabotin”, și această artă nu o puteam învăța de la altcineva mai bine decît de la Victor Eftimiu. Camil Petrescu nu-mi putea oferi altceva decît găseam în cărți. Lucian Blaga, de asemenea. Preferam să merg direct la izvor.

Camil Petrescu, un episod de viață, care îmi revine în memorie !

Îl cunoscusem la „Capsa”. Întrețineam chiar raporturi de bună vecinătate, în ciuda unor „ieșiri” neprevăzute pe care — la sfatul colegilor mei de generație — le atribuiam complexelor originare. „*Sans famille*”, totul devenea explicabil. Camil era însă cultivat, avea spiritul acid și, spre deosebire de majoritatea confrăților săi de literatură, avea idei chiar cînd își închipuia că le „vede” ! Mai tînăr decît el, și presat de obligațiile scrisului, i-am cerut odată cîteva date despre „filozofia valorilor”. Știam că este la curent cu problemele de această natură. M-am trezit însă cu un răspuns brutal și neașteptat.

■— V-ați învățat să vi se dea toate de-a gata. Caută singur !

I-am cerut scuze că l-am deranjat și am schimbat conversația.

Altă dată, m-a rugat să anunț la *Facla* apariția *Patului lui Procust*. Am scos pe loc bloc-notesul din buzunar și, așa cum îmi era obiceiul, ca să nu uit, am redactat imediat informația. Camil mi-a cerut să vadă textul. I l-am dat. Scrisesem : „Marele nostru scriitor C.P. a tipărit un nou roman” etc., etc. La care, Camil, înfuriat la culme, a exclamat :

— Ce înseamnă reticențele astea ? Ce te costă ? Ți-e frică să nu te compromiți ? Că doar nu semnezi ! Scrie franc : „Cel mai mare scriitor al nostru ...”

Nu-mi venea să cred urechilor. Am rupt pe loc textul și i-am răspuns cu o impertinență corectivă :

— La mine în ziar scriu ce vreau eu, nu ce vrei dumneata !

A încercat să revină. Dar eu n-am revenit.

Relațiile noastre, aparent corecte, se deteriorau însă mai ales pe motive de teatru. Nu prețuiam opera lui dramatică, și el simțea acest lucru mai mult din omisiuni decît din opinii exprese. N-aș putea spune că avea, din punct de vedere publicitar, de suferit de pe urma gîndurilor mele nemărturisite. În calitate de redactor-șef al *Revistei Fundațiilor*, dispunea de concursul multor tineri din presa zilnică.

Dar Camil voia tot și imediat. De la toată lumea. Într-o zi din toamna anului 1937 am avut prilejul să citeșc în oficiul extremei drepte, *Buna Vestire*, o notă polemică la adresa mea, care depășea limitele ori-cît de largi ale genului („Păduche de actriță” era, bunăoară, una din cele mai blînde metafore alt textului care mă viza). Am rămas o clipă nedumerit, deoarece eram în bune relații de societate cu cei trei directori ai ziarului și nu mi-am imaginat ca vreunul dintre ei, în ciuda deosebirilor noastre totale de vederi politice, să mă atace anonim, și în asemenea stil. N-am pretins decît o desolidarizare a direcției și am întreprins, la rîndul meu, cercetări. Ele s-au simplificat, dealtfel, prin vizita redactorului paginii literare, mărturisindu-mi că a fost „strîns cu ușa” de directorii lui și că a trebuit să spună adevărul : nota i-o dăduse Camil Petrescu, să o tipărească în *Buna Vestire*, îi promisese, în schimb, că îi va publica o serie de poezii în *Revista Fundațiilor*.

Mi-a venit foarte greu să dau o explicație logică procedeuului, procedeu pe care, dealtfel, Camil însuși l-a confirmat, indirect, în cursul polemicilor noastre ulterioare. Atît am înțeles, fără dificultate, că alesese *Buna Vestire*, atît de

depărtată de gândirea și de atitudinea sa, ca fapta să aibă o garanție suplimentară de anonimat. (În mod normal, n-aș fi putut atribui lui Camil, în acea epocă, o notă apărută în „*Buna Vestire*” !)

A urmat din partea mea o serie de articole în care l-am identificat și i-am replicat fără cruțare. Știam că este foarte sensibil la atacurile de presă și am făcut în așa fel încît în fiecare dimineață să fie servit. Nu l-am atacat numai în *Facla*, ci simultan, în toate ziarele și revistele la care aveam acces, iar aceste atacuri coincideau cu articole ale lui Eugen Ionescu, sau, în presa drepte, cu ale lui Toma Vlădescu, aflați înaintea mea pe poziții „anticamiliste”.

La un moment dat, situația lui publicistică n-a fost ușoară. Nimeni nu-i mai tipărea răspunsurile, prea personale. A scos atunci o publicație intitulată *Fotbal*, în care, pe prima pagină, discuta teoria balonului rotund și pe pagina a doua se răfuia cu mine, mirîndu-se de exemplu, „cum o femeie frumoasă ca Lilli Carandino” se uita la un urît ca mine ! Polemica a avut și alte episoade pline de haz, care au făcut, la timpul lor, deliciul cafenelei. După ce se pronunțase în probleme istorice, economice, matematice etc., etc., Camil a ajuns la strategia războiului italo-abisinian. Recomanda, în speță, înlocuirea generalului De Bono, comandant al trupelor italiene, prin generalul Graziani. Hazardul a făcut să aibă efectiv loc schimbarea de comandament.

Am profitat de ocazie ca să facem o farsă. Împreună cu Andrei Tudor, i-am dat lui Camil un telefon să se prezinte la Legația Italiană, pentru a i se remite o decorație. „Ca răsplătă a serviciilor strategice pe care le adusese campaniei din Abisinia”. Camil a crezut și s-a dus, spre hazul tuturor Qfr redacțiilor și tuturor cafenelelor.

Mai tîrziu, un antrenor de box care ne citea a venit să se ofere să-i „rupă oasele”.

— Nu înțeleg de ce vă enervați atîta. Îl aranjez eu

....

De-abia am reușit să-l calmez. L-am publicat, în schimb, o „scrisoare deschisă” — scrisă de mine, bineînțeles — semnată : Tuly Box. Camil a căzut în cursă și a răspuns. Tuly Box, devenit publicist, a venit din nou să mă întrebe :

— Ce să mai răspundem acum ? Eu zic să-l „mar-dim”.

L-am convins că e mai bine cu scrisul ! A consimțit, mai ales că l-am publicat și fotografia. Ceea ce, bineînțeles, l-a

lămurit definitiv pe Camil și a încheiat cariera de polemist a lui Tuly Box.

Camil a recurs la mijloace extreme. A invitat anume la un dejun, la „Capsa”, pe toți colaboratorii mai de seamă ai *Revistei Fundațiilor* și pe toți colegii săi de generație. Doctorul Trifu (specialist genito-urinare), coleg de liceu cu Camil, a propus, la desert, constituirea unei asociații „Prietenii lui Camil Petrescu”. Scopul ei ar fi fost să-l apere pe maestrul de „agresiunea celor incapabili să înțeleagă” etc., etc.

Nimeni din cei de față nu și-a putut refuza semnătura — platonice — și astfel a luat naștere prima și ultima asociație de acest fel, dedicată unui autor în viață, din câte se cunosc în istoria literaturilor.

Campania mea a continuat totuși, pentru a culmina cu prilejul direcției lui Camil Petrescu la Teatrul Național. Promovat ministru, Ion Marin Sadoveanu a menținut pe autorul *Sufletelor tari* la cîrma instituției de pe strada Cîmpineanu, pentru a-și asigura, în ipoteza unei remanieri ministeriale, o reîntoarcere onorabilă pe scaunul din care plecase. Cărnii a profitat însă de scurtă lui trecere pe la Național pentru a pune „în țară de criză” și de examen cadrelor primei noastre scene și pentru a emite hazlii „declarații”, „directive”, „îndrumări” și „ordine de zi...”

Peliiuri c a Tenii din generația mea, mă refer la cei nepreveniți, va rărnin.e un et?rn subiect de mirare cum a izbutit, postum, Camil Petrescu să-și promoveze un teatru pe care încă îl cred lipsit de calitate *dramatică*. *Falsele tratate* și reclamele se dărnimau „*illo tempore*”: din cauza unui viciu fundamental: lipsa de valoare *teatrală* a textelor. Bernard Shaw făcea la fel, dar talentul lui nu păcătuia prin fals dogmatism.

În *Modalitatea estetică a teatrului*, Camil reproduce părerea mea despre teatrul lui, părere veche de treizeci de ani. Nu am nimic de șters și nimic de adăugat la cele scrise atunci...

Polemicele personale le-am avut cu *omul*.

Am fost în legitimă apărare și obiectul unei îndelungi agresiuni.

Opiniile despre cipera teatrală a scriitorului au premers polemicii și nu s-au schimbat după sfîrșitul ei.

Altfel, nu am contestat niciodată interesul unora din contribuțiile sale teoretice, nici valoarea de ferment a cronicilor sale — interesante, chiar cînd erau nedrepte.

Cu totul deosebită se dovedea competența, calificarea lui Ion Marin Sadoveanu în ale teatrului. Deși omul era destul

de rece și de o frecvență puțin agreabilă, deși la fiecare gest, la fiecare cuvânt respira o înfătuare dezagreabilă chiar cînd era justificată, cine îi putea contesta cultura, seriozitatea profesională și, mai ales, „stilul” european? Făcea parte dintr-o generație care debutase imediat după primul război mondial, alături de Em. Ciomac, Eugen Filotti, Sebastian Șerbescu, Gri-gore Gafencu, Adrian Maniu, în paginile unei excelente reviste, pe nedrept uitată, *Revista vremii*. Din păcate, viața l-a împiedicat pe Ion Marin Sadoveanu să realizeze integral, în scris sau măcar în faptă, promisiunile pe care, tînăr, le anunțase; direcția lui la Teatrul Național a deschis porți spre înalta cultură și a sincronizat, pe cît posibil în acel moment, mișcarea noastră teatrală cu cea din restul lumii, nu doar cu a Parisului bulevardier.

În mod neașteptat, el însă urma să se realizeze în roman, lăsînd în părăsire tot ceea ce, pentru scenă, cu atîta strălucire schițase ...

În schimb, Li viu Rebreanu a preluat conducerea. Naționalului după ce fusese consacrat ca romancier și ca dramaturg. Autoritatea de cronicar dramatic din tinerețe l-a familiarizat din prima clipă cu problemele instituției, iar o seriozitate cu adînci rădăcini ardelenesti l-a oprit de la concesii prea grave.

Cînd am intrat în boema cafenelei literare din București, Liviu Rebreanu începea să iasă. Îl recunoșteam din desenele lui Iser, ale lui Steriade, ale lui Ressu și îl regăseam la „Capșa”, alături de Ion Minulescu, de Mihail Sorbul, de Victor Eftimiu.

Ceea ce impresiona la autorul *Pădurii spînzuraților* înainte de a-i fi citit și chiar de a-i fi făcut cunoștința era înfățișarea. Înalt, impunător, bine făcut, cu trăsături nobile, cu ochi de cea mai albastră puritate și cu, pînă de culoarea griului, felul lui de a fi și de a se comporta îi completau caracteristicile de coborîtor din cetățile Nordului. Liviu Rebreanu avea însă triumful exterior discret, așa cum darurile sufletești le păstra ascunse. ■ e. Nimic scilpitor în conversația lui și nimic deosebit în atitudine. } „Într-o lume care se grăbea să vorbească și citea mai puțin”, dacă n-ar fi fost impresiunile lui; „întîi fizic”, or fi trecut ușor neobservat în realitate. În: S. Liviu Rebreanu, atent la tot ce se rostea sau se uneltea în jurul lui, nu întîrzie să-și manifeste prezența printr-o intervenție care numai la început, surprinsese. Avea un fel ardelenesc de a nu considera ironia drept calitate esențială a comunicării, de a asculta părerea altuia înainte de a-i răspunde și îndrăjirea unei

tăcute credințe în om și în cuvânt. Dar toate aceste calități, fiindcă la el calități erau, dezvăluiau o fire sufletească deosebită. Liviu Rebreanu era ceea ce se înțelege în morală prin expresia de om „de bunăvoință” și o dovadă vie că uneori, foarte rar, e posibil să se scrie cărți bune cheltuind, în scrierea lor, bune sentimente. Așa l-am cunoscut cel puțin după 1930, când se întîm- plase să-l întîlnesc prin redacții, prin săli de teatru și prin cafenele. Era epoca în care viața de familie îl cîș- tigase definitiv, cînd, fire casnică, se adunase de pe ulițe, fericit că poate citi și poate scrie netulburat la masa lui de lucru. Cărțile publicate de soția ori de fiica lui (Fanny și Puia Rebreanu) ridică vâlul deasupra unui paradis care în apartamentul din București de pe bulevardul Elisabeta sau la via din Muscel, de la Valea Mare, i-a îngăduit „să scrie imens zile și nopți în șir”. Un Rebreanu foarte puțin cunoscut, plin de duioșie și de căldură, apare din aceste pagini de memorialistică indirectă, pagini completate în mod fericit de scrisori, de fotografii, de facsimile. Autorul lui *Ion* venise în București să-l vadă pe George Coșbuc, pe Mihail Dragomirescu. Aici legase cu timpul unele solide prietenii cu Emil Gîrleanu, Corneliu Moldovanu, Mihail Sorbul. Aici a intrat de voie, de nevoie în viața vieții literare. An cu an însă căminul l-a cucerit, un cămin împodobit de prezențe feminine, dar în care biroul, cartea, manuscrisul ocupau loc de frunte. Rebreanu era discret în ceea ce privea mediul său familial și pentru mulți care l-au cunoscut pare surprinzător tonul sentimental și uneori dulceag al corespondenței cu cel de acasă. Dar această trăsătură a personalității scriitorului nu este mai puțin reală decît aceea care se defineau în viața publică. S-ar putea afirma chiar, într-un anume sens, că este mai legată de substanța operei.

Oricine avea prilejul de a întreține o conversație în doi cu Liviu Rebreanu trebuia să-și manifeste public surpriza. Într-adevăr, contrastul era violent între spectatorul în aparență absent al discuțiilor de redacție sau de cafea și omul care din fotoliu, de la biroul lui, printre cărțile și manuscrisele în mijlocul cărora trăia, nu întîrzie să desfășoare o arie puțin obișnuită de cunoștințe literare și o judecată critică de rară ascuțime. În zeflemistele și superficialele medii din localurile cu scriitori, Rebreanu, cînd avea din întîmplare *cui* să răspundă, nu afla cu ușurință *cum*, adică moldalitatea de a se face înțeles ca idee, fără excese de vervă sau de culoare.

N-am să uit niciodată impresia pe care mi-a lăsat-o când, vizitându-l acasă pentru un interviu și obișnuit cu inactualitatea confrăților săi de celebritate, am ascultat cu interes crescând tot ceea ce scriitorul și criticul se grăbea să împărtășească tineretii mele averse.

Se ghicea în felul lui de a vorbi familiaritate cu lumea presei literare, anii pierduți (sau câștigați) în secretariatele de redacție și o cultură sistematică ținută la zi. Avea mereu aerul că vorbea pentru interviewer-ul lui ocazional și nu pentru marele public doritor să-i afle gândurile. Dealtfel, Liviu Rebreanu detesta postura de „clasic în viață” și se arăta mereu curios să afle ce gindeau, ce citeau și ce simțeau tinerii din vremea lui. Nu puțini au fost acela care, de la Dan Petrașincu și până la Euge» Jebeleanu, au mărturisit această atenție absolut dezinteresată a marelui scriitor de mult celebru pentru încercările timide ale începătorilor cu har. Iar această atenție era cu atât mai prețioasă cu cât mai rară în jungla în care „maestrii” se grăbeau să ceară cu anticipație contraserviciile. Între cele două războaie talentele au fost mult mai numeroase decât „caracterele”. Pe de altă parte, scriitorii noștri celebri, acela care se puteau număra pe degetele unei singure mâini, nu aveau o prea puternică vocație politică. În cadrul unui regim care le acorda printre altele și libertatea de a muri de foame, ei au preferat să-și asigure pobyuri culturale mai mult sau mai puțin trecătoare, direcții de ziar, fie ele precare, și câteodată chiar o catedră de liceu, dacă nu de universitate. Foarte mulți însă dintre cei care debutau strălucit și păreau să anunțe opere substanțiale se lăsau furați de actualitatea politicianistă sau ziaristică.

Pasionații scrisului literar lăsau impresia că se dezinteresează de controversele forului. Singură tentația unui supliment de mijloace materiale care să le asigure o retragere în turnul de fildes părea să-i zdruncine. Dar partidele, nici ele nu acordau sinecure și „direcții” fără o minimă contravaloare morală. Totul urmărea să lege de regimuri, fie numai printr-o binevoitoare neutralitate, scriitori de renume și fără „febră socială”. Vanitățile, interesele de moment și nevoile permanente duceau la un compromis între Politică și Cultură, iar fiecare schimbare în echipa de la conducere coincidea cu anexarea unui „condeier” la operațiunile de fațadă.

Liviu Rebreanu a fost cîndva, dintre scriitorii noștri, acela care a păstrat mai multă decență în raporturile sale cu puterea politică. (Aceasta, fără să ținem seama, bineînțeles, de cazul absolut singular al lui E. Lovinescu.) Ne obișnuisem să

avem încredere în convingerile aceluia care scrisese *Ion*, și dezamăgirea pe care ne-a pricinuit-o a fost din această pricină mai dureroasă. Ne reamintim cum revenirea lui Liviu Rebreanu la Teatrul Național, puțin timp după acordul de la Viena, ni s-a părut o concesie făcută Marelui. Un articol fulminant a exprimat minia noastră de moment. Dar ideile adânci ale lui Liviu Rebreanu s-au arătat în realitatea lor patetică în discursul rostit la 29 mai 1940 în ședința publică solemnă de primire a sa la Academie.

Ales într-un loc nou creat, scriitorul mărturisește din primele rînduri hotărîrea de a se prezenta „cu strămoșul său și al tuturor, cu țărănul român”.

Acest discurs al lui Liviu Rebreanu, tipărit de Academie împreună cu răspunsul lui Ion Petrovici, nu conține adevăruri inedite, ci eterne. Dacă ținem seama de epoca în care a fost rostit, dacă știm să citim între rînduri și să ne oprim la atîtea accente justițiare, ne dăm seama în ce măsură el a fost neclintit alături de cei umiliți și ofenșați : „Pămîntul nostru are un glas pe care țărănul îl aude și îl înțelege. E sfîntul pămînt inspirator care ne-a modelat trupul și sufletul, care prin soarele și apele și munții și șesurile lui ne-a dăruit toate calitățile și defectele cu care ne prezentăm azi în lume. Pămîntul acesta parcă nici nu poate produce decît români.

Astfel destinul pămîntului care ne-a născut și ne-a crescut a trebuit să comande și destinul dezvoltării neamului nostru. El ne-a impus, multe veacuri de-a rîndul, o existență aproape vegetală, o existență de chinuri și de umilinți pe care numai țărănul o putea îndura. Cu cît se înmulțeau suferințele și treceau vremurile, țărănul român s-a îndărătnicit în răbdare. Dragostea lui de pămînt s-a învîr- toșat. Țarina se amesteca neconținut cu cenușa și oasele înaintașilor, iar vîzduhul se umplea cu umbrele și sufletele lor pînă în țării. Nimeni nu-l mai putea clinti din loc, nici o putere și nici o schingiuire”.

... Cîți au mai vorbit, în asemenea fel și într-un asemenea an de răscruce, despre țărănul român, mai pieptiș decît acest stejar al literaturii noastre ?

Teatrul nu mi-a dat numai cele mai inocente supărări ; el mi-a dat și cele mai depline satisfacții.

Toate au început și s-au sfîrșit odată cu Actorii. Culegeam, în preajma lor, cele mai mari bucurii și le dam în schimb cele mai mari necazuri. Nu fără regret însă și nu fără speranța unei viitoare compensații.

între pliciseli financiare și crâncene polemici, surî- sul unei frumoase actrițe îmi deschidea o poartă de paradis.

Erau actori care veneau la cafenea sau prin cli- ciumi : Ion Iancovescu, Ion Sârbu, Iancu Brezeanu și alții, cel puțin tot atât de mari, care își menajau misterul : Nottara, Demetriad, Vraca, Tony Bulandra.

Sfârșisem însă prin a-i cunoaște pe toți, deși aveam preferințele mele amicale. Una dintre acestea din urmă era Ion Iancovescu sau I.I.I., așa cum iscălea piesele de teatru și cămășile de mătase. Pe cămăși mai purta și un blazon, pe care îl explica primului nedumerit : „Cum ? Nu știi ? Noblete oltenească ! De Cocora-Smeu- ret ! !” Biruia în fiecare seară pe scenă, avînd eleganța supremă de a și recuceri audiențe și apoi entuziasme ; n-avea importanță dacă piesa era modestă și ansamblul de duzină ! La cafenea, însă, prefera să aibă un auditoriu spiritual, ca să poată fi într-adevăr vedetă.

Dacă în domeniul teatrului ideea de personalitate a avut vreodată o semnificație concretă, cine altul mai mult decît I.I.I. a ilustrat-o ? El n-a realizat de la începutul carierei sale și pînă la moarte decît un singur personaj —■ pe el însuși. Faptul că pe scenă apărea travestit, ascuns în pielea fantomelor, nu înșela pe nimeni. Căutam cu toții, sub aparențele înșelătoare, pe eroul inteligent și amar, care înălța comedia ușoară la proporțiile fantasticului, care cobora sublimul la schematic și la grimasă, pe actorul deopotrivă extraordinar în cu- vînt și în atitudine. Alții, mai puțin înzestrați, se înconjurau cu umbre, cu mister incontrolabil. El nu simțea nevoia rezervei sau a sugestiei larvare. Geniul său latin se oferea integral ; grația îi era masivă. Nu din vina lui sclipa, ci din fatalitatea luminii. Într-o cultură în care se aglomerau elemente iiiiro-traco. Iancovescu plimba cu farmec inteligent splendorile exterioare ale mării de mijloc.

În plin sezon, premierele erau destul de dese : cîte două-trei pe săptămînă.

O premieră însemna, pentru mine, grija unei duble toalete : intelectuale și vestimentare. Citeam sau reciteam cu cîteva ore înainte de spectacol piesa pe care urma să o vîd, chiar dacă se numea *Hamlet* sau *Oedip Rege* și era de presupus că o cunoșteam. Încă de pe atunci, domnii regizori își permiteau însă libertăți față de texte : trebuia să fiu în măsură să-i controlez și, în acest scop, să am proaspătă în minte desfășurarea acțiunii, perindarea scenelor, dimensiunile și ordonanțele. După spectacol, alergam la tipografie, să dau pentru cititorul de a doua zi impresia generală a premierei.

Cronica apărea ulterior, în general peste încă o zi. Croi- nicarii cu autoritate aveau grijă să nu întirzie prea mult, ca „folicularii” să apuce să- i „fure”. În fond, acești semnatori de parafraze dădeau tonul opiniei ; ei imitau pe acela care fusese cel mai bun, bineînțeles, afară de cazul în care apăreau interese contrarii.

După expedierea textului „*sur le marbre*”, reînțil- neam publicul de la premieră la „Modern”, la „Continental”, la „Athenee” sau la „Capșa”. Ni se păstra locul. Autorii încărcăți de glorie sau de decepție, actrițele încărcate de flori sau de necaz ne așteptau la supeu, un supeu care dura două-trei ore, de- a lungul cărora Ian- covescu, Eftimiu, Mușatescu, sau cine știe ce inspirat al serii, întreținea sclipirea conversației și buna dispoziție generală. Premiera trăia însă, efectiv, din emoția premergătoare primei ridicări de cortină. Sala era încărcată de mondeni, de profesioniști, de critici, de politicieni domici să fie văzuți, de curioși domici să vadă. Momentul împlinea o așteptare, iar așteptarea se încheia cu un ceremonial la care participau toalete de gală, conversații febrile, curiozități greu mascate. Dincolo de superficialitatea preocupărilor și de surpriza prezentelor, atmosfera se caracteriza printr-o anume rigoare, o rigoare la care se simțeau deopotrivă legați cei din sală și cei de pe scenă.

Premierele au mulți detractori printre supraeșteți. Argumentele invocate nu sînt lipsite de oarecare temei. S- a constatat însă că repetițiile generale cu public nu izbuteau să dilueze emoțiile actricești.

Cronica efectivă se scria la rece, în liniștea biroului, printre cărțile de referință deschise și, mai ales, cu grija de a doza blamul cu elogiul. Cronicarii importanți aveau fiecare publicul lor cititor, care le împărțășea viziunea de teatru ; alții îl urmăreau pe Ion Marin Sadoveanu și alții pe Mircea Ștefănescu.

Venit mai tîrziu în cronica dramatică, într-un timp în care deținătorii de rubrici erau deja consacrați, am găsit un mijloc infailibil de a mă face întîi cunoscut printre ei și apoi de a le clătina prestigiul. Am publicat, anume, cu regularitate, o *Cronică a cronicilor dramatice*, în care treceam prin verificare critică aprecierile socotite de mine insuficiente. Fie că răspundeau la aserțiunile mele, fie că păstrau tăcere, nu aveam decît de cîștigat, mai ales că relativa mea prospețime în meserie îmi permitea independențe la care ei cu timpul renunțaseră ; eram, cu alte cuvinte, mai ofensiv fiindcă mai puțin vulnerabil. Bineînțeles, acest avantaj nu a durat prea

mult, dar cît a durat mi-a dat prilejul să mă strecor („spărgînd geamurile”) în primele rînduri.

Profesia de cronicar presupunea o deosebită rezistență nervoasă. Nici raporturile cu autorii, nici acelea cu lumea de scenă (regizori, scenografi, actori) nu rezervau numai delicii. Dar anevoie pot uita momentele de relaxare și de căldă intimitate cînd, la chemarea atîtor fermecătoare actrițe, părăseam, fără nici un scrupul, gravele complicații de presă și de politică. Alergam să le dau sfaturi, îndrumări care, în perspectiva apropiatei premiere, li se păreau indispensabile. Alteori, mă simțeam dator să le apăr împotriva intrigilor, a relelor-voinețe, a cabalelor de culise. Mi-au rămas în amintire, de la ele, povești pline de gingășie, naivități, perfide glume și citeodată stranii și involuntare mărturisiri. Așa, bunăoară, Marioara Voiculescu, întrebată de mine despre succesele ei de femeie, a recunoscut că a avut destule, dar mîndră era de unul singur. Juca Salomeea. Uitîndu-se prin sală, după cortină, înainte de începerea spectacolului, a văzut în primele rînduri o pereche de tineri și frumoși îndrăgostiți. Bărbatul i s-a părut agreabil. Și a jucat pentru el. În întunericul sălii, care o privea meduzată, a observat un gest de o neîndoiealnică semnificație: fata a acoperit cu mîna ochii halucinați ai băiatului de lîngă ea.

— Era singura soluție. Simțea că altfel îl pierde, a conchis cu orgoliu tragediana.

În 1937, cînd teatrul românesc sărbătorea cei șazece de ani de activitate ai lui Paul Guști, mi se părea extraordinară prezența fizică și intelectuală a „citorului”, încă verde, încă în stare să lucreze și să se înnoiască. Firește, nu oricine, privind înapoi, putea spune că a montat 500 de spectacole, că a localizat 35 de piese, că a tradus 65 de drame și comedii. Dar teatrul, care uzează atîtea sănătăți și energii, întreține, pe de altă parte, cite o flăcără simbolică. O asemenea flăcără era și Paul Guști — reprezentant al tradiției vii și permanente în lumea primei noastre scene. Deși mereu bolnav, acest neobosit muncitor a găsit în tensiunea nervoasă a efortului, re-mediul omenestiilor sale slăbiciuni. Avea un umor dizolvant și o inteligență analitică în fața căreia obiectul nu rezista.

Scepticismul și luciditatea îl apropiau totuși de teatru în loc să-l îndepărteze. Cînd l-am cunoscut, era destul de bătrîn și încărcat de glorie. A avut cuvinte cînd politicoase, cînd excesiv de amabile, cînd imperceptibil ironice pentru debutant. Imi cerea chiar sfaturi în decursul conversației. („Dumneata, care știi ■atîta teatru, că rămin uluit...”); altul, mai credul, n-ar fi

reținut ironia din subtext față de proza mea pedant-juvenilă.
Dar Paul Guști avea umorul delicat.

— Nu știu dacă ai observat. Îmi mărturisea el, că nu mai avem juri primii la Teatrul Național. Și cîți mai sînt au trecut de 60 de ani ! De cîte ori ies însă pe Calea Victoriei, constat că strada e plină. N-ar fi oare o modalitate să-i facem să treacă „vizavi” ? E o treabă de cîțiva pași. Reflectează și dumneata. Poate găsim o soluție.

De ce, dacă nu „*per a contrario*”, îmi revine în amintire silueta prințului Anton Bibescu ? Diletant în ale scenei, avea mereu aerul unui copil oprit de la prăjitură. Nimeni nu-și putea imagina motivele reale de insatisfacție ale gentilomului atît de alintat prin saloanele Londrei, ale Parisului, ale New Yorkului. Își plimba nostalgia de-a lungul și de-a latul unui glob prea îngust. Viața i-a fost împărțită celor trei mari pasiuni, mărturisite, pe care toată lumea i le cunoștea, dar foarte puțini i le iertau. Îi plăcea domeniul său de la Corcova (una din cele mai mari vii din țară), adora societatea femeilor frumoase și a bărbaților de spirit, iar în diplomație afla cîmp deschis pentru intrigă și pentru imaginație.

Teatrul a fost pentru el o trecere de timp și o secretă durere. Veleitar, ce n-ar fi dat să fie un scriitor mare, să fie solicitat de directori și de actori, nu doar un agreabil diletant, mîndru și fericit cînd izbutea să ajungă pe scenă. Nu e de mirare că, frumos pe deasupra, femeile i-au găsit mai mult farmec decît îndeobște se cuvine. Nu e de mirare nici că aerul său distrat și liric (pe care niciodată nu știai dacă îl trăiește efectiv sau îl simulează) izbutea să seducă „frumoasele”, chiar ■ cînd rămîneau insensibile la replicile sale de secol galant. Înalt, bine făcut, mi-a rămas în memorie umblînd iarna pe stradă cu o șubă care îi ajungea pînă la pă-mînt și care-i fixa o siluetă „hospodar de Valachie” de prin vechi gravuri pariziene . . .

Îmi povestea odată o aventură din tinerețe, cînd” tînar secretar de legație la Madrid, făcea curte unei doamne, care se îndrîjea să-i reziste. La un moment dat, plictisit, a plecat pentru o lună la Paris. Frumoasa abandonată a simțit, în lipsă, durerea despărțirii. Și i-a trimis o telegramă : „Vino imediat. Nu mai pot. Te aștept.”

— M-am grăbit, îmi povestea Antoine. Dar pînă să sosesc, era atît de excitată, *qu'elle a couché avec un autre. Un enfant en est résulté. Eh bien, je le cchsidère comme mon fils. Et je le revois toujours avec grand plaisir !* !...

Dintre piesele lui, cea mai bine primită a fost *Mos-tenitorul*. După premieră, am sărbătorit succesul — *en petit comité* — la „Corso”, Victor Eftimiu, Antoine și eu, toți trei cu nevestele. Vinul era de la Corcova, șampania franțuzească, iar cuvintele de spirit întrețineau o aleasă bună dispoziție. Am păstrat până azi amintirea acestui supeu, înaintea altora la care am luat de atunci parte. Un climat deosebit se născuse din darul neașteptat al momentului. Fiecare ne simțeam într-o stare de plăcută exaltare și fiecare în amicală competiție. Alături de noi, bărbații, o singură femeie domina conversația : soția lui Antoine, fiica lordului Asquith, fost prim-mi-nistru al Angliei și prietenă cu Bernard Shaw și cu Wells. Nu exagerez afirmând că, pe lângă cuvintele ei, ale noastre toate păreau lipsite de strălucire. Englezoaica sorbea paharul plin la fund, alterna băuturile, dar izbutea să fie mereu lucidă, mereu prezentă, mereu neostentativ biruitoare. La un moment dat, n-am mai putut ascunde un gînd, care era al nostru al tuturor.

— Doamnă, aveți o inteligență bărbătească, o inteligență care vă sporește frumusețea. N-ați avut niciodată regretul că sînteți totuși femeie ?

Răspunsul ei, demn de Rivarol, îl am și astăzi în ureche :

— Domnule ! Îmi plac prea mult bărbații ca să nu fiu mulțumită că sînt femeie. (*J'aime trop les hommes pour ne pas être contente d'être femme*) . . .

Anii s-au adunat peste întîlnirile noastre din ce în ce mai sporadice. Pe ea n-o mai văd decît la Mogoșoaia, ■ cînd mă opresc în parc la cavoul Bibestilor. Stă așezată lângă cei doi tineri Brîncoveni, sub o lespede pe care se citește un vers de Shakespeare. Cit despre Antoine, el a murit la Londra și se află îngropat în cavoul lorzilor Asquith. Întîmplarea și împrejurările postbelice au determinat acest ilogic, plin la urmă, cadrul.

Cum aș putea uita, scriind despre atmosfera teatrală ■dintre cele două războaie, pe Tudor Mușatescu ?

L-am cunoscut prin anul 1930, cînd m-am întors de la Paris. El era de pe atunci celebru, nu încă în teatru, dar scria în dreapta și în stînga, în toate revistele de umor ale epocii. Publicase primul lui volum de versuri și debutase în ale scenei. Fiindcă a fost, pe rînd și uneori simultan, poet, dramaturg, prozator și excelent ziarist. Din toate aceste îndeletniciri, este probabil că posteritatea va reține măcar în parte pe aceea de dramaturg. Este probabil, dar nu este niciodată sigur.

Mușatescu-omul avea însă o valoare distinctă și o calitate care nu este deloc de disprețuit : comunica într-un fel care îl transforma adeseori în personaj, în mim, în interpret al unei opere în ecloziune. Conversația, prezența fizică erau imediat decelabile. Omul nu putea trece neobservat. Avea un aspect tipic de teatru — capul lui Pierrot, erou al *Commediei del arte*, cel cu nasul ușor ridicat în sus, cu surful fiuturînd mereu pe buze amare și cu o simțire pe care nici o glumă nu izbutea să o ascundă. Nu era în fond cinic, dar afecta cinismul. Cînd vorbea, nu știai niciodată dacă glumește sau dacă e serios. Nimeni nu era mai crud cu el decît Mușatescu. Bineînțeles, acest fel de a fi nu-l putea duce nici la Universități, nici la Academii. Toată lumea știa că năue serios, dar el era mîndru de această carte de vizită, cea mai glorioasă de care ar fi putut face uz un umorist.

Mușatescu-omul nu poate fi evocat și înțeles în afara mediului în care se desfășura, nici el, nici Iancovescu, nici Victor Eftimiu, nici Al. O. Teodoreanu. Pe atunci, în cafenele, în redacții, în restaurantele la modă, nu se spuneau „bancuri”. Se făceau, în schimb, spontan, glume sau spirite care circulau „semnate” de-a lungul și de-a latul țării. Fiecare din personalitățile marcante ale umorului se pronunța astfel despre evenimentele zilei, despre cele literare, artistice, ca și despre cele politice. Cenzura nu avea nici o armă împotriva glumei. La un moment dat, Carol al II-lea a dăruit o cafenea, ca să risipească participanții constanți ai unei mese ...

Nu s-a insistat destul asupra rolului pe care în epocă. l-a împlinit cafenea. Venea oricine, dar rămîneau puțini, deoarece era greu să rezisti, în această școală de scepticism, de ironie, de relativitate. În ciuda părerii unanime, faptele demonstau că oamenii cei mai înzeestrați și. cei mai activi, ca, de exemplu : academicianul Miron Ni- colescu, Ion Barbu, Victor Eftimiu, Tudor Vianu și mulți, alții, pe atunci tineri, frecventau cu asiduitate aceste refugii ale gîndirii libere ...

Dar Tudor Mușatescu nu avea răbdare să stea prea mult la aceeași cafenea.

Cînd era vreo premieră la Național, se întîmpla să mă aștepte la ieșire. El la premierele confrăților nu prea se ducea. Prefera să cadă piesele singure. („Să nu se spună, că le-am trîntit eu !”) Cum mă vedea, întreba cu glas tare, ca să-l audă lumea dimprejur :

- Ei, cum a fost ?
- Intimidat, îi răspundeam evaziv :
- Mie mi-a plăcut.

La care Muşatescu exulta :

— Ascultați-l ! Lui i-a plăcut. Numai *lui*. Mărturi-
seşte singur.

Mai târziu, m-a oprit pe stradă şi m-a anunţat :

— Mă, tu ştii, am cancer ! Dar linişteşte-te. Nu e
cine ştie ce, *ă* la Muşatescu !

Altă dată, întâlnindu-l, a avut alt ton :

— De ce nu vii pe la mine ? Ar trebui, totuşi, să
ne mai vedem. Eu mă duc, plec, şi o să-ţi pară rău...

Nu mi-am dat seama şi nu m-am dus. Oricît am fi de
vîrstnici, nu realizăm efectiv provizoratul vieţii şi ne părăsim
unii pe alţii fără să ne vedem îndeajuns.

Foarte des mă gîndesc la el, foarte des îmi simt parcă
prezenţa.

Îl văd aşa cum era, cu acea „*joie de vivre*” care îl ca-
racteriza, plin de glume, de ironii, într-o permanentă stare de
creaţie efervescentă. Locul lui nu-l ocupă astăzi nimeni. Toţi
sînt „făcuţi” într-un fel sau altul. El era spontan şi autentic, aşa
cum este uneori poezia.

... Evenimentele au contribuit, desigur, în mod hotă-
rîtor la transformarea ziaristului politic în cronicar de teatru ;
ceea ce înainte fusese simplu „*violon d'Ingres*” devenea
principala mea preocupare. Dar dificultatea de a tipări în
teatru adevăratele mele opinii se datora şi cenzurilor
„interioare”. Ziarele, cu cît erau mai mari, cu atît aveau mai
numeroase obligaţiuni de menajare. De la autori şi pînă la
dive, de la regizori şi pînă la scenografi, fiecare avea pe cineva
„bine cu...” să-ţi oprească un adjectiv, dacă nu o campanie.
Împrejurarea era cu atît mai supărătoare cu cît, devenind
cronicar permanent, îmi făcusem un public gata să mă înjure
la oea mai anodină concesie sau contradicţie. *Mie* — nu îmi
era permis ! A~ ceastă severitate se întemeia pe un omagiu,
dar acest omagiu era greu de meritat în fiecare zi şi la fiecare
rînd tipărit.

Aşa stînd lucrurile sub dictatura mareşalului Anto-
nescu, un poet bine cunoscut, anume George Gregorian,
obtinu de la stăpînire dreptul de a scoate revista *Rampa*. Titlul
fusese ilustrat pe vremuri de multe pene, de la N. D. Cocea la
Sergiu Dan, trecînd prin Scarlat Froda, V. Timuş, Romulus
Dianu etc. Rămăsese, după ani de la dispariţie însă, un vad
comercial şi artistic uşor de speculat. Din păcate, George
Gregorian era total nepriceput în ale teatrului. În materie de
poezie avea oarecare fa- condă şi un fel de lipsă de scrupule

amuzantă și ostentativă, ca de exemplu, un poem închinat lui Corneliu Co-dreanu să-l modifice pe Ieri, pe colo și să-l dedice mai tirziu marelui ! Dar de ale scenei era absolut străin..

Obişnuit al cafenelei de la „Capşa”, după ce fusese chibîţ la „Otteteleşanu”⁴, Gregorian figura în tablourile de epocă semnate de Iser şi de Resu. În memoria contemporanilor stăruia, pe de altă parte, amintirea unei încăierări generale pe „terasă”, cînd „zimbrul” dezlănţuit uitase să-l bată pe Bogdan-Piteşti, obiectivul numărul unu al agresiunii sale. În timp ce Gregorian fărima oase şi scaune, fără deosebit discernămint, directorul ziarului *Seara*, cunoscut filogerman în perioada neutralităţii din 1914— 1916, strecurat pe sub mese, în stradă, răspundea trecătorilor indiscreţi :

— Nimic deosebit. Se bat litehaţii !

Dar Gregorian nu avea numai o forţă herculeană. El era priceput în combinaţii de loterii, de cazino, de „şezători literare”, combinaţii din care îşi trăgea principala sursă de existenţă. La „Capşa” era morocănos, tăcut, acru. Fiecare-l evita, ştiind că relaţiile cu un asemenea personaj comportau mai multe riscuri decît avantaje.

Cînd mi-a propus să vii
redactor la *Rampa*, contra
unui salariu destul de
tentant, am acceptat,
cu condiţia unei
libertăţi absolute în
materie de „cronică”,
libertate pe care cu atît
mai uşor mi-a acordat-

o cu cît, la această dată habar n-avea în ce consista. Nu i-a trebuit însă mult lui Gregorian ca să se informeze. După ce i-am pus revista „pe picioare”, n-a întârziat să intre în tratative cu directorii teatrelor de revistă, cu vedetele de la Național etc., etc., așa încît m-am trezit într-o bună zi „inundat” de revărsarea coloanelor alăturate.

Am încercat să discut,
dar era foarte greu.
George Gregorian nu
înțelegea. Argumentul
lui principal era :
„Omul plătește !”
Coloanele care veneau
peste rubrica mea erau
bine remunerate de
clientelă

.Cititorul de azi nu trebuie să-și închipuie că un ziar sau o revistă dintre cele două războaie exprima de la prima și până la ultima coloană pe directorul respectiv, în speță și în cazul de față pe George Gregorian. Există o responsabilitate personală, o autoritate a semnăturii. Ziaristul pleca de la o publicație la alta cînd nu-și putea apăra un punct de vedere. Refugiul îl constituiau de obicei tipăriturile zise de centru sau independente, dacă nu cele strict personale.

Aș fi preferat, desigur, o revistă a mea, dar în împrejurările date era imposibil. Întîmplarea mi-a servit atunci un pseudonim : Sandra Cocorăscu, autoare dramatică de real talent, fără nici un fel de trecut politic și foarte frumoasă pe deasupra, a obținut autorizația de a scoate un săptămînal de teatru. Șef-redactor nu riscam, de astă dată, să fiu închiriat sau vîndut fără preaviz. Administrația publicației a fost preluată de vechiul și încercatul ziarist Leonard Paukerov. Iar titlul ales a fost cel al revistei pe care, în 1930, o scosesem

împreună cu G. Ivaș- cu și C. Panaiteșcu. *Bis* a trăit pînă în 1947 datorită în mare măsură devotamentului și abilității administrative a lui Paukerov.

Paginile de mijloc ale revistei erau consacrate cronicii mele (ilustrate de Silvan), iar restul era cîmpus din articole și reportaje de tot soiul, dar, mai ales, din publicitate. *Bis* nu avea un tiraj extraordinar, dar exercita o reală influență în lumea de teatru. Îmi plăcea să scriu la această revistă din cauza libertății efective de care dispuneam și — de ce să nu o mărturisesc ? — fiindcă, stă- pînă efectiv, eram totuși cruțat de neplăcerea angaralelor materiale.

La *România*, la *Rampa* și la *Bis* am publicat cele mai multe cronici, cu o continuitate doar sporadic întreruptă. Pînă la 23 August nu am avut totuși nici un fel de rol administrativ în teatru. Preferam să-mi păstrez independența, dar n-aș putea spune că în perioada respectivă s-ar fi întîmplat ca ea să fi fost, în mod serios și în acest sens, periclitată.

De-abia sub a treia direcție, a lui Victor Eftimiu, după august 1944, am intrat, alături de Zaharia Stancu și de Al. Kirițescu, în comitetul de lectură al Teatrului Național ; aici ne așteptau figuri de seamă ale culturii românești : Mihail Sadoveanu, Mihail Ralea, Al. Rosetti etc., etc. ed. 4733 cl. 18

Mihail Sebastian

Cînd închid ochii și retrăiesc „timpul pierdut”, surîsul sceptic și emoționat al lui Mihail Sebastian îmi revine în memorie înainte de multe alte imagini mai îndelung familiare ; dacă aș aduna, totuși, ceasurile în care, an de an, ne-am întîlnit, ne-am „văzut”, am comunicat, nu știu dacă ar rezulta un total de cîteva zile . . .

Acum patruzeci de ani, bunăoară, ne plimbam, înto- vărășiți, pe o stradă brăileană care, nu din întîmplare, se numea Frumoașă. Era un amurg de vară. Fetele aveau, pe lîngă farmecul vîrstei, grația cuvîntului șoptit și magia tăcerilor vorbitoare. Noi, „bărbații”, discutăm literatură. Ele ne ascultau. Jeni era cultivată ; îl citise și îl înțeleșese pe Proust, cunoștea pe marii poeți englezi, era la curent cu toate gloriile literaturii contemporane. Tina se mulțumea să fie — în comparație — numai frumoasă, dar ochii ei în tuș de China anunțau din timp catifeaua nopților.

Ne înfruntam codoșește și incidental despre poezie. Sebastian îmi lăuda firescul din lirica lui Francis Jammes ; eu îl

preamăream pe Moreas, ca poet al *Stanțelor*. Fiecare cita versurile lui favorite, ca exemplu și ca argument ; i-am spus, bunăoară, un catren de o limpiditate racinia- nă, pe care și azi mi-l aduc aminte pe de rost :

Céphise, fier torrent, j'ai l'âme encore heureuse
Du jour que j'ai revu tes bords pleins de clarté,
Tu gardes dans ton lit la grâce sinueuse
De ton onde tarie aux rayons de l'été.

Bineînțeles, n-am izbutit să ne convingem unul pe altul. Nici să seducem pe cine nu aștepta mijlocirea poezilor ca să ne placă. Nimeni nu-și închipuia, dintre noi cinci (era și Andrei Tudor ca *jolly-joker* alături), că viața urma să ne risipească, și pe unii atât de curînd să ne spulbere. Delicatul poet care scrisese *Amor 1926*, singur el nu „vorbea” despre poezie. Noi ceilalți — fără mesaj personal — ne pronunțam, dacă nu scolastic, în orice caz cu detașare. . .

La Paris, drumurile noastre s-au încrucișat, fără să se întretaie, dar n-am întârziat să ne vedem în agitația mediilor de presă, de teatru și de literatură din București. Sébastian scria la *Cuvîntul*, eu la *Facța*, două poziții de presă și de politică diametral opuse. Dar ideile și sensibilitățile noastre se înrudeau, dincolo de vîlmășagul bățăliilor literare și al polemicilor de natură politică. Îmi reamintesc, de exemplu, scandalul care a însoțit apariția romanului *De două mii de ani*, prefătat de Nae Ionescu. Textul prefetei fusese solicitat chiar de Sébastian ; date fiind raporturile lor, de la profesor la student, de la director la redactor, ar fi fost imposibil să-l refuze, după ce el însuși îl ceruse.

Conducătorul *Cuvîntului* luneca din ce în ce mai mult spre extrema dreaptă ; în prefata acestei cărți, Nae Ionescu se situa pe poziția pascaliană a poporului „ales să sufere”, a poporului „martor”, adică „martir”. A urmat o teribilă polemică în presă. Mihail Sébastian era atacat de toată lumea, de la dreapta, ca și de la stînga. Evreii își dădeau mina cu neortodoxii, ca să lapideze pe acela care, în cel mai rău caz, nu păcătuisese decît prin exces de omenie și de liberalism.

I-am dat în acel moment un prețios ajutor anonim — pe care l-a identificat și l-a notat în *Cum am devenit hu-Ugan n*— opuscul de răspuns la diatribele stîmite de prefată. Atacasem printr-o serie de note, susținute de pe poziția *Facței*, ipocrizii, așa-zis demofrate sau sioniste, atacatfi 'care aflau un obiectiv mai puțin riscant în proza delicătului scriitor și critic decît înfruntând riposta implacabilă a sofistului reacționar. În asemenea bățălii literare, este adeseori decisivă ocuparea

unei poziții strategice., Mihail Sebastian a câștigat astfel răgazul unui anticipat bilanț, în care a putut să menționeze că „la stînga” părerile au fost „împărțite”.

Y . . . Dar prietenia noastră a devenit mai strînsă în jurul ngr 1939—1940, cînd el a debutat ca scriitor în teatru. Eram critic dramatic și șef de pagină teatrală la ziarul *România*. Prietenia lui Cezar Petrescu pentru noi — ziarul, era al lui — îngăduise unui grup de scriitori și ziaști democrați, dintre care citez pe Em. Serghie, Leon Kantian, Tudor Șoimaru, Eugen Jebeleanu, Radu Bourea- n^,' Cicerone Theodorescu, să așteaptă și o poziție de indirectă luptă în chiar gazeta lui Carol al II-lea.

Atmosfera huliganică începuse să se întindă pînă și în Uimea de obicei sceptică, a scenei. Teatrul „Comedia”, de sub direcția lui Sică Alexandrescu, a dat atunci ultima premieră a unui scriitor evreu cu *Jocul de-a vacanța*. Nu se putea prevedea violența reacțiilor din presa de dreapta și de extremă dreaptă. Premiera s-a pregătit, din această cauză, cu multă grijă. Cronica mea — așteptată ca o, indicație de către mulți cronicari ostili și de încă mai mulți incerti — a fost francă, entuziastă, categorică. A apărut chiar a doua zi după spectacol, cu titlu mare, pe trei coloane, cu fotografia unei scene din piesă, cu lux de amănunte și de elogii, scrisă încă de la repetiția generală; șa a fost doar completată în noaptea premierei, la tipografie. Tonul ostentativ proclama succesul și anticipa o carieră de dramaturg.

>•■ Dă, prin 1942, urma să stau alături de Mihail Sebastian ' în povestea *Stelei fără nume*. După *Jocul de-a vacanța*, Sică Alexandrescu a încercat să câștige teatrului pe autor. L-a introdus, în acest scop, în lumea culiselor, în intimitatea vieții actricești, l-a invitat la supeunile de dwjbăspectacole, la lecturi, la repetiții, la avanpremiere.

La un moment dat, i-a oferit chiar un avans asupra drepturilor de autor, ca să scrie, la Sinaia, o piesă pentru Tan- ți Cocea, în acel moment „steaua cu nume” a teatrului „Comedia”. Dar împrejurările social-politice și îndeosebi izbucnirea războiului au zădărnicit toate aceste planuri. Ele urmau să se concretizeze însă, într-o formă senzațională, cu trei ani mai tîrziu. În conflict cu Sică Alexan- drescu și dornici mai ales să zboare cu aripi proprii, șase actori de la „Comedia” au înghiebat o formație proprie. Cele trei cupluri (Radu Beligan și Nineta Guști, Mircea Septilici și Nora Piacentini, Marcel Anghelescu și Fifi Ha- rand) nu posedau, în afară de entuziasm și talent, nici un fel de capital care să le asigure cît de cît

viitorul. Au închiriat, de aceea, cu bani de la cămătari și pe sezon de turneu, sala teatrului „Alhambra” (actualmente a Teatrului d7 Comedie). Și au anunțat *Profesorul de franceză* de Tudor Mușatescu. Survenind însă episodul *Stelei fără nume*, piesa a trecut în arhivele instituției și... în condica grefelor de tribunal. (Tudor Mușatescu a dat în judecată pe proaspeții directori.)

Într-o bună zi Mircea Șeptilici mă caută la redacție și îmi cere, în numele întregului lor „grup”, un „mare serviciu”. Să citesc, anume, chiar în aceeași seară, o piesă care lor li se pare „bună” și, dacă, întâmplător, aș avea o părere favorabilă, să o tipăresc înainte de premieră, ca un fel de lansare pentru autor, „provincial și necunoscut”, și ca o susținere pentru formația lor, care conta pe un spectacol „de lovitură” ! Mircea Șeptilici mi-a întins textul pe care sta scris : *Steaua fără nume* de Victor Mincu.

Am acceptat și i-am strâns mîna cu emoția presupusă de o eventuală deziluzie. Dar piesa m-a cîștigat de la primele replici. Ani înapoiat-o a doua zi, așa cum promiseseam ; articolul, de totală adeziune — pe care nici ei nu-l scontau atît de categoric — a apărut peste cîteva zile în revista *Bis*.

Am avut de la început certitudinea că piesa aparține lui Mihail Sebastian și am împărtășit această convingere atît lui Mircea Șeptilici, cît și autorului, în termeni „pitorești”, dar nelindoielnici, pe care, ulterior, amîndoi n-au întîrziat să-i repete și chiar să-i publice. Dar cum puteam oare insista, în împrejurările date, asupra intuiției mele critice, fără ca insistența mea să capete caracterul unui denunț ?

Dealtfel, diverse ecouri de presă întrețineau în jurul misteriosului autor o atmosferă de incertitudine. Lucrurile s-au precipitat, odată cu apariția unui articol de V. Mardare (talentat autor dramatic, dealtfel), articol apărut în *Universul* sub titlul *Camuflajul în teatru*. În acest articol, invizibilul și omniprezentul „Victor Mincu” era tras la răspundere și, odată cu el, toți aceia care afirmau fantomatica lui existență. S-a abandonat atunci pseudonimul și un răspunzător în carne și oase a pășit în arenă. Avocatul Ștefan Enescu, pe atunci soț al actriței Aglae Metaxa, a primit să gireze cu numele său, pe afiș, toată „combinația”. Riscurile erau destul de mari. În plin regim antonescian, sub ocupație hitleristă, reprezentarea unui autor evreu ar fi pricinuit — odată descoperită — arestări, internări în lagăr, procese. Un creștin, fie el om de teatru, doar prin căsătorie putea servi — cu inteligență pilotat — drept

paratrăznet. Avocatul Ștefan Enescu a îndeplinit cu noblete rolul periculos al omului „de paie” . . .

După 23 August, Mihail Sebastian a povestit, cu finețea și cu umorul care-l caracterizau, toată aventura. Piesa a continuat drumul ei triumfal, pe care *înainte* de premieră trei semnaturi îi prevesteau : a lui Victor Ion Popa, a lui Mircea Ștefănescu și . . . a mea.

Era scris, se vede, să fiu amestecat într-un fel în destinul tuturor pieselor lui Mihail Sebastian.

Ultima oră (care se numea pe atunci *Alexandru cel Mare*) mi-a încăput în mină ca director al Teatrului Național. Sebastian a venit să mă vadă și mi-a cerut, „cu autoritatea pe care o presupune amicitia”, o triplă favoare : să citească piesa, să fac un referat personal către comitetul de lectură și să o trec prin acest for fără ca altcineva, afară de mine, să o citească. Argumentele lui nu erau lipsite de haz : „Vreau să profit din plin de trecerea ta — o fugitivă ! — pe la direcția acestei instituții. Îți cer să-mi primești piesa fără să o citească autorii dramatici din comitet. Speța este, în genere, cam necinstită, apoi chiar în mîinii unor oameni de bună-credință «cd *colle aux cloigts*», cum spunea Henry Becque. Cu tine sînt liniștit ; nu scrii piese. Te rog, deci, citește-o rapid și, dacă îți place, fă-mi referatul și aranjează să poată trece prin comitet neviolată. După aceea, te rog cu insistență să nu cumva să mi-o joci. În atmosfera de acum, piesele interesante se joacă pe stradă. Cînd se vor liniști lucrurile, vreau să fie deja depășită această plictisitoare și dificilă etapă — a trecerii prin comitet” etc., etc.

I-am promis și nu mi-a fost prea greu să mă țin de cuvînt. Nici Mihail Sadoveanu, nici Mihail Ralea, nici Tu- dor Via nu, nici Al. Rosetti nu s-au arătat prea dornici să citească, în prealabil, textul. Singur Al. Kirilțescu a fost intrigat și curios, dar, știindu-l autor dramatic, nu m-am grăbit să-l satisfac dorința.

Piesa s-a jucat după moartea lui Sebastian, sub direcția lui Zaharia Stancu . . .

Ultima noastră întîlnire
nu o voi uita niciodată.
Fusesem amîndoi

invitați la o masă dată
în onoarea unor ziariști
străini. Atmosfera era
de o cordialitate
colegială. Ne simțeam
cu toții admirabil în
separeul de la „Capșa”,
stimulați de calitatea
vinului și de sclipirile
conversației.
Întâmplător, eram
amândoi în centrul
atenției generale.
Alunecasem într-o
polemică verbală pe
temele politice la

ordinea zilei, și duelul
purtat cu fosforescență
de Sebastian și de
mine, cu simulată
îndârjire, distra copios
galeria. Sebastian s-a
ridicat de la masă
primul, să plece ; avea
o întâlnire la o oră
precisă. A declarat,
însă, că nu pleacă fără
mine ; „Vreau ca meciul
să rămână nedecis. Așa
cum îl cunosc, este în
stare să mă învingă în

lipsă și să anunțe în tot orașul că am fugit !

"La adăpostul acestei glume, am putut părăsi „masa”, care, prelungindu-se, devenea obositoare. Și am plecat amândoi pe bulevard, la braț, stînd de vorbă amical, fără „galei ie” și fără pretenții, într-un climat care ne-a evocat brusc adolescența. S-au perindat imagini, vechi la ora aceea de aproape douăzeci de ani. Ne-am reamintit plimbările de pe strada Frumoasă. M-a rugat să-i spun încă o dată catrenul lui Moreas ; nu-l uitasem. I-am cerut poezia lui Jammes, poezia cu fecioare și măgăruși, care îmi stăruia în memorie. De astă dată, gusturile noastre erau schimbate. El recunoștea puritatea clasică a „stanței”, eu, delicatetea elegiei. Ne-am despărțit aproape de piața Romană. Făcusem drumul pe jos, pe nesimțite, mai apropiați, mai prieteni ca niciodată. O strîngere de mină, promisiunea unei revederi și un dureros „*nevermore*” a străbătut burnița și tăcerea.

Dar noi nu l-am auzit.

O prietenii mei
dispăruți ! Trăind, am
impresia, ca și
Montaigne, că vă fur
partea voastră de
viață, Sînt întîm,- plări
pe care nu mai am *cu cine*
să le evoc, sînt

confidențe pe care nu
mai am ^{cui} le face. M-am
obișnuit să fiu singur în
mulțime, dar vă știam
totdeauna alături și
aproape. Erau între noi
fraternități virile,
mîndrii de adolescență
prelungă, înțelegeri
fără cuvînt și
destăinuiți consumate
într-o privire sau într-o
stringere de mînă. Ne
plăcea să fim bărbați și
ne manifestam
bărbăția în pasiunea

riscului, în voluptatea
răspunderii. Era ceva
înduioșător și ridicol și
tragic în strădania
noastră comună de a fi
unii demni de alții,
exaltați și lirici, amatori
de „lumini” și seduși
de penumbre . .

.SŪMAR	
Introducere	5
Orașul — Strada — Casa	18
Neamuri și oameni din orașul meu .	28
Cei trei frați Gigantes .	40
Scoli, sentimente și educații .	48
Anii studențești . .	68
Parisul nostru	95
.Sub semnul lui Jean-Jacques .	116
„Facla” și spiritul ei . .	138
Floarea de foc — „Criterion” .	160
Amintiri despre Ion Vinea	172
Lumea lui E. Lovinescu	186
Figuri politice și aspecte parlamentare	195
Ziare, ziarști și momente de presă .	208
Cum am redescoperit pe Hariclea Darclee	230
Victor Eftimiu	239
Mirajul scenei	253
Mihail Sebastian · 274 Tiparul executat sub cd. 4733 la întreprinderea poligrafică Galați B-dul G. Coșbuc nr. 223 A Republica Socialistă România	